bilig
BAHAR 2013 / SAYI 65
01-22

Cengiz Aytmatov'un *Gün Olur Asra Bedel*'inde Kimlik Oluşturma Süreçleri

Ahmet Ağır*

Öz

20. yüzyılın en önemli romancılarından olan Cengiz Aytmatov dünyanın büyük bir kısmının da yaşadığı gibi, sömürgeleştirilmiş bir coğrafyada yaşadı ve o coğrafyanın romanlarını yazdı. Özellikle *Gün Olur Asra Bedel* adlı romanda ülkesi sömürgeleştirilmiş bir kültürü, küçük bir köy halkı üzerinden tanıtır ve o kültürün sömürgeci güçlerin uyguladıkları asimilasyon politikaları sonucu ne kadar büyük trajediler yaşadığını anlatır. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sömürgeleştirilmiş toplulukların tarihini, kültürünü ve sanat alanında verilmiş eserlerini incelemek amacıyla postkolonyalizm adlı bir teori geliştirildi. Bu makalede *Gün Olur Asra Bedel* adlı roman bu teori çerçevesinde tahlil edilecektir.

Anahtar Kelimeler

Cengiz Aytmatov, Gün Olur Asra Bedel, Orta Asya, sömürgecilik, postkolonyalizm, kimlik

Giriş

Ernst van Alphen "The Other Within" başlıklı makalesinde kimlik hakkında açıklamalarda bulunurken "kimlik ve farklılık önkoşul ya da ontolojik kategori olmaktan çok birer kurgudur" (1991: 1) der. Bu tanım doğal olarak tarihsel çağrışımlar içerir ve iç içe geçmiş birçok etkileyeni işaret eder. Yine Alphen aynı sayfada, eğer kimlik bir emperyal yayılmacılık bağlamında uygulamaya aktarılırsa ırk veya etnisite açısından tanımlanır, tehdit altında bulunan bir sınırla ilişkilendirilirse ulusal bağlamda ele alınır, cinsiyet rolü ile bağdaştırıldığındaysa cinsellik üzerinden açıklanır diyerek, kimlik

* Yrd. Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü – Gaziantep / Türkiye
aagir@gantep.edu.tr

kavramının "kurgu" oluşundan kaynaklanan değişkenliğine dikkat çeker. Ahıska da "[k]imlik toplumsal olarak üretilmiş bir simgelemedir" (1996: 14) sözleriyle kimliğin kurguyla olan ilişkisine dikkat çeker. Ahıska'nın vurguladığı diğer önemli bir özellikse "özdeşleşme" kavramıdır. Buna göre kişi kendinde hazır bir "özsellik"e sahiptir ve kendi kimliğini bu "özsellik"i taşıyan diğerlerinden biri olarak niteleyerek tanımlayabilir (1996).

Kimlik tartışmalarının en güncel olanları, tartışmaların temeline *ben/öteki* karşıtlığını koyan psikanaliz ve postkolonyalizm gibi yeni yaklaşımlardır. Bu yaklaşımlara göre bir kimlikten bahsetmek aynı zamanda onu (diğerlerinden) ayrıştırma anlamına gelir. Bu kullanım, klasik Freud psikanalizi ile başlar, Lacan ve postkolonyal eleştiriyle devam eder.

Bu makalenin amacı Cengiz Aytmatov'un *Gün Olur Asra Bedel* adlı romanında sunduğu teklifleri, sözü edilen çerçeve içinde kalarak analiz etmektir. Bu soruları cevaplandırırken metot olarak postkolonyalizmin verilerinden faydalanılacaktır.

Neden *Gün Olur Asra Bedel?*

Şerif Aktaş, Cengiz Aytmatov'un kurucu kimliğini ön plana çıkardığı yazısında onun "bu metinleriyle, Avrupa'da bugün millet olarak siyaset sahnesinde yer alan milletlerin teşekkülünde önemli rol sahibi olan romantik yazarlar" (1999: 39) ile olan benzerliğine dikkatleri çeker. Bu metinler bir ontolojik mesele etrafında, birden çok soruya tarihsel boyutuyla cevap aramaktadırlar. Kundera'nın deyimiyle bunlar "insan varoluşunun tarihsel boyutunu" (2005: 49) gözler önüne seren metinlerdir. Bu makalede *Gün Olur Asra Bedel*'in seçilmesinin altında yatan esas sebep, kolonyalizme maruz kalmış Orta Asya halklarının yüzlerce yıllık varoluş mücadelesini anlatmasıdır. Kolcu'ya göre bu romanda "ülkeye hâkim olan rejimin uygulamaları ile atalarından kendilerine tevarüs eden bir hayat tarzını yaşamak isteyen insanların, hemen her alanda var olmak mücadelesi terennüm edilmiştir" (2008: 95).

1980 yılında yayımlanan roman, bir gece yarısı Yedigey'e yılların arkadaşı Kazangap'ın ölüm haberinin gelmesi ile başlar ve bir gün sonrasında Kazangap'ın defnedilmesiyle sona erer. Romanın ana hikâyesi Boranlı adlı küçük bir köyde geçer. Kazangap'ın ölümü Yedigey'e zaman içinde ya yok olmuş ya da unutulmuş dinî ve kültürel değerleri hatırlatır. Bir taraftan Kazangap'ın Sovyet okullarında okumuş oğlu Sabitcan'ın hem babasının ölümüne hem de o ölüm etrafında gelişen merasimlere karşı takındığı küçümseyici ve alaycı tavrı, diğer taraftan bu yerli insanların dinî ve milli değerlerinin Sovyetler rejimi tarafından baskı altına alınması veya yok

edilmesi için geliştirdiği politikaları, Yedigey'i bir tercihle karşı karşıya bırakır. Kazangap'ın ölümü dolayısıyla düzenleyeceği merasimler sayesinde hem dinî ve kültürel değerleri genç nesillere gösterecektir hem de Kazangap'ı kültürel anlamda oldukça önemli olan Ana Beyit mezarlığına defnederek bu mezarlık etrafında oluşmuş Nayman Ana efsanesini canlı tutacaktır. Nayman Ana efsanesinde esir edilen ve mankurtlaştırılan insanların hikâyeleri dolayısıyla kendi özbenliğini unutmanın ortaya çıkardığı kimliksizleşme ve yabancılaşmanın doğurduğu trajik durumlar anlatılır. Yazar, Yedigey dolayısıyla bir varoluş mücadelesini anlatırken, bu mücadele süresince efsanelerin, yerel kültürün, dinî ritüellerin ve bütün bunların coğrafya ile olan münasebetlerinin ne kadar hayatî bir rol oynadığını resmetmeye çalışır. Sabitcan'ın hikâyesi vasıtasıyla da Sovyet rejiminin kendi ideolojisi doğrultusunda bu insanları eğitim aracılığıyla bir çeşit modern mankurtlara dönüştürdüğünü okura gösterir.

Emperyalizm, Kolonyalizm, Sovyetler ve Orta Asya

Sosyal bilimlerde çok sık kullanılan emperyalizm ve kolonyalizm kavramları birbirlerine çok yakınmış gibi gözükseler de aralarında ciddi nitelik farkları bulunmaktadır. Ünlü düşünür Edward Said, "Emperyalizm teori ve pratik anlamına gelmektedir ve uzak memleketleri yöneten bir metropoliten merkezin tutumudur; kolonyalizm ise hemen hemen her zaman emperyalizmin sonucudur, uzak memleketlerde yerleşim alanları oluşturmaktır" (1996: 8) cümlesiyle iki yöntem arasındaki bu temel farklılığı vurgular. Kolonizasyon, yerli insanları yönetmeyi veya onların zenginliklerini sömürmeyi ima etmez, ancak politik, dinî ve ekonomik bakımdan daha iyi bir hayat peşinden koşarken kendi orijinal kültürlerine sadakati sürdürmenin yollarını arayan toplulukların [bir başka coğrafyaya] transferidir, diğer insanları yönetmekten çok herhangi bir yere yerleşmeyi amaçlar (Young 2001: 20). Emperyalizm ise "ya doğrudan doğruya fetihlerle ya da politik ve ekonomik etkilerle gücün uygulanması ile karakterize edilir ve aslında ikisi de etkili bir şekilde benzer bir kontrol şekli anlamına gelir. İkisi de işi kolaylaştırıcı kurum ve ideolojiler aracılığıyla gücün uygulanmasını ihtiva eder" (Young 2001: 27).

Bu makaleyi terminolojik sınırların dışına çıkmaktan alıkoyacak faktör, tanımlanan bu sınırları aşmamak olacaktır. İki kavram arasındaki temel farklılıklara rağmen, Orta Asya'nın tarihî sürecini açıklamak için her iki kavram da işlevseldir. Ancak üzerinde durulması gereken önemli bir sorun daha var. İspanya, İngiltere, Fransa gibi Batılı sömürgeci güçlerin tarihlerinin postkolonyal teori çerçevesinde yeniden değerlendirilmesine rağmen Rusya veya Sovyetler'in bir kolonyal güç sayılıp sayılmayacakları, henüz

tartışılmaktadır. Bu tartışmanın nedenlerinden biri Oryantalizm'in kurucusu olan Edward Said'in temellendirdiği yaklaşımın ortaya çıkardığı muğlaklıktır: Rusya komşu ülkeleri işgal ederken Fransa ve İngiltere egemenliklerini kurmak için binlerce kilometre uzaklara, denizaşırı memleketlere yolculuk yapmışlardır (1993: 10). Said'in tanımladığı bu ayrım, Rusya ya da Sovyetler'in birer emperyalist ya da kolonyalist güç olarak ele alınamayacakları iddiasına bir çeşit dayanak olarak sunulmuştur.

Said, *Oryantalizm* adlı kitabında Fransız düşünür Foucault'nun güçle bilgi arasında kurduğu ilişkiden yararlanır: bilgi, sürekli ve etkili bir şekilde imparatorluğun hizmetindedir. Bu, gücün sürekliliğini sağlamak maksadıyla kullanılan önemli bir kaynaktır. Metropol, yani imparatorluğun kültürel merkezi, Londra mesela, çevre dediğimiz kolonize edilmiş kültürlere göre edebî, mimarî, tarihî vb. konularda kendi içinde ürettiklerinden dolayı kendisinin üstün olduğuna inanır. Bu kültürel üstünlük hem kendi özündedir hem de kendisinin dışındadır. Kendi dışındadır çünkü kolonize ettiği topluluklar hakkında elde ettiği çeşitli bilgileri, kedi çıkarları doğrultusunda kullanma yeteneklerine sahiptir. Bu bilgiler, bilgi olduklarından değil, imparatorluğun gücüne güç kattıkları için önemlidir. "[İ]dare altındaki ırklar veya Doğulular hakkındaki bilgi, onları yönetmeyi kolay ve kârlı kılan şeydir. Bilgi güç vermekte, daha çok güç daha çok bilgi istemekte ve bu olay katlamalı kârlarla bir bilgi ve kontrol diyalektiği içinde sürüp gitmektedir" (1991: 64). Said'in bu açıklamalarını kullanan Thompson da Rusya ve Sovyetler'in tarihini bu açıdan değerlendirir. Ona göre Oryantalizm ve kolonyalizmin önemli özelliklerinden biri merkezle çevre arasındaki paradoksal ilişkidir. Batılı emperyalist güçler bir taraftan askerî güçleriyle sömürgeler yaratırken diğer taraftan da Londra veya Paris gibi merkezlerden kendi varlıklarını bu çevrelerde daimi kılmak için kültürlerini bu çevrelere sürekli olarak aktarmaktadırlar. Bu özellik, Batılı merkezlerin belki de en karakteristik tarafıydı. Buna göre, Rusya ya da Sovyetler'i postkolonyal eleştirinin uzağında tutan en önemli özellik onların işgal ettiği kültürlerle merkez-çevre ilişkisini yukarıda tanımlanan çerçevede kurmamalarıdır. Yani Rusya veya Sovyetler, işgal ettikleri çevrelere, merkezden kendi kültürünü aktararak oradaki varlıklarını sağlamlaştıramamıştır. Bu farklılık, özellikle akademilerde Rusya veya Sovyetler'in tarihini postkolonyal eleştiriden uzak tutmuştur (Thompson 2000). Bir diğer önemli neden ise Rus emperyalizminin sadece ve sadece komünizm öncesi bir olaymış gibi algılanmasının ortaya çıkardığı yorumlardır (Thompson 2000: 15).

Fransız ve İngiliz uzmanlar, dilbilimciler, tarihçiler, antropologlar ya da ilahiyatçılar bu bağlamda elde ettikleri bilgileri imparatorluklarının hizme-

tine sunmuşlardır. Rusya'nın veya Sovyetler'in tarihini bu bağlamda açıklamaya teşebbüs edildiğinde ise ciddi itirazlar otaya çıkıyor. Bu itirazlardan biri Natheniel Knight adlı bir tarihçiden geliyor. Knight'a göre Rus İmparatorluğu bu bağlamda ele alınamaz çünkü Rusya'nın kendisi de Oryantalizmin[1] nesnesi konumundadır (2000: 77). Ona göre Rusya, Batı kaynaklarında oryantal despotizmin önemli bir kısmı olarak resmedilmiştir. Petro'nun reformlarından sonra bile, Rusya'nın Batıya kabulü, Rus elitlerinin kendi yerel değerlerini bırakıp Batılı değerleri kabul etmesi şartına bağlanmıştır. Yani Rusya'nın kendisi de bir Doğuludur. Ona göre Oryantalizm Batıda, uzaklar ve Doğu üzerine bir çalışma alanı iken Rusya'da, Rusya'nın kendisi hakkında yaptığı çalışmalar olarak da kabul edilir. Bu açıdan Oryantalizm'in iki tür fonksiyonu vardır. Birincisi Rusya'nın yıllardır karşılıklı ilişkide bulunduğu Doğulu insanların dilleri, tarihleri ve kültürleri hakkında bilgi sahibi olma diğeri ise, Rusya'nın Batıya karşı kendi kendini konumlama veya kendi tanımlama çabasıdır. Knight, bütün bunları ispatlamak için Vasili Vasileviç Grigorev adlı bir Rus'u örnek verir. O, Orta Doğu ve Orta Asya tarih ve dilleri uzmanıdır ve 1851'de Orenburg'a gönderilir. Knight'a göre Grigorev'in bilgisi ve İmparatorluğa olan teklifleri direkt olarak politika ile ilgili değildi. Kısaca, ona göre bilgi eşittir güç değildir.

Pakistanlı tarihçi Khalid ise Natheniel Knight'a yazdığı cevabî makalede, Türkistan'a 1877 yılında görevlendirilen Nikolai Petrovich Ostroumov'u örnek verir ve "Ostroumov örneğinin gösterdiği gibi Oryantalizm ve güç Rus İmparatorluğu'nda da oldukça verimli bir şekilde yan yana gelebilir" (2000: 695) diyerek Knight'ın tezlerini çürütmeye çalışır.

Edward J. Lazzereni de Rusya ve Sovyetler'in Kırım'da uyguladıkları politikaları incelediği yazısında, bu iki gücü kolonyalist olarak nitelendirdiği görülmektedir. Kırım'ın işgalinden sonraki rakamları karşılaştırdıktan sonra nüfustaki düşüşü "kolonyal durumun semptomu" (1997: 169) olarak ifade eder. Bu alanda yazılmış önemli makalelerden bir diğeri de G. Franger'e aittir. Franger bu çalışmasında Sovyetler öncesi dönemi anlatırken "sömürgeci Çarlık Rusya" (2010: 42) ifadesini kullanıyor. Bütün bunlardan yola çıkarak Çarlık Rusya'nın ve Sovyetler'in işgal ettikleri alanlarla olan ilişkilerinin adlandırılmasında henüz tam anlamıyla bir uzlaşma olmasa da bu iki gücü kolonyal güçler olarak tanımlamak için yeterli miktarda -diğer kolonyalist güçlere benzer- tutumları mevcuttur denilebilir.

Postkolonyalizm

Postkolonyalizm kavramı, II. Dünya Savaşı'ndan sonra özellikle tarihçiler tarafından bir ülkenin bağımsızlık sonrası durumunu tarif için kullanılmıştır. İlk başta tarihçiler tarafından kullanılmış olsa da daha sonraları, bu

kavram özellikle edebiyat eleştirmenleri için işlevsel bir konum kazanmıştır. Böylece, kolonize edilmiş toplumlarda kültürel etkileşimleri de içeren bir kavram haline dönüşmüştür. Her ne kadar postkolonyal kavramının başında bulunan *post* ön eki, eklendiği kavrama "sonra" gibi bir anlam katsa da, kavram olarak, bir toplumun kolonize edildiği ilk andan ileriye doğru olan geniş bir süreci kapsamaktadır. Diğer bir deyişle, bağımsızlığın kazanılması ile birlikte, fizikî olarak kolonize edilme durumu sona erse de bu süreç içinde kurumsallaşan ilişkilerin ortaya çıkardığı psikolojinin ve bu psikolojinin etkilerinin devam ettiğini belirtmek bir problem yaratmaz. Bu ilişkilerin ortaya çıkardığı ve çıkarmaya devam ettiği metinlerin varlığı ise bu sürecin kaçınılmaz bir sonucudur. İşte postkolonyalizm, bu metinlerin tamamı ile ilgilenir. Dolayısıyla bu kavramın önüne eklediğimiz ekin, anlam kısıtlayıcı herhangi bir işlevi yoktur. Arif Dirlik'in yaptığı tasnif ve tanımlama, postkolonyalizmi hem tarihsel hem de kavramsal anlamda daha kavranılır bir şekilde ele almaktadır:

a. Eski kolonyal toplumlardaki koşulların harfi harfine tanımıdır; bu anlamda terimin yaptığı somut göndermeler vardır, 'postkolonyal toplumlar' ve 'postkolonyal aydınlar' gibi. Bununla birlikte şu da belirtilmelidir ki, bahsi geçen koloniler hem eskiden Üçüncü Dünya'nın içinde yer alanları hem de Birinci Dünya ile ilişkili bir biçimde, Kanada ve Avusturalya'da kurulmuş yerleşimci kolonilerini kapsamaktadır.

b. Kolonyalizm dönemi sonrasındaki küresel durumu tanımlamaktadır. Muğlaklığı açısından, yerini almak istediği Üçüncü Dünya terimiyle karşılaştırıldığında, terimin bu kullanılış şekli gönderme yaptıkları açısından, biraz daha soyut, daha az somuttur.

c. Yukarıdaki koşullar üzerine, bu koşuların ürünü olan epistemolojik ve psişik yönelimlerin şekil verdiği bir söylemi tanımlamaktadır (2010: 101).

Kolonyal bir süreç içinde üretilmiş metinlerden biri olan *Gün Olur Asra Bedel*'in postkolonyal okuma pratiği ile yeni bir okumaya tabi tutulması ve Aytmatov'un nasıl bir kimlik inşa hesabı yaptığının tespiti kimlik tartışmalarına önemli katkılarda bulunacaktır.

Öteki

Öteki kavramı postkolonyalizmle birlikte kimlik oluşturma/edinme sürecinde oldukça yeni ve işlevsel bir paradigma olarak ortaya çıkmıştır. Sosyal bilimlerin sıkça kullandığı bu kavram, aslında psikanalist Lacan'ın bu alana getirdiği yeni yorumlar çerçevesinde kişiliğin (kimliğin) oluşum sürecinde

ortaya çıkan karmaşık ilişkileri tanımlamak üzere üretilmiştir. Lacan'ın Freudyan psikanalize getirdiği en önemli yorum, bilinçaltının dile benzer bir yapısının olduğunu ileri sürmesidir. Saussure'ün dilbilimine kazandırdığı yeni yaklaşımlar üzerine kurulan yapısalcı dilbilim, dilde asıl önemli olan şeyin söz (parole) değil, dili oluşturan nesnel yapının (langue) olduğunu ileri sürüyordu. Lacan buradan yola çıkarak bilinçaltının dile (langue) benzer bir şekilde yapılandığını iddia etmişti (2006: 594). Saussure'ün öne sürdüğü hayati tespitlerden biri dil sistemindeki göstergelerin anlamlarını farklılıklar dolayısıyla kazanmalarıdır. Eagleton bu konuyu "her gösterge yalnızca diğerleriyle arasındaki fark sayesinde bir anlama sahip olur. Cat kelimesinin kendi içinde bir anlamı yoktur, cap, cad ya da bat olmadığı için anlamlıdır" (2003: 126) şeklinde açıklar. Bu dilbilimsel açıklamalar ile kişiliğin oluşum süreci arasında bağ kuran Lacan, bebeğin henüz kendisi ile dış dünya arasında herhangi bir farkın varlığından habersiz yaşadığı "imgesel" evreden sonra gelen evreyi "ayna evresi" olarak isimlendirir. *Öteki* kavramının oluşumunu ele verecek olan bu evrede "[p]sişik açıdan henüz koordine edilmemiş olan çocuk, aynada kendine yansıyan tatminkâr ölçüde bütünleşmiş bir imge görür; bu imgeyle olan ilişkisi henüz 'imgesel' olsa bile –aynadaki imge hem kendidir hem de değildir, özne ve nesne belirsizliği hâlâ geçerlidir- çocuk bir benlik merkezi kurma sürecini başlatmıştır" (Eagleton 2003: 203). Bu evrede iki tane ben vardır, ilk ben aynaya bakan diğeri ise aynadan yansıyandır. Burada çocuk sürekli benini dışarıdan başka bir şeye, bir imgeye –mesela anneye- yapıştırmaktadır. Çocuk, libidosunu narsisizm bağlamında kendisini temsil ettiğini sandığı her şeye yükler. Bu dönemdeki ayna imgesi gerçek anlamda bir ayna olmayabilir. Yerini anne imgesi alabilir ve böylece çocuk hem anneye benzerliğini hem de anneden farklılığını anne üzerinden algılar. Bunların yanında anne, çocuk için ilk aşk objesidir, ilk arzu noktası da denebilir. Bu evrenin hemen ardından *öteki* kavramını dönüştürecek olan simgesel evre başlar. İmgesel anlamda anne ile kurulan birliğin yerini başka idealler alır. Çocuk kendi gerçeklerini ve taleplerini dillendirmekten çok farklı taleplere yönlendirir. Fallusunu bir güç merkezi olarak keşfedince baba otoritesi olarak bilinen prensip ortaya çıkar. Lacan'a göre bu evrede kendi cinsiyetini fark edip dil alanına geçer (Ashcroft 2002: 222-223). Çocuk, hem kendini dil içinde yeniden üretir hem de kendinden önce var olan sembolik kurallara bağımlılığını keşfeder. Burada dilin kuralları, hukukun, kuralların ve geleneklerin bir nevi kinayesidir. Bütün bu açıklamalar bizi şu önemli noktaya götürüyor: çocuğun dünyasında önce bir arzu-haz merkezi olarak anne sonra da kuralların ve otoritenin kinayesi olan baba, çocuk için büyük *Ö* ile yazılan *Öteki* durumundadır. Çocuğun kendisi ise küçük *ö* ile başlayan *ötekid*ir.

Burada amaç psikanalitik bir tartışma yapmaktan çok, *öteki* kavramının gelişim sürecini kısaca irdelemek olduğundan, bu noktadan itibaren bu kavramın postkolonyalizmde ne anlama geldiği tartışılacaktır. Bu kavram, postkolonyal teoride kolonize edilmiş insanlarla olan ilişkilerden ortaya çıkan kimlik sorunlarını ortaya koymaya yönelik çalışmaların çıkış noktası haline getirmişlerdir.

Büyük *Ö* ile başlayan *Öteki* imparatorluğu temsil ettiği gibi imparatorlukların merkezi (center) olan Londra, Paris, Moskova gibi merkezlerin yerine de kullanılır. *Öteki*nin en önemli işlevlerinden birisi *öteki*ni tanımlarken hayati roller oynayan kavramları türetmesidir; böylece *öteki* kendini ancak merkez tarafından üretilen bu kavramların imkânları çerçevesinde anlamlandırır. Lacan'ın teorisinde küçük *ö* ile temsil edilen *öteki*, postkolonyal teoride emperyal diskurun marjinalleştirdiği insanları işaret etmektedir. Bu *öteki*, emperyal merkezlerden farklı oluşu üzerine kurulan bir tanımlama ile ele alınır. Emperyal benin bir çeşit otoritesinin odağı haline gelen *öteki*, kendi kimliğini imparatorluğun oluşturduğu emperyal diskursa bağımlı olarak kazanır; dolayısıyla dünyayı bu teorik bağlamda tanır. Böylece ötekileşme süreci de başlamış olur.

Bu kavramları *Gün Olur Asra Bedel*'e uyguladığımızda çok çarpıcı sonuçlar ortaya çıkabilir. Roman, Kazangap'ın ölüm haberi ile başlar. Aytmatov, Kazangap'ın ölümünü bir süre sonra bir varoluş mücadelesinin sembolü haline dönüştürür ve Yedigey'in Kazangap'ı nereye gömeceği meselesi üzerinde bir çatışma yaratarak Sovyet sömürgeciliğinin yarattığı tahribatları sembolik bir dille tartışmaya açar. Sovyetler'in varlığının ve politikalarının altını oyarak onları yavaş yavaş anlamsızlaştırır. Bu mücadele, bir süre sonra bir kimlik mücadelesine dönüşür. Aytmatov, bu varoluş serüvenini daha anlamlı bir şekle büründürmek ve Sovyetleri daha görünür kılmak için Kazangap'ın oğlu Sabitcan'ı devreye sokar. Sabitcan'a hem *öteki* rolünü oynamak hem de bu kimliği vasıtasıyla diğer yerli insanların Sovyetler tarafından nasıl ötekileştirildiklerini somutlaştırmak gibi hayati iki rol yüklenmiştir.

Sabitcan, yatılı okuldan mezun olduktan sonra küçük bir devlet memuru olarak Sovyet sisteminin bir parçası haline dönüşür. Sabitcan'ın yatılı okula gönderilmesi, Sovyetler'in diğer kültürleri ve insanları çok etkin bir şekilde nasıl ötekileştirdiğinin ortaya konulması için kurgulanmıştır. Postkolonyal teoride eğitimin yeri çok önemlidir, eğitimi farklı bir işgal şekli gibi çalışan yapı olarak görür. Sosyal kontrol için kullanılan hayatî teknolojidir (Ashcroft 2007: 373). Altbach ise kolonyalist güçlerin kendi varlıklarının selâmeti için "kolonilerde çok nadiren uygun eğitim tesisleri kurduklarını ve hızlı bir şekilde eğitim imkânlarını kısıtladıklarını" (1971: 381-2) söyler.

Sabitcan'ın bu kimliği, ilk kez babasının cenazesi etrafında gelişen olaylarda ortaya çıkar. Kazangap'ın ölümü Yedigey için hem bir vefa göstergesidir hem de kendi kültürel ve dinî değerleri vasıtasıyla kendi kimliğini meydana çıkarabileceği bir fırsattır. Aytmatov'un deyimiyle, "Kazangap'ın bu bilgiç oğlu meğer oraya babasının cenaze töreni için değil onu hemen orada bir çukura bırakıp bu işten sıyrılmak ve bir an önce gerisin geriye dönmek için gelmiş" (2009: 431-32). Defin yeri üzerine Sabitcan ile kız kardeşi arasında çıkan çatışmayı anlamlandıramayan Yedigey, bu durumu şu ironik cümlelerle anlatır: "Ne oluyor bu çocuklara? Nasıl bu duruma geldiler? Kazangap'la birlikte onları yazın kavurucu sıcakla, kışın fırtınasında, soğuğunda, okuyup adam olsunlar, Sarı-Özek bozkırında çürüyüp kalmasınlar diye, 'Bizi gereği gibi okutmadılar, eğitmediler' demesinler diye, Kumbel'deki yatılı okula götürmemişler miydi?" (2009: 40). Ayzade babasının ölümüne ağlarken Sabitcan kız kardeşinin yaptıklarını anlamsız bulur. Sabitcan için artık babası bir an önce toprağa atılması gereken cesetten başka bir şey değildir ve onun ölüsü etrafında kurgulanan ritüeller de bu bağlamda hiçbir anlam taşımamaktadır. Onunla ve onun ima ettiği bütün anlamlarla bağı artık kopmuştur. Dolayısıyla hem Yedigey'in hem de kız kardeşinin bir cenazeye bu kadar önem atfetmelerini bir türlü kavrayamaz. Kendisi bir *öteki* olmasına rağmen, diğer insanları *öteki* olarak görmeye başlar ve bundan dolayı da büyük bir kimlik krizi yaşamaktadır.

Sabitcan'ın bu durumunu *öteki* kavramı ile açıklayabilmek için, onun tecrübe ettiği süreci yukarıda özetlenen Lacan'ın görüşleri ile ilişkilendirmek gerekir. O, Lacan'ın ayna evresinde kendini aynadan gören çocuk gibi, yatılı okulda gördüğü Sovyetler üzerinden kendini tanımlamaya çalışır. Sabitcan, burada henüz imgesel evrededir ve ilk arzu objesi konumunda olan annenin yerine Sovyetler'i yerleştirmiştir. Yatılı okul vasıtasıyla tanıştığı Sovyetler üzerinden kendini tanımlar, ona benzemek ister ancak ilişki sağlıklı işlemez, çünkü Sovyetler ikili bir rol oynar: imgesel evredeki ilk haz objesi olan anne iken bir süre sonra simgesel dönemin babasına ve babanın ima ettiği otorite, kural, tehdit gibi kavramlara dönüşür. Lacan teorisinde sağlıklı bir kimlik için atlatılması gereken bu evreler –imgesel, simgesel ve gerçeklik- Sovyetler'in bu ikili rolünden dolayı bir krize dönüşür. Baba simgesi olarak Sovyetler aslında kültürel düzenin göstergesidir. Buna simgesel bastırma da denilir. Artık gerçeklik bu simgesel bastırmanın sonunda oluşmuş bir eksik noktadır, ulaşılamayacak bir arzudur. Otoritenin, kuralların, baskının ve sömürgenin ortaya çıkışıyla başlayan bu kriz dönemi Sabitcan'ın bilinçaltında iki önemli eksik nokta oluşturur: ilki imgesel dönemdeki ilk arzu objesinin ulaşılamayacak bir noktaya dönüşmesi, ikinci ise kendi gerçekliği yani asıl kimliği ile bir daha kuramayacağı bağdır.

Babasının ölümü sıralamayı bozar. Sovyetler'in öğrettiği kavramlar çerçevesinde kendini tanımlarken, devreye giren ölü babanın uyandırdığı kavramlar onu ciddi boyutlarda rahatsız eder. Kazangap ise Sovyetler'in ona aşıladığı çarpıklıkların ortaya çıkmasını sağlar. Aytmatov, Sabitcan'ın bu her şeyini kaybetmiş ve ötekileşmiş durumunu, kurguladığı bir sahne bağlamında çok trajik bir şekilde anlatır. Babasının nereye defnedileceği tartışılırken: O "-Ama ölen benim babam ne yapacağıma…" der demez babasının dostlarından olan Adilbay –"Baban olmasına baban, ama sen kendinde değilsin!" (Aytmatov 2009: 38) ifadeleriyle onun kolonyalizmin ötekileştirme işlemi sonunda nasıl bir kimliksizlik yaşadığını yüzüne vurur. Sabitcan'ın bu davranışını tahlil eden Ramazan Korkmaz ise "babasının ölümü üzerine Boranlı'ya dönen Sabitcan, çağdaş mankurt kimliği ile tipik bir *öteki* örneğidir (Korkmaz 2004: 21) tespitinde bulunur.

Bu noktada Sabitcan'ın trajedisi ortaya çıkar, bir taraftan Sovyetler için kendisi *öteki*dir, diğer taraftan kendi kendine *Öteki* rolü yükler. Boranlı'nın yerli insanlarını *öteki*ler olarak görür. Onların geleneklerini, kültürlerini küçümser. Onun için *öteki* artık kendisi gibi olunmayacak bir şeydir. Kızkardeşi Ayzade'nin tavırlarını küçümsemesi bundandır. Ayzade ilkelliği, geri kalmışlığı tarih dışılığı temsil eden bir *öteki* olarak görüldüğü için küçümsenir. Bu ikili algılama doğal olarak kimlik krizinin işaretidir. Hatta krizin ötesinde bir kimliksizlik gerçeği vardır ortada.

Yer ve Yersizleştirme

Ashcroft'un "kimlik krizinin ortaya çıktığı yer" (1989: 8-9) olarak belirttiği bu kavramların, postkolonyal teoride kimlik ile ayrılamaz bir ilişkisi vardır. Ancak burada *yer* derken çok basit bir şekilde mekân veya çevre kastedilmemektedir. Mekânın/çevrenin, dilin ve tarihin çok karmaşık ilişkisini tanımlamak için kullanılan bir kavramdır. Kolonyalizmin önemli unsurlarından biri, bu ilişkiyi oldukça gelişmiş bir düzeyde uygulayabilme yeteneğidir. "[B]ir topluluğun ideolojik ve politik olarak hegemonyası, o topluluğun sosyal ve kişisel tecrübelerini kontrol altına alabilme kabiliyetine bağlıdır" (Harvey 1990: 227) ilkesi Sovyetler tarafından sıkı bir şekilde uygulanmıştır.

Bu hegemonya doğal olarak *yer*, dil ve tarih arasındaki devam eden ilişkinin ortaya çıkardığı durumu sekteye uğratmak için çeşitli metotlar uygular ve bu ilişkinin çeşitli sebeplerle bozulması ile birlikte kimlikte belirgin – aynı zamanda beklenilen- aşınmalar meydana gelir. Göç, köleleştirme, taşınma ve gönüllü işçilik gibi etmenlerin neden olduğu *yersizleştirme*lerin yanında, kültürel aşağılamalar, yerli kimliklerin ve kültürlerin, daha üstün olduğunu varsayan ırklar veya kültürler tarafından kasıtlı ya da bilinçsizce

baskı altına alınması (Ashcroft 1989: 9) da *yersizleştirme* sonucunda kimliklerin üzerinde olağanüstü tahribatlar yapar. *Yer*in doğrudan doğruya ve sadece mekân/çevre anlamına gelmemesi gibi *yersizleştirme* de yalın anlamıyla bireyin fizikî alanından koparılmasını işaret etmiyor: bazen dil ile *yer* arasındaki uyumun tahrip edilmesinin dışavurumudur bazen de mekân/çevre, dil ve tarih arasındaki uyum eksikliğinin ortaya çıkardığı bir tanımdır. Mesela, bireyin yaşadığı *yer*i tanımlayacak ve anlamlandıracak dil ile *yer*i arasındaki ilişkinin tahrip edilmesi veya koparılması bir boşluk oluşturur ve bu boşluk "dili yeni bir yeri tanımlamaya yeterli olmayan, dili köleleştirme süreciyle tahrip edilen, dili kolonyalistlerin kendi dilinin kullanımı için zorlamalarla önemsiz kılınan kişiler"in (Ashcroft 1989: 9-10) hayatlarında çok daha net bir durumda ortaya çıkar.

Gün Olur Asra Bedel, bu tartışmalara ışık tutacak zengin örneklere sahiptir. Hem fizikî mekân hem de *yer*in dil ve tarih ile arasına konan maddî engeller, romanın hemen bütününe yayılmış durumdadır. Yedigey, Kazangap öldüğünde onu kendisi, toplumu ve kültürü için çok önemli olan Ana-Beyit mezarlığına defnetmek ister ve tüm hazırlıklarını ona göre yapar. Ana-Beyit'teki ısrarının sebebi o *yer*in kendi tarihi, gelenekleri ve kimliği için taşıdığı özel anlamlarda saklıdır. Bu mezarlık onun dili, tarihi ve kültürü ile oluşturduğu bir bütünselliğin simgesidir; atalarından kalmış ve kendi kimliklerini korumak adına atalarının tarihini ve efsanelerini taşıyan yerdir. Mankurt efsanesinin mekânıdır, aynı zamanda mankurtlaştırılan oğlunu kurtarıp özgürleştirmek isteyen Nayman-Ana'dan dolayı da özgürlük çağrışımları ile yüklüdür. Kazangap'ın nereye gömüleceği tartışılırken "[b]ırakın bu boş lafları, ne biçim yiğitlersiniz siz! Böyle bir adamı atalarının yattığı yer olan Ana-Beyit'ten başka bir yere gömemeyiz. Zaten kendisi de bunu istemişti. Bırakın konuşmayı da işimizi yapalım" (Aytmatov 2009: 30) diyen Yedigey, bu mezarlığın sadece ve sadece bir mekân, alan veya coğrafî bir parça olmadığını vurgular. Bu mezarlık *yer* ile kimlik arasında bu kadar sıkı bir bağ olduğunu örtük bir şekilde ima eder. Oysa bir *öteki* olan Sabitcan, babasının Ana-Beyit mezarlığına gömülmesinin altında yatan imaları bir türlü anlamaz ve hatta "[i]nsan ölür, hemen gömülür, bekletilmemeli" (Aytmatov 2009: 32) der. Çünkü onun için gömülecek yerin bir anlamı yoktur. Postkolonyal teorinin ifade ettiği gibi o, çeşitli uygulamalar ile yersizleştirilmiştir, dolayısıyla da *yer*inin kendi dili, kültürü ve tarihi ile olan organik bağı kopmuştur. Ana-Beyit'in barındırdığı özel anlamlar Ana-Beyit üzerinden bugüne aktarılan kimlik öğelerini destekleyebilecek kültürel değerler ona hiçbir şekilde anlamlı gelmemektedir.

Yer ile dil arasındaki karşılıklı bağımlılığı daha net bir şeklide açıklayacak diğer örnek ise Ana-Beyit mezarlığına giderken ortaya çıkar. Mezarlık bölgesine gelindiğinde bu bölgenin dikenli tellerle çevrildiğini ve yasak bölge ilan edildiğini öğrenirler. Oranın kontrolü için konan nöbetçiye Yedigey önce ısrar eder ve olmayınca da üst rütbeli biriyle konuşmak ister. Bir süre sonra yetkili komutanın olay yerine gelişiyle birlikte postkolonyal teorinin temellendirdiği *yersizleştirme* daha da belirginleşir. Teğmenin adının Tansıkbayev olduğunu öğrenen Yedigey cesaretlenir ve hemen anadilinde konuşmaya başlar:

- "Biz, bizgoy karagım. Ana-Beyit'ke cetpey turıp kaldık. Kalay da bolsa yardımdeş karagım" (Aytmatov 2009: 390) cümleleriyle iletişim kurmaya çalışsa da "biz, biziz" gibi sahiplenici, kendinden bilen, sıcak anlamlar taşıyan zamirler kullansa da teğmen Tansıkbayev ona "Yabancı yoldaş"… "benimle Rusça konuşun lütfen, şu anda görevimin başındayım" (Aytmatov 2009: 390) ifadeleriyle gayet soğuk ve uzak bir cevap verir. Burası tam olarak bir kırılma noktasıdır. Bir kolonyal güç olan Sovyetler'in hem insanların yaşadığı fizikî alanları işgal ettiğini hem de bu işgali kalıcı kılmak için *yer* ile dil, tarih, kültür ve toplum arasındaki doğal ilişkiyi tahrip ederek *yersizleştirme* politikalarında tam bir kolonyal güç gibi davrandığını göstermektedir. Tansıkbayev, Rusça konuşarak sadece kolonyal bir gücün dilini kullanmıyor, aynı zamanda kendi ana dilinin çok uzun yıllardır o *yer* –Ana Beyit- dolayısıyla oluşturduğu imgeler dünyasını da reddetmiş oluyor. Uzun yılların tecrübelerini içeren ve aktaran dilin imkânlarını böylece anlamsız kılıyor. Kolonyal bir güce sadakatini gösterirken, *yer* ile kendisi arasındaki bağı da tahrip ediyor. Fanon'un bir dili konuşmak ile kolonize edilmişlerin psikolojilerine dikkat çektiği açıklamaları, Tansıkbayev'in bu sürecin neresinde olduğunu göstermesi açısından önemli ipuçları taşıyor:

> Konuşmak kesinlikle ötekiler için var olmaktır… konuşmak her şeyden öte bir kültürü benimsemek, ve medeniyetin itibarını desteklemek anlamına gelir… her kolonize edilmiş kişi - diğer bir deyişle, kendi ruhunda kendi yerel kültürünün orijinalliğinin defni veya ölümü üzerinden bir aşağılık kompleksi yaratılmış her kişi- kendini medenileştirici bir ulusun dili ile; yani ana ülkenin kültürü ile - yüz yüze bulur… bir dil konuşmak bir dünyaya, bir kültüre benzemektir (2008: 8, 9, 25).

Tansıkbayev'in yerli biri olarak düşünülmesi, Aytmatov'un vermek istediği mesajı çok daha anlamlı kılıyor. Yedigey'in anadilindeki konuşmasına cevap verirken tercih ettiği Rusça herhangi bir dil olmanın ötesinde bir kolonyal gücün dilidir. Kachru'nun "İngilizce güç, baskı, elitist kimlik ve kıta boyunca iletişim aracıdır" (2006: 272) ifadesiyle açıkladığı gerçeklik Rusça için de

geçerlidir. Aytmatov, Tansıkbayev'i Rusça konuşturarak, kolonyalizmin ulaştığı noktanın dramatik boyutunu ortaya koyar çünkü kolonyal bir gücün dilini kendi anadilinin yerine iletişim aracı olarak yerleştirmek, dili iletişim aracı olma işlevinin daha da ilerisine taşımak demektir. "Dil, gücün hiyerarşik yapısının devamını sağlayan bir araç olur ve hakikat, düzen ve gerçeklik gibi kavramlar bu araç sayesinde kurgulanır" (Ashcroft 1989: 7). Tansıkbayev'in tercih ettiği dil –Rusça-, artık kendisi için kendi hakikatini, gerçekliğini ve düzenini kurmanın değil, içinde yaşadığı kendi toplumunun hakikatlerinden, gerçeklerinden ve düzeninden -kısaca *yer*inden- radikal bir şekilde koparak yabancılaşmanın aracına dönüşmüştür. Ana-Beyit Mezarlığı, Yedigey için kendi kimliğini barındıran ve koruyan bir *yer* konumundayken, Tansıkbayev için kolonyal gücün kurguladığı hakikatin, düzenin ve gerçekliğin devamı adına yerli insanları dışarıda tutan bir emirdir. Burada dikkat edilmesi gereken diğer bir nokta Ana-Beyit mezarlığının hem Sabitcan hem de Tansıkbayev'e aynı şeyi ifade etmemesidir.

Önce Sabitcan'ın sonra da Tansıkbayev'in Ana-Beyit mezarlığına karşı soğuk tutumları karşısında, Yedigey tam anlamıyla bir kırılma yaşar, işte bu kırılma kendi dili, tarihi ve *yer*i üzerinden kuruduğu hakikat, düzen ve gerçeklikler ile diğerlerinin kolonyal dil üzerinden kurdukları hakikat, düzen ve gerçekliklerin uyuşmamasından kaynaklanır. Aşağıdaki cümleler yukarıda bahsedilen kırılmaların dışavurumudur:

> … [T]eğmenin yüzüne dikkatle bakan Yedigey, onun yüz hatlarından hiçbir hayrı, yardımı dokunmayacağını anlamıştı. O buraya sadece formalite gereği 'yabancı' dediği bu kişilerin şikâyetlerini dinlemek için gelmişti. Yedigey'in yüreği sıkıldı. Tansıkbayev denen bu teğmenin karşısında Kazangap'ın ölümü ile ilgili her şey, bütün hazırlıklar, merhumu Ana-Beyit'e gömmeye gençleri razı etmek için gösterdiği bütün çabalar, onu Sarı-Özek'e bağlayan bütün değerler, hayaller, düşünceler, Sarı-Özek tarihi her şey… her şey bir anda anlamını yitirmiş, sıfıra inmişti. Orada kalbi en ince yerinden kopmuş, kırılmış olarak, tarifsiz kederler içinde öylece duruyordu. (Aytmatov 2009: 391)

Bütün bu hayal kırıklıklarının ana sebebi Yedigey'in kendi hakikat ve gerçekliğinin bu olay ile birlikte sekteye uğramış olmasıdır. Onun hakikati ya da gerçekliğinin açık anlamı, atalarından bu yana devam eden bir geleneğin bu olay ile birlikte artık gelecek zaman ve nesillere aktarılamayacak olmasıdır. Örtük anlamı ise Nayman Ana efsanesi dolayısıyla bilinen mankurt kavramına ve mankurtlaştırılan oğlunu kurtarmak için kendi oğlunun elinden can veren Nayman Ana'nın özgürlük için verdiği mücadeleye,

Aytmatov'un yüklediği sembolik değerlerdir. Tıpkı Nayman Ana gibi Kazangap da kendi oğlu tarafında fark edilmez, yani bir hiçtir veya oğlu için bir yabancıdır; yine tıpkı Nayman Ana gibi o toprakların çocuğu olan Tansıkbayev'e o topraklar ve o topraklar üzerinde yaşayan her şey herhangi bir anlam ifade etmemektedir.

Kendi dilleri yerine Rusçayı ikame edenlerin dünyasında bir süre sonra dil ile *yer* arasında bir uyum eksikliğinin ortaya çıktığını bu örnekler çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Diğer bir deyişle kolonyal gücün dili olan Rusçada anlam bulan ve tasvir edilen *yer* ile kendi anadillerinin taşıdığı ve öğrettiği *yer* arasında meydana gelen uyumsuzluğun ortaya çıkardığı *yersizleştirme* ve dolayısıyla da kimliksizleştirme süreci, Aytmatov tarafından bu örneklerle dramatize edilmiştir.

Sözlü Kültür

Aytmatov, sözlü kültürü, Sovyetler'in karşısına bir çeşit direniş noktası olarak ikame eder. İkinci olarak, sözlü kültüre böyle bir işlev yüklerken, sadece bu kültürün öneminden söz etmekle yetinmez, daha da ileri giderek yazılı kültür ile sözlü kültürün karşılaştırılmasından doğan bir çatışma alanı yaratır. Burada şunu belirtmekte fayda var. Bu çatışma alanı sadece yazılı ve sözlü kültürün kendi özerk yapılarına ait özelliklerinden doğmuyor. Bu çatışma, bu özerk yapıların Sovyetlerin bu iki yapıdan hangisinin kendi kolonyal arzularını (Ashcroft 2002: 40) gerçekleştirmek için daha işlevsel olduğunu öğrenmek istemesi ve de bunu pratik alana dökmesi sonucu ortaya çıkmıştır.

Roman boyunca yazar, ikili yapılar yaratarak bu çatışma alanlarının meydana çıkardığı gerilimleri kullanıp romandaki gerilimi sürekli canlı tutmaktadır. İlk ikili, az önce de belirtildiği gibi yazılı ve sözlü kültürlerdir. İkincisi ise kolonyal güç ile yerli kültürdür. Bu ikilikler arasında bir eşleşme yapacak olursak, yine roman boyunca yazılı kültür ile kolonyal gücün, sözlü kültür ile de yerli kültürün eşleşmiş olduğu karşımıza çıkar. Bu eşleştirilmeler tabi ki rastgele değildir. Bu iki kültürün kendi doğaları, Aytmatov'u bu tercihe zorlamıştır.

Postkolonyal teori yazılı ve sözlü kültür ilişkisinden çok etkilenmiştir. Özellikle kolonize edilmiş toplumların, daha önceki dönemlerde geliştirdiği sözlü kültürü yeniden canlandırmaya başlaması, bu teorinin temel başlıklarındandır. Bu toplumlar, her ne kadar yüksek seviyelere ulaşmış bir yazılı kültüre sahip olsalar da sözlü kültür, hâlâ hayatî önemini korumaktadır. Sözlü kültürün toplumsal ve tarihsel işlevine yönelik açıklamalarında Ruhi Ersoy, kimlik ile bu kültür arasındaki ilişkiyi yorumlarken "sözlü anlatıların sadece

uluslaşan milletler için ulusal kimliklerinin devamı adına işe koşulan malzemeler olmasının da ötesinde, bu anlatılar en ilkel yapıdan en modern yapılara kadar işlevselliklerini muhafaza etmektedirler" (Ersoy 2009: 37) der. Buradaki sözlü kültür ile klasik antropolojinin yaklaşımı kast edilmemektedir. Klasik antropolojiye göre sözlü kültür, genellikle geleneksellik olarak tasnif edildiği ve modern olanın zıddı olarak anlamlandırıldığı için geçmiş ve de değişmez diye etiketlendirilir. Bütün bunlar da doğal olarak sözlü kültürün değersizleştirilmesi gibi bir tehlikeyi içerir. Postkolonyal teori, sözlü kültür kavramının bu sınırlandırılmış ve sıradanlaştırılmış algılanmalarını aşmak ve bu kültürün de yazılı olan kadar karmaşık ve estetik sosyal metinler olduğunu göstermek için Türkçede henüz tam anlamı ile bir karşılığı olmayan *orature* (Ashcroft 2002: 166) gibi yeni bir terim üretmiştir.

Burada önemli olan nokta sözlü kültürün yazılı kültüre göre daha az kontrol edilebilir bir kimlik ya da özellik (özerklik) arz etmesidir. Kolonize edilmiş toplumlar, sözlü kültürün bu özelliğinden faydalanarak kendi özerk kültür ve kimliklerini yeniden kurmak amacı ile sözlü kültürü ön plana çıkararak bir direniş noktası oluşturmaktadır. Temel soru, postkolonyal eleştirmenlerin de sıkça sorduğu, bu direnişin mümkün olup olmadığıdır. Genel olarak verilen cevap ise olumludur. Yani evet, şiddete başvurmadan kolonyal güce karşı konulabilir (Ashcroft 2001: 20).

Aytmatov'un bu romanda yaptığı şey de sözlü kültürü kullanarak Orta Asyalı toplumlar için bir direniş alanı yaratmaktır. Burada sözlü kültür, hem direnişi bu halkın tarihine bağlayarak köklü oluşundan dolayı kendini daha da güçlendirmek, hem de bu tarihi yeniden yorumlayarak, direniş sonrası yerli halkı, sözlü kültürün sunduğu imkânlar dolayısı ile bir özerk kimliğe kavuşturmak için önemli bir araçtır.

Aytmatov, önce yazılı kültür ile ilgili örnekler verir romanda. Bu örneklerden ilki Sabitcan ve Tansıkbayev'in içinde bulunduğu durumdur. Bu durum daha önceki bölümlerde geniş bir şekilde anlatıldığı için, tekrar edilmeyecektir ancak yazı ve yazılı metinler aracılığıyla kendi metropoliten değerlerini okullarda yerli çocuklarına aktaran merkez, bu örneklerde görüldüğü gibi oldukça başarılıdır. Bu başarı da yazının ve yazılı kültürün daha somut ve dolayısıyla daha kontrol edilebilir karakterinden kaynaklanmaktadır. Bu durumu, kolonyalizmi psikolojik açıdan irdeleyen incelemeleri ile bilinen Fanon "Eğer psikiyatrinin amacı insanı kendi çevresine yabancı olmaktan alıkoyacak bir metotsa şunu belirtmeyi kendime borç bilirim: Bir Arap artık kendi ülkesinde kalıcı bir şekilde yabancıdır ve kesin bir kişiliksizleştirilmiş durumda yaşamaktadır… Cezayir'deki hazır durum bir bireyi ait olduğu yere yeniden koyma teşebbüslerine de hasım-

dır" (1967: 63) derken aynı durumda olan Sabitcan ve Tansıkbayev'in maruz kaldığı etkileri de anlatmaktadır.

Yazılı kültürün merkez tarafından kolayca kontrol edilebilirliğini gösteren diğer bir örnek ise romanda Abutalip adlı yerli bir öğretmenin başından geçenlerdir. Bu öğretmen, II. Dünya Savaşı'nda esir düştüğü için Sovyetler tarafından cezalandırılır ve dolayısıyla istediği yerde kendine uygun bir iş bulması imkânsızlaştırılır. Küçük bir istasyon köyü olmasından dolayı göreceli olarak merkezin kontrolünden uzakta kalmayı başarmış Boranlı'ya gelir. Burada, bozkır halkının türkülerini ve hikâyelerini derleyip yazıya dökmeye başlar. Bunu sebebini şöyle açıklar:

> Zaman çarkı dönüş hızını arttırıyor. Bununla birlikte, kendi kuşağımız için son sözü yine kendimiz söylemeliyiz. Atalarımız bu maksatla bazı efsaneler, masallar söylemiş ve kendilerinden sonraki kuşaklara ne kadar büyük insanlar olduklarını anlatmak, kanıtlamak istemişlerdir. Biz de bugün atalarımız hakkındaki yargımızı bu efsanelere bakarak veriyoruz. İşte, çocuklarım için benim yaptığım da bundan farklı bir şey değil (Aytmatov 2005: 185-186).

Bu satırlardan da anlaşılacağı gibi, Abutalip'in yapmak istediği şey, efsaneleri, masalları ve türküleri yazıya dökerek gelecek nesillere bu sözlü kültür materyallerini kimlik oluşturma aracı olarak aktarmaktır. Ona göre türküler "bize geçmişimizi anlatan belgelerdir", "her türkü tek başına bir tarih"tir. Bütün bunların yanında türküler sayesinde eskiler "yaşamaya devam" ediyorlar (Aytmatov 2005: 189). O, yeni nesiller için bunları yazıya dökmeye başlar ancak onun bu arzusu, istasyona gelen bir müfettiş tarafından sekteye uğratılır. Müfettiş, Abutalip'in notlar tuttuğunu öğrenince, notları alır okur ve Abutalip'i tutuklar. Asıl ilginç olanı müfettişin, merkezin temsilcisi olma bilinciyle ve gücüyle söyledikleridir: "Önemli olan geçmişi sözlü ya da daha önemlisi yazılı olarak, bunu bugün bizim işimize yarayacak şekilde anlatmaktır. Hiçbir yararı olmayacak yanlarını bir kenara bırakarak anlatmak… İşte bu kurala uymayanlar düşmanlık etmiş, suç işlemiş olurlar…" (Aytmatov 2005: 217).

Biz dediği elbette Sovyetler'dir, yarardan kastı ise merkezin yararıdır. Böylece Abutalip'in yazdıklarına el kor ve bu yazma işi amacına ulaşmamış olur. Diğer bir deyişle, yazının ya da yazılı kültürün kontrol edilmeye daha müsait olduğu da böylece belirtilmiş olur. Abutalip'in bu teşebbüsünün başarısız olması sözlü kültürün yazılı kültüre üstün olduğu ya da tercih edildiği anlamına gelmez. Yazar, Orta Asya kültürleri gibi kolonize edilmiş kültürler için sözlü kültür ürünlerinin yazıya dökülerek gelecek nesillere

aktarılmasına kolonyal gücün müsaade etmeyeceğini anlatmak istemektedir. Dolayısıyla bu kültür sadece ve sadece dilden dile dolaşarak kendine bu kontrol mekanizmasından bağımsız bir alan üretebilecektir. Abutalip'in bu teşebbüsünden başarısız oluşu sözlü kültürün bu özerk olabilme özelliğine dikkat çekmek veya kolonyal gücün bu kültürel değerleri yazılı haliyle gelecek nesillere aktarmaya izin vermeyeceğini göstermek istemesindendir.

Sözlü kültüre ait bu önemli motifler bu sözlü geleneğin çok bilinen mankurt efsanesinden alınmış ve sembolik bir dile dönüştürülerek kimliğe ait önemli simgelerle zenginleştirilmiştir. Mankurtluk çeşitli işkencelerden sonra insanın kendini unutması, kendine, kültürüne ve tarihine yabancılaşmasıdır. Bir tür bilinçsizlik hâlidir. Bütün bunlardan dolayı da kolonyal dönemin insanını anlatmak için çok uygun bir simgeler taşımaktadır. Colaman, Nayman Ana'nın esir edilen oğludur. Nayman Ana oğlunu uzun çabalardan sonra bulur ama oğlu artık hiçbir şey hatırlamaz çünkü mankurtlaştırılmıştır. Nayman Ana oğluna "Adın ne senin? Peki, babanı hatırlıyor musun? Babanın adı neydi? Kimsin, kimlerdensin? Hiç olmazsa doğduğun yeri hatırla…" (Aytmatov 2005: 159) gibi kimliğe yönelik örtük anlamlar yüklü sorular sorar. Görünen anlamı ile bu sorular ümitsiz bir annenin, aklını kaybetmiş oğlunu yeniden kendine getirmek için başvurduğu yöntemler olarak değerlendirilebilir. Ancak postkolonyal yaklaşımla bu soruların amacı kontrol altına alınmış, yerinden edilmiş, yabancılaştırılmış, ötekileştirilmiş ve de köleleştirilmiş bir nesnenin durumuna dikkatleri çekmektir. Nayman Ana'nın sorduğu tüm sorular nesnenin kimliğine yöneliktir. Bu efsane ile birlikte Sabitcan'ın içine düştüğü durum hatırlatılır. Eski çağlarda birbirleri ile savaşan kabileler esir ettikleri gençlerden ekonomik anlamda faydalanmak için onları mankurtlaştırırken, Sovyetler de kolonize ettiği gençleri modern eğitim adına kayıt altına aldığı yatılı okullarda, yabancılaştırmaktadır, ötekileştirmektedir ve de kendi kültür ve insanları ile aradaki bağların tamamen kopmasını sağlamaktadır. Yani onları mankurtlaştırmaktadır.

Diğer bir sözlü kültür unsuru ise yine mankurt efsanesinin devamıdır. Oğlunu kurtarmaya çalışan Nayman Ana, mankurt oğlu tarafından öldürülür ve Nayman Ana, devesinden yere düşerken beyaz yazması havalanır ve "Adını hatırla! Kim olduğunu hatırla! Babanın adı Dönenbay! Dönenbay! Dönenbay!" (Aytmatov 2005: 167) diye gökyüzüne yükselen beyaz bir kuşa dönüşür. Nayman Ana'nın gömüldüğü yere de Ana-Beyit Mezarlığı adı verilir. İşte Yedigey'in, Kazangap'ı Ana-Beyit'e gömmek istemesinin altında yatan esas ısrarın sebebi bu hatırla(t)ma unsurudur. Ana-Beyit bir kimliktir, insana kim olduğunu hatırlatan bir kimlik. Aytmatov'un kurduğu bağlamda bu öğeler kendisi kolonize edilmiş, kültürü kontrol altına alınmış ve nesilleri

yabancılaştırılmış bir topluma, yeniden bir kimlik kazandırma ve kolonyal güce karşı bir direniş noktası oluşturma adına önemli kültürel kodlar olarak işlevsellik kazanır. Aytmatov'un bu sözlü kültür öğelerine bu kadar çok önem atfetmesinin altına yatan bir diğer sebep de sözlü kültürün diline ait özelliklerden dolayı kendi içinde taşıdığı güçtür: "Sözlü kültürlerin dili kutsaldır. Onlar gösterdikleri şey oldukları için gösterdikleri şeyin gücüne sahiptirler. Temsilden (represenataion) çok gösterime (presentation) daha yakındır. Dil, çevre ile konuşan arasındaki birliği ihtiva eder" (Ashcroft 2001: 79).

Sonuç

Aytmatov bu romanında, postkolonyal eleştirinin görmezden geldiği veya ihmal ettiği Orta Asya toplumlarının kolonize ediliş süreçlerini ve bu sürecin bu toplumların kültürel ve bireysel kimliklerinde nasıl büyük tahribatlara yol açtığını, güncel olaylarla geçmişin efsanelerini kaynaştırarak sembolik bir tarz ile okura anlatır. Postkolonyal teorinin öteki, *yersizleştirme*, sözlü kültür gibi anahtar kavramlarının içeriklerine karşılık gelebilecek bireysel ve sosyal olaylar ile de Sovyetler'in, Batılı muadillerinden hiç de geri kalmayacak kadar ileri safhalara ulaşmış bir kolonyal güç olduğunu gösterir.

Postkolonyal tarih anlayışı bize şunu söyler: bir defa tarihleri yok olmuş ya da tarihsiz olarak tanımlanan insanların bir araya gelmeleri tarihin sonudur aslında. Tarih bilgisiyse bir toplumun hafızasıdır. "Toplumlar geçmişe, öncelikle kendilerini tanımlamak için ihtiyaç duyarlar" (Assmann 1997: 133). Ama romanda da gördüğümüz gibi Orta Asyalı toplumların sosyal, kültürel ve fiziksel varlıkları çok sıkı bir şekilde Sovyetler tarafından sistemli olarak kontrol altına alınmıştır. "İktidarın yönlendirme aracı ve emir iletme organı" (Assmann 1997: 262) olan yazı ve yazılı kültür, Sovyetler tarafında bu kontrolün devamlılığı uğruna araçsallaştırılmıştır. Aytmatov, bunun bilincinde olduğu için romandaki yerli kahramanlarına güç alanı ve kimliklerini koruma ve devam ettirme aracı olarak sözlü kültürü sunmuştur. Sözlü kültürün, tarihin derinliklerinden gelirken günümüze taşıdığı değerler, bu değerlerin yeni kimlik oluşumu esnasında oynayabileceği hayati rol, ek olarak da kolonyal gücün kontrol edemeyeceği bağımsız bir alanda hayatiyetini devam ettirmesi, yazılı kültür ile olan karşılaştırılmada kendisini birdenbire ayrıcalıklı bir konuma getirir. Bu konum *Gün Olur Asra Bedel*'de, kolonyal güce karşı olan direnç noktasıdır veya yeniden kuruluşun başlangıcıdır.

Aytmatov bu romanda kolonize edilmiş bir toplum için kimlik oluşturma süreçlerini genel hatları ile üç safhaya ayırmıştır. İlk iki safha, bir kolonyal güç karşısında veya bu gücün kolonyalist politikaları karşısında, kolonize edilmiş toplumların hem toplumsal hem de bireysel anlamda başarılı olamayacakları alanlar sunulmuştur.

1. İlk safha, tamamen kolonyal bir gücün istek ve arzularına göre kurgulanmış bir eğitim sisteminden geçerek yerli bir kimlik oluşturmanın imkânsızlığının anlatıldığı safhadır. Sabitcan bu safha için en önemli örnektir.
2. İkinci safha ise sözlü kültüre ait değerleri yazıya dökerek kolonyal bir gücün hegemonyası altındaki toplumlara yayıp, o metinler üzerinden yerli bir kimlik kazanmanın mümkün olamayacağını anlatır. Çünkü kolonyalist güç bu yazılı metinleri çok kolay bir şekilde akamete uğratacak yeterli enstrümanlara sahiptir. Abutalip'in müdahale edilerek başarısız kılınan teşebbüsü bu aşama için geliştirilmiş bir yapıya sahiptir.
3. Son safha ise, Aytmatov'un en çok umutlu olduğu safhadır. Bu safha, sözlü kültürün bir kolonyalist güç tarafından kontrol altına alınamayacak kadar esnek olan özerk yapısıdır. Böylece Aytmatov, sözlü kültürün yerli kimlik inşasında hayati bir öneme sahip olduğunu gösterir. Sözlü kültür, bu romanda kolonyal bir güce karşı kolonize edilmiş insanlara en etkili araç olarak sunulur. Diğer bir özelliği ise -belki de en baskın olanı- romanda bahsedilen bu sözlü kültür ürünlerinin hiçbir şekilde, hiçbir güç tarafından sekteye uğratılmadan nesilden nesile aktarılan tek gerçek oluşlarıdır. Diğer her şey bir şekilde kolonyal güç tarafından ya kontrol edilir ya yabancılaştırılır ya da yok edilir.

Açıklamalar

[1] Her ne kadar oryantalizm, kolonyalizm ve postkolonyalizmden ayrı bir disiplin ve teori gibi gözükse de oryantalizmin sömürgeciliğin keşif kolu olduğu unutulmamalıdır.

Kaynaklar

Ahıska, Meltem (1996). "Kimlik Kavramı Üstüne Fragmanlar". *Defter* 9(27): 9-36.

Aktaş, Şerif (1999). Milli Romantik Duyuş Tarzı ve Cengiz Aytmatov'un *Gün Olur Asra Bedel* Romanı (yapı- Kültür-Anlatma Tarzı). *Doğumunun 70. Yıl dönümünde Cengiz Aytmatov.* Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay.

Alphen, E. V. (1991). "The Other Within". *Amsteredam Studies on Cultural Identity*. Ed. J. L. Raymond Corbey. Amsterdam, Atlanta: Rodopi. 1-15.

Altbach, Philip G. (1971). "Education and Neocolonialism". *The Post-Colonial Studies Reader*. London & New York: Routledge. 381-384,

Anderson, Benedict (2004). *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. Çev. İ. Savaşır. İstanbul: Metis Yay.

Ashcroft, Bill (1989). *The Empire Writes Back: Theory and Practice in Post-colonial Literatures.* New York, London: Routledge.

_____, (2001). *Post-Colonial Transformation*. London and New York: Routledge.

_____, (2002). *Post-Colonial Studies: The Key Concepts*. London & New York: Routledge.

_____, (2007). *The Post-Colonial Studies Reader*. London & New York: Routledge.

Assmann, Jan (1997). *Kültürel Bellek*. Çev. A. Tekin. İstanbul: Ayrıntı Yay.

Aytmatov, Cengiz (2009). *Gün Olur Asra Bedel*. İstanbul: Ötüken Yay.

Bhabha, H. Khomi (1994). *The Location of Culture*. London and New York: Routledge.

Dirlik, Arif (2010). *Postkolonyal Aura: Küresel Kapitalizm Çağında Üçüncü Dünya Eleştirisi*. Çev. G. Doğduaslan, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yay.

Eagleton, Terry (2003). *Edebiyat Kuramı*. Çev. T. Birkan. İstanbul: Ayrıntı Yay.

Ersoy, Ruhi (2009). *Sözlü Kültür Tarih İlişkisi: Baraklar Örneği*. Ankara: Akçağ Yay.

Fanon, Frantz (1967). *Toward The African Revolution*. Harmondsworth: Pelican.

_____, (2008). *Black Skin, White Masks*. Çev. C. L. Markmann. London: Pluto Press.

Franger, Bert G. (2010). "Sovyet Milliyetçiliği: Orta Asya'nın Bağımsız Cumhuriyetlerine Kalan İdeolojik Miras". *Orta Asya ve İslam Dünyasında Kimlik Politikaları.* Ed. E. J. Willem van Schendel. İstanbul: İletişim Yay. 23-49.

Harvey, David (1990). *The Condition of Postmodernity*. Oxfort: Blackwell.

Huddart, David (2006). *Homi K. Bhabha*. London and New York: Routledge.

Kachru, Braj B. (2006). "The Alchemy of English: The Spread of Functions and Models of Non-native Englishes Champaign". *The Post-Colonial Reader*. Ed. Bill Ashcroft. London and New York: Routledge.

Khalid, Adeeb (2000). "Russian History and the Debate over Orientalism". *Kritika* 1(4): 691-699.

Kolcu, Ali İhsan (2008). *Bozkırdaki Bilge: Cengiz Aytmatov.* Erzurum: Salkımsöğüt.

Knight, Nathaniel (2000). "Grigor'ev in Orenburg, 1851-1862: Russian Orientalizm in the Service of Empire?". *Slavic Review* 59(1): 74-101.

Korkmaz, Ramazan (2004). *Ötekileşme Sorunu ve Dönüş İzlekleri*. Ankara: Türksoy Yay.

Kundera, Milan. (2005). *Roman Sanatı*. Çev. A. Bora. İstanbul: Can Yay.

Lacan, Jacques (2006). *Ecrits*. Çev. B. Fink. New York-London: W. W. Norton & Company.

Lazzereni, Edward J. (1997). Local Accommodation and Resistance to Colonialism in Nineteenth-Century Crimea. *Russia's Orient: Imperial Borderlands and Peoples,* 1700-1917. Ed. E. J. Daniel R. Brower. Bloomington: Indiana University Press. 169-188.

Said, Edward W. (1996). *Culture and Imperialism*. New York: Vintage Books.

Thompson, Ewa M. (2000). *Imperial Knowledge*. Westport, London: Greenwood Press.

Young, Robert J. (1995). *Colonial Desire*. London & New York: Routledge.

_____, (2001). *Postcolonialism: An Historical Introduction*. Oxford: Blackwell.

bilig
SPRING 2013 / NUMBER 65
01-22

Identity Formation in Cengiz Aytmatov's *A Day Lasts Longer More Than a Hunderd Years*

Ahmet Ağır*

Abstract

Cengiz Aytmatov, one of the most influential writers of the 20th century, wrote his novels based on his experiences of a colonized world – an experience from which a large part of the world population suffered for centuries. Especially his novel titled *A Day Lasts Longer More Than a Hunderd Years* focuses on the culture of a colonized people by drawing attention to the daily life of the people of a small village and explains the catastrophe that these local people experience as a result of the assimilation policies of the colonizers. The theory of postcolonialism, which was developed in the second half of the 20th century, is an effective tool to reexamine the history, culture and literature of such colonized countries. This article analyzes *A Day Lasts Longer Than a Century* in the light of postcolonial theory.

Keywords

Cengiz Aytmatov, *A Day Lasts Longer More Than a Hunderd Years*, Central Asia, colonialism, postcolonialism, identity

* Assist. Prof. Dr., Gaziantep University, Faculty of Science and Letters, Department of Turkish Language and Literature – Gaziantep / Turkey
aagir@gantep.edu.tr

билиг
Весна 2013 / Выпуск 65
01-22

Процесс формирования идентичности в романе Чингиза Айтматова «И дольше века длится день»

Ахмет Агыр*

Аннотация

Один из наиболее влиятельных романистов XX века Чингиз Айтматов, как и большая часть мирового населения, прожил свою жизнь на колонизированной территории, которая и стала главной темой его романов. В его романе «И больше века длится день» культура колонизированной страны особенно ярко раскрывается через население маленького полустанка; здесь показано насколько глубоко влияние ассимиляционной культурной политики колониальной державы, которое оборачивается огромной культурной трагедией. Со второй половины XX века в целях изучения исторических, культурных и литературных произведений таких колонизированных народов была разработана теория постколониализма. В этой статье роман «И дольше века длится день» проанализирован в рамках этой теории постколониализма.

Ключевые слова

Чингиз Айтматов, И дольше века длится день, Центральная Азия, колониализм, постколониализм, идентичность

* Док., университет Газиантеп, факультет естествознания и литературы, кафедра турецкого языка и литературы – Газиантеп / Турция
aagir@gantep.edu.tr

bilig
BAHAR 2013 / SAYI 65
23-46

Diyarbekir Voyvodası Mustafa Ağa'nın Terekesi Üzerine Bazı Düşünceler

Özlem Başarır*

Öz

Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyıl sonları ve XVII. yüzyılda içinde bulunduğu nakit sıkıntısına çözüm bulma kaygısı, XVIII. yüzyılda mevcut sistemlerin bir kısmının yeni fonksiyonlar yüklenmesine ya da yeni oluşumların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştı. İltizam sisteminin yaygınlaşması sürecinde -mali-idari nitelik taşıyan birimlerden biri olarak- hayata geçirilen Diyarbekir voyvodalığının idarecisi Voyvoda Mustafa Ağa'nın terekesi, hem dönem mali uygulamaları hem genel tanıklıklar hem de kişiye özgü veriler açısından oldukça dikkate değer bir örnek oluşturmaktadır. Voyvodalık uygulaması ve bir taşra yöneticisi olarak devlet aygıtında yer alan voyvodanın fonksiyonlarını açıklamayı da amaç edinen bu çalışma, temel olarak terekede kayda geçen edinimlere odaklanmıştır. Gerek 263.092,5 kuruş olarak hesap edilen hatırı sayılır serveti -%78'ini nakit parası, %11'ini alacakları, %9'unu eşya ve hayvanları ve %2'sini de emlakı oluşturuyordu- gerek iki katlı ve on yedi yaşam alanından oluşan evi ve evde kayda geçen eşya, araç-gereç ve diğer varlıklarıyla ilgili yapılan mütevazi yorumlar ise, sözü edilen genel çerçevenin tamamlayıcıları olarak algılanmalıdır.

Anahtar Kelimeler

Osmanlı, Diyarbekir, Tereke, Voyvoda, XVIII. yüzyıl

Bu çalışmada, 1740'lı yıllarda Diyarbekir voyvodalığı yapmış olan Mustafa Ağa'nın terekesine[1] ilişkin bazı bilgilerin verilmesi amaçlanmaktadır. Terekeye konu olan kişinin voyvoda olması nedeniyle öncelikle, merkezin nakit sorununu çözmek konusunda başvurduğu yöntemler çerçevesinde günde-

* Dr. İnönü Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü – Malatya / Türkiye
ozlembasarir@hotmail.com

me gelen voyvodalık uygulaması ile mültezim, voyvoda gibi görevlilerin devlet aygıtındaki konumları ve mali sistemdeki rollerine değinilecek, ardından terekelerin tarih çalışmalarına olası katkılarına dair kısa bir değerlendirme yapılacaktır.

Merkezi yönetimin *mukâta'a* (bk. Genç 2006: 57-64) adı verilen gelir kaynaklarını idare etmek konusunda geliştirdiği yöntemleri *emanet, iltizam* ve *malikâne* olmak üzere üç başlık altında değerlendirme olanağı vardır. Çok kısa olarak emanet, mukâta'a gelirlerinin merkezi yönetim tarafından atanan bir görevli aracılığıyla toplanması uygulamasıdır (emanet yöntemi ve devletin iltizama karşılık emanet yöntemini tercih hakkında bk. Çakır 2003: 150-51, Tabakoğlu 1985: 128). İltizam ise, vergi kaynaklarının en yüksek değerle toplanıp, merkeze iletilmesini sağlayan sistemdir. Devletin belirlediği mali ve ahlaki şartları sağlayanların talip olabileceği bu görev, bir ila üç yıl arasında değişen sürelerle -ihalenin feshini gerektirecek bir durum ortaya çıkmadığı sürece- mültezimlere verilirdi (Sahillioğlu 1962-63: 163, Çizakça 1999: 120, İnalcık 1996a: 28-29). Bilenler için tekrar niteliği taşısa da iltizam sisteminin, vergi kaynaklarının devlet görevlilerine yerinde tahsisini öngören tımar sisteminin çözülmesiyle beraber, özellikle XVII. yüzyıldan itibaren yaygınlaştığını ve bu yaygınlığın temel dürtüsünün nakit para ihtiyacı olduğunu hatırlamak gerekir. Merkezin, mukaâta'aları genişletme ve iltizam sistemini yaygınlaştırma konusundaki çabalarının diğer dürtülerini ise, Osmanlı'nın doğrudan veya dolaylı olarak ilişkide olduğu ülkelerdeki politik ve ekonomik gelişmelere -özellikle askeri teknoloji ve organizasyondaki değişimler, ateşli silahların yaygınlaşması, savaş sürelerinin uzaması ve merkezi orduların etkinliklerinin artması vs.- ayak uydurma ve dahili sorunlara çözüm bulma refleksi oluşturuyordu (Osmanlı Devleti'nin değişen savaş teknolojisi ve bunun etkileri hakkında bk. Agoston 2003: 128-153). Bu refleksin mali finansmanını sağlamak konusunda geliştirilen yöntemlerden biri olan malikâne uygulamasında gelir kaynakları artık belirli kurallar çerçevesinde *kayd-ı hayat* şartıyla, yani hayat boyu olmak üzere, mültezimlerin tasarrufuna verilmeye başlanacaktı (Genç 1975: 238-39, Batmaz 1996: 48, malikâne uygulamasının açmazları hakkında bk. Cezar 1986: 33-34).

Yeni yöntemin iltizam sisteminin işletimindeki problemlere çare olabilecek alternatif bir arayışı da bünyesinde barındırdığı bir gerçekti. Zira, iltizam sisteminin giderek yaygınlaşmasıyla mültezime verilen haklar vergi kaynağının olması gerekenden daha fazla sömürülmesine yol açıyor; diğer taraftan iltizam sistemi bünyesinde hem devlet için hem de mültezim için bazı riskleri muhafaza ediyordu. Devlet riskten kaçınır hale geldikçe merkezilikten uzaklaşma ve üzerine aldığı riskleri mültezime devretme durumuyla karşı karşıya kalıyordu. Sonuç olarak devlet, mukâta'alardan elde ettiği

geliri kendi uygulamalarıyla minimize ederken, sözedilen yeni yöntemle, elde edilen sınırlı kârı da riske giren mültezime devrediyordu (Çizakça 1999: 141). Devlet mukâta'aların işletilmesinin, yani bunların vergilerini toplama hakkının, kayd-ı hayat şartıyla deruhte edilmesinin önünü açarak, hem sürekli mültezim değişikliğinden kaynaklanan sıkıntılarından kurtuluyor hem de daha yüklü bir ödeme yapabilme olanağına sahip tek bir mültezimi muhatap olarak alıyordu.[2]

Diyarbekir voyvodalığını da kısaca özetlenen bu sürecin bir parçası olarak değerlendirmek mümkündür. XVII. yüzyılda iltizam sisteminin yaygınlaşmasıyla beraber hazine defterdarlarının yönetiminde bulunan *havâss-ı hümâyûnlar* tek tek mültezimlere verilmek yerine gelirlerin bir kısmı tek bir mukâta'a haline getirilip tek bir mültezimin idaresine bırakılmıştı. Dolayısıyla devlet, defterdarlık idaresini ve pek çok alt mültezimi aradan çıkarmak suretiyle taşra yönetiminde yeni bir mali-idari yapı oluşturmuştu (Özvar 1998, 2001: 93-115). Voyvodalık olarak adlandırılan bu birim, defterdarlık yönetimine ait bazı özellikleri koruyarak bir kısım ekonomik faaliyetler ile eyalet içinde geniş bir coğrafi alanı kapsayan mali-idari bir yapıydı. XVIII. yüzyılda ortaya konulan malikâne uygulamasına voyvodalık mukâta'asının dâhil edilmesi, bu yapının başında bulunan voyvodanın üstlendiği fonksiyonu farklılaştırmıştı. Malikâne uygulamasından önce voyvoda, mukâta'ayı iltizamla üzerine alan ve mukâta'adan kâr elde etmeyi bekleyen bir mültezimken, daha sonra İstanbul bürokrasisi içinden gelen malikâne sahipleri tarafından tespit edilmiş ve voyvodalık mukâta'asının "mahsûlât ve rüsûmâtını" toplamakla ve buraya ait yıllık vergiyi merkezî hazineye zamanında ödemekle yükümlü bir görevli haline gelmişti (Başarır 2009: 144-154).

İçinde voyvodanın da bulunduğu vergi kaynaklarını deruhte eden şahısların Osmanlı mali ve idari tarihindeki rollerine ilişkin de birkaç söz söylemek istiyoruz. İltizam sisteminin yaygınlaşarak yeni mali yöntemlerin uygulamaya konulması ve dolayısıyla ihale sürelerinin uzaması ve en sonunda da kayd-ı hayat şartıyla "daimî" bir nitelik kazanması sürecinde misyon üstlenen mültezim, alt mültezim, voyvoda vb. kişilerin daha sonra ortaya çıkacak ayan ve mütegallibe yönetici tipinin nüvelerini oluşturduğu bilinen bir gerçektir (merkez-taşra ilişkileri konusunda bk. Özkaya 1977, Nagata 1997, 1999, Çadırcı 2007, Abou-el Haj 2000). Sisteme intibakları açısından iki grupta değerlendirilebilecek bu yeni yönetici tiplerinin ilkini, önceleri ayan, eşraf, vücûh-ı memleket ve kişizâde gibi unvanlarla anılan kökten varlıklı olan veya gözü peklikle bir şekilde sivrilen taşra önde gelenleri oluşturmaktaydı. İkinci grubu ise, klasik dönemde devlet çarkındaki avantajlarını rüşvet, yolsuzluk, boşalan tımar alanlarına el koymak gibi işlere tahvil ederek, elde ettikleri birikimleri -muvazzaf veya mütekaidlik

dönemlerinde- çok kârlı olan iltizam işine yöneltenler oluşturuyordu. İlk gruptakilerin başarısını kendi veya yerel olanaklarını merkezin nimetlerini de içine alacak şekilde ustaca genişletmeleri belirliyordu. Sınıflararası geçişlerin meşrulaştığı süreçte şu veya bu şekilde devlet sistemine eklemlenmeyi başararak, birkaç nesil sonra –aynı maharetteyseler- daha güçlü insanlar haline geliyorlardı.

Devletin taşradaki etkinliğinin azalmasıyla birlikte ilk gruptakiler halkla devlet arasındaki ilişkileri belirleyen konumlarını –neredeyse sürekli şekilde- sağlamlaştırmaya başlamışlardı. Yine ikinci gruptakiler özellikle alt mültezimlik veya voyvodalık gibi hizmetler konusunda muhatap arayışı içine girdiklerinde işbirliği potansiyelleri olan bu aracıları bulmakta güçlük çekmiyorlardı. Bu insanları askeri, mali ve idari alanda acze düşen devletin doğrudan muhatap almaya başlamasıyla bu vakıanın resmileştiğini ve zamanla derebeyleşme eğilimleri göstererek kronik bir hal aldıklarını söylemek mümkündür.

Uzun yıllar konumlarını sürekli pekiştiren bu insanların III. Selim (1789-1807) döneminden itibaren sistemden ayıklanması konusundaki çabaların yersiz olmadığını 1808 Sened-i İttifak'daki ayanlığın ırsi olması konusundaki talepler çok açık bir biçimde gösterecektir. Oldukça iyi bilinen II. Mahmut (1808-1839) dönemi merkezileşme çabalarının argümanlarından olan merkezi ordu kurulması, bakanlıklar teşkili, maaşların merkezden ödenmesi, hazinenin güçlendirilmesi ile muhtarlık teşkilatının oluşturulması gibi uygulamaları devletin bu kişilerden kurtulmak konusundaki refleksleri olarak da görmek mümkündür. Yine, 1842, 1849, 1864 yıllarında vilayet yönetimi konusunda alınan köklü değişim kararlarının bir yönünün de mali yapının merkezileştirilmesiyle ilgili olduğunu, bu amaçla vilayet yönetimine dahil edilen defterdar ile kaza yönetiminin geleneksel adli yapısının değiştirilerek adli-idari bir birim haline getirilerek mal müdürünün bu yeni yönetim biriminde etkin bir duruma getirilmeye çalışıldığını bu açıdan değerlendirmek gerekir (Tanzimat Dönemi sosyo-ekonomik gelişmeleri konusunda bk. Çadırcı 1997).

Öte yandan, 1840-42 yılları arasında başarısız bir deneme olan muhassıllık uygulaması hariç tutulursa, devletin tüm çabalarına rağmen vergi kaynaklarının merkeze aktarılması konusunda –burada saymayı gereksiz gördüğümüz birçok sosyo-ekonomik ve siyasi sebebin etkisiyle- iltizama alternatif bir yöntem bulamadığını dolayısıyla yukarıda söz edilen yönetici tiplerinin şu veya bu şekilde etkinliklerini sürdürdükleri görülür. Konumuz özelinde voyvodaların Tanzimat arifesi ve sonrasında da iltizamları deruhte eden kişilerin "emanetçisi" olarak sistemdeki varlıklarını devam ettirdiklerini ekleyerek bu konulardaki değerlendirmeyi sonlandırmak istiyoruz.

Voyvodalık mukâta'asının malikâne yöntemine dâhil edildiği dönemin voyvodalarından olan Mustafa Ağa'nın terekesi bu anlamda önemlidir. Kuşkusuz hem mukâta'a sürecindeki hem de daha sonraki dönemlerde görev alan voyvodalara ait terekelerin bulunup çeşitli açılardan değerlendirmeye tabi tutulması, söz konusu kişilerin yaşam tarzları ve edinimleri konularında önemli veriler sunabilir. Bu çerçevede terekelerin tarih çalışmalarına olası katkıları konusunda da birkaç söz söylemek gereksiz sayılmaz.

Kuşkusuz tereke defterlerinin önemsenmesi gereken yönlerinden biri iktisadi ve sosyal hayatın önemli yönlerine dair yaptıkları tanıklıklardır (tereke defterleri hakkında bk. İnalcık 1996b: 188). Bu defterlerden uzun ve ayrıntılı fiyat listeleri çıkarmak, para rayiçlerini ve kıymetli madenlerin fiyatını öğrenmek, kredinin önemini ölçmek, sanat kolları, aletler ve sınai malzeme hakkında bilgi edinmek mümkün olmaktadır (İnalcık 1996b: 199). Yine terekeler,[3] ölen kişinin görevi, kardeş, eş ve çocuklarının sayısı, alacak-verecek veya hediye alışverişinde kimlerle ilişkide olduğu, merak veya zevkleri –okumaya düşkünlük, atıcılık, binicilik vs.- gibi sosyolojik ve tarihi veriler sunabilmektedirler. Kuşkusuz kişisel uğraşlar, zevkler, gayr-i menkul ve müştemilatlarının eşya ve diğer araç-gereçlerinin sayı, boyut, estetik değer ve niteliği kişinin maddi olanaklarıyla doğrudan ilgilidir. Tereke defterleri bu anlamda sosyal statü ve maddi olanaklarıyla genelden ayrılan durum ve kişilerle ilgili değerli veriler de barındırırlar. Ancak defterlerin –mücevher, altın, kürk ve nakit para gibi servet göstergesi metalar hariç tutulursa- varlıklı veya sıradan insanların gündelik yaşamda kullandıkları eşyaların hemen hemen benzer çeşitliliğe sahip olduklarına tanıklık yapmaları, ayrıca dikkate değerdir.

Mustafa Ağa'nın Evi

Mustafa Ağa ile ilgili yapılacak yorumların önemli dayanaklarından birini hiç kuşkusuz yaşadığı ev oluşturabilir. Hemen belirtmek gerekir ki, terekede ne evin kabataslak da olsa planını yeniden çizmemize imkân verecek net veriler ne evin komşu yapı ve alanlarla ilişkisi konusunda bir bilgi ne de inşa özelliklerini açıklayan herhangi bir mimari ayrıntı bulunmaktadır. Şer'iyye sicillerindeki genel tarifler dışında, XVIII. yüzyıla ait bir Diyarbekir evinin tipik/geleneksel veya atipik olarak tanımlanmasının ayırt edici özelliklerini bilmemizi olanaklı kılacak karşılaştırmalı çalışmalar da şimdilik elde değildir.[4] Ancak tüm bu dezavantajlara rağmen gerek konutun büyüklüğü gerek oda veya bölümlerinin tahmini konum ve fonksiyonları hakkında bazı yorumlar yapılmasına olanak sağlayacak bilgiler de yok değildir. Her ne kadar bu mütevazı çalışma bir voyvodanın edinimlerine odaklansa da aşağıdaki satırların mimari ayrıntılardan çok bu odaklanmayla yakından ilgili veriler olarak değerlendirilmesi gerekir.

Diyarbekir şehri Kalenderhane mahallesindeki iki katlı evin oda ve bölümlerinin tahmini konumlarına ilişkin kısaca şunları söylemek mümkündür. Terekenin tek bir konuttaki bölümleri kayıt altına aldığı kabulü ve kâtibin sıralaması esas alınarak *müteveffâ-yı merkûmun sâkin olduğu oda, büyük oda, sulu eyvân, büyük eyvân, köşk, camekân odası, karşı fevkâni oda, fevkâni uşaklar odası, kahve odası, fevkâni misafir odası, yukarı oda, çukadarlar üstündeki oda, karşısındaki oda, mühimmât-ı kilâr, müteveffâ-yı merkûmun harem menzili, haremde olan oda* olmak üzere –"çukadarlar üstündeki oda" ibaresinden çukadarların da bir odası olduğu anlamı çıkarılırsa- evin toplam on yedi yaşam alanından oluştuğuna hükmedilebilir.[5]

İslam mimarisindeki fevkani tabirinin üst katı tanımlaması –bu şekilde tanımlanan üç bölüm vardır- ve terekeyi yazan kişinin yukarı oda, çukadarlar üstündeki oda ve hemen devamında karşısındaki oda türünden tarifleri de dikkate alınırsa – köşk ve eyvanlardan birinin de üst katta olabileceği düşünülebilir- en az sekiz yaşam alanının üst katta olduğu farz edilebilir.

Herhangi bir konum tarifi verilmeyen müteveffâ-yı merkûmun sâkin olduğu oda, büyük oda, müteveffâ-yı merkûmun harem menzili, haremde olan oda, kiler, belki kahve odası ile yine eyvanlar ile köşk veya camekân odasından birinin de alt katta olduğu farz edilirse, dokuz yaşam alanının da alt katta yer aldığı düşünülebilir. Şu halde en az on yedi yaşam alanına sahip bu konutun tipik olduğunu düşünmek zorlama bir yorum olabileceği gibi yine uşaklar, çukadarlar gibi genellikle varlıklı veya *devletlü*lerle birlikte anılan kişilerin sıradan bir ev veya ev sahibiyle bir ilişkilerinin olduğunu düşünmek pek mümkün görünmemektedir.

Kâtibin sadece konutun bölümlerini değil, büyük oranda fonksiyonlarını da tanımlaması bu konuda da bazı yorumlar yapılmasına imkân vermektedir. Yaşam alanlarının teşrif özellikleri yapılacak yorumlara önemli katkılar sağlayabileceğinden evin bölümlerini *fonksiyon tanımlaması yapılmayan alanlar* ve *fonksiyon tanımlaması yapılan alanlar* olmak üzere iki kategoride ele almayı uygun bulduk.

A- Fonksiyon Tanımlaması Yapılmayan Alanlar

1- Büyük Oda: Büyük odanın -burada kayda geçen iki ocak, demir maşa ve tekneden hareketle- mutfak fonksiyonu üstlenmiş olması yüksek ihtimaldir. Muhtemelen evin en geniş odası olan bu alan, günün önemli bölümünün geçirildiği oturma odası olarak da kullanılmış olabilir. Yine terekede sofa veya hayat benzeri odalara geçişi sağlayan bir bölümün olmaması büyük odanın bu fonksiyonu da yerine getirmiş olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Bu bölümün sıradan bir alan olmadığının diğer göstergesi de sekiz çift yastık, dört şilte, iki çuha makat, ikisi kapı perdesi olmak üzere on dört perde, bir büyük halı, dört şilte, dört koltuk yastığı ve iki min-

derden oluşan teşrifindeki görece gösteriştir. Diğer odalardaki teşrif malzemeleri ve araç-gereçlere 7 kuruşla 80 kuruş arasında değişen oranlarda değer biçilmişken bu odadaki eşyaların 250 kuruş etmesi ayrıca dikkate değerdir.

2- Karşı Fevkani Oda: Söz konusu odanın on bir köhne kadife yastık, köhne bir küçük halı, dört şilte, iki köhne makat ve bir perdeden oluşan teşrifi –eşyaların toplam ederi 25 kuruştur- ev halkının bu odayı oturmak ya da uyumak amaçlı kullandığını düşündürmektedir.

3- Çukadarlar Üstündeki Oda: Toplam değeri 20 kuruş olarak kayda geçen dördü kadife olmak üzere sekiz yastık, iki makat, üç şilte ve bir köhne kilimden hareketle bu odanın da tıpkı bir önceki oda gibi uyuma veya oturma amaçlı kullanıldığı düşünülebilir.

4- Karşısındaki Oda: Bu odadaki malzeme ve teşrif özellikleri –odadaki malzemelere 65 kuruş değer biçilmiştir- net bir yorum yapılmasına olanak tanımasa da kayda geçen bir sofra, üç sini, leğen, ibrik, peşkir gibi ayrıntılardan hareketle bu odanın özellikle daha çok yemek yemek için kullanıldığı izlenimi edinilmektedir. Altı köhne yastık, iki şilteden oluşan teşrif özelliklerinin yanında odada makattan söz edilmemesi de bu kanıyı güçlendirir niteliktedir.

5- Yukarı Oda: Sadece on beş adet hasırın –toplam 7 kuruş- yer aldığı bu odayla ilgili fazla bir yorum yapma imkânı görünmemekle birlikte dini ibadet veya bazı toplantılar için kullanıldığı düşünülebilir.

B- Fonksiyon Tanımlaması Yapılan Alanlar

1- Fevkani Misafir Odası: Dördü Bursa yastığı olarak tanımlanan on dört yastık, dört şilte, bir halı, iki makat, iki minder ve bir keçeden –toplam ederi 80 kuruş- oluşan teşrifata sahip olan misafir odasının büyük odadan sonraki en gösterişli oda olduğu söylenebilir.

2- Fevkani Uşaklar Odası: Mustafa Ağa'nın hizmetlilerine tahsis edildiği anlaşılan odanın toplam değeri 50 kuruş olan dokuz köhne yastık, iki makat, iki köhne perde ve iki şilteyle döşeli olduğu görülüyor.

3- Eyvanlar: Literatürde eyvan, üç yönü kapalı, bir yönü avluya kemerle açılan, işlev açısından ikisi arasında, yön olarak mevsime bağlı, iklim koşullu olarak avludan serin, kış için daha korunaklı, çoğunlukla gölgeli bir alan olarak tanımlanır (Tuncer 1999: 34) ve Mustafa Ağa'nın evinde de bu tür fonksiyonları icra etmiş olduğu farz edilebilir. Kayıtlara sulu eyvan olarak geçen bölümün teşrif malzemeleri Bursa işi on adet mor yastık, üç şilte ve üç de makattan oluşurken –50 kuruş-, büyük eyvanın on dört ka-

dife yastık, üç köhne makat ve üç köhne şilteyle –60 kuruş- tezyin edildiği anlaşılıyor.

4- Kahve Odası: Kahve odası olarak kayda geçen bölümde sadece 2 kuruşluk bir adet köhne keçenin bulunması burasının zaman zaman kahve içmeye yarayan bir alan olarak –teşrifindeki özensizlik nedeniyle belki de sadece aile üyelerine mahsus- kullanıldığını söylemek mümkündür.

5- Köşk: Türk evi anlayışı içinde oldukça geniş bir anlam yelpazesine sahip olan köşk tabirinin genellikle şehrin dışında veya dış mahallelerinde, yani şehrin merkezinden ve yoğunluğundan uzakta kalan yerlerinde yapılan bahçeli ev karşılığında kullanıldığı bilinmekle (Ögel 1988: 127, 130) birlikte konumuz özelinde evin bir bölümü olduğuna hiç kuşku yoktur. Muhtemelen güzel bir manzara veya bahçeye bakan çıkma bir oda olan köşkün on bir köhne yastık, üç köhne makat, üç şilte ve bir ceviz sandıkla teşrif edildiği görülür. Kayıtlara geçen bir halı seccadeye bakılırsa mevsime ve isteğe göre zaman zaman ibadete de mekân olduğu anlaşılıyor.

6- Camekân Odası: Camekân odası olarak adlandırılan bölümün de tıpkı köşk gibi mimari ve fonksiyonel özelliklere sahip olduğu söylenebilir. Öte yandan altı kadife yastık, bir küçük halı ve iki şilteye sahip olan camekân odasında makat olmaması buranın oturma amaçlı kullanılmadığını göstermektedir. Odada kayıtlı bir köhne ihramı hane hanımlarının dışarı çıkarken veya namaz kılarken kullanmış olma ihtimali bulunmakla birlikte, hac ibadeti sonrası muhafazaya devam edilen bir giysi olarak da düşünmek mümkündür. Yine bu alanda görünen bir ocak demirini -ısı veya yemekle ilgili başka bir aracın olmaması nedeniyle- bu bölümle doğrudan ilişkilendirmek pek anlamlı olmayabilir.

7- Kiler: Tencere, tava, kevgir, kepçe, gümüş tuzluk, on porselen tabak, altı kâse, iki bardak ve on kaşıktan oluşan doğrudan yeme içme ile ilgili malzemelerin dikkati çektiği kilerde ayrıca iki fener, iki fanus ve beş şamdandan oluşan aydınlatma aparatları da –malzemelerin toplam değeri 95.5 kuruş- yer alıyordu. Öyle anlaşılıyor ki bazen mutfak veya erzak deposuyla birlikte anılan kiler, Mustafa Ağa'nın evinde yemek ve aydınlatma araçlarının bulunduğu bir alanı ifade ediyordu.

Buraya kadar genel teşrif özelliklerinin betimlendiği alanlarla ilgili ilk dikkati çeken husus, evin cesameti ve daha sonra bahsedilecek olan Mustafa Ağa'nın servet ve diğer varlıklarıyla mütenasip bir gösterişe sahip olmamasıydı. Bu durumu XVIII. yüzyılın ikinci yarısında varlıklı veya yoksul insanların evlerini aşağı yukarı benzer şekilde teşrif ettikleri ya da eşyaların anılan yüzyılda standart bir nitelik taşıdıkları şeklinde açıklamak mümkün olabilir. Şu halde evin atipik bir nitelik taşıdığını ancak yukarıda bahsedilen alanlardaki teşrif özelliklerinin geneli yansıttığı söylenebilir.

8- Mustafa Ağa'nın Sakin Olduğu Oda: Mustafa Ağa'nın teşrif özellikleri değil ama eşya ve araç-gereçler açısından –en azından nitelik ve miktar ölçeğinde- genelden ayrıldığına ikna olmamızı sağlayacak en önemli göstergelerin bahsi geçen bu odada –ve aşağıda değerlendirilecek olan harem menzilinde- bulunduğuna hiç kuşku yoktur. Mustafa Ağa'nın nakit parası başta olmak üzere terekeyi oluşturan pek çok unusurun yer aldığı bu bölümün, gerek teşrif malzemelerinden gerek gündelik ihtiyaçları karşılamaya yönelik eşyalardan yoksun olması bir tür değerli eşya deposu olarak kullanıldığını göstermektedir. Harem bölümüyle birlikte değerlendirilecek eşyalar hariç tutularak, 4.000 kuruşun üzerinde değer biçilen çeşitli kategorilerdeki eşyaları şu şekilde sıralamak mümkündür: Doksan bir takım sarık -1117,5 kuruş-, seksen iki çift yastık -748 kuruş-, on bir takım mücevher -710 kuruş-, çeşitli silah teçhizatları -665 kuruş-, dört saat -235 kuruş-, on bir takım Kıbrıs döşemesi -138 kuruş-, üç takım taç -120 kuruş-, on yedi tüfek -120 kuruş-, bir kaplan postu ve bir zerdeva sırtı ve kafası -66 kuruş-, iki kılıç ve bir altın çemberli kılıç kabzası -60 kuruş-, dört seccade -53 kuruş-, bir cilt dua kitabı, bir abanos hançer -5 kuruş-, beş kilim, dört gümüş topuz, beş gümüş bıçak, bir gümüş palaska, bir gümüş tuzluk, bir gümüş küçük kutu, iki yaldızlı tas ve bir matara.

9- Harem Menzili: Evin en gösterişli eşyalarının yer aldığı bölümünün -eğer teşrif amacıyla kullanılmışlarsa- harem menzili olduğunu söylemek kesinlikle abartı olmaz. Altmış çift yastık, on beş minder, biri kapı perdesi olmak üzere on iki perde, yedi makat, biri köhne biri işlemeli olmak üzere beş seccade, ikisi ceviz, ikisi yeşil ve biri mavi renkli olmak üzere beş halı, üç büyük şamdan, iki küçük halı, biri eski ve diğeri yeni olmak üzere iki kilim, iki taht, iki gülabdan, iki buhurdan, iki mangal, iki peşkir, biri büyük diğeri küçük olan iki iskemleli fanus, bir aynalı fanus iskemlesi, bir cibinlik, bir otağ perdesi, bir köhne çekmece, bir pembe kırmızı şilte, bir yüz yastığı, bir köhne tahtırevan örtüsü, tahtırevan demirleri, otağ döşemesi olarak kullanılan çuha, üç hazneli bir tüfek ve bir gümüş kılıçtan oluşan malzemelerin değeri 1.000 kuruşun çok üzerindeydi.

Kiler dışında mutfak eşyalarına da mekan olan harem menzilinde 1.300 fincan, elli sekiz porselen orta büyüklükte tabak, elli sekiz porselen küçük kase, kırk dokuz porselen büyük tabak, on dokuz porselen küçük tabak, dört porselen büyük kase, üç bakır sürahi, iki billur bardak, bir havan, bir sac, bir sacayağı, bir büyük sini, bir miktar yemek ve hoşaf kaşığı bulunuyordu. Bir ev için makul kabul edilecek malzemeler dışında özellikle 1.300 fincan ve 188 porselen tabağın hane halkı tarafından kullanıldığını söylemek oldukça zordur. Bu çerçevede terekede kayda geçen ve makul olma sınırlarını zorlayan veya aşan tüm objelerin ticarete konu yapılmış olma ihtimalinin daima akılda tutulması gerekir.

Bu son iki odada yer alan ve yukarıda bahsedilen eşyalar dışında oldukça karışık bir şekilde terekeye kaydedilen diğer eşyaları, daha sağlıklı değerlendirme yapabilmek amacıyla, *giyim eşyaları, at koşum takımları, kumaşlar ve kürkler* genel başlıkları altında değerlendirmeyi uygun bulduk.

a- Giyim Eşyaları: Mustafa Ağa'nın sakin olduğu odada kişisel kullanıma yönelik olarak düşünülebilecek ve toplam değeri 539 kuruş olan yirmi dokuz mitilli uçkur, yirmi iki adet İstanbul gömleği, yirmi bir don, onu mitilli ve onu sade olmak üzere yirmi havlu, on iki yağlık, altı yemeni, ikisi mitilli berber, biri mitilli beyaz ve üçü yemek olmak üzere altı peşkir, dört takım pijama, üç kese, üç don makraması, iki fes, iki tarak, iki diz makraması, bir mitilli kahve makraması, bir arakçin ve miktarı belirtilmeyen cübbe kayda geçmişti. Ancak sözü edilen eşyaların hangilerinin ne oranda hane halkı tarafından kullanıldığını bilme şansımız maalesef yok.

b- At Koşum Takımları: Mustafa Ağa'nın sakin olduğu oda ile haremdeki ortak eşyaların bir bölümünü de at koşum takımları oluşturuyordu. Çoğunluğu üzengi ve eğerden oluşan bu takımların en belirgin özelliği, büyük bir kısmının gümüş ve yaldızlı olmasıydı.[6] 2.029,5 kuruş değer biçilen koşum takımlarının süslü ve değerli madenlerden oluşmasını voyvodanın estetik kaygı ve gösteriş merakına yormak mümkünse de görevini meşrulaştırmada başvurduğu sembollerden biri olarak da görme imkanı vardır. Öte yandan at koşum takımlarının tüm aksesuarlarının örneğin kemer, başlık, sine-bend, topuz ve eğerin tam teşekküllü olarak bulunması ve sayılarının birden fazla olması, kişisel kullanımın yanı sıra bunların ticarete konu olabileceklerini de akla getirmektedir.

c- Kumaşlar: Terekenin belki de en dikkat çeken unsurlarından birini her iki odada yer alan çeşitli ebat, cins ve renkteki kumaşlar oluşturmaktaydı. Bunların bir kısmı *top*, *zira* ve *takım* şeklinde ölçümlenirken bir kısmı da neyi ifade ettiği konusunda bir yorum yapamadığımız rakamlar verilerek kaydedilmişti. Top halinde ölçümlenen kumaşların cins ve ebatları terekeye şöyle geçmişti: Astardan yirmi top, Harput astarından on bir top, Nihsar bezinden yedi top, muhayyer-i çakşurlıktan altı buçuk top, Tokat çîtinden beş top, Diyarbekir kırmızı bezinden dört top, şâlî-yi muhayyer kırmızı ve yeşilden iki top, tafta bezden ve sarı dibadan birer top.[7]

Zira olarak ölçülen kumaşların cins ve ebatları ise şunlardı: Basma Venedik taftası yirmi sekiz zira, Fransız çuka yirmi altı buçuk zira, kadife Acem alacası yirmi bir buçuk zira, çîtleme yirmi zira, çuka parçaları on beş buçuk zira, basma şayak on beş zira, gevz atlas on zira, gâşiyye saçağı beş zira, basma çuka üç zira halindedir.[8]

Takım olarak kayda geçen kumaşları şu şekilde sıralamak mümkündür: Şâl-ı ketefî ve rızâyî ve kemer-bend otuz sekiz takım, çitâre-i sâde yirmi

dört takım, şahâmet-hânî on sekiz takım, şa'r-bâf on altı takım, germsûd-ı gezî-yi elvân on üç takım, sâde bîl-dâr on iki takım, şa'r-bâf zeri on bir takım, germsûd-ı muhtâr-hânî on bir takım, germsûd pûtedâr on bir takım, kutnî-yi Abdullah Hânî on bir takım, şâl-ı mücevvez on takım, Ahmedabad zeri sekiz takım, pûtedâr zeri germsûd, kutnî-yi Acem ve kutnî-yi Burusa altışar takım, bîl-dâr zeri ve Diyarbekir hellaliyyesi beşer takım, kutnî-yi Acem-i sâde dört takım, Nihsar bez zeri ve alaca sûret zeri ikişer takım, Abdullah Hânî, beyaz kutni-yi câlise, bîl-dâr-ı Haleb, kutnî-yi benekli, kutnî-yi çekîn, Nihsar pûtedâr zeri, bîl-dâr zeri ve zerbaft-ı Acem birer takım olmak üzere toplam 227 takımdan oluşuyordu.

Bunun yanında herhangi bir ölçü tanımlaması yapılmayan kumaşlar arasında ağabanu, Bağdat gaşiyyesi zeri, cübbedar bez, çuka gaşiyye, şâl-ı kirman, diba kesme gümüşi, Mardin gaşiyyesi, gevz, laciverdi, sarı ve turuncu renklerinde olan Cezayir ihramı sayılabilir. Odadakilere 4.930,5 kuruş ve haremdekilere 166,5 kuruş olmak üzere kumaşlara toplamda 5.097 kuruş değer biçildiği görülmektedir. Mustafa Ağa'nın bu kumaşları şahsî ya da maiyetindekilerin ihtiyaçları için evinde bulunduruyor olması pek mümkün gözükmemektedir. Mustafa Ağa'nın bunların ticaretini yaptığı ya da diğer esnaflara hammadde sağladığı muhtemeldir. Zira, kendisinin borçlu olduğu kimseler arasında boyahaneciler, terzi, muytab, kazzâz gibi esnafların bulunması esnafla olan ekonomik ilişkisinin varlığına delil niteliğinde kabul edilebilir.

Mustafa Ağa'nın sahip olduğu kumaş çeşitleri, XVIII. yüzyılda Diyarbekir şehrindeki kumaş piyasası hakkında bilgi verir gözükmektedir. Bu dönemde Fransız ve Venedik gibi Avrupai kumaşların yanı sıra İran'dan gelen kumaşlar piyasada bulunabildiği gibi Bursa, Tokat, Mardin ve Harput kumaşlarının da talep görenler arasında olduğu söylenebilir. Bunun yanında dönemin insanlarının zevkleri hakkında bir fikir vermesi açısından da tercih edilen kumaşların beyaz, kırmızı, yeşil, lacivert, mor, sarı, siyah ve turuncu renklerde olduğu da belirtilmelidir.

ç- Kürkler: Vaşak, samur, zerdeva, kakum, sincap gibi hayvanların derilerinden imal edildiği anlaşılan ve kayıtlara otuz sekiz adet olarak geçen kürkler[9] al, beneviş, camgöbeği, cevzi, mai, fıstıki, gevz, gül şerbeti, gülpembe, gümüşi, kahverengi, kırmızı, limoni, mor ve turuncu renklerde olan germsûd, çuha, sof ve şâlî kumaşlara kaplı idiler. 3790.5 kuruş olarak kayıtlara geçen Mustafa Ağa'nın bu kürkleri – en azından tamamını - giyim eşyası olarak kullanıyor olması düşünülemez. Kürkçü esnafı ile olan ilişkisi ve bu esnaftan İsa adlı kişiye olan borcu, aralarında alım-satım ilişkisi olduğuna dair bir ipucu olarak kabul edilebilir.

10- Haremde Olan Oda: On yastık, bir kullanılmış halı ve iki keçe –ederi 80 kuruş- ile döşenen odanın en dikkati çeken özelliği, tereke içinde en fazla kıymet biçilen eşyalardan biri olan mücevher hançerin -821 kuruş- muhafaza edildiği bir alan olmasıydı. Yine 350 kuruş kıymetindeki bir altın hançer ve bıçağın yanı sıra odada bir direkli gölgelik, iki adet bir direkli küçük çadır, bir adet bir direkli çadır da yer alıyordu.

Mustafa Ağa'nın evi ve evin çeşitli bölümlerinde kayda geçen eşya ve araç-gereçlerin tanıtılmasından sonra, yine kâtibin sıralaması takip edilerek, *Mustafa Ağa'nın hayvanları, emlakı, alacak ve borçları, terekenin değeri ve taksimi* genel başlıkları altında yorum yapmaya olanak sunabilecek diğer verileri paylaşmak istiyoruz.

Mustafa Ağa'nın Hayvanları[10]

Mustafa Ağa'nın kayıtlara geçen on beş atı vardı ve bunlar al, kır, doru, yağız doru, kır ebreş (benekli) olarak tanımlanmıştı. Mustafa Ağa'ya bölge ileri gelenleri tarafından verilen bu atların üç tanesi kendisi tarafından hayattayken ya hibe edilmiş ya da hediye edilmişti. Geriye kalanların bazıları varisler tarafından hibe veya hediye edilirken bazıları da satılmıştı. Hibe veya hediye edilenler de yine bölgenin ileri gelenleri olurken, satışın yapıldığı kişiler hakkında herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Satılan beş atın ikisi 100-150 kuruş arasında, geriye kalan üç at 30-50 kuruş arasında bir meblağa alıcı bulmuştu. Mustafa Ağa'nın hayvanları arasında üç adet de tay bulunmaktaydı. Bunlardan biri doru tay iken diğer ikisi kır tay olarak tanımlanmıştı. Taylardan birisi varisler tarafından hibe edilirken diğerlerinin her biri 50 kuruşa satılmıştı. Ayrıca mevcut binek hayvanları içinde biri melez ve diğeri de su taşımada kullanılan iki at da kaydedilmişti. Her ikisinin de satıldığını gördüğümüz bu hayvanlar dışında Mustafa Ağa'nın on iki de katırı bulunmaktaydı. Bu katırların yedisi varisler tarafından Diyarbekir Valisi Hüseyin Paşa'ya hediye edilmiş ve ikisi de 45'er kuruşa satılmıştı.

Mustafa Ağa'nın Emlakı

Mustafa Ağa'nın öncelikle ele alınacak emlakı, Balıklı mahallesinde bulunan bahçeli oda ve haremden oluşan eviydi. Bu eve herhangi bir kıymet biçilmemiş ve varisler arasında taksim edilmeyerek tasarrufu doğrudan kendilerine bırakılmıştı. Topal Timo adlı zımmîden aldığı Amid şehrinin Mardin kapısı dışında yer alan bir de bahçesi bulunmaktaydı. Bu bahçeye de kıymet biçilmemiş ve doğrudan tasarrufu varislere bırakılmıştı.[11] Mustafa Ağa'nın diğer emlakı ise şunlardı: "Çongaroğlu hânesi ma'a-mâ-i Hamravât" -1.100 kuruş-, "Sem'an-zâde Bekir Çelebiden aldığı Karabelaoğlu menzili" -700 kuruş-, Çirik'de bulunan yüksek fırın -900 kuruş-, çörekçi fırını -700 kuruş-, şehir meydanında bulunan oturakçı (eskici)

dükkanı -250 kuruş-, yine şehir meydanında bulunan eskici dükkanı -250 kuruş-. Bunların yanı sıra 2.480 kuruş değerinde babası Abdulvahhab Ağa'nın emlakından kendisine isabet eden iki sehim hissesi bulunmaktaydı. Kardeşi Mehmed Ağa ile ortak olduğu emlaktaki hissesine de 200 kuruş kıymet biçilmişti.

Mustafa Ağa'nın Alacakları ve Borçları

Mustafa Ağa'nın mal varlığını, büyük ölçüde borç-alacak ilişkisi çerçevesinde bir kredi mekanizması[12] işleterek sağladığı düşünülebilir. Elimizdeki veriler bu mekanizmanın en azından aktörleri hakkında fikir sahibi olmamıza olanak tanımaktadır. Mustafa Ağa'ya borçları olan kişilerin kimliklerini ve borçlu oldukları miktarı aşağıdaki tabloda detaylı olarak görmekteyiz. Toplamda 66.425,5 kuruş olan alacaklarından 37.994 kuruşu tahsil edilirken 28.431,5 kuruşluk kısım tahsil edilememişti.[13] Genel olarak bölgenin ileri gelenleri olarak tanımlayabileceğimiz bölgedeki voyvodalar başta olmak üzere esnaflar, aşiret reisleri, hükümet sancaklarının beyleri ve vezir paşalar, Mustafa Ağa'nın para alış-verişinde bulunduğu kimselerdi.

Tablo 2. *Mustafa Ağa'nın Terekesinde Yer Alan Alacakları ve Miktarları*

Borç Sahibi	Tahsil Edilen Meblağ (Kuruş)	Poliçe Halinde Olan Meblağ (Kuruş)	Poliçe Halinde Olup Tahsil Zamanı Belli Olmayan Meblağ (Kuruş)
(okunmuyor) hazine katibi		(okunmuyor)	
(okunmuyor) kölesi		261	
(okunmuyor)-zâde Yusuf		100	
(.....) ahâlileri		1.500	
Abuş Ağa		295	
Boyahâneci Hüseyin Ağa		600	
Çavuş Emini 'Abdullah ve katibi		340	
Çavuş Emini Mustafa Ağa		456	
Çeteci Mehmed Ağa			(meblağ okunamadı)
Çukadar Hacı Mustafa	1.470		
Dellâlbaşı Osman		13	
Eğil Beyi Kasım Bey			750
Eğil Beyi Mehmed Bey			1.200
Erdebil-zâde Mehmed	23.737		
Esnâf-ı kelekciyân		400	
Hacı Bayram		25	
Hacı Ebi Ağa		1.100	
Hacı Emin-zâde Hasan Ağa ve birâderleri		2.000	

Hacı Nizameddin	500		
Halil Bey	100		
Hayrullah		60	
Hazzo Beyi Hüseyin Han			300
Helvacı Agob	351		
Helvacı Agob		512	
Hüseyin Paşa-zâde Şakir Bey			500
İs'irdî Müderris Ahmed Efendi		130	
Kaleli Ali Ağa			750
Kerkük Paşası Ömer Paşa			1.000
Kılağuz Hasan		15	
Kırkkiselioğlu Avadis	900	2.400	
Kolağası Yahya Ağa		600	
Kul Ocağı		156	
Milli-zâde 'Abid Bey		986	
Müfti-zâde Mustafa Ağa		80,5	
Osman Paşa			(meblağ okunamadı)
Ömer	54		
Sarraf Mehmed		73,5 Kuruş + (okunamayan meblağ)	
Siverek voyvodası	950		
Sürgücü Beyi Mehmed Bey		19,5	
Vezir Memiş Paşa			3.464
Vezir Memiş Paşa'nın kethüdası			84,5
Voyvoda Halil Ağa	9.932		
Yeğen Mehmed Ağa		50	
TOPLAM	37.994	13.333	15.098,5

Yukarıdaki tablo Mustafa Ağa'nın sistematik bir şekilde kredi mekanizması yürüttüğüne dair önemli veriler sunarken, buna karşılık bir de kendisinin borçlu olma durumu vardı. Ancak terekede borç (deyn) olarak kaydedilen 6.912 kuruşun kendisinin ördüğü borç-alacak ilişkisinin benzeri ölçeğinde değerlendirilmesinin doğru olmayacağı düşünülmektedir. Zira bu borçlar, aldığı nakit bir meblağı değil çeşitli konulara ilişkin yapması gereken ödemeleri ifade etmekteydi. Borçlu olduğu kişiler arasında nalbant, sarrac, akkambaşı, semerci, haffaf, muytab, demirci, helvacı, kazzaz, kürkçü, terzi, çubukçu, çilingir ve boyahaneci gibi esnaflar başı çekmektedir. Bunun dışında örneğin çukadar Ömer'e, helvacı Agop'a, kardeşi İbrahim'in kızı Şefika Hatun'a, Hacı Fethi-zâde Ahmed Ağa'ya, Şafiiler mütevellisi Mehmed Bey'e, Hızır İlyas mütevellisine, Fatma Hatun köyünden Mahmud

Ağa'ya, Arslanoğlu köyünden Murat adlı zımmîye çeşitli miktarlarda borcu bulunmaktaydı.[14]

Terekenin Değeri ve Taksimi

Mustafa Ağa'nın terekesinin değerini sahip olduğu eşyaları, hayvanları, nakit parası, emlakı ve alacakları belirlemişti. Aşağıdaki tabloya göre, eşya ve hayvanlarına 23.341[15] kuruş kıymet biçilmişti. Evin Mustafa Ağa'nın sakin olduğu oda olarak belirtilmiş bölümünde yer alan dolabında 166.826 kuruş nakdi tespit edilmişti. Buna ek olarak 37.994 kuruşluk alacağının tahsil edilmesiyle Mustafa Ağa'nın sahip olduğu nakit miktarı 204.820 kuruşa ulaşmıştı. Emlakı için 6.500 kuruş kıymet biçilirken, tahsil edilememiş olan 28.431,5 kuruşluk alacağı daha bulunmaktaydı. Böylece terekenin toplam olarak değeri 263.092,5 kuruşu bulmuştu.[16]

Tablo 3. *Mustafa Ağa'nın Terekesini Oluşturan Unsurlar ve Kıymetleri*

Mal Varlığı	Kıymet (Kuruş)
Eşya + hayvanlar	23.341
Nakit	204.820
Emlak	6.500
Alacak-1	13.333
Alacak-2 (tahsil zamanı belli olmayan meblağ)	15.098,5
TOPLAM	263.092,5

Mustafa Ağa'nın mal varlığının tespitinden sonra terekeden bazı ödemelerin de yapılması gerekmekteydi. 204.820 kuruşluk nakdinden yapılacak bu ödemelerin toplam değeri 129.105 kuruştu. Bunlar Mustafa Ağa'nın borçlarını, mahkeme masraflarını ve bir kısım ödemeleri kapsamaktaydı. Ödemeler arasında en dikkat çekici olanı Diyarbekir voyvodalık mukâta'asının malikâne sahibi olan Elhâc Mehmed Emin Ağa'ya[17] yapılan 105.000 kuruşluk ödemeydi.[18]

Terekenin yazımı ve ödemelerin yapılmasından sonra sıra terekenin taksimi işine gelmişti. Evlat bırakmadan vefat ettiği anlaşılan Mustafa Ağa'nın varisleri eşi, annesi ve kızkardeşi idi. Aşağıdaki tabloda detayları verilen taksime göre eşine 2745?[19] kuruş, annesine 36.607 kuruş ve kızkardeşine 54.908,5 kuruş intikal etmişti. Ancak emlak ve alacaklarının[20] nakit olarak değil, emlak ve poliçe olarak taksim edildiğini muhakkak söylemek gerekir.

Tablo 4. *Mustafa Ağa'nın Terekesinin Varislerin Hisselerine Göre Dağılımı*

Varisler	Nakit (Kuruş)	Eşya ve hayvanlar (Kuruş)	Emlak (Kuruş)	Alacak (Kuruş)	Toplam (Kuruş)
Hamide Kadın (eşi)	1447?	538?	152?	308?	2745?
Zeyneb Kadın (annesi)	23.297,5	7.182	2.024	4.103,5	36.607
Emine Kadın (kızkardeşi)	34.944	10.773	3.045	6.146,5	54.908,5
TOPLAM	75.715	23.341	6.580	13.333	118.969

Sonuç

XVIII. yüzyılda merkezî hazinenin nakit ihtiyacını karşılamaya yönelik bir uygulama olarak ön plana çıkan malikâne yöntemi, sadece malî açıdan değil idarî açıdan da mevcut uygulamalara yeni bir boyut kazandırmıştı. Bilindiği üzere tımar sistemi, gelir alanlarından yalnızca vergilerin toplanmasını sağlayan bir sistem değildi. Aynı zamanda askerî ve güvenlik başta olmak üzere çeşitli hizmetlerin yerine getirilmesi esasına dayanan bütüncül bir mekanizmaydı. Mukâta'alaşma sürecinin bir ayağı olarak XVII. yüzyılda eyaletlerdeki defterdarların yönetiminde olan havâss-ı hümâyûnlar, tek bir mukâta'a haline getirilmiş ve gelirlerinin bir bütün olarak iltizamla toplanması sağlanmıştı. Böylece devlet, merkezî hazineye nakit girişi sağlayacak yeni bir kaynak yaratmıştı. Bu bağlamda Diyarbekir Eyaleti'ndeki bir kısım havâss-ı hümâyûn gelirleri de XVII. yüzyılda mukâta'a haline getirilmiş ve aynı zamanda mültezim olan bir voyvodanın tasarrufuna bırakılmıştı. Bu dönemin voyvodası, voyvodalık mukâta'ası adı verilen bu mukâta'ayı oluşturan alt maktû'-mukâta'alardan vergi gelirlerini toplayan ve bu yaptığı işten kâr elde etmeyi uman bir yatırımcıydı. XVIII. yüzyılın ortalarına kadar durum bu şekilde devam etti. Ancak önceleri sadece voyvodalığın alt gelirlerine uygulanan malikâne yöntemi, artan nakit ihtiyacı ile birlikte adıgeçen yüzyılın ortalarında voyvodalık mukâta'asını da bünyesine kattı. Bu uygulamalar devlet açısından iki farklı durum ortaya çıkarmıştı. Bunlardan ilki, voyvodalık mukâta'asını ömür boyu tasarruf etme hakkını elde eden ve çoğunlukla merkezi bürokrasi içinden gelen üst malikâne sahiplerinin[21] ortaya çıkışı idi. İkincisi ise, voyvodanın artık bir yatırımcı olmaktan ziyade üst malikâne sahiplerinin belirlemesi ile alt gelir alanlarından vergilerin sağlıklı bir şekilde toplanmasını bir yıllığına üstlenen bir görevli haline gelmesiydi.

Çalışmaya konu yaptığımız terekede sözü edilen dönüşüm ve ilişki ağına dair bazı ipuçlarından söz etmek mümkündür. İlgili terekenin nakdinin neredeyse yarısının - Mustafa Ağa'nın tüm mal ve eşyalarına karşılık olmak üzere varislerden *bedel-i müsâleha* olarak- üst malikâne sahiplerinden Meh-

med Emin Ağa'ya ödenmiş olmasının bu anlamda muhakkak anılması gerekir. Yine Mustafa Ağa'nın babasının da bir voyvoda olması, bu tür görevlerdeki nesep devamlılığına ve başlangıçta kısaca anlatılmaya çalışılan yeni yönetici tiplerinin kimlerden oluştuğuna da somut bir örnek teşkil edebilir.

Mustafa Ağa'nın servet ve diğer varlıklarıyla genelden ayrıldığı kolaylıkla fark edilmektedir. Evinin mimari özellikleri hakkında temel bir fikir sahibi olduğumuz Mustafa Ağa'nın evi, iki katlı olup geniş bir yaşam alanından oluşmaktaydı. *Tipik* bir Diyarbekir evinin özelliklerini de –örneğin sıcaktan ferahlamak için eyvanların bulunması- taşıdığını gördüğümüz bu evde çeşitli işler için kullanılan hizmetlilerin de olduğunu tespit edebilmekteyiz. Geneli yansıtan bir özelliğe sahip olan teşrif eşyalarında ana malzeme olarak başta şilte olmak üzere perde, minder ve yastık kullanılmıştır. Bunun yanında sayısal değerleri bakımından tereke içinde göze çarpan yastıklar, porselen eşyalar, kumaşlar, at koşum takımları ve kürklerin kişisel kullanıma yönelik olmadığı düşünülmektedir. Özellikle dokuma, boyama ve kürkçü esnafıyla olan ekonomik ilişkisi kendisinin voyvodalık görevine ek olarak bazı ticarî faaliyetleri de yürüttüğüne dair ipucu olarak kabul edilebilir.

Ev müştemilatlarındaki sayımlarda tarımla ilgili araç gereçlerle, küçük ya da büyükbaş hayvanlarla ilgili bir kaydın olmaması, adı geçen voyvodanın bu uğraşları faaliyet sahası içinde görmediği şeklinde yorumlanabilirken; binek hayvanları ve tüfeklerinin, vergi toplama göreviyle veya ticarî faaliyetleriyle doğrudan bir ilişkisinin olabileceği düşünülebilir. Tek eşe sahip olması, sosyal ve ekonomik statü açısından genelden ayrılan kişilerde rastlanabilen çok eşliliğin söz konusu kişi tarafından tercih edilmediğini gösterebilir. Mustafa Ağa'nın terekesinde sadece bir adet dua kitabına rastlanması ise, onun okur-yazar olup olmadığının tespitine olumlu ya da olumsuz anlamda bir katkısı olmasa da kitaplarla fazla bir işinin olmadığı şeklinde yorumlanabilir.

Mustafa Ağa'nın genellikle bölge ileri gelenlerine verdiği hatırı sayılır borçları, hem bir tür kredi işleticiliği yaptığına hem de belli bir ekonomik ve sosyal statüde olan insanlarla olan ilişkisine delil olarak gösterilebilir. Şüphesiz ki vezir paşalar, bölgedeki diğer voyvodalar, aşiret mensupları başta olmak üzere bölgenin ileri gelenlerinden oluşan böyle bir çevre ile para alışverişinde bulunması, servetini oluşturmasında ve bir kısım ekonomik faaliyetler içerisinde bulunmasına katkıda bulunmuş olmalıdır. Zira, kendisi yalnızca oturduğu yerden borç vererek değil bunu ticaretle de desteklemiş gözükmektedir. Böylece Diyarbekir voyvodalık mukâta'ası gibi merkezî hazine için yadsınamaz bir öneme sahip gelir kaynaklarından birinin idaresini üstlenen Mustafa Ağa'nın, maddi gücü ile voyvodalık görevinin bir araya gelişinin tesadüf olmadığına bu tereke somut bir kanıt olarak gösterilebilir.

Açıklamalar

[1] H. 22 Rebiü'l-evvel 1154/7 Haziran 1741 tarihli tereke, 315 numaralı Diyarbekir Şer'iyye Sicili içinde 71-78 numaralı varaklar arasında kayıtlıdır. Terekenin fotokopisi yazının sonuna eklenmiştir.

[2] Malikâne uygulamasının özünü oluşturan bu beklentinin gerçekleştiğini söylemek oldukça zordur. Zira, mukâta'aları malikâne üzere tasarruf eden malikâne sahipleri genellikle başkentte oturuyor ve mukâta'alarını yine alt mültezimlere vererek idare ediyorlardı bk. Batmaz 1996: 42.

[3] Terekeler, ev ve müştemilatlarının mimari özellikleri, konumları, inşa özellikleri ve yaşam alanlarının birbirleriyle olan ilişkisi gibi konularda mimarlık tarihi çalışmalarına da önemli katkılarda bulunabilirler.

[4] XVIII. yüzyılın sonları ve XIX. yüzyılın ilk yarısında Diyarbekir evlerinin fizikî özellikleri şu şekilde sıralanabilir: Evler en fazla iki katlı olabilirdi. Evlerin yapımında kullanılan malzemenin ana maddesini bazalt taşı oluştururdu. Evlerin damları çoğunlukla düz damdı. Bütün evlerde tuvalet ve su kuyusu vardı. Ayrıca pek çok evin altında bodrum bulunurdu. Bunun yanında hemen hemen bütün evlerde orta avlunun çevresinde ahır, kiler ve müstakil odalar yer alırdı. Bk. Yılmazçelik 1995: 44. XVII. yüzyıldaki Ankara ve Kayseri evlerinin fiziksel özellikleri için bk. Faroqhi 2009: 83-141.

[5] Terekede [çukadarlar odası]na ilişkin herhangi bir teşrif ya da malzeme kaydına rastlanmaması oldukça ilginçtir. Bu durumu, Mustafa Ağa'nın söz konusu odada hiçbir edininin olmadığına yormak mümkündür. Belki de odadaki eşyalar –eğer varsa- sadece günün belli saatlerinde çalışmak veya talimat almak için gelen bu görevlilere ait olabilir.

[6] Aşağıdaki tabloda Mustafa Ağa'nın terekesinde yer alan at koşum takımlarının toplu bir listesi verilmektedir. Odadakilere 1.939 kuruş, haremdekilere 90,5 kuruş olmak üzere toplamda 2.029,5 kuruş değer biçilmişti. Bunlar arasında en kıymetli olanı 240 kuruşla bir çift büyük gümüş üzengiydi.

Tablo 1. *Mustafa Ağa'nın Terekesinde Bulunan At Koşum Takımları*

Adı	Miktarı
Başlık	4
Büyük gümüş üzengi	1 çift
Cirit oyununda kullanılan gümüş değnek	1
Gümüş büyük eğer kemeri	1
Gümüş çapkûn eğer	1
Gümüş çapkûn eğer kemeri	1
Gümüş çavuş eğer kemeri	1
Gümüş eğer	2
Gümüş eğer kemeri	3
Gümüş ince eğer kemeri peçeli	1
Gümüş kaplama (?) üzengi	1 çift

Gümüş Mısır haydari-yi sine-bend	1
Gümüş palan zincirden gem	1
Gümüş topuz ile gaddare	1
Halep üzengisi beyaz	7 çift
Kadife işleme eğer	2
Küçük eğer kemeri	1
Peçeli zincir	1
Sarı pirinç küflü üzengi	1 çift
Sarı pirinç üzengi	1 çift
Sarı pirinç yaldızlı üzengi	1 çift
Topuz	1
Turuncu çuka eğer	2
Üzengi	1 çift
Yaldızlı başlık	1
Yaldızlı gümüş topuz	2
Zincirden gem	2

[7] 1 top = 5 arşın; 1 arşın = (yaklaşık olarak) 68 cm. ; 1 top = 340 cm.= 3,4 metreye karşılık geliyordu. Böylece söz konusu kumaşların uzunlukları yaklaşık olarak 195,5 metreyi bulmaktaydı.

[8] 1 zira = 75 cm.= 0,75 metreye karşılık geliyordu. *Zira* olarak ölçümlenen kumaşların yaklaşık olarak 108 metreye karşılık geldiği görülmektedir.

[9] Osmanlı ticarî hayatında kürk, lüks tüketim mallarındandı. Osmanlı kürk ticaretinde gerek iç pazardan temin edilen kürk miktarı, gerekse ithal edilen kürk miktarı hep sınırlı olmuştur. Asıl ticaret, Rusya ve Rusya'ya yakın kuzey bölgelerden ya hassa tüccarlarının ya da serbest tüccarların Osmanlı iç pazarlarına ve özellikle İstanbul'a kürk getirmeleriyle yapılırdı. Bk. Tekin 2002: 754-763.

[10] Terekede ahırla ilgili herhangi bir kayda rastlanmıyorsa da, kayıtlara geçen on beş at ve on iki katırın müstakil bir ahırda muhafaza edildiği düşünülebilir.

[11] Karısı Hamide Kadın bahçedeki hissesini mahkeme tarafından bir sınırla ayırırken, annesi Zeynep Kadın ise hissesini, Mustafa Ağa'nın kardeşi Emine Kadın'a 1.001 kuruşa satmıştı. Bunun yanında Savur Pınarı önünde bulunan vahal (?) de Mustafa Ağa'nın emlakından olup kıymet biçilmeyenlerdendi. Buranın tasarrufu da yine varislere bırakılmış ve karısı ile annesi burada bulunan hisselerini Mustafa Ağa'nın kardeşi Emine Kadın'a satmışlardı.

[12] Terekede poliçe olarak adlandırılan evrakların bulunması, bu borç-alacak ilişkisindeki alacak kısmını resmileştirir gözükmektedir. Ancak Yavuz Cezar, her borç-alacak ilişkisinin "kredi" kapsamında değerlendirilip değerlendirilmeyeceği sorusunu sorarak, kredi kavramına şöyle bir tanım getirmektedir: "Geniş anlamda her türlü borç-alacak ilişkisinin kredi kapsamına çekilmesi mümkün gözükse de, dar ve ekonomik anlamda kredi, öz kaynakların yeterli olmadığı zamanlarda başvurulan ve amaçları itibariyle hem kredi ala-

nın hem de verenin yarar sağlamayı umduğu bir mekanizmadır. Dolayısıyla kredinin bir fiyatı (faiz), bir de süresinin (vade) olması gerekmektedir. Bunlar, tarafların açık iradesi ile sözlü ya da yazılı bir anlaşmaya dayanır. Bu bakımdan, günlük yaşamın akışı içinde zaman kavramını dikkate almadan ve fiyatını peşinen belirlemeden söz konusu olan borç-alacak ertelemelerinin kredi şeklinde değerlendirilmesi pek doğru olmayacaktır". Bk. Cezar 1998: 18. Ayrıca tereke defterlerindeki borç-alacak ilişkilerinin tahlilleriyle ilgili bk. Demirel 2004: 32-42, Demirel 2006: 158-173.

[13] Tahsil edilemeyen 28.431,5 kuruşluk alacağın 15.098,5 kuruşluk kısmı poliçe halinde olup tahsil zamanı belli değildir.

[14] Mustafa Ağa'nın borç miktarı tespit edilebildiği kadarıyla 6.912 kuruştur. Ancak bu meblağ, kesin meblağ değildir. Çünkü defterin fiziksel özelliğinin neden olduğu okuma güçlükleri burada da ortaya çıkmakta ve tam borç miktarını tespit etmemize olanak tanımamaktadır.

[15] Bu meblağın hayvanların satışından elde edilen kısmı 600 kuruştu. Buradan hareketle oda ve haremde yer alan eşyalara verilen kıymetin 22.741 kuruş olması gerekmekteydi. Terekede yer alan tüm eşyaların değeri tarafımızdan hesaplandığında karşımıza 22.489 kuruş gibi bir meblağ çıkmakta ve 252 kuruşluk bir açık olduğu görülmektedir. Ancak terekede yer alan dört eşyanın kıymeti, defterin fiziksel özelliğinden dolayı okunamadığından bu miktarın onlara karşılık geleceği düşünülmektedir.

[16] Mustafa Ağa'nın terekesinin değerini, yaklaşık aynı dönemlerde ve yakın bir bölgede yaşamış olan Ayıntab Sancağı'nın voyvoda ve mültezimi Battal Ağa'nın terekesi ile karşılaştırmak aydınlatıcı olabilir. Battal Ağa, 1765'te öldüğünde devlete olan borçlarının tahsili için terekesi mahkeme tarafından kayıt altına alınmış ve 132.090 kuruş kıymetinde menkul, gayrımenkul, eşya, hayvan ve hububatı tespit edilmişti (Çınar 2008: 283).

[17] Elhâc Mehmed Emin Ağa, Diyarbekir voyvodalık mukâta'asının ilk malikâne sahiplerindendir. Oğulları Kapıcılar Kethüdası Elhâc Mehmed Sadık Ağa ve Matbah-ı Amire Emini Hüseyin Ağa, kardeşinin oğlu Mustafa Ağa ile birlikte H. 19 Şaban 1149/23 Aralık 1736 tarihinde 10.000 kuruş mu'accele, 10.443.231 akçe yıllık vergi karşılığında voyvodalık mukâta'asını malikâne üzere deruhte etmişlerdir. Bk. Başarır 2009: 187.

[18] Bu ödemenin gerekçesi ilgili kayıtta açık olarak verilmemektedir. Ancak voyvoda olan Mustafa Ağa'nın -terekede belirtilmemesine rağmen- voyvodalık görevi devam ederken vefat etmiş ya da voyvodalık yaptığı dönemden malikâne sahiplerine borcu kalmış olduğu tahmin edilebilir. Mustafa Ağa'nın terekesine karşılık olmak üzere malikâne sahipleri ile varisler *sulh* yoluyla anlaşmışlar ve terekenin nakit meblağından malikâne sahibine ilgili bu ödeme yapılmıştır.

[19] Hamide Kadın'a ait meblağın son rakamları defterin fiziksel özelliklerinden dolayı okunamamakta ancak diğer meblağlar yoluyla yaptığımız sağlama ile kendisine ait bu meblağın 27.453,5 kuruş olacağı tespit edilebilmektedir.

[20] Tahsil edilemeyen alacaklarından 13.333 kuruşluk bölümü varislerin de rızasıyla poliçe (senet) olarak aralarında paylaştırılmıştı. Geriye kalan tahsil zamanı belli olmayan ve po-

liçe halinde olan 15.098,5 kuruşluk alacağı ise tahsil edildiğinde varisler arasında paylaştırılacaktı.

[21] Diyarbekir voyvodalık mukâta'asının malikâne uygulamasına dahil edilmesinden sonra ortaya iki tür malikâne sahibi çıkmıştı. Bunlardan ilki, voyvodalık mukâta'asını malikâne üzere tasarruf edenler, ikincisi ise voyvodalık mukâta'asını oluşturan gelir kaynaklarını (maktû'/mukâta'aları) malikâne üzere tasarruf edenlerdi. Bunları birbirlerinden ayırtedebilmek için ilkine üst malikâne sahipleri, ikincisine alt malikâne sahipleri denilmiştir.

Kaynaklar

I- Arşiv Belgeleri

Diyarbekir Şer'iyye Sicili, no: 315

II- Araştırma ve İncelemeler

Abou-el Haj, Rıfa'at Ali (2000). *Modern Devletin Doğası*. Çev. Oktay Özel-Canay Şahin. Ankara: İmge Kitabevi.

Agoston, Gabor (2003). "1453-1826 Avrupa'da Osmanlı Savaşları". *Top, Tüfek ve Süngü, Yeniçağda Savaş Sanatı 1453-1815*. İstanbul: Kitap Yay. 128-153.

Başarır, Özlem (2009). 18. Yüzyılda Malikane Uygulaması ve Diyarbekir Voyvodalığı. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.

Batmaz, Eftal Şükrü (1996). "İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları". *Tarih Araştırmaları Dergisi* 29: 39-50.

Cezar, Yavuz (1986). *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII.yy dan Tanzimat'a Mali Tarih).* İstanbul: Alan Yay.

_____, (1998). "18. Yüzyılda Eyüp'te Para ve Kredi Konuları Üzerine Gözlemler". *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işında Eyüp'te Sosyal Yaşam*. Ed.Tülay Artan. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay. 15-32.

Çadırcı, Musa (1997). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.

_____, (2007). *Tanzimat Sürecinde Türkiye, Ülke Yönetimi*. Ankara: İmge Kitabevi.

Çakır, Baki (2003). *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII.Yüzyıl).* İstanbul: Kitabevi.

Çınar, Hüseyin (2008). "18. Yüzyılda Ayıntab (Antep) Sancağı'nın İdarî ve Malî Yapısı". *Selçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi*. Ed. Erol Özvar-Arif Bilgin. İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yay.

Çizakça, Murat (1999). *İslam Dünyasında ve Batı'da İş Ortaklıkları Tarihi*. Çev. Şehnaz Layıkel. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.

Demirel, Ömer (2004). "Çankırı Tüccar ve Esnafı'nın Mal Varlıkları ile Borç-Alacak İlişkileri (1815-1875)". *Yâran Kültürü ve Çankırı (17-18 Eylül*

2004). Çankırı: Çankırı Valiliği II. Çankırı Kültürü Bilgi Şöleni Bildirileri. 32-42.

_____, (2006). "Sivas Tüccar ve Esnafının Mal Varlıkları ile Borç-Alacak İlişkileri". *Doğumunun 65. Yılında Prof. Dr. Tuncer Baykara'ya Armağan Tarih Yazıları*. Der. Mehmet Akif Erdoğru. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yay. 158-173.

Faroqhi, Suraiya (2009). *Orta Halli Osmanlılar*. Çev. Hamit Çalışkan. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.

Genç, Mehmet (1975). "Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi". *Türk İktisat Tarihi Semineri 1973, Metinler-Tartışmalar.* Ankara. 232-296.

_____, (2006). "Osmanlı Maliyesinde Mukataa Kavramı". *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler 1*. Haz. Mehmet Genç-Erol Özvar. İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yay. 57-64.

İnalcık, Halil (1996a). "İslâm Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi". *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*. İstanbul: Eren Yay. 15-30.

_____, (1996b). "15. Asır Türkiye İktisadî ve İçtimaî Tarihi Kaynakları". *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*. İstanbul: Eren Yay. 187-201.

Nagata, Yuzo (1997). *Tarihte Ayânlar, Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme*. Ankara.

_____, (1999). *Muhsin-zâde Mehmet Paşa ve Ayanlık Müessesesi*. İzmir.

Ögel, Semra (1998). "Geleneksel Türk Evi'ne Bir Kaynak Olarak Topkapı Sarayı". *Topkapı Sarayı Müzesi, Yıllık-3.* İstanbul. 126-147.

Özkaya, Yücel (1977). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık*. Ankara.

Özvar, Erol (1998). XVII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Maliyesinde Değişim: Rum Hazine Defterdarlığından Tokat Voyvodalığına Geçiş. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.

_____, (2001). "XVII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Maliyesinde Değişme: Diyarbakır'da Hazine Defterdarlığı'ndan Voyvodalığa Geçiş". *IXth International Congress of Economic and Social History of Turkey.* Dubrovnik-Crotia. 93-115.

Sahillioğlu, Halil (1962-63). "Bir Mültezim Zimem Defterine Göre XV. Yüzyıl Sonunda Osmanlı Darphane Mukâta'aları". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* XXIII (1-2): 145-218.

Tabakoğlu, Ahmet (1985). *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi.* İstanbul.

Tekin, Zeki (2000). "Osmanlı Devleti'nde Kürk Ticareti". *Türkler.* C. 10. Ankara. 754-763.

Tuncer, Orhan Cezmi (1999). *Diyarbakır Evleri.* Diyarbakır.

Yılmazçelik, İbrahim (1995). *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*. Ankara.

bilig
SPRING 2013 / NUMBER 65
23-46

Some Thoughts on the Estate of Mustafa Aga, the Voivode of Diyarbekir

Özlem Başarır*

Abstract

At the end of the 16th century and throughout the 17th, the Ottoman State was anxious to solve its money shortage problem. As a result, in the 18th century, certain existing systems assumed new functions on the one hand, while on the other, new systems emerged. As the land tenure system became more widespread, the Diyarbekir Voivodeship emerged under the administration of Mustafa Aga. The estate of Mustafa Aga is significant in that it includes personal data as well as information about the financial policies of the time. This study aims to explain the voivodeship system and the functions of the voivode as an administrator of the provinces. The study basically focuses on the acquisitions recorded in the estate. As a part of this general framework, the study also comments on Mustafa Aga's considerable assets (made up of 78% cash, 11% claims, 9% belongings and animals, and 2% real estate) worth 263.092,5 kuruş, his two-storey house with 17 living areas, the tools and objects in this house and other assets.

Keywords

Ottoman, Diyarbekir, Estate, Voivode, 18th Century

* Dr., İnönü University, Faculty of Science and Letters, Department of History – Malatya / Turkey
ozlembasarir@hotmail.com

билиг
Весна 2013 / Выпуск 65
23-46

Некоторые размышления об имуществе диярбекирского воеводы Мустафы Ага

Озлем Башарыр*

Аннотация

Поиски и стремления к решению проблемы нехватки денежных средств в Османской империи в конце XVI-XVII веках подготовили почву для возложения новых функций на часть существующей системы или возникновения новых образований в XVIII веке. Имущество воеводы Мустафы Ага, являвшегося правителем финансово-административной единицы государства - Диярбекирского воеводства, заслуживает особого внимания как финансовой практики данного периода, как общего положения в период расширения откупной системы ильтизам и с точки зрения личных характеристик. Эта работа, призванная показать практику воеводства и раскрыть функции воеводы как представителя государственной аппарата и руководителя в провинции, в основном сосредоточена на записях о приобретении имущества воеводой. Скромные выводы, касающиеся что его значительного состояния, которое оценивается в 263.092,5 куруша и 78% которого состояло из наличных денег, 11% - дебиторской задолженности, 9% - товаров и животных и 2% - недвижимой собственности, что его двухэтажного и состоящего из семнадцати жилых площадей дома и зарегистрированных в записях предметов домашней обстановки и оборудования и других активов, необходимо рассматривать как заключительное дополнение к обозначенным общим рамкам данного вопроса.

Ключевые слова

Османское государство, Диярбекыр, имущество, воевода, XVIII век

* Доктор., университет Иноню, факультет естествознания и литературы кафедраистории – Малатья / Турция
ozlembasarir@hotmail.com

bilig
SPRING 2013 / NUMBER 65
47-68

Automated Synonym Dictionary Generation Tool for Turkish (ASDICT)

Özlem Aktaş[*]
Çağdaş Can Birant[**]
Belgin Aksu[***]
Yalçın Çebi[****]

Abstract

In this paper, an Automated Synonym Dictionary Generation Tool for Turkish (ASDICT) was briefly described and the development process of the algorithms was given in detail.

By applying the ASDICT onto the data of Contemporary Turkish Dictionary published by Turkish Linguistic Association (TDK: Türk Dil Kurumu), a synonym database was obtained. The synonym dictionary generation process was carried out by applying four processes. As a result of these processes, the definite synonyms were classified as *Definite Synonym* (D_n) and put into the *Synonym List* (SL_i). Some words, which could not be classified as D_n, were classified as *Ambiguity* and stored in a file called *Ambiguity File (AF)* to be checked out by supervised methods to build a more reliable synonym database.

The synonym database for Contemporary Turkish Dictionary, which is called *"Definite Synonyms Database (DSDB)"*, was built by applying ASDICT, and it is currently available on the official web site of TDK (TDK 2009).

Keywords

Synonyms, automated, dictionary, Turkish, natural language processing

[*] Assist. Prof. Dr., Computer Engineering Department, Dokuz Eylul University, Tinaztepe Campus Buca – Izmir / Turkey
ozlem@cs.deu.edu.tr

[**] Assist., Computer Engineering Department, Dokuz Eylul University, Tinaztepe Campus Buca – Izmir / Turkey
cagdas@cs.deu.edu.tr

[***] TDK Ataturk Blv. Nu.: 217, Kavaklıdere – Ankara / Turkey
belgin.aksu@tdk.gov.tr

[****] Prof. Dr., Computer Engineering Department, Dokuz Eylul University, Tinaztepe Campus Buca – Izmir / Turkey
yalcin@cs.deu.edu.tr

1. Introduction

A *dictionary* is a collection of words (also called headwords) in a specific language, often listed alphabetically, with definitions, etymologies, phonetics, pronunciations, and other information (Agnes 1999). Dictionaries are commonly printed as the form of a book, but nowadays they can also be used as online via the Internet.

Specialized dictionaries are sometimes found in specialized areas, such as idioms, proverbs, synonyms, acronyms, antonyms, etc. Some concept of assets may meet the same or different words in a language. These words, the structure of which are different but have the same meanings, are called *synonyms*. Synonyms may have identical or very similar meanings, which are used for communicating easily by expressing thoughts appropriately. Synonym dictionaries have, at least, the following advantages for both general users and researchers:

- Automated data extraction from a large body of text corpus,
- Query clustering applications to help the search engines which use a question-answer structure (Wen et. al. 2002),
- Automatic indexing procedures to help to assign each word-stem to a concept class (Salton 1971),
- Automatic machine translation studies (Edmonds 1999),
- Automatic author recognition through lexical choice (Reiter et. al. 2002).

Apart from their general use, they have the following advantages for researchers in the field of linguistics specifically:

- Defining verbs' conceptual structures and event types in order to provide more complete verb frames for syntactic parser software (Chu-Ren et. al. 2005),
- Producing more lexically cohesive texts for authors from various fields (Donnely 1994),
- Revealing the interactional relationship between syntax and semantics (Chief et. al. 2000),
- Helping foreign language teachers in teaching vocabulary and helping learners of a second language in using appropriate vocabulary according to the situation (Martin 1984).

In this paper, the Automated Synonym Dictionary Generation Tool (ASDICT) developed for Turkish was described in details. As data source, The Contemporary Turkish Dictionary, in which word synonym and antonyms are given in different forms and prepared by Turkish Linguistic Association (TDK), was used.

2. Automated Synonym Dictionary Generation Tool for Turkish (ASDICT)

2.1. The structure of the data used for ASDICT: The basic data source used in this study was The Contemporary Turkish Dictionary, which includes more than 70,000 words, and was published by the Turkish Linguistic Association (TDK). In this dictionary database, word synonym and antonyms are given in different forms. The dictionary database was taken from the Turkish Linguistic Association, the unnecessary fields and tables were removed from the database and the database structure is simplified as given in Table 1.

Table 1. *The Structure of the Source Data*

Head Word	Meaning
Bayrak	(*Flag*) Bir milletin, belli bir topluluğun veya bir kuruluşun simgesi olarak kullanılan, renk ve biçimle özelleştirilmiş, genellikle dikdörtgen biçiminde kumaş, sancak. *A usually rectangular piece of fabric of distinctive design that is used as a symbol as of a nation, a particular society or an institution, pennon.* Öncü *Pioneer* Simge, sembol *Ensign, symbol* Baklagilllerde diğerlerinden daha üstte bulunan, daha büyük olan ve çoğunlukla başka bir renkte ve yuvarlakça olan taç yaprağı. *Any of the petals of pulse that is positioned above other petals, bigger than other petals and that differs in colour.* Atletizmdeki bayrak yarışında dört sporcunun elden ele geçirdiği kısa, yuvarlak sopa. *The short, rounded baton that the athletes pass from hand to hand in relay races in athletics.* Gerektiğinde indirilip kaldırılan, açılıp kapatılan kol. *A handle that is lowered or raised / opened and closed when needed.*
Çözümleme	(*Analysis*) Çözümlemek işi. *The act of analysing.* Bir cümledeki kelimelerin hangi kelime türünden olduklarını veya özne, tümleç, yüklem görevlerinden hangisinde bulunduklarını belirtme, tahlil.

	Defining the part-of-speech and the syntactic functions (subject, complement, predicate) of the words in a sentence, test. Kelimenin kökünü bulup eklerini gösterme. *Defining the root of the word, and showing the affixes.* Bir metni belirli yöntemlere bağlı kalarak gözden geçirme, tahlil. *Reviewing any text abiding by particular methods, test.* Herhangi bir konunun, bir nesnenin düşüncede veya gerçeklikte kurucu parçalarına ayrılmak yoluyla yapısının, işleyişinin ve gelişim yasalarının ortaya konması işlemi. *The process of revealing the structure, functioning and the developmental rules of any issue or physical object in theory or in practice by separating it to its constituents.* Bir maddenin birleşimindeki yalın cisimlerin niteliğini veya niceliğini anlamak için yapılan işlem, tahlil, analiz. *The dissolution performed in order to understand the quality and quantity of the pure forms in the composition of any substance, test, assay.* Bir sayıyı onluk ve birliklerine ayırıp yazma. *Rewriting any number in its decimals and units.*
Beyaz	(*White*) Ak, kara, siyah karşıtı. *Hoar, opposite of dark, black.* Bu renkte olan. *Things which are white.* Beyaz ırktan olan kimse. *A person belonging to white race.* Baskıda normal karalıkta görünen harf çeşidi. *A kind of letter visible in normal darkness at press.* Beyaz zehir. *White poison/heroin.*
Kara	(*Dark*) En koyu renk, siyah, ak, beyaz karşıtı *The darkest colour, black, opposite of hoar, white.*

As given in Table 1, some words have more than one meaning, and some meanings include both synonyms and antonyms. In general, synonyms are located as separate words in the meaning part, but in some cases, they are located at the end of the descriptive sentence. Therefore, some ambiguities occurred during the synonym extraction process.

2.2 General flow of ASDICT algorithm: In this study, depending on both the characteristics of Turkish and the structure of the Turkish Dictionary, an Automated Synonym Dictionary Generation Tool (ASDICT) was developed. The general workflow diagram of the tool is given in Figure 1.

Figure 1. *General workflow diagram.*

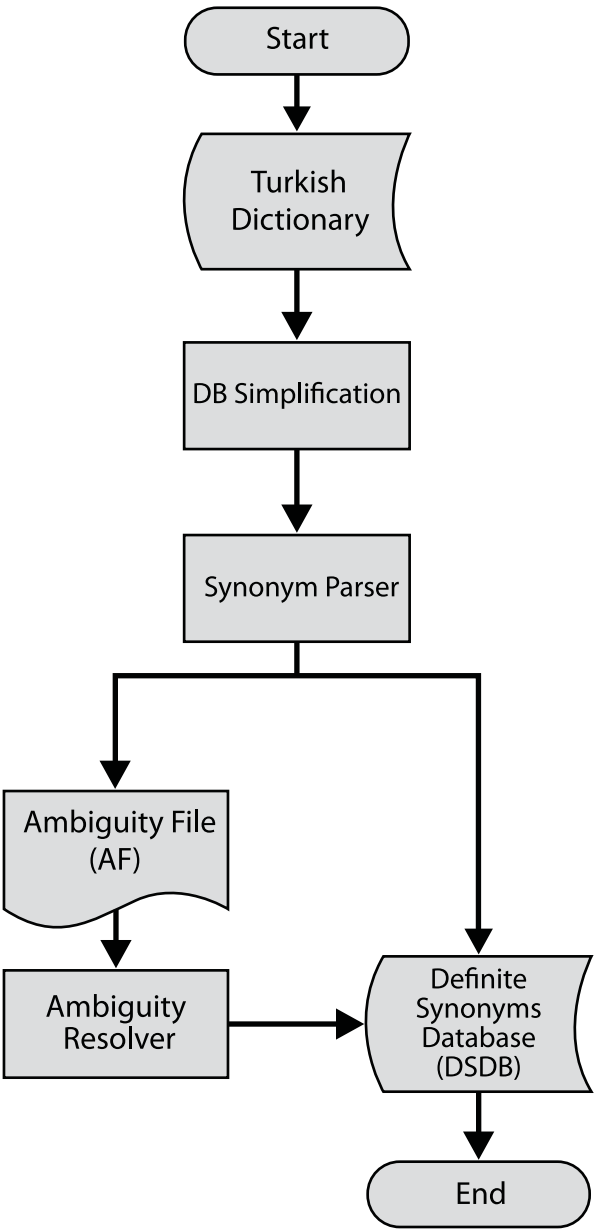

In order to extract synonyms from the database and put them in an order, a synonym parser should be used. By using the simplified dictionary database, including head words and meanings of each word, the *Synonym Parser (SP)* module extracts the synonyms and words causing ambiguities.

The words which are definitely classified as *synonyms* are stored in another database for further processes and the words or phrases classified as *ambiguities* are stored in a file for resolving process which is carried out by supervised techniques.

In the dictionary database simplification step, the meanings of the headwords were taken one by one from different tables in the current Turkish dictionary database, and a new simplified database was generated. After generating the simplified database, the synonym parsing process is applied by *Synonym Parser (SP)* module. The flowchart of the SP module is given in Figure 2.

Figure 2. *General workflow diagram of Synonym Parser (SP) module.*

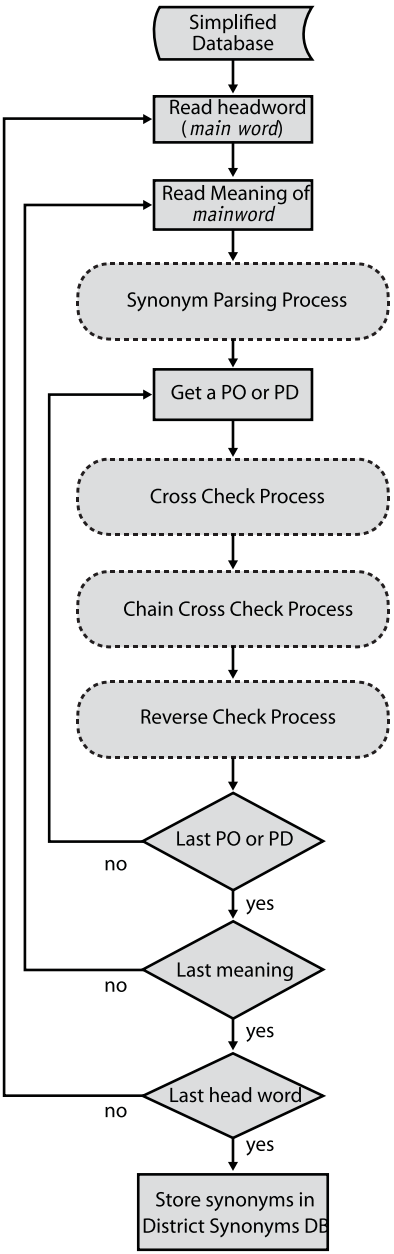

2.3. Description of ASDICT: In the first step of the process, which can be defined as synonym parsing, meanings of head words are taken one by one and examined (Figure 3).

Figure 3. *Workflow diagram of Synonym Parsing Process.*

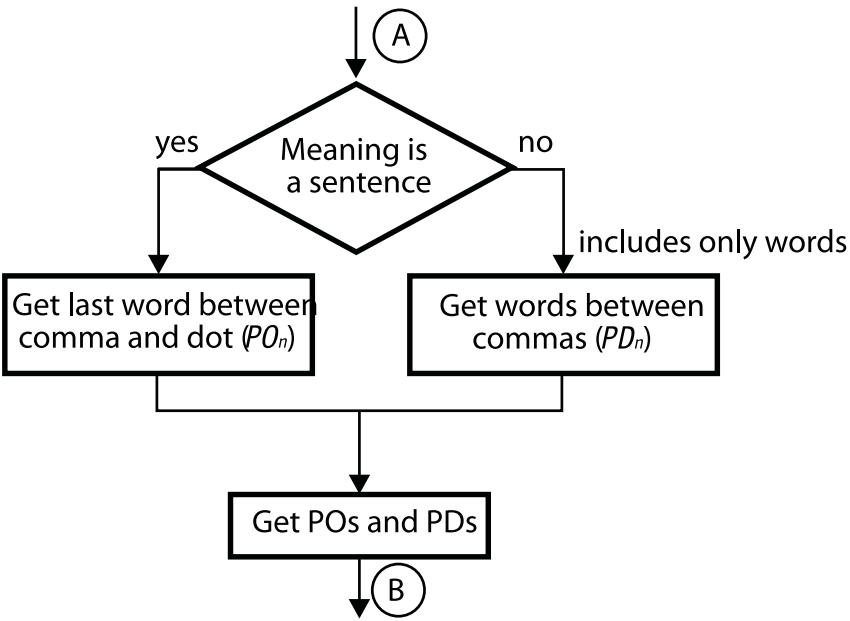

The head word, which its synonym is to be searched, is denoted as *main word*. Each meaning of the main word is parsed and controlled if it is a whole sentence, a single word or a sequence of single words separated by commas (","). A word in the meaning of the main word is accepted as a *pre-definite* (PD_n) synonym, when it is located in the meaning part alone, or a single word between commas. Otherwise, it is accepted as a sentence and an additional parsing process is required.

In this process, the sentence is examined from the point of punctuation marks. The part of the sentence between the last comma and the end of sentence mark (".", "!", "…") is taken as a phrase. This part is considered as a *possible* (PO_n) synonym and will be controlled in the further steps.

For the data given in Table 1, the words "öncü (pioneer)", "simge (ensign)", "sembol (symbol)" were selected as pre-definite synonyms for the main word "bayrak (flag)", and the word "sancak (pennon)" was selected as *possible synonym*.

After the synonym parsing process, all PD_n and PO_n synonyms are cross-checked with the head words in the dictionary (Figure 4). If it is found as a head word in the dictionary, then it is classified as *Definite (D_n)* synonym and put into the *Synonym List (SL_i)*, otherwise it is discarded.

Figure 4. *Workflow diagram of "Cross Check Process".*

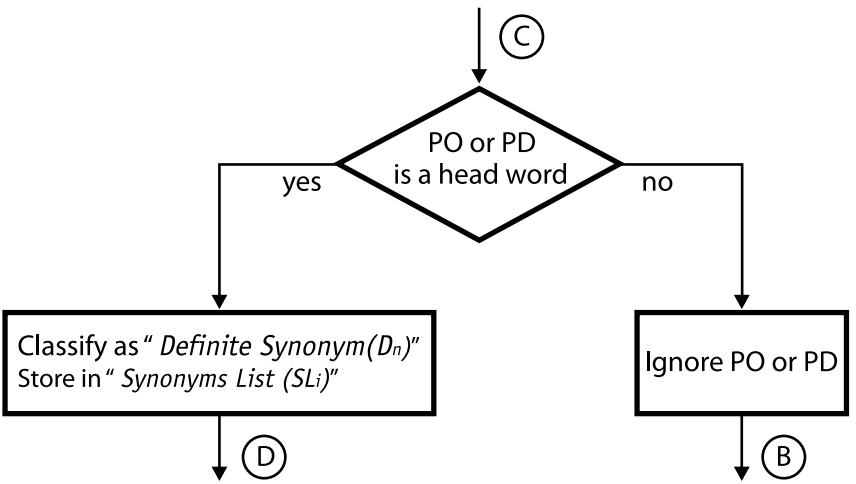

After a PD_n or PO_n synonym is classified as D_n synonym, the synonym chain cross check process is applied (Figure 5). In this process, meaning of each D_n is checked as if it includes the main word or any of other D_ns. When the meaning of the D_n does not include either main word or any of the D_ns in the SL_i, the secondary checking process is carried out. In this process, at first, the PD_{nk} and PO_{nk} synonyms for each D_n in the SL_i are found and a secondary level synonym list was created (SL_{ij}). After that, the chain cross check process is applied for the SL_{ij}. If any of the PD_{nk} or PO_{nk} synonyms of the D_n includes only the main word in their meanings as a PD_{nkm} and PO_{nkm} synonym, then PD_{nk} or PO_{nk} , of which includes main word, is classified as D_n.

Figure 5. *Workflow diagram of Chain Cross Check Process.*

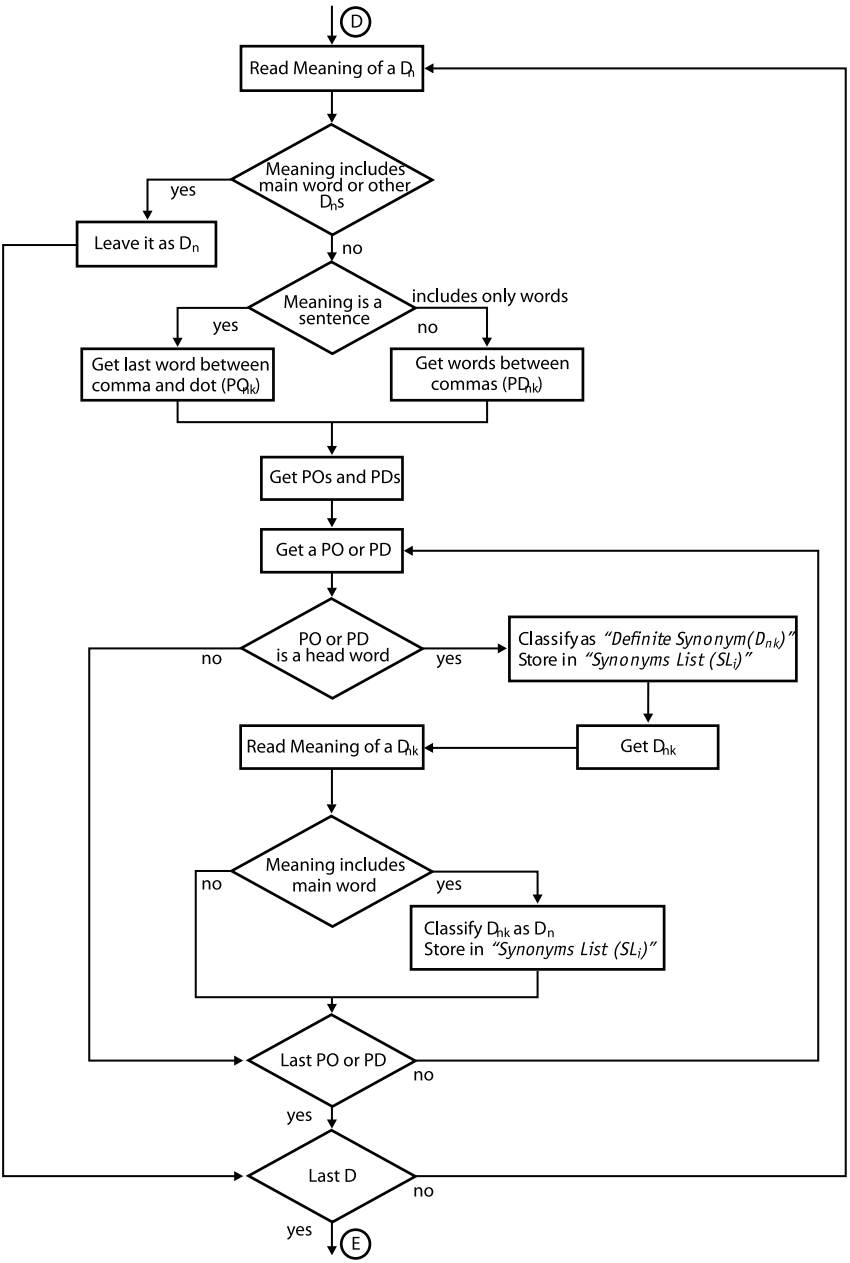

The *chain cross check process* continues until no more words are found to be classified as D_n. In some cases, the entire dictionary is required to be checked to find the synonyms of the main word.

In the last step, the *reverse check process* is carried out by checking all meanings in the dictionary as if they include main word as a synonym (Figure 6).

Figure 6. Workflow diagram of *Reverse Check Process*.

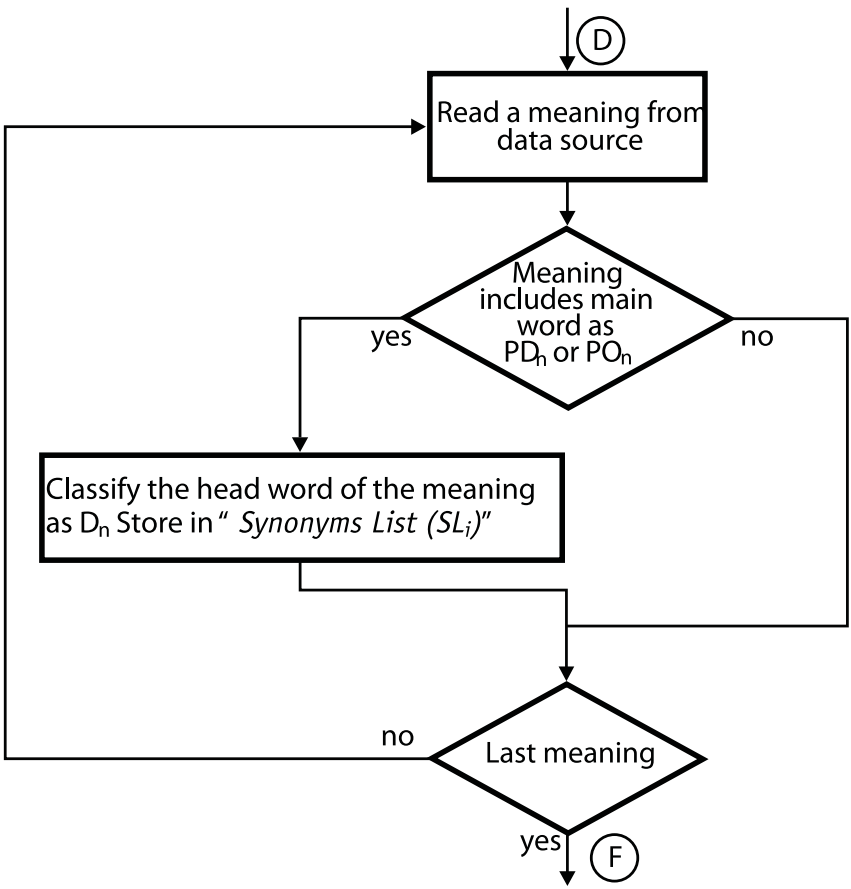

When the main word is found, then the head word of that meaning is classified as D_n. The notations, which are used in *Synonym Parser (SP)* module, are simply given in the following.

The processes given above can be explained on a sample word. The selected main word for this process is "adım (step)" which has six different

meanings in Turkish. The meanings of the main word and the words obtained during the processes are given in Table 2.

Table 2. *The Meanings of Main Words, Pre-definite and Possible Synonyms*

Head Word	Meaning
Adım (*Step*)	
	İki diş arasındaki aralık
	The interval between two threads.
	Yürümek için yapılan ayak atışlarının her biri
	An advance or movement made by raising the foot and bringing it down elsewhere for walking
	Bir ayak atışıyla alınan ve uzunluğu yaklaşık 75 cm olan mesafe
	The space passed over in one step, approximately 75 cm
	Girişim, hamle
	Attempt, move
	Bir gösterge ucunun eş olarak ayrılmış yaylardan biri boyunca aldığı yol
	The distance covered by a probe over one of the springs separated evenly
	Bir yarışın belirli uzaklığı kapsayan bölümlerinden her biri, etap
	Each of the parts of a race that covers a particular distance, lap
Girişim (*Attempt*)	
	Bir işe girişme, teşebbüs
	Set to work, undertaking
	İki veya daha çok dalga hareketinin, aynı noktaya aynı anda gelmesiyle birbirini yok edebilmesi veya kuvvetlendirebilmesi olayı
	The event where two or more wave movements arrive at the same point in the same time causing an increase or decrease in the amplitude
Hamle (*Move*)	
	Atak
	Attack
	İleri atılma, atılım, saldırış
	Rush ahead, exploit, assault
	Saldırış, savlet
	Assault, onslaught
	Satrançta ve damada taş sürme işi
	Moving pieces in chess or checkers

Etap (*Lap*)
Aşama
Stage
Adım
Step

Teşebbüs (*Undertaking*)
Girişim, girişme
Attempt, attempting

Atak (*Attack*)
Geveze
Talkative
Düşüncesizce her işe atılan, cüretkâr
One who bursts in upon without thinking, courageous
Çevik, hareketli
Agile, dynamic
Atılım
Exploit
Saldırı, saldırış, hücum, hamle, akın
Offence, assault, assail, move, raid
Gol atmak veya sayı kazanmak amacıyla yapılan akın, ofans
Moves performed in order to score, offence

Atılım (*Exploit*)
Atılma işi
The act of exploiting
İleri atılma
Rush ahead
Hızla ilerleme, hamle, savlet
Forge ahead, move, onslaught
Sayı kazanmak amacıyla yapılan atılış, hücum
Moves performed in order to score, attack
Herhangi bir konuda ilerleme çabası, hamle
Any attempt to progress in any issue, move

Saldırış (*Assault*)
Saldırma işi
The act of attacking

Savlet (*Onslaught*) Şiddetli saldırı *Fierce attack*
Aşama (*Stage*) Bir yarışın belirli uzaklığı kapsayan bölümlerinden her biri, etap *Each of the parts of a race that covers a particular distance, lap* Önem veya değer bakımından gitgide yükselen bir sıra basamakların her biri, rütbe, mertebe, paye *Each of the steps that increase in terms of importance or value, rank, degree, position* Varılması istenen bir amaca doğru geçilmesi gerekli dönemlerden her biri, evre, basamak, adım, merhale *Each of the periods to pass in order to achieve a desired goal, phase, echelon, step, gradation*
Kadem (*Foot*) Ayak, adım *Foot, step*

In the first step of the general process, which is called as S*ynonym Parsing Process*, the words "girişim" and "hamle" and "etap" were found as synonyms. The first two of them are defined as P*re-Definite* (PD_n) and the last is defined as *Possible* (PO_n) synonym (Figure 7).

Figure 7. *Synonym parsing process for "adım" main word.*

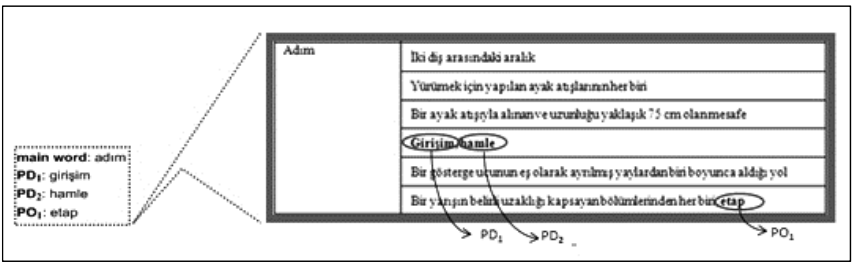

After the S*ynonym Parsing Process*, the words "girişim (attempt)", "hamle (move)" and "etap (lap)" were checked if they exist in the dictionary as head words. All of these words were found in the dictionary, classified as D_1, D_2, and D_3 synonyms respectively, and put into the SL_1.

In the S*ynonym Cross Checking Process*, the meanings of D_ns did not include other D_ns, and the main word "adım (step)" was found only in the meaning of the word "etap (lap)" (Figure 8).

Figure 8. *Synonym cross checking process for "adım" main word.*

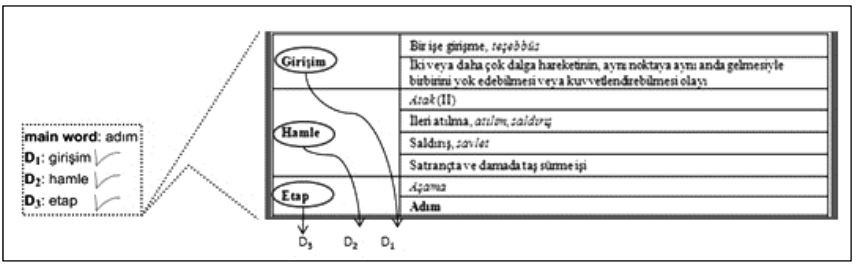

In the *Chain Cross Checking Process* step, firstly, the PD_{nk} and PO_{nk} synonyms of the D_n are found as; "teşebbüs (undertaking)" for "girişim (attempt)"; "atak (attack)", "atılım (exploit)", "saldırış (assault)", "savlet (onslaught)" for "hamle (move)"; "aşama (stage)" for "etap (lap)". After applying the cross checking process onto these words, they are put into the list SL_{ij} as *Probable* (PR_{nk}) synonyms (Figure 9).

Figure 9. *First step of chain cross checking process for "adım" main word.*

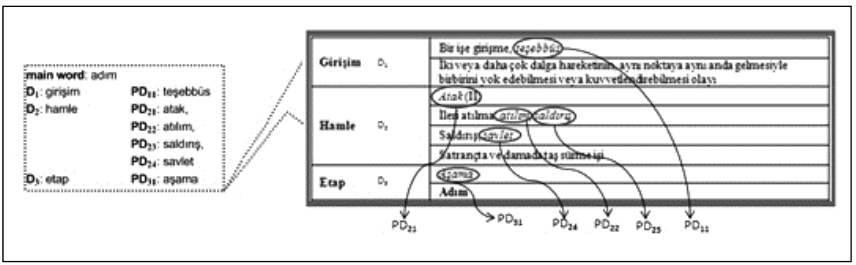

Since only the word "aşama (stage)" includes the main word "adım (step)" as PD_{317} synonym in its meaning part, it was selected as D_4 for the main word "adım (step)". This step is repeated recursively until no new PR is found in all sub steps.

For this sample, next sub step will be carried out for the words "girişim (attempt)", "girişme (attempting)", "geveze (talkative)", "cüretkâr (courageous)", "çevik (agile)", "hareketli (dynamic)", "atılım (exploit)", "saldırı (offense)", "saldırış (assault)", "hücum (assail)", "hamle (move)", "akın (raid)", "ofans (offence)", "savlet (onslaught)", "etap (lap)", "rütbe (rank)", "mertebe (degree)", "paye (position)", "ever (phase)", "basamak (echelon)", "merhale (gradation)" (Figure 10).

Figure 10. *Second step of chain cross checking process for main word, "adım".*

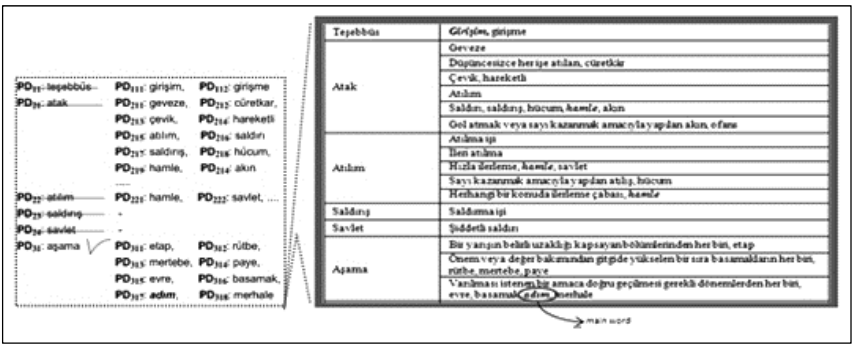

As the last step, the *Reverse Check Process* is carried out on the dictionary and only the word "kadem (foot)" was detected which has the main word "adım (step)" in its meaning part. Therefore, this word was also selected as a synonym of the main word, and added to the SL_1 as D_5 (Figure 11).

Figure 11. *Reverse check process for main word, "adım".*

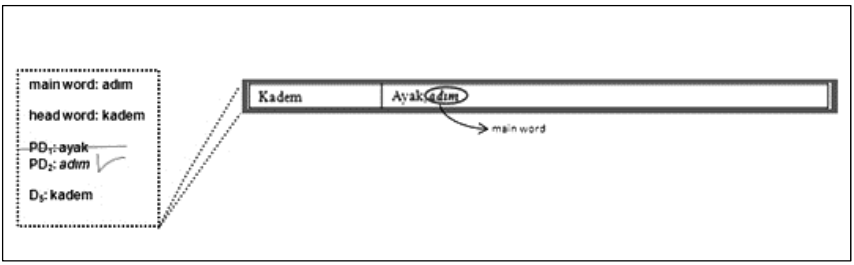

The definite synonyms of "adım (step)" main word, which are stored in *Definite Synonyms Database(DSDB)*, are "girişim (attempt)", "hamle (move)", "etap (lap)", "aşama (stage)" and "kadem (foot)".

Both the definite synonyms found by ASDICT, and the definite synonyms determined by supervised techniques are stored into the *Definite Synonym Database (DSDB)* in the form as shown in Table 3.

Table 3. *Sample Data in DSDB*

Head Word	Synonyms
Çözümleme	tahlil / analiz
çözülmek	parçalanmak / dağılmak / çökmek
bayrak	sembol / simge / sancak / öncü / alem

2.4. Ambiguities and solving methods: Like synonyms, the antonyms of the head word are written in the full meaning between commas. Therefore, during synonym search process, some ambiguities are appeared such as in the "beyaz (white)" headword which has five different meanings as given in Table 1.

In the first meaning of the headword "beyaz", the definition is given as "Ak, kara, siyah karşıtı". The words between commas, "ak" and "kara" are accepted as PDs. Also, after applying the method mentioned above onto these words, both of them are determined as *Definite Synonyms (D_n)* of the word "beyaz".

However, even "ak" is synonym of "beyaz", "kara" is antonym. Since the word "ak" is located in the meaning part of "kara" and is determined as its definite synonym, this problem cannot be solved during cross check process. Meanings, which include such problems (ambiguities), has also an additional phrase as " ….. karşıtı (opposite of …)" at the end. In most cases, this problem should be taken into consideration by taking the preceding word just before that phrase. The PDs or POs, which has such ambiguities, are stored in a file named as *Ambiguity File (AF)* for further supervised resolving processes.

In Turkish, the idioms may include auxiliary verbs such as "olmak, etmek, eylemek", which turn the status of the preceding word to "verb" when considered together. Therefore, this kind of idioms may be accepted as synonyms of the head words and can be determined by SP. For example, the idiom "analiz etmek (to analyze)" is determined as synonym of head word "çözümlemek (to examine)".

In the dictionary, there are some head words written as phrases, such as "açıktan tayin (direct appointing)". In such cases, the synonym can be found in two steps. In the first step, all words in the phrase are taken one by one and synonyms of each word are searched in the dictionary by using the method described above. When the synonym of a word cannot be found, then the word is taken as is. In the second step, the synonyms are combined together forming word phrases. For example, the synonym of "açıktan tayin" is found as "açıktan atama", since synonym of "tayin" is "atama" in Turkish. Since the structure of Turkish is suitable, this method gives adequate results.

The synonym phrases, which are found as PDs or POs of any main words and cannot be resolved either definite synonyms or not, are stored in the AF to be resolved in the *Ambiguity Solver (AS)* module.

In the AS module, at first, the data in the ambiguity file, some samples of which are given in Table 4, is verified as if they are *Definite Synonyms (D)* or not.

Table 4. *Sample Data in AF*

Bayrak çözümleme tahlil / analiz sembol / simge / sancak / öncü / alem.
Çözülmek parçalanmak / dağılmak / çökmek.
Çözümleme tahlil / analiz.
Çözümlemek analiz etmek / tahlil etmek.
Darmadağın tarumar / darmadağınık **darmadağın etmek** karıştırmak / dağıtmak.

The supervised process is carried out by the experts in Turkish Linguistic Association (TDK) and Linguistic Department of Literature Faculty in Dokuz Eylul University. After the verification process, the synonyms, which are denoted as definite synonym (D) of any head word, are stored into the DSDB.

2. Conclusion

The synonyms dictionaries are required and commonly used especially in the field of linguistics. The studies on the computerized analysis of Turkish were begun in the 1990s and till now a synonym dictionary has not been created. Therefore, with the collaboration of Turkish Linguistic Association (TDK:Türk Dil Kurumu), an Automated Synonym Dictionary Generation Tool for Turkish (ASDICT) was developed.

In this study, ASDICT was described in general. The data used throughout this study was taken from Contemporary Turkish Dictionary, which is published by TDK. By using this dictionary data, a synonym database for Turkish was developed and has currently been published by TDK in the official web site at www.tdk.org.tr (Figure 12).

Figure 12. *Synonyms of "bayrak" in the "Online Synonyms Dictionary of TDK".*

Since the dictionary database was not suitable and included unnecessary data, a simplification and filtering process was carried out on it by removing unnecessary fields and tables. Although the synonyms in the dictionary were correctly determined by ASDICT, in some cases, depending on both the nature of Turkish and structure of the dictionary, some words were mis-determined. For example, some words have more than one meaning, and some meanings include both synonyms and antonyms in the data source, resulting ambiguities in synonyms extraction process. In general, synonyms are located as separate words in the meaning part such as "bayrak: öncü", but in some cases, they are located at the end of the descriptive sentence after the "," (comma) mark such as "bayrak: Bir milletin, belli bir topluluğun veya bir kuruluşun simgesi olarak kullanılan, renk ve biçimle özelleştirilmiş, genellikle dikdörtgen biçiminde kumaş, sancak". However, the antonyms are located in the same way, which also causes ambiguity, such as "beyaz: Ak, kara, siyah karşıtı". In

order to generate a reliable synonym dictionary and overcome these kinds of ambiguities, supervised methods are required. For the synonym dictionary, all ambiguities were overhauled and finalized by the experts in Turkish Linguistic Association (TDK) and Dokuz Eylul University, College of Social Science and Literature Linguistic Department. The ambiguities, which arised from the non-standardized syntax of the Contemporary Turkish Dictionary, can be resolved by replacing the punctuation mark "," (comma) with "; (semicolon) such as "beyaz : Ak; kara, siyah karşıtı". After this process, more synonyms can be correctly extracted from the dictionary; therefore the usage of supervised methods can be minimized.

Acknowledgment

The authors wish to thank Turkish Linguistic Association and Dokuz Eylul University Linguistic Department of the Literature Faculty for their support and help in this project.

References

Agnes, Michael E. (1999). *Webster's New World College Dictionary*. 978-0028631189, Fourth Edition.

Chief, Lian-Cheng, (2000). What can near synonyms tell us?, Computational linguistics and Chinese Language Processing (5/1): 47-60.

Chu-Ren, Huang and Jia-Fei Hong (2005). "Deriving Conceptual Structures Form Sense: A Study of Near Synonymous Sensation Verbs", Journal of Chinese Language and Computing (JCLC). Volume 15. No 3. Singapore.

Donnely, Colleen (1994). *Linguistics for Writers,* Albany, State University of New York Press.

Edmonds, Philip (1999). Semantic *Representations of Near-Synonyms for Automatic Lexical Choice,* Ph.D. thesis, Computer Science Department University of Toronto, Toronto.

Martin, Marilyn (1984). *Advanced Vocabulary Teaching: The Problem of Synonyms*, The Modern Language Journal (68/2): 130-137.

Reiter, Ehud and Somayajulu Sripada (2002). "The SMART Retrieval System - Experiments in Automatic Document Processing", Computational Linguistics 28/4, 447-485

Salton, Gerard (1971). *The SMART retrieval system: Experiments processing,* Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall Inc.

Turkish Language Association (Türk Dil Kurumu: TDK), tdk.org.tr/esveyakin/ (25.10.2009)

Wen, Ji-Rong, Jian-Yun Nie and Hong-Jiang Zhang (2002). "*Query clustering using user logs*, *ACM Transactions on Information Systems.* 20/1 59-81.

bilig
BAHAR 2013 / SAYI 65
47-68

Türkçe için Otomatik Eşanlamlılar Sözlüğü Oluşturma Aracı (ASDICT)

Özlem Aktaş[*]
Çağdaş Can Birant[**]
Belgin Aksu[***]
Yalçın Çebi[****]

Öz

Bu makalede, gerçekleştirimi yapılan Türkçe için Otomatik Eşanlamlılar Sözlüğü Oluşturma Aracı (ASDICT) ve algoritmaların geliştirme süreçleri detaylı bir şekilde anlatılmıştır.
ASDICT, Türk Dil Kurumu (TDK) tarafından yayımlanan Güncel Türkçe Sözlük veritabanı üzerinde uygulanarak bir eşanlamlılar veritabanı elde edilmiştir. Eşanlamlılar sözlüğü oluşturma süreci, dört ayrı işlem uygulanarak gerçekleştirilmiştir. Bu işlemlerin sonucunda kesin olarak belirlenmiş olan eşanlamlı kelimeler *Kesin Eşanlamlı (Definite Synonym (Dn))* olarak sınıflandırılmış ve *Eşanlamlılar Listesi*'ne *(Synonym List (SLi))* kaydedilmiştir. Kesin Eşanlamlı olarak sınıflandırılamayan bazı kelimeler, *Belirsiz (Ambiguity)* olarak sınıflandırılarak, daha güvenilir bir eşanlamlılar veritabanı oluşturabilmek amacıyla, denetimli yöntemlerle kontrol edilip belirlenmek üzere *Belirsizlik Listesine (Ambiguity File (AF))* kaydedilmiştir. İşlemlerin sonucunda, Kesin Eşanlamlılar Veritabanı (Definite Synonyms Database (DSDB)) olarak adlandırılan eşanlamlı kelimeleri içeren veritabanı oluşturulmuş ve Türk Dil Kurumu'nun resmi web sitesinde kullanıma açılmıştır (TDK 2009).

Anahtar Kelimeler

Eşanlamlı, otomatik, sözlük, Türkçe, doğal dil işleme

[*] Yrd. Doç. Dr., Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Dokuz Eylül Üniversitesi – İzmir / Türkiye
ozlem@cs.deu.edu.tr

[**] Araş. Gör., Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Dokuz Eylül Üniversitesi – İzmir / Türkiye
cagdas@cs.deu.edu.tr

[***] Uzman, Türk Dil Kurumu – Ankara / Türkiye
belgin.aksu@tdk.gov.tr

[****] Prof. Dr., Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Dokuz Eylül Üniversitesi – İzmir / Türkiye
yalcin@cs.deu.edu.tr

билиг
Весна 2013 / Выпуск 65
47-68

Автоматический словарь синонимов турецкого языка (ASDICT)

Озлем Акташ[*]
Чагдаш Жан Бирант[**]
Белгин Аксу[***]
Ялчын Чеби[****]

Аннотация

В данной статье подробно описан созданный инструмент автоматизированного создания словаря синонимов турецкого языка (ASDICT) и процесс разработки его алгоритмов. Путем применения ASDICT к базе данных современного турецкого словаря, изданного Ассоциацией турецкого языка (TDK: Türk Dil Kurumu), была получена база данных синонимов турецкого языка. Процесс создания словаря синонимов состоял из четырех этапов. В результате этого процесса, точно определенные как синонимы слова были классифицированы как определенно синонимы (Dn) и сохранены в списке синонимов (SLi). Некоторые слова, которые не были точно определены как синонимы, были классифицированы как неопределенные и сохранены в списке неопределенных (AF), который в целях создания более надежной базы данных синонимов будет рассмотрен и проконтролирован проверенными опытными методами.

В результате этого процесса была создана база данных синонимов, названная «База данных точных синонимов турецкого языка» (Definite Synonyms Database (DSDB)), которая в настоящее время доступна на официальном сайте Ассоциации турецкого языка (TDK 2009).

Ключевые слова

синонимы, автоматизированный, словарь, турецкий, естественная языковая обработка

[*] Док., кафедра электронной инженерии, Докуз Eylul университета – Измир / Турция
ozlem@cs.deu.edu.tr

[**] Науч. сотр., кафедра электронной инженерии, Докуз Eylul университета – Измир / Турция
cagdas@cs.deu.edu.tr

[***] Спец-т, Турецком языке ассоциация – Анкара / Турция
belgin.aksu@tdk.gov.tr

[****] Проф. док., кафедра электронной инженерии, Докуз Eylul университета – Измир / Турция
yalcin@cs.deu.edu.tr

bilig
BAHAR 2013 / SAYI 65
69-94

Osmanlı Basınında Mahmud Şevket Paşa Suikastı

Togay Seçkin Birbudak*

Öz

Osmanlı Devleti'nin son yıllarında söz sahibi olan mühim karakterlerden Mahmud Şevket Paşa, Osmanlı ordusunda uzun yıllar hizmet vermiş ve 23 Ocak 1913 günü gerçekleşen Bâb-ı Âli Baskını sonrasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin desteği ile sadrazamlık makamına getirilmiştir. Balkan Savaşları'nın en ağır günlerinde hem Sadrazamlık hem de Harbiye Nâzırlığı görevlerinde bulunan Mahmud Şevket Paşa, 11 Haziran 1913 günü İstanbul Bayezid'de gerçekleştirilen bir suikast sonucunda hayatını kaybetmiştir.

Bu çalışmada Mahmud Şevket Paşa suikastı, sonrasında yaşanan gelişmeler ve bu olayın Osmanlı basınındaki yansımaları İkdam, Sabah ve Tanin gazetelerine dayandırılarak ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Mahmud Şevket Paşa, Suikast, Osmanlı basını, İttihat ve Terakki Cemiyeti

Giriş

1857 yılında Bağdat'ta dünyaya gelen Mahmud Şevket Paşa'nın babası Bağdat eşrafından eski Basra mutasarrıfı Kethüdâ-zâde Süleyman Bey'dir. Baba tarafından Gürcü kökenli olan Mahmud Şevket Paşa'nın annesi Bağdat'ın Cin-Murad (Cen-Murad) ailesine mensuptur. Çocukluğu Bağdat ve Basra'da geçen, on üç yaşındayken İstanbul'a gelen Mahmud Şevket, önce Üsküdar Atlamataşı Askeri Rüşdiyesi'ne sonra Kuleli İdadisi'ne kaydolmuş, bu okulu bitirdikten sonra 1878/1879'da Harbiye Mektebi'ne kaydolmuştur. 1882 yılında sınıf birincisi olarak Erkân-ı Harbiye Yüzbaşı-

* Arş. Gör., Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi, Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Bölümü, Tarih Eğitimi A.B.D. – Ankara / Türkiye
tsbirbudak@gazi.edu.tr

lığı rütbesi ile okulu bitirmiştir. Okulu bitirdikten sonra kısa süre Erkân-ı Harbiye'de Tercüme ve Telif Dairesi'nde görev yapan Mahmud Şevket, Arabî Paşa İsyanı nedeniyle Mısır'a gönderilen birlikte yer almış ve daha sonra bir sene kadar Girit'te kalmıştır[1].

İstanbul'a döndükten sonra, 1883 yılında, Alman Kampofner ve Von Der Goltz Paşaların yanında çalışmaya başlayan Mahmud Şevket, Goltz Paşa'nın girişimleri neticesinde Mekteb-i Harbiye'nin ıslahına memur edilmiş ve burada *Cebr-i Âlî, Hendese-i Hâliye, Endaht Nazariyyâtı* ve *Fenn-i Eslihâ* dersleri vermiştir. Bu dönemde rütbesi Erkân-ı Harbiye Kolağalığı'dır (*"Büyük Kumândân Mahmud Şevket Paşa Hazretlerinin Hayât-ı Faâliyyeti"*, Tanin, 18 Haziran 1913: 3). Goltz Paşa, Mahmud Şevket Paşa'yı kendi muavinliğinde istihdam etmiş ve *Seferber Zâbitân'a Mahsûs Muhtıra* adıyla kaleme aldığı Fransızca risaleyi tercüme ettirmiştir. II. Abdülhamid'e sunulan bu eser, Mahmud Şevket'e mükâfât-ı rütbe olarak Erkân-ı Harbiye Binbaşılığı'nı getirmiştir (Artuç 2005: 74).

Bu terfiden kısa bir süre sonra yine Goltz Paşa'nın teklifiyle Vidinli Ferik Tevfik Paşa'nın başkanlığında Almanya'ya giderek silah denetleme komisyonunda üyelik görevinde bulunan Mahmud Şevket, görevi esnasındaki faydalı çalışmalar nedeniyle 1889 yılında Erkân-ı Harbiye Kaymakamlığı'na terfi etmiş, ertesi sene de Erkân-ı Harbiye Miralaylığı'na yükselmiştir. Ertesi sene Magdeburg şehrinde Grozon Fabrikası tarafından tertip edilen seri ateşli toplar ve zırhlı kulelerin manevra çalışmasına Osmanlı Devleti adına katılmıştır. Yurda döndükten sonra Tophâne-i Âmire'ye atanan Mahmud Şevket, bir müddet Tecrübe ve Muayene Dairesi'nde görev almış 1901'de Feriklik rütbesine terfi etmiştir (*"Büyük Kumândân …*, Tanin, 18 Haziran 1913: 3).

1901/1902'de Beyne'l-Haremeyn (Mekke–Medine) arasında kurulması planlanan telgraf hattı için Hicaz'a görevlendirilmiş ve 9 ay burada görev yapmıştır[2]. Bir müddet sonra Kosova Valiliği görevine atanan ve türbesi Birinci Ferikliğe yükseltilen Mahmud Şevket Paşa, II. Meşrutiyet ilanından bir ay sonra Üçüncü Ordu Kumandanlığı'na ve Rumeli Umumi Müfettişliği'ne tayin olunmuştur. 31 Mart Vakası'nın patlak vermesi üzerine Hareket Ordusu ile İstanbul'a ulaşan Paşa, stratejik noktaları ve askerî kışlaları ele geçirmiş, Harbiye Nezâreti'ni kendisine karargâh yapmış ve İstanbul'da sıkıyönetim ilan etmiştir. Bu arada padişah II. Abdülhamid 27 Nisan 1909 günü gecesi Meclis-i Umumî tarafından tahtından hal' edilmiş, Osmanlı tahtına V. Mehmed çıkartılmıştır. Mahmud Şevket Paşa'nın teklifiyle devrik padişah Selanik'e gönderilirken Mahmud Şevket, İstan-

bul'da kalmış; Birinci, İkinci ve Üçüncü Ordular Müfettişliğine tayin edilmiştir (*"Büyük Kumândân…,* Tanin, 18 Haziran 1913: 3–4).

Hüseyin Hilmi Paşa'nın istifasından sonra kurulan Hakkı Paşa ve Said Paşa kabinelerinde Harbiye Nâzırı olarak yer alan Mahmud Şevket Paşa, Trablusgarp Savaşı sırasında Trablusgarp ve Bingazi'nin müdafaası konusunda yetersiz bulunduğu için sık sık eleştirilmiş, aynı dönemde Yemen'de çıkan İmam Yahya isyanıyla da uğraşmak zorunda kalmıştır (*"Büyük Kumândân …,* Tanin, 18 Haziran 1913: 4–5). Nâzırlık görevinden istifa ettikten sonra Padişah tarafından Âyân Meclisi üyeliğine atanan Mahmud Şevket Paşa, I. Balkan Savaşı'nın başında aktif bir görev almamıştır (*"Büyük Kumândân …,* Tanin, 18 Haziran 1913: 5)[3]. Ancak bu dönem gelişmeleri Mahmud Şevket Paşa'yı sadârete yükseltmiştir.

Balkan Savaşı sırasında yönetimde bulunan Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın başkanlığındaki *Büyük Kabine*'nin ömrü kısa olmuştur (Lewis 2004: 223). Savaş alanında alınan başarısızlıkların ardından 29 Ekim 1912 günü Kâmil Paşa kabinesi kurulmuştur (An 2000: 84). Ekim – Aralık 1912 döneminde Yunanistan, Sırbistan, Bulgaristan ve Karadağ karşısında gerçekleştirilen muharebelerin kaybedilmesi Osmanlı Devleti'ni barışa mecbur bırakmış ve Londra'da görüşmelere başlanmıştır (Halaçoğlu 2002: 300). Londra'daki görüşmelerde Balkan devletleri barış için Osmanlı Devleti'nden Doğu Trakya, Girit ve Ege Adalarını talep etmiştir. Yaklaşık iki aylık müzakere neticesinde 22 Ocak 1913 günü Meclis-i Kebîr-i Meşveret toplanmış ve Balkan devletleri ile nasıl bir anlaşma yapılması gerektiği konusunu tartışmaya açmıştır. Yapılan bu toplantıdan bir an önce barış anlaşmasının imzalanması kararı çıkmıştır (Hayta 2008: 11, 41 – 46). Bu karar bir darbe nedeni olmuştur. Hükümete muhalif olan ve Bulgar kuşatması altında bulunan Edirne kentinin barış müzakereleri döneminde Bulgaristan'a terk edileceği iddiasını taşıyan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tertiplediği ve başrolünde de Enver Bey'in (Paşa) bulunduğu bir girişim neticesinde Kâmil Paşa kabinesi kanlı bir şekilde devrilmiştir[4]. "*Bâb-ı Âli Baskını*" olarak tarihe geçen bu olayın ardından 23 Ocak 1913 Perşembe günü Mahmud Şevket Paşa Sadrazamlık makamına getirilmiştir. Paşa aynı zamanda Harbiye Nâzırlığı görevini de üstlenmiştir.

Mahmud Şevket Paşa'nın göreve gelmesinden sonra Edirne konusunda taviz verilmeyince yeniden savaşa girişilmiş ve Osmanlı Devleti I. Balkan Savaşı'nın ikinci safhasında da mağlup olmuştur. Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ orduları karşısında alınan mağlubiyet neticesinde Osmanlı Devleti, eski payitahtı Edirne başta olmak üzere birçok mühim vilayetini kaybetmiş ve Midye–Enez hattına kadar geri çekilmek zorunda

kalmıştır (Halaçoğlu 2002: 300 – 301). I. Balkan Savaşı'nın büyük bir hezimetle neticelenmesi yeni bir hükümet olmasına ve savaşın son döneminde görevde bulunmasına rağmen Mahmud Şevket Paşa kabinesini oldukça olumsuz etkilemiştir. 23 Ocak 1913 günü büyük ümitlerle, kurtarıcı olarak iş başına gelen bu hükümet, 3 ay gibi kısa bir süre içerisinde bütün umutların yitirilmesine engel olamamıştır. Bütün bu gelişmeler İttihat ve Terakki ile Mahmud Şevket Paşa'nın arasının açılmasına da neden olmuştur. İşte böyle bir ortamda 11 Haziran 1913 günü sadrazam Mahmud Şevket Paşa'nın suikasta uğraması siyasal ortamı daha da karmaşık bir hâle getirmiştir[5].

1. Mahmud Şevket Paşa'ya Düzenlenen Suikast ve Olay Anına Dair İlk Bilgiler

11 Haziran 1913 Çarşamba günü saat 11.00 sularında çalışma ofisi olarak kullandığı Harbiye Nezâreti binasından otomobili ile hareket eden Mahmud Şevket Paşa, Bâb-ı Âli'ye geldiği sırada bir silahlı saldırıya uğramıştır. Yapılan ilk resmî açıklamaya göre; Mahmud Şevket Paşa'ya ait otomobil Harbiye Nezâreti'nden Bâb-ı Âli'ye doğru yola çıkmış, Bayezid Meydanı'ndan Divanyolu'na sapacağı sırada tramvay makası yakınlarında köşeyi dönerken meçhul şahıslar tarafından aracına ateş açılmıştır. Gerçekleştirilen bu saldırı neticesinde yaralanan Mahmud Şevket Paşa, Harbiye Nezâreti'ne geri götürülmüş, ancak yapılan müdahalelere rağmen kurtarılamamıştır. Saldırı esnasında yanında bulunan yaverlerinden Bahriye Mülazımı İbrahim Bey de hayatını kaybetmiştir (*"Resmî Beyânnâme",* Sabah, 12 Haziran 1913: 1; *"Beyânnâme",* Tanin, 12 Haziran 1913: 2; *"Dünkü Hadise",* İkdam, 12 Haziran 1913: 1).

İstanbul Muhafızlığı olay günü yayınladığı bir beyannamede olayı ana hatlarıyla ele almış ve zanlılara dair ilk bilgileri açıklamıştır: Saldırının zanlılarından Topal Tevfik adlı şahıs Gedikpaşa civarında yakalanarak Merkez Kumandanlık'a getirilmiştir. Diğer şahısların ise otomobille Davutpaşa tarafına kaçtıkları tespit edilmiştir. Olayın aydınlığa kavuşturulabilmesi için hükümet tarafından olağanüstü önlemler alınmış ve geceleri sokağa çıkma yasağı getirilmiştir (*"İstanbul Muhâfızlığı'ndan",* Sabah, 12 Haziran 1913: 1; *"Beyânnâme",* Tanin, 12 Haziran 1913: 2; *"İstanbul Muhâfızlığı'ndan",* İkdam, 12 Haziran 1913: 2)[6].

Resmî beyannamede ayrıntıları verilmeyen saldırı anını gazeteler okuyucularına uzun uzadıya anlatmışlardır. Buna göre; otomobiliyle yola çıkan Mahmud Şevket Paşa'nın solunda yaveri Yüzbaşı Eşref Bey karşısında diğer yaveri Mülazım İbrahim Bey bulunmaktadır. Şoförün yanında da Mahmud Şevket Paşa'nın hizmetine bakan Kâzım Ağa yer almıştır. Yola

çıkan araç Bayezid tramvay yolundan Parmakkapı istikametine dönmekteyken önüne çıkan cenaze konvoyu nedeniyle duraklamak zorunda kalmış[7] ve bu sırada silahlı saldırı gerçekleşmiştir. Açılan ateş neticesinde kurşunlardan biri Mahmud Şevket Paşa'nın sağ şakağına isabet etmiş ve sol tarafından çıkmıştır. Bir başka kurşun Paşa'nın yaveri İbrahim Bey'in başına isabet etmiş ve İbrahim Bey[8] olay anında hayatını kaybetmiştir. Polis, jandarmalar silah seslerini duyarak olay yerine gelirken saldırganlar otomobillerine binerek kaçmışlardır. (*"Ma'lûmât-ı Mufassala",* Sabah, 12 Haziran 1913: 1). Harbiye Nezâreti'ne geri dönen otomobilden indirilerek binaya taşınan Mahmud Şevket Paşa bir odada tedavi altına alınmış, Harbiye Nezâreti Sıhhiye Reisi Besim Paşa, Teftiş-i İnsanî Komisyonu'nun Başkanı Lambeki Paşa ve Doktor Süleyman Numan Bey tarafından tedavi edilmeye çalışılmış ancak yapılan tüm müdahalelere rağmen kurtarılamamıştır (*"Tekrar Harbiye Nezâreti'nde",* Tanin, 12 Haziran 1913: 2)[9]. Mahmud Şevket Paşa ile birlikte araçta bulunan Kazım Ağa, saldırganlara silahla karşılık vermeye çalışmış ancak kendisi de yaralanmıştır. Eşref Bey ise bu silahlı saldırıdan yara almadan kurtulabilmiştir (*"Mukâbele",* Tanin, 12 Haziran 1913: 2).

Sabah Gazetesi, Mahmud Şevket Paşa'nın otomobiline 11 el ateş edildiğini, kurşunlardan 2 tanesinin otomobilin arkasına, 4 kurşunun aracın sağ tarafına, diğer 3 kurşunun ise aracın soluna isabet ettiğini, aracın ön tarafına isabet eden kurşun sayısının da 2 olduğunu, Mahmud Şevket Paşa'yı sağ taraftan gelen mermilerin yaraladığını, mermilerinden birinin merhumun beynine, ikisininse göğsüne isabet ettiğini yazmıştır. Gazete, Yaver Eşref Bey'in yara almadığını, şoförün ise başından yaralandığını, ancak olay anında bunu hissetmeyerek Harbiye Nezâreti'ne kadar otomobili kullanmaya devam ettiğini de eklemiştir (*"Kaç Kurşun Atılmış",* Sabah, 12 Haziran 1913: 1).

Olayı haber alan padişah V. Mehmed Reşad, başyaveri Salih Paşa'yı Harbiye Nezâreti'ne göndermiş, ancak Salih Paşa bakanlık binasına geldiğinde Paşa'nın öldüğünü öğrenir öğrenmez yeniden saraya dönmüştür. Vefat haberini alan padişah bir başka yaverini Mahmud Şevket Paşa'nın Üsküdar'daki evine taziyeye göndermiştir (*"Te'essüf ve Tâziye-i Şâhâne",* Sabah, 12 Haziran 1913: 1). Olayın duyulmaya başlaması ile birlikte Meclis üyeleri ve İstanbul'daki yabancı ülke sefirleri birer birer Harbiye Nezâreti'ne gelmeye başlamışlar ve bakanlık müsteşarı Fuad Bey'i ziyaret etmişlerdir (*"Süferânın Tâziyesi",* Sabah, 12 Haziran 1913: 1).

Padişah V. Mehmed Reşad tarafından yayınlanan bir irâde ile hem yaşanan olaylara tepki gösterilmiş hem de Mahmud Şevket Paşa'dan boşalan

sadrazamlık makamına Mehmed Said Halim Paşa atanmıştır (*"Hatt-ı Hümâyûn Sûreti",* Sabah, 12 Haziran 1913: 1; *"Hatt-ı Hümâyûn Sûreti",* Tanin, 12 Haziran 1913: 2; *"Hatt-ı Hümâyûn Sûreti",* İkdam, 12 Haziran 1913: 2). Said Halim Paşa başkanlığındaki kabinenin büyük çoğunluğu İttihat ve Terakki taraftarlarından oluşurken bu tarihten sonra İttihat ve Terakki baskısı daha da artmaya başlamıştır (Ahmad 2004: 161,162).

Padişah tarafından imzalanan, yeni sadrazamın atandığını bildiren Hatt-ı Hümâyûn'un sureti aşağıdadır:

> "Vezir-i meâli-semîrim Mehmed Said Paşa
> Sadr-ı âzâm ve Harbiye Nâzırı Mahmud Şevket Paşa'nın bu kerre vukû-ı şehâdeti nezdimizde teessür ve teesüfe mûceb olmuş ve sadâret kaim-makamlığı rütbe-i sâmiye-i vezâretle uhdenize tevcîh kılınmış olduğundan vükelâ-yı hâzıremiz bi'l-ittifak umur ve mesâlih-i devletin hüsn-i tedvîr ve temşiyyetine sarf-ı mezîd itina olunması hesâfet ve hamiyyetinizden muntazırırdır. Cenâb-ı Hak tevfikân samedâniyesine mazhar buyursun Âmin.
>
> Fi 6 Receb sene 1331 ve 29 Mayıs sene 1329
> Mehmed Reşad"

2. Mahmud Şevket Paşa'nın Cenaze Töreni

Mahmud Şevket Paşa'nın cenaze merasimi için Harbiye Nezâreti Müsteşarı Fuad Bey, Levazım Reisi İsmail Hakkı Bey ve Muhasebe Müdürü Hacı Muhiddin Bey'den oluşan bir encümen oluşturulmuş ve ayrıntılı bir program hazırlanmıştır (*"Cenâzenin Defni",* Sabah, 12 Haziran 1913: 1). Buna göre;

- Cenaze, 12 Haziran Perşembe günü saat 10.30'da Harbiye Nezâreti önünden kaldırılacak ve Abide-i Hürriyet Tepesi'ne defnedilecektir.
- Cenaze alayına katılacak olan askeri birlikler ve devlet ricali belirli bir teşrifat sırasına göre yerlerini alacaktır. Bu sıraya göre en önden arkaya doğru şu şekilde yer alınacaktır: Cenazede bulunacak askerî kumandan, padişah süvari bölüğünden bir müfreze, hafif süvari alayının yarısı, müretteb piyade taburu, jandarma, polis ve belediye çavuşları, dervişân ve dedegân, muhafızlarıyla beraber Paşa'nın tabutu (bu muhafızlar üçüncü sınıftan olacak ve piyadeler tüfekli, topçu ve süvariler ise kılıçlı olarak hazır bulunacaklar), silahsız piyadeler, merhumun akraba ve yakınları, kara ve deniz heyetleri, savaş bölgesinden gelen askerî heyet, vekiller, sefirler, ateşe-militerler, devlet erkânı ve askerî heyet, bahriye askerleri, topçu bataryası ve halk.
- Cenaze alayı görevli komutanın emri ile hareket edecek ve Bayezid Meydanı, Divanyolu üzerinden Ayasofya Camii'ne götürülecektir.

- Cenaze namazı, öğle namazını müteakiben Ayasofya Camii'nde kılınacaktır.
- Cenaze namazının ardından Tramvay Caddesi üzerinden Sirkeci'ye gidilecek ve orada hazır bekleyen vapurlara binilecektir. Cenazenin ön tarafındaki süvari alayı ile topçu bataryası ise tramvay yolunu takip ederek Tophane üzerinden Dolmabahçe'ye gidecektir.
- Vapurlarla Dolmabahçe'ye geçildikten sonra aynı tertip üzere Gazhane, Taşkışla, Beyoğlu Caddesi üzerinden Abide-i Hürriyet Tepesi'ne gidilecektir. Dolmabahçe'deki birliklere Mekteb-i Harbiye Müdürü kumandanlık edecektir.
- Zabitân haki elbisesini giyecek ve askeri birliklerin kıyafetleri de kanunname gereğine uygun olacaktır (*"Cenâze Merâsim Programı",* Sabah, 12 Haziran 1913: 2; *"Cenâze Merâsim Programı",* İkdam, 12 Haziran 1913: 1–2; *"Cenâze Merâsim Programı",* Tanin, 12 Haziran 1913: 2).

Mahmud Şevket Paşa'nın cenaze töreni yukarıda belirtilen program dâhilinde görkemli bir biçimde gerçekleştirilmiş, cenaze merasimine binlerce kişi katılmıştır. Harbiye Nezâreti'nin alt katında gerçekleştirilen gasil işleminin ardından Paşa'nın naaşı tabutuna yerleştirilmiş, tabutun üzerine birinde ayet-i kerîme diğerinde ise kırmızı atlas üzerine Arma-i Osmanî işli iki örtü konulmuş, tabutun baş tarafına da merhumun kalpağı yerleştirilmiştir. Program dâhilinde askerî birlikler yerlerini alırken, padişah nâmına şehzade Ziyaeddin ve Ömer Hilmi Efendiler törene katılmışlardır. Alman, Fransız ve İsviçreli ateşe-militerlerle Osmanlı ordusundaki yabancı subaylar da törende yer almışlardır. Harbiye Nezâreti'nin önünde halkın da katılımıyla tam bir izdiham oluşmuştur.

Harbiye Nezâreti'nin taht kapısından çıkan cenaze korteji Bayezid Meydanı'na yönelmiş, saldırının gerçekleştiği yerde bir müddet duraklama olmuş ve burada dualar ve kasideler okunduktan sonra kortej, hınca hınç dolu yollardan devam ederek Divanyolu üzerinden Ayasofya Meydanı'na ulaşılmıştır. Ayasofya Meydanı'na ulaştırılan tabut musalla taşına yerleştirilmiş ve yanına da saldırıda şehit olan yaveri İbrahim Bey'in tabutu getirilerek öğle ezanı beklenmeye başlamıştır. Bu süre zarfında vükelâ, âyân ve devlet ricâli Ayasofya'nın karşısındaki Adliye Nezâreti'nde kendileri için hazırlanan salona geçmiş, ateşe-militerler ve sefirler ise defin merasimine katılmak üzere buradan ayrılarak Paşa'nın defnedileceği Abide-i Hürriyet Tepesi'ne doğru yola çıkmışlardır.

Ayasofya Camii'nde kılınan öğle namazının ardından cenaze namazı eda edilmiş ve yeniden hareketlenen kortej, tramvay yolunu takip ederek Soğukçeşme'ye ve buradan da Sirkeci'ye ulaşmıştır. Sirkeci İskelesi'nde hazır

bulunan taşıtlarla Dolmabahçe'ye geçilmeye başlanmıştır. *Rehber* adlı istimbot Mahmud Şevket Paşa'nın naaşını, *İhsan* istimbotu ise yaveri İbrahim Bey'in tabutunu taşımıştır. Vükela İhsan istimbotuna binerken, diğer erkân, ümerâ, zabitân ve ahali ise *Kemer, Tophane, Müderrisân* adlı vapurlarla Şirket-i Hayriye'nin 27, 65 ve 69 numaralı vapurlarına binmişlerdir. Mahmud Şevket Paşa'nın naaşını taşıyan Rehber'e Bahriye Nezâreti tarafından gönderilen deniz zabıtası eşlik etmiştir.

Saat 14.00 sularında Kabataş İskelesi'ne ulaşan korteji askerî yetkililer ve Fransa, İngiltere, Rusya, İspanya, Flemenk, Romanya sefirleri karşılamıştır. Deniz taşıtlarından indirilen cenazeler saat 14.30 gibi Kabataş İskelesi'nden hareket ederek Dolmabahçe, Gazhane, Taşkışla, Şişli yoluyla 16.30 civarında Abide-i Hürriyet Tepesi'ne ulaşmıştır. Mahmud Şevket Paşa ve yaverinin naaşları dualar eşliğinde Abide-i Hürriyet Tepesi'ne defnedilmiştir (*"Cenâze Merâsimi",* Sabah, 13 Haziran 1913: 2; *"Cenâze Merâsimi",* İkdam, 13 Haziran 1913: 2)[10].

3. Mahmud Şevket Paşa'nın Katillerinin Yakalanması

Cinayetin aydınlatılabilmesi için İstanbul Polis Müdürü Azmi Bey başkanlığında Polis Müdürlüğü Adli Kısım Müdürü Samuel Efendi ve Nafiz Bey ile Divân-ı Harb-i Örfî savcısı Bedri Bey'den oluşan bir tahkikat heyeti oluşturulmuştur (*"Cinâyet Tahkîkâtı",* Sabah, 13 Haziran 1913: 2; *"Hey'et-i Tahkîkiyye",* İkdam, 13 Haziran 1913: 2). İlk gün 200'e yakın kişi şüpheli olarak gözaltına alınmış ve Azmi Bey başkanlığındaki heyet tarafından sorgulandıktan sonra Divân-ı Harb-i Örfî Hapishanesi'ne gönderilmişlerdir (*"Tutuklananlar",* Sabah, 13 Haziran 1913: 2).

3.1. Topal Tevfik'in Yakalanması

Mahmud Şevket Paşa suikastından dolayı yakalanan ilk zanlı Topal Tevfik olmuştur. Daha önceden de sabıkası olan Topal Tevfik, r. 11 Nisan 1324 (m. 24 Nisan 1908) günü Nazmi adlı arkadaşı ile birlikte bir meyhanede Şekib adındaki bir bahriye mülazımını öldürmüş ve gıyabında 15 sene kürek cezasına çarptırılmıştır. Ancak II. Meşrutiyet'in ilanından sonra çıkartılan umumî af ile birlikte cezası da kaldırılmıştır (*"Topal Tevfik",* İkdam, 13 Haziran 1913: 2).

Unkapanı Küçükmustafapaşa'da ikamet eden ve çevresinde tehlikeli biri olarak tanınan Tevfik, 31 Mart Vakası sırasında da bir takım olaylara karıştığı için Divân-ı Harb'e sevk edilmiş ancak bu suçlamadan kurtulmuştur. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın faal üyelerinden biri olan Tevfik, Unkapanı'nda dağıttığı bildirilerden dolayı bir ara tutuklanmıştır. Tevfik'in topal namını alma nedeni ise 1909 yılında Kâğıthane'de bir kayıkçı ile

olan tartışma sırasında bacağından yaralanmasındandır (*"Topal Tevfik Kimdir?",* Sabah, 14 Haziran 1913: 1).

Saldırının ardından Gedikpaşa tarafına doğru kaçmaya başlayan Topal Tevfik, olay anında bölgede bulunan bir polis memurunun dikkatini çekmiş ve takibe takılmıştır. Polis memuru Tevfik'i bir süre takip ettikten sonra elindeki silahı görünce "dur" ihtarında bulunmuş ancak bu ihtara silahıyla karşılık veren Tevfik kaçmaya devam etmiştir. Gedikpaşa taraflarında bir hana girerek[11] izini kaybettirmeye çalışan Topal Tevfik'in peşinden giden polis memuru karşılaştığı bir jandarma neferi ile birlikte zanlıyı aramaya devam etmiş, Tevfik'in de bulunduğu hana girerek araştırmalarda bulunmuşlardır. Han içerisinde Tevfik'e ait herhangi bir iz bulamayan polis ve jandarma eri o sırada abdesthaneleri kontrol etmediklerini fark etmişler ve içeriye girerek Tevfik'i tuvalet kabinlerinden birinde bulmuşlardır. Tevfik'in yakalanmasından sonra bölgeye gelen diğer görevlilerle birlikte aramalar genişletilmiş ve han içerisinde çeşitli yerlerde bol miktarda fişek, bir adet Smith-Wesson marka tabanca ile bir bıçak bulunmuştur (*"Kâtil Topal Tevfik",* Tanin, 12 Haziran 1913: 1–2). Bu sırada olayın tüm kentte duyulmaya başlamasıyla Topal Tevfik'in başında bulunan memurlar zor duruma düşmüş, halk tarafından linç edilmek istenen Tevfik, zorlukla Merkez Kumandanlığı'na getirilmiştir (*"Kâtil Sevk Olunurken",* Tanin, 12 Haziran 1913: 2).

Topal Tevfik'in yakalanmasının ardından Küçükmustafapaşa semtinde bulunan evinde de bir araştırma yapılmış ve evden 3'ü Browning marka 5 silah, bir hayli mermi ve bir şarapnel bulunmuştur (*"Topal Tevfik Kimdir?",* Sabah, 14 Haziran 1913: 1).

Tahkikat Heyeti'nin yapmış olduğu ilk sorgulama esnasında suçunu itiraf eden Topal Tevfik, kendisinin çok büyük bir meblağda para vaadi ile kandırıldığını söylemiştir (*"Topal Tevfik'in İtirâfâtı",* İkdam, 14 Haziran 1913: 1)[12].

Topal Tevfik'in yakalanmasında başrolü oynayan polis memurunun kimliği birkaç gün sonra ortaya çıkmıştır. Tevfik'i takip ederek yakalanmasını sağlayan polisin adının İsmail Hakkı olduğu öğrenilmiş ve kendisine vazifesinde gösterdiği bu büyük başarıdan dolayı bir senelik maaşı *"mükâfât-ı nakdiyye"* olarak verilmiştir (*"Mükâfât",* Tanin, 17 Haziran 1913: 1). Aynı olay esnasında önemli bir vazife alan jandarma neferi Abdurrahman oğlu Mehmed'e ise 10 Osmanlı Lirası mükâfat verilmiştir (*"Vâzîfeşinâslık Mükâfâtı",* Tanin, 19 Haziran 1913: 1).

3.2. Katillerin Kullandığı Otomobilin Bulunması

Olay gününün akşamında Şişli'de bulunan Osmanbey Gazinosu karşısında bir garajda suikast esnasında kullanılan araç bulunmuş ve Cevad adlı bir kişi yakalanmıştır (*"Kâtillerden Biri Daha",* Sabah, 12 Haziran 1913: 3; *"Otomobil Bulunmuş",* İkdam, 12 Haziran 1913: 2; *"Otomobil ve İkinci Kâtil",* Tanin, 12 Haziran 1913: 2). Bu aracın bulunmasının ardından başlatılan tahkikat kısa bir süre sonra sonuç vermiş, aracı kullanan şahsın Abdurrahman adlı adında biri olduğu, Cevad adlı şahsın ise şoför yamağı olarak olayda bulunduğu belirlenmiştir (*"Otomobil",* Sabah, 13 Haziran 1913: 2).

Bu noktada yeni bir soru daha ortaya çıkmış ve aracın sahibinin kim olduğu araştırılmaya başlanmıştır. Sonunda aracın Hacı Nazmi Paşa'ya ait olduğu ve Abdurrahman adlı şahsın da Nazmi Paşa'nın oğlu olduğu ortaya çıkmıştır (*"Otomobilin Sâhibi",* Sabah, 13 Haziran 1913: 2; *"Otomobilin Sâhibi",* İkdam, 14 Haziran 1913: 1). Tahkikat Heyeti'nin araştırmaları neticesinde suikasta katılanların Aksaray civarında araçtan indikleri ve Abdurrahman'ın yalnız başına Şişli'ye gelerek aracı terk ettiği anlaşılmıştır (*"Fâ'iller Nasıl Kaçmışlar",* İkdam, 14 Haziran 1913: 1).

3.3. Mahmud Şevket Paşa'nın Cenazesinde Yakalananlar

Mahmud Şevket Paşa'nın cenazesinde katillerden iki tanesi daha yakalanmıştır. Paşa'nın naaşını taşıyan cenaze alayının Pangaltı Caddesi'nde ilerlediği sırada cinayetin faillerinden olan Abdullah Sefa ile Ragıb'ın kalabalık içerisinde olduğu fark edilmiş ve taharri memurlarından Münir Efendi'nin girişimleri neticesinde ele geçirilmişlerdir. (*"Taltîf",* Sabah, 22 Haziran 1913: 1).

3.4. Beyoğlu Pire Mehmed Sokağı'ndaki Operasyon

Mahmud Şevket Paşa'nın katillerini bulmak için yoğun bir çaba sarf eden resmî makamlar 13 Haziran günü Beyoğlu Pire Mehmed Sokağı'na bir operasyon düzenlemişlerdir[13]. Alemdar Gazetesi'nin İdare Memuru Hakkı'nın köprüden geçişi esnasında şüphe çekmesi üzerine güvenlik görevlileri Beyoğlu Pire Mehmed Sokağı'na kadar takibatta bulunmuş ve bu sokakta bulunan 1 numaralı ev polis ve jandarmalar tarafından kuşatılmıştır (Engin 1951: 1112).

Gün içerisinde yayınlanan iki resmî beyannameden ilkinde Beyoğlu Ağa Camii arkasında bir apartmanda Mahmud Şevket Paşa suikastı zanlılarının bulunduğu haberinin alındığı ve binanın abluka altına alınarak teslim olmaları için çağrıda bulunulduğu, ancak karşı tarafın ateş etmeye başlaması ile birlikte çatışmaların başladığı bildirilerek halkın telaşa kapılmaması istenmiştir (*"Birinci Beyânnâme",* Sabah, 14 Haziran 1913: 1;

"Beyânnâme-i Resmî", İkdam, 14 Haziran 1913: 2). İkinci beyannamede ise üç kişinin yakalandığı belirtilerek yakalananların isimleri açıklanmıştır. Buna göre yakalananlar Çerkez Kazım, Şevki ve Mehmed Ali adlarında asker kökenli üç şahıstır. Aynı beyannamede çıkan çatışma esnasında İstanbul Muhafızlık yaverlerinden Amasyalı Yüzbaşı Hilmi Efendi ile Polis Müdürlüğü Adli Kısım Müdürü Samuel Efendi'nin yaralandıkları da bildirilmiştir (*"İkinci Beyânnâme",* Sabah, 14 Haziran 1913: 1; *"Beyânnâme-i Resmî",* İkdam, 14 Haziran 1913: 2).

Söz konusu operasyonun tüm ayrıntıları Osmanlı basınında geniş yer bulmuştur. Buna göre; Beyoğlu'nda Sakız Ağacı mevkii civarında Pire Mehmed Sokağı 1 numarada İngiliz vatandaşı Nikola Filic ve madam Leonora'nın ikamet ettiği dairede zanlılar bir süreden beri hem kumar oynamakta hem de suikast planı üzerinde çalışmaktalarmış. Suikasta karışanların bir kısmının burada olduğunun tespit edilmesi üzerine 13 Haziran günü evin etrafını sarılmış ve saat 14.00 civarında Hilmi Bey ile Samuel Efendi yanlarına aldıkları jandarma ile beraber evin kapısını çalmışlar ve içeriye girmişler. Ancak kendilerine evin üst katından ateş edilmeye başlanmış ve hem Hilmi Bey hem de Samuel Efendi yaralanmışlar. Bu şekilde başlayan çatışma bir saatten fazla devam etmiş. Polis Müdür-i Umumisi Azmi Bey, Beyoğlu Polis Müdürü Murad Bey, Merkez Kumandanı Pertev Bey ve jandarma kumandanı da olay yerine gelmişler. İstanbul Muhafızı Cemal Bey'in emri ile olay yerine gelen Eşref Bey itfaiye taburlarından da yardım alarak yanında bulunan kişilerle birlikte zanlıların bulunduğu apartmana geçmeyi başarmış. Evin çatısını kazmalarla kıran Eşref Bey ve ekibi açtıkları delikten içeriye girmiş ve ilk olarak Mehmed Ali adındaki zanlıyı yaralayarak etkisiz hale getirmiş. Ardından içerideki diğer kişilere bir kez daha teslim olmaları için ikaz da bulunulmuş. Kaçacak yer kalmadığını anlayan zanlılar teslim olmuşlar.

Zanlıların teslim olduğu haberinin alınması üzerine dışarıda bulunan güvenlik güçleri de içeriye girmiş ve yakalanan üç kişiyi kelepçeleyerek önce Polis Müdüriyet-i Umumisi'ne oradan da Divân-ı Harb-i Örfî'ye naklet-mişlerdir (*"Tahkîkât-ı Mahsûsemiz",* Sabah, 14 Haziran 1913: 1; *"Ağa Câmii Vak'âsı",* İkdam, 14 Haziran 1913: 1; *"Bir Numaralı Hâne",* Tanin, 14 Haziran 1913: 1).

Yakalananların askerlikten kovulma Yüzbaşı Aksaraylı Çerkez Uzun Kazım, arkadaşı şairlerden Kazım Paşa'nın torunu Edirne İdadisi'nden kovulma Fatih fırkasına mensup Mehmed Ali ve bahriyeden kovulma Şevki adlı üç şahıs olduğu gazetelerde yer almıştır (*"Derdest Edilenler Kimlerdir?",* Sabah, 14 Haziran 1913: 1).

Beyoğlu Pire Mehmed Sokağı'ndaki operasyonun hemen başında yaralanan İstanbul Muhafızlık yaveri Hilmi Bey ve Samuel Efendi hemen tedavi altına alınmışlardır. Yaralanan Samuel Efendi Fransız Hastanesi'ne götürülürken (*"Hânenin Basılması",* Tanin, 14 Haziran 1913: 1), Hilmi Bey ise Gümüşsuyu Hastanesi'ne nakledilmiştir (*"Üçüncü Kurban",* Tanin, 15 Haziran 1913: 1).

Hilmi Bey aldığı yaraların ağır olması nedeniyle hayatını kaybetmiş ve 15 Haziran 1913 Pazar günü toprağa verilmiştir. Saat 10.30 civarında Merkez Kumandanlık'tan çıkartılan naaşı ilk önce Harbiye Nezâreti'ne getirilmiş ve daha önceden planlanan tertip üzere[14] Bayezid Meydanı üzerinden Divanyolu'nu takip ederek Ayasofya Camii'ne götürülmüştür.

Hilmi Bey'in naaşı burada kılınan cenaze namazının ardından kalabalık bir halk kitlesinin de katılımı ile dualar eşliğinde Soğukçeşme, Köprü, Beyoğlu, Taksim, Pangaltı, Şişli istikametinden Abide-i Hürriyet Tepesi'ne getirilmiş ve Mahmud Şevket Paşa ile yaveri İbrahim Bey'in mezarlarına yakın bir yerde defin işlemi gerçekleştirilmiştir (*"Hilmi Bey Merhumun Cenâzesi",* Sabah, 16 Haziran 1913: 2; *"Hilmi Bey'in Cenâze Alayı",* Tanin, 16 Haziran 1913: 2). İstanbul Muhafızı Cemal Bey de görevi uğruna şehit düşen Hilmi Bey'in evine giderek eşi ve üç çocuğuna taziye ziyaretinde bulunmuştur (*"Merhumun Ailesi İçin",* Sabah, 16 Haziran 1913: 2). Pire Mehmed Sokağı'nda yaşanan o çatışmada Hilmi Bey gibi yaralanan ve Fransız Hastanesi'nde tedavisi altına alınan Samuel Efendi'ye görevi esnasında gösterdiği gayretlerden ötürü altın madalya verilmiştir (*"Altın Madalya İta'sı",* Sabah, 17 Haziran 1913: 2; *"Mükâfat",* Tanin, 17 Haziran 1913: 1). Samuel Efendi daha sonra bir iftihar madalyası daha almıştır (*"Madalya",* Sabah, 21 Haziran 1913: 1).

3.5. Katillerden Ziya'nın Teslim Olması

Mahmud Şevket Paşa'ya karşı girişilen saldırının ardından geçen iki gün içerisinde görüldüğü üzere katillerin büyük kısmı yakalanmıştır. Yine olayda direkt rolü bulunan Ziya adlı şahıs da 15 Haziran günü ele geçirilmiştir. Ziya'yı ele geçirmek için Kabataş, Şişli, Beyoğlu bölgelerinde arama başlatan güvenlik güçleri karşısında çok bir şansının kalmadığını anlayan Ziya akrabası olan Enis Avni Bey'e – ki bu zat ünlü gazeteci Aka Gündüz'dür – giderek teslim olmak istediğini bildirmiş ve Enis Avni Bey tarafından İstanbul Muhafızlığı'na teslim edilmiştir (*"Ziya Da Tevkîf Edildi",* Sabah, 16 Haziran 1913: 1; *"Ziya Tevkîf Olundu",* İkdam, 17 Haziran 1913: 2; *"Kâtil Ziya'nın Tevkîfi",* Tanin, 16 Haziran 1913: 1).

Polis Müdür-i Umumisi Azmi Bey'in başkanlığındaki heyet tarafından sorgulanan Ziya cinayeti nasıl planladıklarını ve nasıl işlediklerini ayrıntılı olarak itiraf etmiştir. Bu sorgulamaya İstanbul Muhafızı Cemal Bey ve Merkez Kumandanı Kaymakam Rıfat Beyler de katılmışlardır (*"Tahkîkât",* Sabah, 17 Haziran 1913: 2).

Nazmi'nin de bulunması için araştırmalar devam ettirilmekle birlikte gazetelere bu şahsın eşkâli verilerek halktan da yardım talep edilmiştir. Mahmud Şevket Paşa suikastı nedeniyle aranmakta olan Nazmi adlı şahsın boy, saç, kaş, göz, burun, kulak, bıyık, çene ve ten özellikleri gazetelerde ilan edilerek görenlerin güvenlik güçlerine bildirmeleri istenmiştir (*"Nazmi b. Kemal'in Eşkâli",* Sabah, 19 Haziran 1913: 1; *"Nazmi Henüz Tutulamadı",* İkdam, 19 Haziran 1913: 2). Daha sonra Nazmi'nin yakalanmasına yardım edecek olan şahsa 300 Osmanlı Lirası ödül verileceği ilan edilmiştir (*"500 Lira Mükâfât-ı Nakdiyye",* Sabah, 22 Haziran 1913: 1; *"İhbâr Edenlere Mükâfât-ı Nakdiyye",* Tanin, 22 Haziran 1913: 1; *"Firârîleri Haber Vereceklere Mükâfât",* İkdam, 22 Haziran 1913: 1).

3.6. Tutuklama ve Sürgünler

Suikastın ardından kurulan Tahkikat Heyeti, gördüğü lüzum üzerine birçok kişinin tutuklanmasına ve sorguya alınmasına karar vermiştir. Gerçekleştirilen bu tutuklamalar günbegün Osmanlı basınında yer bulmuş ve gazeteler hem tutuklananları hem de sorgulamasının ardından serbest bırakılanları her gün sayfalarında konu edinmişlerdir.

14 Haziran günü görülen lüzum üzerine eski şeyhülislam Cemaleddin Efendi'nin kardeşi Said Molla, Beşiktaş muhafızı Hasan Paşa'nın mahdumları Emin ve Said Paşalar, emekli kaymakamlardan Mehmed Ali ve Remzi Bey, Miralay Hulusi Bey ile Vazife Gazetesi başyazarı Ahmed Ferit ve aynı gazetenin müdürü Mustafa Subhi Beyler tutuklanmışlardır (*"Tevkîfât",* Sabah, 15 Haziran 1913: 1). Bunlarla birlikte Aksaraylı Fuad Bey, Kamil Paşazâde Münib Bey, Birecik taburu binbaşılığından kovulma Ferid Efendi, Şahrullah Gazetesi tahrir heyeti müdürlüğü de yapan Edirne Maarif eski müdürü Ziver Bey, İstinye Belediye başkâtibi Kemal Bey ile yabancı uyruklu birkaç şahıs tutuklanmıştır (*"Yeni Tevkîfler",* İkdam, 16 Haziran 1913: 1). Latürki Gazetesi'ne göre tevkif edilen ve sorgulamaya alınanların sayısı 500 kişiye ulaşmıştır (*"Tevkîf Edilenler",* Sabah, 15 Haziran 1913: 2).

15 Haziran günü Polis Müdürlüğü eski kısım amirlerinden Muhib Bey, imam İsmail Efendi ve Safiyüddin Bey tutuklanmışlardır. Yine tutuklananlar arasında Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Küçükpazar, Koca Mustafa

Paşa ve Ortaköy reisleri de bulunmaktadır. Suikastla ilgili olarak Mahmud Şevket Paşa'dan bir önceki sadrazam olan Kamil Paşa'nın oğlu Münib Efendi de tutuklanmıştır (*"Tevkîfât",* Sabah, 16 Haziran 1913: 1).

16 Haziran gününe ait tutuklamalar arasında belki de en garibi Mahmud Şevket Paşa'nın bulunduğu otomobilin şoförünün de tutuklanmasıdır (*"Şoförün Tevkîfi",* Sabah, 17 Haziran 1913: 2). Bu kişinin yanı sıra dava vekillerinden Filibeli Kemal, Hamid, İhsan, Halid Beyler, Adliye Nezâreti İcra Dairesi memurlarından İzzet, Birinci Ticaret Mahkemesi kâtiplerinden Sadi ve yine Adliye Nezâreti Müdevvinat Kalemi kâtiplerinden Mehmed Beyler tutuklanmışlardır (*"Dün Tutuklananlar",* İkdam, 17 Haziran 1913: 1).

Bu tutuklamaların yanı sıra aynı gün sorgulamaları tamamlananlar da serbest bırakılmışlardır. Serbest bırakılanlar arasında eski Bağdat valisi Mecid Efendi, Şura-yı Devlet Reisi Salim Bey, emekli ferik Şakir Paşa, İzmit mutasarrıflığından emekli Sıddık Bey, Maliye Nezâreti Aşar Müdürü muavinliğinden emekli Mehmed Nazım Bey, eski kaymakamlardan Salih Bey, Nizamiye binbaşılığından emekli Ömer Lütfi Bey, Duyûn-ı Umumiye Nâzırlığı'ndan emekli Nuri Bey, Fatih Camii müezzinlerinden Hacı Hafız Osman Efendi, Üsküdar Belediye Dairesi müdürü Mehmed Ali Bey, Sultan Selim Paşa Camii imamı Hafız Abdullah Efendi yer almıştır (*"Tahliye Olunanlar",* İkdam, 17 Haziran 1913: 1; *"Tahliye Edilenler",* Tanin, 17 Haziran 1913: 1–2).

17 Haziran günü tahkikat heyeti, Hürriyet ve İtilaf Fırkası İstanbul murahhası Halil Edib'in, Beyoğlu eski mutasarrıfı Mahmud Celaleddin Bey'in, emekli paşalardan Mehmed Şükrü'nün, daha önce ordudan istifa etmiş olan Said Paşa'nın, Tarsuslu Hayreddin Paşa'nın damadı Hasan Bey ile Doktor Ferruh Niyazi Bey'in, mabeynci Faik Bey'in damadı Ekrem Bey'in biraderi Kadri Vasıf Bey'in tutuklanmalarına karar vermiştir (*"Tevkîfât",* Sabah, 18 Haziran 1913: 1).

Aynı gün daha önceden tutuklanmış olan birçok kişinin de serbest bırakılmasına karar verilmiştir. Serbest bırakılan şahıslar şunlardır: İzmir Aşar Nâzırlığından emekli Hacı Nuri Bey, Anadolu Kazaskerliği müşaviri Said Molla, İbrahim Edhem Paşa, Üsküdar eski belediye reisi Ziya Bey, Bâb-ı Meşihat Meclisi eski azalarından Halid Efendizâde Sami Molla, Bâb-ı Meşihat Beytülmal Meclisi mümeyyizi Mustafa Reşid, Fatih Camii hocalarından Ahmed Şefaeddin, Meclis-i Ayan zabıt kâtibi Baha Bey, Hariciye memurlarından Tosun Paşazâde Sedat, Adliye Nezâreti Birinci Ticaret Mahkemesi zabıt kâtiplerinden Sadi Bey, Haydarpaşa Hastanesi ikinci kâtibi Faik, emekli miralay Sami Bey, İmam Zühtü, Nafia eski mümeyyizi

Ali Rıza, Altıncı Daire Vergi Kalemi kâtiplerinden Azmi, Yeniköy Belediyesi başkâtibi Ahmed Kemaleddin Bey (*"Tahliye Edilenler",* Sabah, 18 Haziran 1913: 1).

18 Haziran günü de tutuklamalar devam etmiş ve İnsaniyet Gazetesi'nin sahibi ve müdürü İsmail Faik, İfham Gazetesi'nin sahibi ve müdürü Hasan Vehbi Bey, Küçükpazarlı Hacı Hafız Vehbi Bey tutuklanmışlardır (*"Yeniden Tevkîfât",* İkdam, 19 Haziran 1913: 2). Aynı gün sorgulamaları tamamlanarak serbest bırakılanlar ise: Tekfurdağı (Tekirdağ) eski naibi Hüseyin Hüsnü Bey, İşkodra eski valisi Seyfeddin Bey, emekli piyade miralayı Kazım ve Mehmed Galib, Trablus açığından emekli binbaşı Ömer Lütfi, piyade kaymakamlığından emekli Ali Faik ve Hacı Ahmed, nizamiye miralaylığından emekli Hulusi, Kabataş Avni Bey Mahallesi imamı Mehmed Nureddin, Rüsumat Müdürlüğü tahrirat katiplerinden Rıza, Tophane muhasebecisi Rüşdi, Beyoğlu Bidayet Mahkemesi icra muavini Hasan Faik, sarraf Ahmed Nazif ve İkdam Gazetesi müdürü Ahmed Nureddin Bey'dir (*"Tahliye Edilenler",* Sabah, 19 Haziran 1913: 1).

Mahmud Şevket Paşa'ya karşı gerçekleştirilen suikast girişimi neticesinde geniş çaplı araştırmalar yapılmış ve yüzlerce kişi tutuklanıp, sorgulamaya tâbi tutulmuşsa da bununla yetinilmemiştir. İstanbul Muhafızlığı, 18 Haziran günü yayınladığı bir tebliğ ile muhalefet etmek adına ülkenin muhtaç olduğu sükûneti kasten bozmaya kalkışan kişilerle İstanbul'un selameti için daimi olarak tehlike arz eden serseri ve serkeşlerin İdare-i Örfiye Kanunnamesi'nin 6. maddesinin ikinci fırkasına istinaden Sinop'a sürgün edilmesine karar verildiğini ve tespit edilen kişilerin *"Bahr-i Cedîd"* adlı vapurla gönderildiğini duyurmuştur (*"Teb'îd Olunanlar",* Sabah, 19 Haziran 1913: 1; *"Teb'îd Olunanlar",* İkdam, 19 Haziran 1913: 1–2; Tunaya 1988: 347–350). Aslında Mahmud Şevket Paşa'ya karşı girişilen suikast bahane edilerek İstanbul'da hükümete muhalif olanlar temizlenmiştir.

4. Mahkeme Süreci

Tahkikat Heyeti'nin yapmış olduğu incelemeleri sona erdirmesinin ardından Mahmud Şevket Paşa suikastına dair fezleke mahkemeye gönderilmiştir. Hazırlanan iddianamede 24'ü tutuklu 14'ü firari 38 kişi hakkında dava açılmasına karar verilmiştir. Buna göre hakkında dava açılan tutuklu ve firari şahıslar şunlardır:

Tutuklu Bulunanlar:

1. Yüzbaşı Kazım Efendi
2. Polis Müdüriyet-i Umumiyesi Kısm-ı Siyasi eski müdürü Muhib Bey
3. Damat Salih Paşa

4. Kumarbaz Ziya Efendi
5. Gelenbevi İdadisi başmubassırı Abdullah Sefa Efendi
6. Bahriye mülazımlığından kovulma Şevki Efendi
7. Sivas Fırkası'ndan mülazım Mehmet Ali Efendi
8. Topal Tevfik
9. Şoför muavini Çerkez Cevad
10. Rüsumat-ı Muayene memurlarından Kara Ahmed Efendi
11. Tophane amelesinden Raif
12. Kumarbaz Ziya'nın biraderi Hakkı
13. Tütün kaçakçısı Ragıp
14. Jandarma efradından Kemal
15. Şeyhli Mustafa
16. Bahriye mülazımlığından kovulma Kasabın Fehmi
17. Jandarma efradından Sadık
18. Eski polis müfettişi Kör Emin Efendi
19. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesinde memur miralay Kemal Bey
20. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Şube-i Mahsuse müdür muavini miralay Fuad Bey
21. 26. alay 1. Tabur 3. Bölük kumandanı Yüzbaşı Adil Bey
22. Mahmud Şevket Paşa'nın şoförü Mehmed
23. Mahmud Şevket Paşa'nın şoförü İsmail
24. Mekteb-i Hukuk talebesinden İzzeddin

Firariler:

1. Kumarbaz Nazmi
2. Hacı Nazmi Paşa'nın oğlu şoför Abdurrahman
3. Tütün kaçakçısı Kavaklı Mustafa
4. Jandarma bölük kumandanlığından emekli Çerkez Mehmed Bey
5. Yüzbaşı Kazım'ın biraderi Çerkez Hikmet
6. Kaymakam Çerkez Zeki Bey
7. Emekli mirliva Adil Bey[15]
8. Komiserlikten kovulma Nazmi Efendi
9. Stockholm eski sefiri Şerif Paşa
10. Dâhiliye eski nâzırı Reşid Bey
11. Eski mebuslardan Gümülcineli İsmail
12. Prens Sabahaddin Bey
13. Şerif Paşa'nın hususi kâtibi Pertev Tevfik Bey
14. Muharririnden Kemal Midhat Bey (*"Muhâkemeye İbtidâr",* Sabah, 20 Haziran 1913: 1; *"Mevkûfîn – Hâl-i Firârda Olanlar",* Tanin, 20 Haziran 1913: 1; *"Maznûnlar",* İkdam, 20 Haziran 1913: 1)

Kurulan mahkemenin üyeleri ise şu isimlerden oluşmaktadır:

Başkan: Garb Ordusundan gelen Erkân-ı Harbiye Kaymakamı Remzi Bey Efendi

Savcı: Beyoğlu savcısı Bedri Bey Efendi

Azalar: Binbaşı Salih, Yüzbaşı Abdi, Yüzbaşı Kemal, Yüzbaşı Ali Rıza, Yüzbaşı Nail (*"Hey'et-i Hâkime",* Sabah, 21 Haziran 1913: 1).

20 Haziran günü tutuklu zanlılardan Kazım, Muhib, Damad Salih Paşa, Kemal ve Fuad sorgulanmış, mahkeme geç saatlere kadar devam etmiştir (*"Dünkü Muhâkeme",* Sabah, 21 Haziran 1913: 1). Ertesi gün mahkemeye sabah erken saatte yeniden başlanmış ve pek çok tutuklu zanlı mahkemeye çıkartılmıştır (*"Maznûnların Muhâkemesi",* Sabah, 22 Haziran 1913: 1).

Yoğun mesailer sarf edilerek gerçekleştirilen yargılama süreci oldukça kısa sürmüştür. Mahmud Şevket Paşa suikastı ile ilgili olarak kurulan mahkeme 22 Haziran 1913 günü kararını vermiş ve verilen karar İstanbul Muhafızlığı aracılığıyla Saray'a iletilmiştir (*"Cânilerin Mahkûmiyeti – Karârın Arzı",* Sabah, 23 Haziran 1913: 1). Aynı gün içerisinde Sultan V. Mehmed Reşad tarafından onaylanan cezaların infazına geçilmiştir.

Mahkemenin aldığı karara göre 12'si gıyabında olmak üzere 24 kişi hakkında idam, 2 kişi için müebbed kalebentlik cezası, 3 kişi için 15 sene müddetle kürek cezası verilmiş, 8 kişi ise beraat etmiştir (Sabah; 25 Haziran 1913: 1)[16]. Mahkeme tarafından verilen cezalar şu şekildedir:

İdam Cezasına Çarptırılanlar

Tutuklu bulunanlardan;

1. Damad Salih Paşa
2. Polis Müdüriyet-i Umumiyesi Kısm-ı Siyasi eski müdürü Muhib Bey
3. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Şube-i Mahsuse müdür muavini Miralay Fuad Bey
4. Yüzbaşı Kazım Efendi
5. Bahriyeden mülazımlığından kovulma Şevki Efendi
6. Sivas Fırkası'ndan mülazım Mehmed Ali Efendi
7. Kumarbaz Ziya Efendi
8. Ziya'nın biraderi Hakkı Efendi
9. Topal Tevfik Efendi
10. Gelenbevi İdadisi başmubassırı Abdullah Sefa Efendi
11. Şoför muavini Cevad Efendi
12. Jandarma efradından Kemal

Gıyabında idama mahkûm edilenler;

1. Stockholm eski sefiri Şerif Paşa
2. Sabahaddin Bey
3. Dâhiliye eski nâzırı Reşid Bey
4. Kaymakam Çerkez Zeki Bey
5. Gümülcineli İsmail Bey
6. Şerif Paşa'nın hususi kâtibi Pertev Tevfik Bey[17]
7. Muharririnden Kemal Midhat Bey
8. Hacı Nazmi Paşa'nın oğlu şoför Abdurrahman
9. Kazım'ın kardeşi Çerkez Hikmet
10. Jandarma yüzbaşılığından emekli Mehmed Efendi
11. Tütün kaçakçısı Kavaklı Mustafa[18]
12. Kumarbaz Nazmi[19]

Müebbed Kalebentlik Cezası Alanlar

1. Eski polis müfettişi Kör Emin Efendi
2. Emekli mirliva Adil Bey (gıyaben)

Kürek Cezası Alanlar:

1. Rüsumat-ı Muayene memurlarından Kara Ahmet
2. Tophane amelesinden Raif
3. Tütün kaçakçısı Ragıp

Beraat Edenler

1. Erkân-ı Harbiye miralayı Kemal Bey
2. Mekteb-i Hukuk talebelerinden İzzeddin Bey
3. Yüzbaşı Adil Efendi
4. Mahmud Şevket Paşa'nın şoförü İsmail
5. Mahmud Şevket Paşa'nın şoförü Mehmet
6. Jandarma Sadık
7. Bahriye mülazımlığından kovulma Kasabın Fehmi
8. Şeyhli Mustafa

İdam kararlarının onaylanmasının ardından idama mahkûm edilen tutuklular Polis Müdüriyeti'nden alınarak otomobillerle Harbiye Nezâreti'ne götürülmüşler, burada kendilerine cezaları bildirilmiş ve ardından da imam eşliğinde son dini ibadetlerini gerçekleştirmişlerdir. 22 Haziran'ı 23 Haziran'a bağlayan gece saat 03.00 sularında Bayezid Meydanı'na getirilen tutukluların idam cezaları infaz edilmiştir (*"Hükm-i İdâmın Sûret-i İnfâzı",* Sabah, 25 Haziran 1913: 1).

İdam edilen şahısların boyunlarına âdet olduğu üzere yaftaları da asılmıştır. Damad Salih Paşa, Fuad ve Muhib Beyler ile Kazım'ın boynuna asılan

yaftalarda "Vesâit-i cebriyye ve gayr-ı meşrûa ile hükümeti iskât için teşekkül ve vekâyi-i malûme-i cinâiyyeyi irtikâb eden eşhâs-ı malûmeden mürekkeb bulunan cemiyyet-i hafiyyeyi akça tedâriki ve sûver-i sâire ile tahrîk ve ifsâdda bulunarak bu sûretle vekâyi-i âhireyi bizzat ve bi'l-vâsıta ihsâr eylediği Divân-ı Harb-i Örfî'ce icrâ edilen muhâkemesi neticesinde sâbit olarak Kanûn-ı Cezâ'nın 56 ve 57. maddeleri mûcebince aleyhlerinde sâdır-ı hükm ve idâm karârı tasdîk-i âlîyye iktirân eden mahkûmîndendir." ifadesi yazılmıştır.

Ziya, Hakkı, Abdullah Sefa, Şevki, Mehmet Ali, Tevfik, Cevad, Kemal'in göğüslerindeki yaftalarda ise "Vesâit-i cebriyye ve gayr-ı meşrûa ile hükümeti iskâtı kararlaştırarak bir cemiyyet-i ihtilâliyye ve hafiyye teşkîl ve vakâ-yı malûme-i cinâiyyeyi ikâ ve irtikâb ve ecânibin asker çıkarmalarını temîn için bir ecnebi hânesine iltihâk ve badehû vazîfesini ifâ eden Yüzbaşı Hilmi Efendi'yi katl eyledikleri Divân-ı Harb-i Örfî'ce icrâ edilen muhâkemeleri neticesinde sâbit olarak Kanûn-ı Cezâ'nın 57. maddesi mûcebince idâmına dâir sâdır olan hükm-i karâr tasdîk-i âlîyye iktirân eden mahkûmîndendir." ifadeleri yer almıştır ("*Hükm-i İdâmın Sûret-i İnfâzı*", Sabah, 25 Haziran 1913: 1).

Sonuç

23 Ocak 1913 günü gerçekleşen Bâb-ı Âli Baskını sonrasında kurulan Mahmud Şevket Paşa kabinesi bir askerî darbe sonucu kurulmuş ve 4 ay 19 gün işbaşında kaldıktan sonra bir suikast ile son bulmuştur (Tunaya 1989: 121). Mahmud Şevket Paşa suikastı ile Osmanlı Devleti'nde büyük bir sarsıntı yaşanmıştır. 31 Mart Vakası'nın bastırılmasında büyük rol oynayan, Osmanlı ordusunun önde gelen isimlerinden biri olan Mahmud Şevket Paşa, Bâb-ı Âli Baskını sonrasında oturduğu sadrazamlık makamında Balkan Harbi'nin felaketleri ile uğraşmış ve askerî alandaki mağlubiyetler neticesinde başarılı bir dönem geçirememiştir.

Balkan Savaşları'nda alınan yenilgilerin etkisi, kendisini iktidara getiren İttihat ve Terakki Cemiyeti olan ilişkilerinin bozulması gibi nedenlerin de etkisi ile gücü zayıflayan Mahmud Şevket Paşa, 11 Haziran 1913 günü uğradığı silahlı saldırı neticesinde hayatını kaybetmiştir.

Bu olayın arkasında kimlerin olduğu, bu suikast girişiminin neden önlenemediği tartışmalara konu olmuştur. Suikastın gerçekleştiği dönemde İstanbul Muhafızı olan Cemal Bey (Paşa), suikast günü Mahmud Şevket Paşa ve yaverlerinin uyarıldığını ancak Mahmud Şevket Paşa'nın aldırmadığını belirtmektedir. Talat Bey (Paşa) da benzer bir ifadede bulunmuştur. 1914 yılında Meclis-i Mebusan'da yapılan tartışmalar esnasında bu konu-

ya değinen Talat Bey, hükümetin suikast girişiminden haberdar edildiğini, fakat Mahmud Şevket Paşa'nın tüm uyarılara rağmen Harbiye Nezâreti'nin arka kapısından çıkmadığını, gidiş yolunu değiştirmek istemediğini ifade etmiştir (Tunaya 1989: 138–139).

Bâb-ı Âli Baskını sonrasında fiilen ortadan kalkan Hürriyet ve İtilaf Fırkası birkaç kişiden oluşan siyasî hücrelere dönüşmüştür (Birinci 1990: 202). Mahmud Şevket Paşa suikastının ardından ise az sayıda kalan Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensuplarının bir kısmı ağır cezalara çarptırılmış, idam edilmiş, bir kısmı Sinop'a sürgün edilmiş ve bir kısmı da yurt dışına kaçmıştır. Bu olay sonrasında vilayetlerde Hürriyet ve İtilaf yapılanması kalmazken, Paris'e kaçanlar siyasal mücadelelerine yurt dışından devam ettirmişlerdir (Tunaya 1988: 283).

Mahmud Şevket Paşa iktidarına muhalif bulunan bir diğer oluşum ise Halaskârân-ı Zabitân Grubu'dur. Siyasi ilişkilere girmedikleri için kenarda kaldıklarını düşünen askerler tarafından kurulan bu grup Mahmud Şevket Paşa suikastının ardından büyük bir çözülme yaşamıştır (Alkan 1992: 130–137).

Sonuçta bu olayın faillerinin büyük kısmı yapılan etkili soruşturmalar neticesinde kısa bir süre içerisinde yakalanmışlardır. Ayrıca failleri yönlendiren ve yönetenlerden oldukları gerekçesiyle birçok kişi sorgulanmış, yargılanmıştır. Oldukça kısa süren yargılama süreci neticesinde olaya karıştığı ya da yönlendirdiği gerekçesiyle bir kısmı gıyaben olmak üzere 24 kişi idam cezasına çarptırılmış, 2 kişi kalebentlik, 3 kişi de kürek sürgünü cezası almıştır.

Bununla birlikte İttihat ve Terakki Cemiyeti, yaşanan bu suikastı kendisi için fırsat haline getirmiş ve iktidarını kuvvetlendirmek adına iki önemli karara imza atmıştır. Cemiyet tarafından alınan bu iki karardan ilki sadrazamlık makamına kendilerine daha bağlı bir isim olan Said Halim Paşa'nın atanmasını sağlamak olmuştur. Alınan ikinci karar ise suikastın bozduğu sükûnet ortamının yeniden sağlanması adına birçok kişinin sürgüne gönderilmesi olmuştur. Sonuçta Mahmud Şevket Paşa'nın öldürülmesi Osmanlı siyasetini kısa süreli bir kaosa sürüklemiş olmakla beraber bu ortamdan en kârlı çıkan taraf İttihat ve Terakki Cemiyeti olmuştur. Birinci'ye göre; İttihat ve Terakki, bu olay sonrasında hem Mahmud Şevket Paşa'dan hem de siyasal rakiplerinden kurtulmak gibi çifte bir kazanç elde etmiştir (Birinci 1990: 215).

Açıklamalar

[1] Cihangir Gündoğdu, Mahmud Şevket Paşa'nın babası Süleyman Bey'in Sultan Abdülaziz zamanında İstanbul'da bulunduğunu ve Namık Kemal ile yakın olduğunu belirtmekte ve Süleyman Bey'in Genç Osmanlılara olan yakınlığı nedeniyle de Basra'ya sürüldüğünü yazmaktadır (Gündoğdu 2004: 54). Nevzat Artuç ise Mahmud Şevket Paşa'nın babası Süleyman Bey'in Kafkasya'dan Bağdat'a getirilen Gürcü asıllı Hıristiyan bir aileden olduğunu yazmaktadır (Artuç 2005: 73). Gündoğdu, Mahmud Şevket Paşa'nın Bağdat'ta Midhat Paşa tarafından David Sassoon Okulu olarak da bilinen *"Alliance Israelite"* okuluna kaydedildiğini yazmaktadır (Gündoğdu 2004: 54).

[2] Zekeriya Türkmen, Mahmud Şevket Paşa'nın kendisine verilen bu görevi bir sürgün olarak algıladığını ve bu tayinin ardından II. Abdülhamid'e karşı olan duygularının değiştiğini belirtmektedir (Türkmen 2003: 385).

[3] Ömer Osman Umar, Balkan Savaşı'nın çıkmasının ardından Mahmud Şevket Paşa'ya Alasonya Ordusu Komutanlığı görevinin teklif edildiğini ancak Paşa'nın bu görevi reddettiğini, yerine atanan Ferik Hasan Tahsin Paşa'nın da bu görevde bir varlık gösteremediğini ve Selanik'in Yunan işgali altına girdiğini yazar ve bir olayı nakleder. Buna göre; Mabeyn Başkatibi Ali Fuad Bey, sarayda Mahmud Şevket Paşa ile karşılaştığında kendisine *"Niçin istifa ile kumandayı na-ehlilere bırakmış oldunuz?"* diye serzenişte bulunmuş, Paşa da cevap olarak *"Canım efendim ne yapayım. Bu benim şöhretimi ve şeref-i askerimi ihlal için yapılmıştı. Şöhretimi nasıl feda ederim?"* demiştir (Umar 2004: 5–6).

[4] Kâmil Paşa başkanlığındaki Osmanlı Hükümeti'nin Edirne'yi teslim etmeye razı olup olmadığı çok açık değildir. Ancak bu konuda Feroz Ahmad eserinde Kâmil Paşa'nın iktidardan indirilmesinden 12 gün sonra Mısır'a gitmek üzere İstanbul'dan ayrılırken kendisini geçirmeye gelen İngiliz büyükelçiliği yetkililerden Gerald Henry Fitzmaurice'e iktidarı ele geçirenlerin Avrupa'nın sözlerine uymayacağından devletin daha çok zarar göreceğine inandığını, kendisinin iki milyon altın değerindeki askerî araç–gereçleri kurtarmaya ve Çatalca mevzilerini güçlendirmeye çalıştığını söylediğini belirtmiştir. Bu sözlerden Kâmil Paşa'nın Edirne'yi gözden çıkarttığı manası çıkar. Feroz Ahmad, Kâmil Paşa Hükümeti'nin kararının burada çok da önemli olmadığını çünkü İttihatçıların hükümeti devirmeye çoktan karar vermiş olduklarını da belirtmektedir (Ahmad 2004: 150).

[5] Mahmud Şevket Paşa Türkçe, Arapça, Almanca ve Fransızca bilmektedir. Goltz Paşa'nın eserinin haricinde Jean Dupis'in logaritma eserini *Logaritma Cedâvili Risalesi* adıyla dilimize kazandırmış, Fransız Alphons Karr'ın *"Ihlamurlar Altında"* adlı romanını Türkçe'ye çevirmiştir. Çevirileri dışında *Fenn-i Eslihâ Atlası*, *Usûl-i Hendese* (Hasan Fuat Bey ile beraber), *9,5 mm.lik Mavzer Tüfeği Risalesi*, *Seri Ateşli Tüfekler, Küçük Çaplı Mavzer Tüfekler Atlası* ve *Osmanlı Teşkilat-ı Askeriyesi* adlı eserleri bulunmaktadır.

Mahmud Şevket Paşa murassa Osmanî, murassa Mecidî, altın ve gümüş imtiyaz madalyaları, Yunan ve sanayi madalyaları almıştır. Bunların yanı sıra Alman birinci rütbeden Kırmızı Kartal Nişanı, Avusturya birinci rütbeden Krone nişanı, İtalya'da birinci rütbeden Koron Ditali Nişanı, Bulgaristan'ın murassa Meriyet-i Militer Nişanı, Fransa'nın birinci rütbeden Lejyon de Honor nişanı, Sırbistan'ın birinci rütbeden Takova nişanları-

nı almıştır (*"Büyük Kumândân …*,, Tanin, 18 Haziran 1913: 5; Çakıroğlu 1999: 73; Parmaksızoğlu 1976: 186; Türkmen 2003: 386).

[6] Bu uygulama 18 Haziran'a kadar aralıksız devam etmiştir (*"Gece Memnu'iyetinin Ref'i",* İkdam, 18 Haziran 1913: 1).

[7] İbnülemin Mahmut Kemal İnal, bu cenaze konvoyunun Seraylı Hanım adında birine ait olduğunu yazmaktadır (İnal 1982: 1880).

[8] Tüccardan Tevfik Efendi'nin oğlu olan İbrahim Halil Bey Küçükpazarlıdır. 1905/1906'da Mekteb-i Harbiye'den mezun olan İbrahim Bey iki sene sonra mülazım-ı evvel rütbesine terfi etmiştir. Bahr-i Ahmer'de (Kızıldeniz) bölük zabitliği görevinde bulunan İbrahim Bey 25 yaşında iken vefat etmiştir (Servet-i Fünûn; S. 1150, s. 133).

[9] Mahmud Şevket Paşa vurulduktan sonra müdahalede bulunan doktorların yazmış oldukları rapor 16 Haziran 1913 günü Sabah Gazetesi'nde yayınlanmıştır. Rapor için bkz. *"Rapor Sûreti",* Sabah, 16 Haziran 1913: 2.

[10] Bugün Abide-i Hürriyet Tepesi'nde Mahmud Şevket Paşa ve iki yaveri dışında, eski sadrazam Midhat Paşa (1951), Enver Paşa (1996), Talat Paşa (1943), Midhat Şükrü Bleda (1956), Atıf Kamçıl (1947) ve Eyüp Sabri Akgöl'ün (1953) mezarları bulunmaktadır (Yalçın 2007). Ziya Şakir Soko, Mahmud Şevket Paşa'nın cenaze törenine gösterilen yoğun ilgi ile alakalı olarak şunları belirtmektedir. *"Mahmud Şevket Paşa, hayatında kendisini halka pek sevdirememiş olmakla beraber vefatına herkes büyük bir alaka gösterdi. Hatta muhtelif sebeplerle kendisinden memnun olmayanların kalplerinde bile derhal derin bir teessür belirdi."* (Soko 1944: 9).

[11] Ziya Şakir kaleme almış olduğu eserinde Topal Tevfik'in saldırıdan sonra saklandığı bu hanın adını *Aşiret Han* olarak belirtmektedir (Soko 1944: 223).

[12] Alpay Kabacalı, Topal Tevfik'in Harbiye Nezâreti'ndeki sorgusu esnasında ilk önce suçlamaları reddettiğini ancak daha sonra olayın görgü tanığı Üsküdarlı Kamile Hanım ile yüzleştirilince suçunu itiraf ettiğini yazmaktadır (Kabacalı 2000: 36).

[13] Bu operasyon yabancı basında da ilgi uyandırmıştır. Mahmud Şevket Paşa suikastını sayfalarına taşıyan ünlü L'Illustration Gazetesi 21 Haziran 1913 sayı ve 3669 numaralı nüshasında Pire Mehmed Sokağı'ndaki çatışmayı da ayrıntılı olarak haber yapmıştır. Bu konuda yapılmış olan çalışma için bkz. (Eldem 2004).

[14] Hilmi Bey için hazırlanan askerî merasimin ayrıntıları için bkz. "Cenâze Alayı", *Tanin,* 16 Haziran 1913: 1. Servet-i Fünûn Dergisi'nde verilen bilgilerden Amasyalı Hilmi Bey'in r. 1317'de (m. 1901 / 1902) Mekteb-i Harbiye'den mezun olduğu, Balkan Harbi'nde Kırkkilise (Kırklareli) bölgesinde Bulgarlara karşı mücadelelerde bulunduğu anlaşılmaktadır (*Servet-i Fünûn,*1150: 133).

[15] İstanbul Muhafızlığı'ndan yayınlanan bildiride Adil Bey *"Ziraat Bankası memurlarından Kazak Süleyman Paşazade Adil"* olarak bildirilmiş ancak daha sonra tashih edilerek emekli mirliva olduğu bilgisi verilmiştir ("*Tashîh*", Sabah, 21 Haziran 1913: 1, "*Tashîh*", Tanin, 21 Haziran 1913: 1, "*Tashîh*", İkdam, 21 Haziran 1913: 1).

[16] Mahkemenin aldığı kararlara ait mazbatanın sureti için bkz. "*Mahkûmiyet Karârı*", Sabah, 24 Haziran 1913: 1-2, "*Mazbata-yı Hükmiyye*", Tanin, 24 Haziran 1913: 1-2, "*Mazbata-i Hükmiye*", İkdam, 24 Haziran 1913: 1-2.

[17] Sina Akşin, Osmanlı Demokrat Fırkası ve Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın kurucularından ve Muâhede Gazetesi'nin sahibi Pertev Tevfik Bey'in bu olaya karışmasını Osmanlı sosyalistlerinin İttihat ve Terakki'nin karşısında oldukları şeklinde değerlendirmektedir (Akşin 2006: 354).

[18] Kavaklı Mustafa Rus bandıralı bir vapurla İstanbul'dan Karadeniz'e açılacağı sırada Azmi Bey tarafından tutuklanmıştır. Ardından da hakkında verilen idam kararı uygulanmıştır (Umar 2004: 18).

[19] Önce Romanya'ya kaçan Nazmi, daha sonra gizlice İstanbul'a gelmiş ve Cibali semtinde saklandığı haber alınınca polis tarafından evi kuşatılmıştır. Yakalanacağını anlayınca intihar etmiştir (Umar 2004: 18).

Kaynaklar

1. Osmanlıca Gazete ve Dergiler

1.1. İkdam Gazetesi: 30 Mayıs 1329 / 12 Haziran 1913, No: 5858; 31 Mayıs 1329 / 13 Haziran 1913, No: 5859; 1 Haziran 1329 / 14 Haziran 1913, No: 5860; 3 Haziran 1329 / 16 Haziran 1913, No: 5862; 4 Haziran 1329 / 17 Haziran 1913, No: 5863; 5 Haziran 1329 / 18 Haziran 1913, No: 5864; 6 Haziran 1329 / 19 Haziran 1913, No: 5865; 7 Haziran 1329 / 20 Haziran 1913, No: 5866; 8 Haziran 1329 / 21 Haziran 1913, No: 5867; 9 Haziran 1329 / 22 Haziran 1913, No: 5868; 11 Haziran 1329 / 24 Haziran 1913, No: 5870.

1.2. Sabah Gazetesi: 30 Mayıs 1329 / 12 Haziran 1913, No: 8527; 31 Mayıs 1329 / 13 Haziran 1913, No: 8528; 1 Haziran 1329 / 14 Haziran 1913, No: 8529; 3 Haziran 1329 / 16 Haziran 1913, No: 8530; 3 Haziran 1329 / 16 Haziran 1913, No: 8531; 4 Haziran 1329 / 17 Haziran 1913, No: 8532; 5 Haziran 1329 / 18 Haziran 1913, No: 8533; 6 Haziran 1329 / 19 Haziran 1913, No: 8534; 7 Haziran 1329 / 20 Haziran 1913, No: 8535; 8 Haziran 1329 / 21 Haziran 1913, No: 8536; 9 Haziran 1329 / 22 Haziran 1913, No: 8537; 10 Haziran 1329 / 23 Haziran 1913, No: 8538; 11 Haziran 1329 / 24 Haziran 1913, No: 8539; 12 Haziran 1329 / 25 Haziran 1913, No: 8540.

1.3. Servet-i Fünun Dergisi: 6 Haziran 1329 / 19 Haziran 1913, S. 1150.

1.4. Tanin Gazetesi: 30 Mayıs 1329 / 12 Haziran 1913, No: 1629; 1 Haziran 1329 / 14 Haziran 1913, No: 1631; 2 Haziran 1329 / 15 Haziran 1913, No: 1632; 3 Haziran 1329 / 16 Haziran 1913, No: 1633; 4 Haziran 1329 / 17 Haziran 1913, No: 1634; 5 Haziran 1329 / 18 Haziran 1913, No: 1635; 6 Haziran 1329 / 19 Haziran 1913, No: 1636; 7 Haziran 1329 / 20 Haziran 1913, No: 1637; 8 Haziran 1329 / 21 Haziran 1913, No: 1638; 9 Haziran 1329 / 22 Haziran 1913, No: 1639; 11 Haziran 1329 / 24 Haziran 1913, No: 1641.

2. Telif Eserler

Ahmad, Feroz (2004). *İttihat ve Terakki 1908 – 1914.* İstanbul: Kaynak Yay.

Akşin, Sina (2006). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki.* Ankara: İmge Kitabevi.

Alkan, Ahmet Turan (1992): *İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset.* Ankara: Cedit Neşriyat.

An, Ahmet (2000): "Kıbrıslı Mehmet Kâmil Paşa (1832 – 1913)". *Tarih ve Toplum* (194): 81 – 87.

Artuç, Nevzat (2005). "Bir Siyasal Cinayet Örneği: Mahmut Şevket Paşa Suikastı". *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* (12): 73 – 102.

Çakıroğlu, Ekrem (Yay. Yön.) (1999). "Mahmud Şevket Paşa". *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi II.* İstanbul: Yapı Kredi Yay. 72 – 73.

Eldem, Edhem (Haz.) (2004). "L'Illustration'dan Seçmeler: Mahmud Şevket Paşa'nın Katillerinin Yakalanması". *Toplumsal Tarih* (126): 8 – 10.

Engin, Süreyya (1951). "Mahmut Şevket Paşa'nın Katli Hâdisesi". *Resimli Tarih Mecmuası* II (23): 1112 – 1115.

Gündoğdu, Cihangir (2004). "Mahmud Şevket Paşa". *Toplumsal Tarih* (130): 54 – 63.

Halaçoğlu, Ahmet (2002). "Balkan Savaşları (1912 – 1913)". *Türkler* (13): Ankara: Yeni Türkiye Yayınları: 296-307.

Hayta, Necdet (2008). *Balkan Savaşları'nın Diplomatik Boyutu ve Londra Büyükelçiler Konferansı (17 Aralık 1912 – 11 Ağustos 1913).* Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay.

İbnülemin Mahmut Kemal İnal (1982). *Son Sadrazamlar IV.* İstanbul: Dergah Yay.

Kabacalı, Alpay (2000). "Mahmud Şevket Paşa'ya Beş Kurşun!". *Popüler Tarih* (4): 34 – 37.

Lewis, Bernard (2004). *Modern Türkiye'nin Doğuşu.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.

Parmaksızoğlu, İsmet (1976). "Mahmud Şevket Paşa". *Türk Ansiklopedisi 23:* Ankara: Milli Eğitim Basımevi: 185-186.

Soko, Ziya Şakir (1944). *Mahmud Şevket Paşa.* İstanbul: Ahmet Sait Matbaası.

Tunaya, Tarık Zafer (1988). *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt: I – İkinci Meşrutiyet Dönemi.* İstanbul: Hürriyet Vakfı Yay.

_____, (1989). *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt: III – İttihat ve Terakki.* İstanbul: Hürriyet Vakfı Yay.

Türkmen, Zekeriya (2003). "Mahmud Şevket Paşa". *İslam Ansiklopedisi.* C. 27. Ankara: TDV Yayınları: 384-386.

Umar, Ömer Osman (2004). "Mahmut Şevket Paşa Suikastı". *Türk Dünyası Araştırmaları* (153): 11 – 42.

Yalçın, Soner (2009). "Osmanlı'nın Anıtkabir'i Abide-i Hürriyet'ti". *Hürriyet,* 29.04.2007. Internet erişim kaynağı:
http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx ?id=6426091 &yazarid=218. Erişim Tarihi (E.T.): 26.09.2009.

bilig
SPRING 2013 / NUMBER 65
69-94

The Assassination of Mahmud Sevket Pasha in the Ottoman Press

Togay Seçkin Birdudak*

Abstract

Mahmud Sevket Pasha, who was one of the important authoritative figures during the final years of the Ottoman State, served the Ottoman Army for long years and was appointed to the post of Grand Vizier through the support of The Society of Union and Progress following the Raid on the Sublime Porte, which occurred on 23 January 1913. Mahmud Sevket Pasha, who was in office as Grand Vizier and the Minister of War during the most severe conditions of the Balkan Wars, was assassinated in Istanbul Bayezid on 11 June 1913.

This study discusses the assassination of Mahmud Sevket Pasha, the events following this, and the way this event was reflected in the Ottoman Press based on Ikdam, Sabah and Tanin newspapers.

Keywords

Mahmud Sevket Pasha, Assassination, Ottoman Press, The Society of Union and Progress

* Res. Assist., Gazi University, Gazi Faculty of Education, Department of Secondary Social Studies Education, Program in History Teaching – Ankara / Turkey
tsbirbudak@gazi.edu.tr

билиг
Весна 2013 / Выпуск 65
69-94

Убийство Махмуд Шевкет Пашы в Османской прессе

Тогай Сечкин Бирбудак*

Аннотация

Махмуд Шевкет Паша, являющийся одним из наиболее важных персон последних лет Османского государства, длительное время служил в османской армии и после захвата Блистательной Порты 23 января 1913 года при поддержке «Общества единения и прогресса» был назначен на должность великого визиря. Махмуд Шевкет Паша, находившийся на должности великого визиря и одновременно исполнявшего обязанности военного министра в самые тяжелые времена Балканских войн, умер в результате покушения в Стамбуле в районе Баязид 11 июня 1913 года. В этой работе исследуется убийство Махмуд Шевкет Пашы, последствия этого события и его отражение в османской прессе на основе газет Икдам, Сабах и Танин.

Ключевые слова

Махмуд Шевкет Паша, убийство, османская пресса, общество единения и прогресса

* научный сотрудник, университет Гази педагогический факультет кафедра гуманитарных дисциплин средней школы отделение преподавания истории – Анкара / Турция
tsbirbudak@gazi.edu.tr

bilig
BAHAR 2013 / SAYI 65
95-118

Yükselen Tehdit Algısı Karşısında Çin'in Yumuşak Güç Siyaseti: Politikalar ve Sınırlılıkları

M. Turgut Demirtepe*
Hasan Selim Özertem**

Öz

Çin, son otuz yılda hızla büyüyen ekonomisi ve küresel alanda giderek yükselen siyasi profili ile hem bir fırsat hem de önemli bir tehdit olarak görülmektedir. Ayrıca Çin'in askeri alanda yaptığı harcamalar ve büyük nüfusu 2050'ye doğru gidilen süreçte küresel güç mücadelesinde uluslararası siyaset açısından göz ardı edilemeyeceğinin önemli göstergeleridir. Çin Soğuk Savaş dinamiklerinden elde ettiği çıkarımlar doğrultusunda tehdit algısını zayıflatmak için yumuşak güç olgusunu ilk olarak düşünsel hayatında sonrasında ise siyasi düzlemde keşfetmiştir. 2000'li yıllardan itibaren yumuşak güç kavramı siyasi elitin söylemlerinde yoğun olarak yer almaya başlamıştır. Çalışmada bu söyleme paralel olarak yürütülen politikalar, Çin'in sahip olduğu kısıtlar ve avantajlar bağlamında Joseph S. Nye'ın yumuşak gücün üç unsuru olarak değerlendirdiği kültür, dış politika ve siyasi değerler boyutu ile ele alınmıştır. Ortaya çıkan sonuçlar, karşılaştırmalı olarak incelendiğinde, Çin'in yumuşak güç siyasetinin kültür ve dış politika boyutlarıyla ciddi mesafe kaydetmesine rağmen sahip olduğu siyasi dinamikler nedeniyle önemli kısıtları da bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler

Çin, Yumuşak Güç, Kültür, Dış Politika, Siyasi Değerler, Otoriter Rejim, Joseph S. Nye

* Yrd. Doç. Dr., Polis Akademisi – Ankara / Türkiye
turgutdem@yahoo.co.uk

** Bilkent Üniversitesi, Siyaset Bilimi Bölümü – Ankara / Türkiye
ozertem@bilkent.edu.tr

Çin Halk Cumhuriyeti sahip olduğu nüfus ve ekonomik büyüklükle uluslararası sistemin önemli aktörlerindendir. Ekonomik performansına paralel olarak Asya Pasifik coğrafyası dışında da göstermiş olduğu pro-aktif tutum, Çin'i sadece bölgesel ölçekte değil küresel siyasette de göz ardı edilemeyecek bir ülke konumuna getirmiştir.

Küresel ölçekte izlenen siyasette ülkelerin güç unsurları bu politikaların sürdürülebilirliğini de belirlemektedir. Bu açıdan Çin'in sahip olduğu kaynakların yanı sıra bunları nasıl ve ne şekilde istihdam ettiği de ayrı bir önem arz etmektedir. Kaynaklara sahip olmak kadar bunların nasıl kullanıldığı bir ülkenin güç parametrelerinin belirlenmesinde etkilidir. Böylelikle dinamik bir karaktere sahip olan güç, sürekli olarak bir devinim içine girecek ve kaynaklarını doğru kullanan aktörler için diğer aktörlerle karşılaştırıldığında bir üstünlüğün veya zayıflığın ortaya çıkmasına neden olacaktır.

Bu bağlamda uluslararası sistemdeki güç dengelerinde Çin'in yükselen profili ve bunun küresel istikrara/istikrarsızlığa muhtemel yansımaları uluslararası ilişkiler alanında son dönemlerde çok tartışılan bir konuyu teşkil etmektedir. Bu açıdan Çin'in özellikle askeri ve ekonomik güç unsurlarına dayanan sert gücü mercek altına alınmaktadır. Diğer yandan, Çin'in yükselen gücüne eşlik eden ve "yakın çevresi"nin yanı sıra Afrika'dan Latin Amerika'ya kadar geniş bir coğrafyaya uzanan yumuşak güç politikaları da dikkati çekmektedir.

Bu çalışmada Çin'in küresel siyasette yükselen bir güç olarak yumuşak güç kavramı çerçevesinde izlediği politikalar irdelenecektir. Çin yönetiminin yumuşak güç konseptini keşfederek, bunu Çin'in yükselişiyle birlikte ortaya çıkan "tehdit" algısını değiştirebilme ve küresel siyasette güç maksimizasyonunu sağlamada dış politikanın önemli bir enstrümanına dönüştürme çabası içinde olduğu ortaya konmaktadır. Ancak ülkenin milli güç kapasitesini artırma noktasındaki bu arayışın rejimin karakteri nedeniyle belli kısıtlarla karşı karşıya olduğunu öne sürmektedir. Bu tartışmayı Joseph S. Nye'in yumuşak güç kavramsallaştırmasındaki üç unsur olarak öne sürdüğü kültür, dış politika ve değerler çerçevesinde yapmaktadır. Bu çerçevede çalışmanın ilk bölümünde yumuşak güç kavramının teorik arka planı ele alınmakta, ardından da bu teorik zemin üzerinden Çin'in yumuşak güç politikaları ülkenin sahip olduğu mevcut ve potansiyel güç unsurlarının sunduğu imkan ve sınırlılıklar bağlamında incelenmektedir.

Yumuşak Güç Nedir?

Güç veya iktidar, hükmetme veya egemen olma arayışında olan ister devlet ister kişi olsun her aktör için neredeyse kutsal olan ve ulaşılması gereken bir niteliğe sahiptir. Türk Dil Kurumu sözlüğünde gücün on bir tanımı

yapılmaktadır. Bunlardan ilki gücü, "[f]izik, düşünce ve ahlak yönünden bir etki yapabilme veya bir etkiye direnebilme yeteneği"; ikincisi "[b]ir olaya yol açan her türlü hareket" olarak tanımlamaktadır (http://tdkterim.gov.tr/bts/ (03 Eylül 2012). İki tanım da nitelik açısından birbirinden farklılıklar ortaya koymaktadır. Özellikle ilk tanımda "düşünce ve ahlak yönünden etki" yapma yeteneğine yapılan vurgu dikkat çekiciyken ikinci tanım daha geniş bir biçimde, bir olayın ortaya çıkmasıyla güç arasında bir ilişki kurmaktadır. Bu açıdan iki tanımın da yakından irdelenmesi gerekir. İkinci tanım, asıl olarak dışarıdan bir etkiyle bir değişimin ortaya konmasını ifade etmektedir. Bu etkinin temel dinamikleri hareket, kuvvet, takat gibi fiziki şartlarla ilişkilendirilmiştir. Bu açıdan maddi anlamda tanımlanan güç kavramı kısa sürede oluşturulabilecek etki üzerinden açıklanmaktadır. İlk tanıma bakıldığında ise "fizik" kavramı dışarıda tutulduğunda daha çok ahlaki unsurlara ve düşünce sistemlerine atıfta bulunulduğu görülmektedir ki bu da fiziki, gözle görülebilen etkilerle kolayca sağlanabilecek bir husus değildir. Öyleyse gücü sadece kaba kuvvet olarak tanımlamak bir yönüyle indirgeyici bir yaklaşım olacaktır.

Uluslararası ilişkiler ve siyaset bilimi açısından önemli bir unsur olan güç kavramının da tek boyutlu bir karaktere sahip olduğunu iddia etmek yanıltıcıdır. Bir ülkenin sahip olduğu tank, top, tüfek, uçak sayısı kadar sahip olduğu değerler, kültürel unsurlar ve ekonomik enstrümanlar da gücün önemli boyutlarıdır. Ancak tüm bunların sayısal veriler açısından irdelenmesi de tam olarak mümkün değildir. Diğer bir ifadeyle güç olgusu, varlığı bilinen ancak tam olarak büyüklüğünün ölçülmesinde bazı sıkıntılar yaşanan bir kavramdır.

Siyaset bilimi açısından en basit tanımıyla güç, "bir aktörün başkalarının normal şartlar altında yapmayacağı şeyleri yaptırma veya sonuçlar üzerinde kontrol sahibi olma becerisi" (Keohane ve Nye 1989: 11) olarak belirtilebilir. Realist okulun önemli temsilcilerinden Morgenthau'ya göre güç, "kişinin diğer kişilerin zihinleri ve hareketleri üzerindeki kontrolü" olarak tanımlanmaktadır (1962: 28-29). Tanımlar yakından incelendiğinde birbirine geçmiş oldukları görülecektir. Bu açıdan çerçevesi daha net çizilmiş tanımlar yapmak gerekirse siyaset bilimi açısından gücü, sert güç ve yumuşak güç olarak iki farklı tanım altında da inceleyebiliriz. Buna göre sert güç, başkalarının normal şartlarda yapmayacağı şeyleri tehditle ve/ya ödülle yaptırabilme kapasitesidir (Keohane ve Nye 1998: 86). Diğer bir ifadeyle sert güç, "sopa" ve "havuç" politikalarıyla istenilen çıktılara ulaşabilme kapasitesi olarak belirtilebilir. Burada devletlerin uygulayacağı yaptırımlar, baskıcı diplomasi ve askeri güç gibi enstrümanların etkin bir biçimde kullanılması gibi politikalar sert güç kavramı altında incelenebilir. Bunun için bir ülkenin diğer devlet üzerinde kullanabileceği bu enstrümanların mani-

vela etkisi oluşturacağı bir mekanizmayı daha önceden oluşturmuş veya gerektiğinde oluşturabilecek kapasiteye sahip olması beklenir. Örneğin, iktisadi anlamda uygulanması planlanan yaptırım kararları mevzu bahis ülkede iktisadi açıdan sınırlı ve sıfır etkiye sahip olacaksa bu yaptırımların devreye sokulması çok önemli olmayacaktır. Diğer yandan diplomatik anlamda bazı uluslararası platformlardan bir ülkeyi dışlamak veya bu mekanizmalar üzerinden baskı kurmak ise yine etki edilmek istenen ülke ile bu mekanizmalar arasında var olan ilişkiyle de doğrudan bağlantılı olacaktır. Bu açıdan sert güç unsurları anlık etki oluşturabilecek maddi güç unsurlarının ne kadar gelişmiş olduğu ile doğrudan ilişkilidir.

Yumuşak güç ise sert güç kavramında olduğu gibi hemen sahip olunabilecek bir tabiata sahip değildir. Ülkelerin geçmişteki kültürel bakiyesinin bugündeki tezahürü ve dış politikada sahip olunan değerler, yumuşak gücün temel unsurlarıdır. Kültürel bakiyenin ve değerlerin akşamdan sabaha oluşturulamayacağı düşünülürse tarihsel bir sürekliliğin öneminden bahsedilebilir. Bu bağlamda oluşturulacak politikalarda bu tarihsel sürekliliğin nasıl bir rol oynadığı yumuşak gücün şekillendirilmesinde etkili olacaktır.

Yumuşak gücü, gücün ikinci yüzü olarak tanımlayan Nye'ye göre dünya siyasetinde elde edilmek istenen sonuçlara, sadece sert güçle değil; başka ülkelerin, bir ülkenin değerlerine duyduğu hayranlığın ve o ülkenin sahip olduğu refah ve açıklığa sahip olma arzusunun oluşturacağı çekim gücüyle de ulaşılabilir (2004: 5). Bir aktör gündemi belirleyip/kontrol edip, öznelerin tercihlerini şekillendirerek bazı şeylerin çekici görünmesini sağlarken bazı şeylerin ise tercih edilebilir olmasının önüne geçebilir (2007: 163). Bu açıdan yumuşak güç, bir ülkenin veya aktörün temsil ettiği değerler ve bu değerlerin diğer seçenekler arasında pozitif anlamda ne kadar farklı olduğu ile de ilgilidir.

Soğuk Savaş sonrası dönem ele alındığında ABD'nin Sovyetler Birliği'ne karşı 40 yılı aşkın süren mücadeleyi başarıyla sonuçlandırmasının ardından ABD'nin iktisadi ve siyasi açıdan sahip olduğu değerlerin küresel manada diğer devletler tarafından mevcut alternatifler arasında daha çekici hale geldiği ifade edilebilir. Bu da ABD'nin demir perde ülkelerinin imrendiği bir model olmasını sağlamıştır. Bunun önemli bir tezahürü Varşova Paktı ve NATO arasında yapılacak bir karşılaştırma ile daha iyi anlaşılabilir. Varşova Paktı çözülürken, ABD'nin bir anlamıyla doğal lider olduğu NATO'ya üyelik bu ülkeler için önemli bir hedef haline gelmiştir. Bu durum, NATO genişleme süreciyle örgütün sadece güvenlik parametreleri ışığında ortaya koyduğu değerlerin değil, aynı zamanda siyasi anlamda sahip olduğu değerlerin de dönüştürücü bir rol oynamasına zemin hazırlamıştır. Ancak, George W. Bush'un Irak operasyonunda tek taraflı hareket etmesi

uluslararası siyasette ABD'nin popülaritesinin kırılmasına neden olmuştur.[1]

Bu yönüyle ülkelerin yumuşak güç politikalarında sadece sahip olduğu değerler değil, bu değerler bağlamında nasıl bir dış politika izledikleri de oldukça önemlidir. Yumuşak gücün kaynakları kültür (başkaları için çekici olduğu ölçüde), siyasi değerler (içeride ve dışarıda bu değerlere uygun bir biçimde yaşandığı ölçüde) ve dış politikadır (meşru ve ahlaki açıdan geçerliliğe sahip olduğu ölçüde) (Nye 2004: 11). Yukarıdaki tanımlardan da anlaşılacağı üzere yumuşak gücün ahlak ve meşruiyet gibi kavramlara yaptığı vurgularla daha çok idealist bir bakış açısının ürünü olduğu görülmektedir.

Kültürel değerler açısından bakıldığında dil, sinema, edebiyat, eğitim gibi geniş bir yelpazede kültürel enstrümanlardan bahsedilebilir. Bu enstrümanlar, her ülkede bir dereceye kadar vardır, ama uluslararası rekabet şartlarında diğer rakipleri arasından kolaylıkla sıyrılmazlar. Örneğin, bir dilin uluslararası anlamda geçerliliğinin olabilmesi için ekonomi, kültür, bilim gibi alanlarda bir avantaj ortaya koyması beklenir. Bu açıdan ülkelerin uluslararası sisteme entegrasyonu kadar bu süreçte kendi farklılıkları üzerinden nasıl bir fark ortaya koyabildikleri de önemlidir.

Siyasi açıdan irdelendiğinde günümüzde demokratik sistemler, otoriter ve totaliter rejimlerle karşılaştırıldığında önemli ölçüde bir çekiciliğe sahiptir. Bu açıdan demokratik değerlerin temsili ve işleyen bir demokratik sisteme sahip olmak bir avantaj olarak nitelendirilebilir. Ancak söylem bazında bu değerlerin savunucusu olmak ve iç veya dış siyasette farklı bir tutum takınmak ise demokrasinin bir yumuşak güç enstrümanına dönüşmesi açısından engel teşkil edebilir.

Dış politika açısından ise bir ülkenin attığı adımlarda uluslararası meşruiyet arayışında olması, oluşturduğu siyasette kendi yanında yer alacak bir ittifak inşa etmesi açısından kolaylaştırıcı bir etki oluştururken tek taraflı atılan adımlar ise bunun tersi bir sonuç doğurabilir. Aynı zamanda dış politikada kullanılan enstrümanlar arasında ekonomik ve askeri araçlar da hem sert gücün hem de yumuşak gücün kaynağı olabilir. Örneğin, kalkınma yardımları veya bir ülkeye gelen yatırımlar yumuşak gücün unsurları olarak rol oynarken, iktisadi yaptırımlar ise sert gücün bir unsuru olarak kullanılmaktadır. Aynı zamanda askeri operasyonlarda kullanılan ordu, barış operasyonları veya insani müdahalelerin niteliğine göre yumuşak güç unsurları da olabilir (Nye 2007: 165-168).

Yukarıdaki tartışma göz önünde bulundurulduğunda sert güç ve yumuşak güç açısından bazı gri alanların olduğu söylenebilir. Bu da yumuşak güç tanımına bazı eleştirilerin yöneltilmesine uygun zemin hazırlamaktadır. Diğer bir ifadeyle yumuşak güç konusunda ortaya konan tanımlamalar

genel anlamda kabul görse de kavramsal çerçevenin tam olarak oturtulamadığı, tanımın gittikçe güce dair her şeyi içine aldığına dair eleştirilerde bulunmaktadır (Gelb 2009: 69). Smith-Windsor bu karmaşayı, Amerikan örneği üzerinden yumuşak güç kavramını tanımlama çabasından kaynaklanan bir problem olarak görmektedir. Bu açıdan askeri güç üzerinden yaptığı eleştiride Smith-Windsor, Kanada ordusunun uluslararası arenada yapmış olduğu vazifenin sadece cebri güç açısından analiz edilmesinin yanlış olduğunu, buna rağmen Kanada'da bu konuda kavramlarını birbirine karıştığı bir tartışmanın yürütüldüğünü söylemektedir (2000: 51-56). Öte yandan yumuşak güç ve kamu diplomasisi savunucularının argümanlarının tam bir çerçeveye oturmadığı ve pozisyonlarının naif ve kurumsal açıdan zayıf olduğu iddia edilmektedir (Wilson 2008: 110). Otmazgin ise Doğu ve Güneydoğu Asya'da Japonya'nın kültürel gücünü sayısal veriler üzerinden analiz ettiği makalesinde popüler kültüre ait ürünlerin bu coğrafyada hızla yayılmasına rağmen bu durumun Japonya için bir etki sahası oluşturmaktan henüz uzak olduğunu; Japon popüler kültürünün yayıldığı coğrafyada Japonya'ya karşı bir sempati oluştuğunu, ancak bunun Japonya'ya henüz gerçek anlamda güç olarak geri dönüşünün olmadığını belirtir (2008: 73) Yumuşak güce daha temel bir eleştiri getiren Huntington'a göre ise sert güç yumuşak gücü şekillendirici bir kapasiteye sahiptir. Yumuşak güç ancak sert güce dayandığı sürece bir anlam ifade etmektedir. Sert gücün temel unsurları olan iktisadi ve askeri güçteki artış beraberinde kendine güven, azamet, bir kültürün diğer kültüre üstün olduğuna dair bir inanış veya yumuşak güç getirecek, bu durum, diğer halklar için de bir çekicilik oluşturacaktır (1996: 96).

Günümüzde tek başına yumuşak gücün veya sert gücün dış politikada başarı için yeterli olacağını iddia etmek zordur (Nye 2004: 32). Ancak yumuşak ve sert gücü bir araya getirmeyi başaran ülkeler dış politikada başarılı olma şanslarını yükseltmektedir. Bu bileşim, uzmanlar tarafından "akıllı güç" olarak ifade edilmektedir (Nossel 2004: 131-142, Armitage ve Nye 2007: 7). Akıllı gücün önemli bir boyutu olan yumuşak gücün eksik kaldığı noktalarda bu sihirli bileşimi elde etmek güç olacaktır. Çin, sahip olduğu büyük nüfus ve iktisadi gücün yanı sıra yıllık 143 milyar dolarlık[2] askeri harcaması ile sert güç politikaları açısından hiç de azımsanmayacak bir potansiyele sahiptir. Sert gücü konusunda ekonomik büyümesine paralel bir eğilim izleyen Çin'de özellikle son yıllarda yumuşak güç konusunda da önemli politikalar oluşturulmaktadır. Bu açıdan çalışmanın ikinci bölümünde bu politikalar kültür, dış politika ve siyasi değerler bağlamında irdelenecektir.

Ejderin Güler Yüzü: Çin'in Yumuşak Gücü

Yumuşak Gücün Keşfi

Yumuşak güç kavramı, Çin düşünsel hayatında 1990'ların başından itibaren yer almaya başladı. Bu dönemde Çin'de yumuşak güç konusunda onlarca makale ve analiz kaleme alındı, 2000'lerin ikinci yarısında ise "Yumuşak Güç" isimli bir dergi yayın hayatına başladı (Nye ve Jisi 2009: 19). Çin yönetimi ise yeni milenyumla birlikte artan gücüne paralel olarak yumuşak güç politikalarının önemini keşfetti. Hu Jintao'nun 2002'de devlet başkanlığı koltuğuna oturmasından sonra "yumuşak güç" konsepti Çinli yöneticilerin gündeminde yer almaya başladı.

Nye'in "yumuşak güç" konseptinin Çinli yöneticiler ve akademisyenler arasında giderek popülerlik kazanmasına ilişkin iki temel açıklama söz konusudur. Çin tarihine ve kültürel arka planına atıfta bulunan yaklaşımda Konfüçyanizmin, fiziksel güçten ziyade ahlaki güç aracılığıyla egemenliğini sağlayan kral anlayışını yücelttiği belirtilmekte, bu nedenle de "yumuşak güç" konseptinin Çinli zihin yapısına uzak olmadığı vurgulanmaktadır (Glaser ve Murphy 2009: 12). Huang ve Ding (2006: 29) de, yumuşak gücün cazibe boyutuna işaret ederek, Konfüçyanizmin komşularla "yumuşak" bir ilişki geliştirmeye vurgu yaptığı ve bu bağlamda düşmanca tavır sergileyen halklara karşı dahi zor kullanmak yerine Çin'e ait medeni kültürün ve değerlerin cazibesinden faydalanılarak bu halklarla ilişki geliştirmenin daha doğru bir strateji olacağını salık verdiğini belirtmektedir. Wang ve Lu (2008: 428) ise, Çin dış politikasında son dönemde oldukça popüler hale gelen "uyum" kavramını Konfüçyanizmle ilişkilendirmekte ve Batı'nın ben-merkezci değerler sistemine ve çatışmacı diplomasi anlayışına karşı çekici bir alternatif olduğunu iddia etmektedir.

Benzeri şekilde, kadim Çin dış politika stratejisinin askeri çatışmadan ziyade diplomatik manevralara dayandığı, çatışmaksızın mücadeleyi kazanma anlayışının Çin stratejik kültürüne içkin olduğuna işaret edilmektedir. Nitekim, ünlü askeri stratejist Sun Zi'nin "Savaş Sanatı" kitabında öne sürdüğü, "en iyi askeri strateji düşman mevzilerine değil, düşmanın zihnine ve planlarına yapılacak saldırıdır" şeklindeki yaklaşımı, günümüzdeki yumuşak güç konsepti doğrultusunda değerlendirilmektedir (Ding 2008: 196-197).

Diğer bir açıklama ise, konseptin yaygınlaştığı konjonktüre dikkat çekmekte ve Sovyetler Birliği'nin yıkılması sonrasında Çin'de büyük güçlerin yükselişi ve düşüşünün nedenleri üzerine yoğun tartışmaların olduğuna işaret etmektedir. Bu tartışmalar, bir zamanlar ABD karşısında küresel hegemonya mücadelesi veren Sovyetler Birliği'nin, mücadeleyi yumuşak güç kavramını dikkate almaması nedeniyle kaybettiğine işaret etmektedir.

Bu nedenle Çinli yöneticiler ve entelektüeller küresel siyasette yükselen bir güç olarak Çin'in benzeri bir akıbete uğramaması ve küresel aktör konumunu sürdürebilmesi için sert gücün yanı sıra yumuşak güce önem vermesi gerektiği konusunu dile getirmektedirler (Glaser ve Murphy 2009: 12-13). Bu bağlamda, Çin'in yumuşak güç konseptine yönelik ilgisinin altında yatan en önemli neden, "Charm Offensive: How China's Soft Power is Transforming the World" kitabının yazarı Joshua Kurlantzick'in de belirttiği üzere Çin'e yönelik dünya kamuoyunda 1970, 80 ve 90'larda yaygın olarak var olan, bölgesel sorunlarla ilgilenmeyen ya da saldırgan ve ilişki kurulması güç ülke algısını değiştirmek olmuştur (Kurlantzick 2011). Birçok uzman Kurlantzick gibi Çin'in yumuşak güç politikalarına yönelmesinde ülke hakkındaki "olumsuz algı"yı değiştirme hedefine işaret etmektedir. Ayrıca Pekin'in yumuşak güç politikalarının genelde ekonomik kaynaklarını arttırma, bölgesel sorunlardaki pozisyonunu güçlendirme temelinde geliştiğini ve ABD'nin etkisini zayıflatmaya yönelik reaksiyoner bir strateji olduğunu düşünmektedir. Bazı yorumcular ise Çin'in yumuşak güç politikalarının küresel hedeflerden ziyade ulusal çıkarlarını güçlendirmeyi amaçladığını, hatta ülke içine yönelik olarak meşruiyet krizini aşmada bir propaganda enstrümanı işlevi gördüğünü öne sürmektedir (Kalathil 2011: 3).

Çin'in yumuşak güç politikalarında Çinli yöneticileri hangi amacın öne çıktığından çok, bu politikaların iç ve dış politik bağlamı ilgilendirmektedir. Bu politikalar, uzun döneme yayılmış bir stratejiyi benimseyen bir devlet aklının ürünüdür. Nitekim 2003'de ilk kez üst düzey propaganda sorumluları ve dış politika uzmanları yeni konsepti değerlendirmek ve bir yol haritası çizmek amacıyla bir araya geldiğinde dış dünyada Çin'e yönelik "tehdit" algısını değiştirmek ve Çin'in yükselişinin küresel düzlemde bir "imkan" olduğunu ortaya koymak amacıyla öncelikle söylem değişimine gitme kararı almıştır (*Economist*, 17 Aralık 2011). Ardından Çin yönetimi, 2007'de yumuşak güç politikalarını ulusal kalkınma stratejisinin önemli bir sütunu olarak formüle etmiştir (*People's Daily Online*, 11 Mart 2010). Nitekim Çin devlet başkanı Hu Jintao 2007'de Çin Komünist Partisi 17. Kongresi'nde yaptığı konuşmada Çin'in yumuşak güç politikaları doğrultusunda kullandığı enstrümanlar için daha çok yatırım yapmaya ihtiyacı olduğunu deklare etmiştir. Konuşma sonrasında bu politikalar bağlamındaki uygulamalar için bütçeden milyarca dolar kaynak ayrılmıştır (Nye 2012). Genel anlamda bakıldığında Çinli elitin söylemleri içerisinde yer alan yumuşak güç kavramının ana akım siyaset açısından stratejik planlamanın zayıf bir halkası, Çin'in yükselişi açısından ise vazgeçilmez bir unsur olduğu kabul edilmektedir (Mingjiang 2008a: ii).

Yumuşak Gücün Üç Boyutu

Çin'in yumuşak güç uygulamaları Nye'in konseptin üç boyutu olarak değerlendirdiği tüm alanlarda artmaktadır. Aşağıda Çin'in yumuşak güç siyaseti üç başlık altında incelenecektir.

a) Kültürel Enstrümanlar Bağlamında

Pekin tarafından ilk olarak, yumuşak gücün en önemli unsuru olduğu düşüncesi ışığında kültürel alanda etkinliği arttırabilmek amacıyla Çin'in yüzyıllara dayanan uygarlık boyutunun çekiciliğini ön plana çıkaran birçok enstrüman kullanılmıştır. 2006 yılı Kültürel Gelişim Ulusal Planı'nda Çin kültürünü dünyada tanıtma ve Çin kültürel ürünlerinin etkisini ve diğer küresel ürünler karşısında tanıtma etkinliğini artırma amacıyla "dışa açılım" stratejisi benimsenmiştir. Bu bağlamda planda, Çin kültürünün uluslararası alanda tanınırlılığını artırmak, Çin kültürel ürünlerinin uluslararası piyasalara taşınmasını sağlamak, uluslararası festivallere Çin ürünlerinin katılımını teşvik etmek gibi hedefler belirlenmiştir. Ekim 2003-Temmuz 2004 arasında Fransa'da ve 2007'de de Rusya'da "Çin Yılı" ilan edilerek çeşitli faaliyetler gerçekleştirilmiştir (Mingjiang 2008b: 303-304). Ayrıca Çin, Asya Sanat Festivali ve Afrika Çin kültürü tanıtım turu gibi etkinliklerin yanı sıra, yaklaşık 5 milyon turist çeken 2008 Pekin Olimpiyatları ve 2010 Şanghay World Expo gibi uluslararası organizasyonları Çin'in dış dünyaya tanıtımında bir platform olarak değerlendirmiştir.

British Council, Alliance Française ve Goethe-Institut gibi kuruluşları örnek alarak Çin dili ve kültürünü yaygınlaştırmak amacıyla Mayıs 2012 verileri itibariyle dünya üzerinde 358 Konfüçyüs Enstitüsü ve 500 Konfüçyüs sınıfı açıldı. Konfüçyüs Enstitülerine ayrılan yıllık bütçe 164 milyon dolara ulaştı (Yang ve Hsiao, 6 Temmuz 2012). Öte yandan kamu diplomasisi stratejisinin bir parçası olarak kültürel ve akademik nitelikli değişim programlarına ağırlık verilmekte, yabancı diplomatlar ve yabancı basın mensupları için eğitim programları düzenlenmektedir. Eğitimin kalitesinin arttırılması ve küresel rekabete açık hale getirilmesi ulusal öncelikler arasında belirlenerek başta teknolojik yenilenme ve araştırma imkanlarının geliştirilmesi alanlarında olmak üzere eğitimin yeniden yapılanması için milyarlarca dolar kaynak aktarılmıştır. Buna göre son on senede bütçede eğitime ayrılan pay kademeli olarak artış göstermektedir. 2004 yılında eğitime ayrılan pay GSYİH'nin yüzde 2,79'u iken 2012 yılına kadar bu oran kademeli olarak yükselmiş ve 2012 yılında yüzde 4 oranına ulaşmıştır (Hongbing, 13 Mart 2012). 2010-2020 arası dönem için ilk defa hazırlanan "Ulusal Yetenek Geliştirme Planı" hazırlayan Çin, yeni dönemde insan kaynağının kapasitesini de geliştirmeyi hedeflemektedir. Buna göre 2020 yılına gelindi-

ğinde AR-GE ve eğitim temelli harcamalara ayrılan payın GSYİH'nin %15'ine tekabül etmesi hedeflenmektedir (Huiyao 2010: 7).

Ayrıca kendi insan kapasitesini geliştirme hedefinin dışında Çin, Batı ülkelerinde alanında öne çıkmış birçok bilim adamını cazip tekliflerle ülkenin üniversitelerine kazandırmıştır. Çin üniversitelerinin küresel bazda daha rekabetçi bir nitelik kazanmasına paralel olarak yabancı öğrenci sayısında da ciddi bir artış görülmektedir. Ayrıca, Çin'in özellikle önem verdiği Afrika, Latin Amerika, Orta Doğu ve Güney Asya ülkelerinden gelen öğrenci sayısını arttırmak amacıyla oluşturulan fonlar aracılığıyla on binlerce öğrenciye burs verilmektedir. 2006 yılında %75'i Doğu Asya ülkelerinden olmak üzere yaklaşık 140.000 yabancı öğrenci Çin üniversitelerinde eğitim görmekteydi (Hunter 2009: 385). 2010 yılında ise Çin Eğitim Bakanlığı verilerine göre bu rakam 260.000 öğrenciye yükselmiştir. 2020 hedefi ise bu rakamın 500.000'e yükseltilmesidir. 2010 yılında yabancı öğrencilerin Çin'de eğitim görmesi için bu amaçla yerel ve ulusal bazda 130 milyon dolarlık bir kaynak ayrılmıştır (Xinhua, 4 Mart 2011).

Ayrıca, yeni pozitif Çin algısı oluşturmak doğrultusunda uluslararası kamuoyunu etkilemek ve ikna etmek için medya olanakları değerlendirilmekte, bu çerçevede CCTV kanalı ve Xinhua haber ajansı gibi resmi medya kuruluşları küresel platforma taşınmaktadır. İki medya kuruluşunun yurtdışı etkinliğini arttırmak amacıyla her biri için 1,5 milyar dolar ayrıldığı belirtilmektedir (Kalathil 2011: 6-7). CCTV ve Xinhua "Çin ve dünya hakkında pencereniz" sloganıyla Batı medyasının enformasyon alanındaki etkinliğini kırmak misyonuyla hareket etmektedir. Bunun yanı sıra Pekin, Çin filmleri ve Çin modern pop müziğinin özellikle Güney Asya'da kültürel ihraç ürünü olarak yaygınlaşmasını teşvik etmektedir. Çin yetkilileri 2010 yılında Çin filmlerinin ihracından elde edilen gelirin 400 milyon doları aştığını ifade etmektedir. "Çin kültürünün uluslararasılaşması" stratejisi kapsamında devlete bağlı Radyo, TV ve Film Kurumu tarafından Çin sinemasını tanıtan birçok film festivaline sponsorluk sağlanmakta ve uluslararası film festivallerine Çin yapımlarının katılımı teşvik edilmektedir (Kalathil 2011: 7).

Çin son derece stratejik bir tercihle özellikle ekonomik ve diplomatik ilişkilerinin yoğun olduğu gelişmekte olan ülkelerin medyaları ile işbirliğine yönelmekte ve "gerçeği saptırmaya yönelik emperyalist planın bir parçası" olarak gördüğü Batı medyasına karşı alternatif bir blok oluşturma çabasına girmektedir. Bu bağlamda, ilgili ülkelerdeki resmi yayın kuruluşlarına radyo vericileri ve ulusal yayın yapmada ihtiyaç duyulan uydu sistemleri için finansal destekte bulunma, teknoloji ve içerik sağlama, haber paylaşımı ve medya çalışanlarına eğitim programları gerçekleştirme gibi enstrümanlar aracılığıyla özellikle Güney Asya, Latin Amerika ve Afrika'daki gelişmekte olan ülke medyaları üzerinde kültürel hegemonya arayışı için-

dedir. Öte yandan bu çaba, çoğu zaman otoriter rejimlerin haber akışını monopolize etmesini ve yerel medya ile alternatif haber kaynaklarına ulaşımın engellenmesini doğurmaktadır (Farah ve Mosher 2010: 4).

b) Dış Politika Bağlamında

Yumuşak gücün ikinci ayağı olarak dış politikadaki yaklaşımını incelediğimizde Pekin'in bir yandan küresel güç merkezlerini gözeten, diğer yandan da doğal nüfuz alanı olarak gördüğü üçüncü dünya ülkelerini hedefleyen iki boyutlu bir strateji izlediği görülmektedir. Yükselen bir güç olarak diğer küresel aktörleri mevcut statükoyu tehdit etmediği yönünde temin edici bir dış politika izlemekte ve dış politikada işbirliğini öne çıkaran bir söylem benimsemektedir. Yeni stratejinin belirlenmesinde amaç, Çin'in kısır politik çekişmeler, ticari savaşlar ve yoğun askeri harcamalarla anılmasının önüne geçmek ve "çatışmadan uzak duran bir ülkenin politik, ekonomik ve kültürel etkisi aracılığıyla sağladığı barışçıl bir yükseliş" algısını pekiştirmektir. Bu çerçevede Pekin yakın dönemde "uyumlu bir dünya inşa etmek" sloganı etrafında yeni bir dış politika vizyonu ortaya koymuştur, ki bu konsept yumuşak güç temelli yükseliş stratejisinin önemli bir boyutunu oluşturmaktadır (Ding 2010: 266).

Resmi söylemde yeni dış politika anlayışının dört temel üzerine kurulu olduğu belirtilmektedir: Barış içinde birlikte yaşama, karşılıklı çıkarı esas alan ekonomik ilişkiler, çatışmaların barışçıl çözümü için diyaloğun artırılması ve barışçıl kalkınma. Bu yaklaşımın açılımı uluslararası ilişkilerde söylemsel düzeyde yaygın olarak benimsenen terörizm ve uluslararası suç ile mücadele, silahsızlanma ve silah kontrolü gibi normlara da vurguyu içermektedir. Bu söylemde bölgesel ve küresel sorunlara yönelik yapıcı yaklaşım, komşularla ve küresel güçlerle iyi ilişkiler geliştirilmesi; istikrarlı ve uyumlu bir dünya hedefine destek olarak ortaya çıkmakta ve böylece istikrarlı bir dış dünyada Çin'in kendi kalkınma hedefine odaklanabileceği görüşü çerçevesinde anlam kazanmaktadır (Gill ve Yanzhong Huang 2006: 21).

Pekin, dış politika bağlamında "barış ve istikrar yanlısı küresel aktör" algısı oluşturmak için bölgesel ve uluslararası organizasyonlarda daha aktif rol üstlenmektedir. Çin, Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği Örgütü, ASEAN, Doğu Asya ve Latin Amerika İşbirliği Forumu, CICA gibi organizasyonlarda yer aldığı gibi, Şanghay İşbirliği Örgütü, Doğu Asya Zirvesi ve Çin-Afrika İşbirliği Forumu gibi ABD'nin katılmadığı/alınmadığı birçok organizasyonun kuruluşunda öncü rol oynamıştır. Çin bu organizasyonların içinde giderek artan proaktif siyaseti yalnızca stratejik çıkarlarını desteklemekle kalmamakta, daha önemlisi taktik açıdan değerlendirildiğinde aynı zamanda Çin'in kredibilitesini arttırarak nüfuzunu ve amaçlarına ulaşa-

bilme kapasitesini daha da güçlendirmektedir (Olson & Clyde Prestowitz 2011: 4).

Çin'in diplomatik alandaki yumuşak güç politikaları özellikle Afrika, Latin Amerika ve Asya gibi gelişmekte olan ülkelerin yoğunlukta bulunduğu bölgelerde (spesifik olarak da ABD ile ikili ilişkileri sorunlu olan ülkelerde) daha aktif bir nitelik kazanmaktadır. Çin'in otoriter bir siyasal rejim yapısına rağmen hızlı bir ekonomik kalkınma gerçekleştirmiş olması üçüncü dünya ülkelerindeki otoriter rejimler açısından bir rol model olarak görülmesini sağlamıştır. Daha önce 1990'lar sonrası dünya sisteminde hakim paradigma olarak kabul edilen piyasa ekonomisi-demokratik hükümet temelindeki "Washington Konsensüsü"nün yerine otoriter hükümet-piyasa ekonomisi temelinde tanımlanan "Pekin Konsensüsü"nün ortaya çıkışı rejim güvenliği sendromu yaşayan birçok otoriter rejim için kurtarıcı reçete işlevi görmüştür. Özellikle Batı'da derinden hissedilen 2008 finansal krizi sırasında Çin'in uluslararası piyasalarda ayakta kalabilen ekonomilerin başında gelmesi "Pekin Konsensüsü"ne olan pozitif algıyı daha da beslemiştir (Nye ve Jisi 2009: 19). Bu bağlamda, Çin'in bu ülkelerle kurduğu ilişkilerde "içişlerine karışmama" ve "egemenliğe saygı" prensiplerini öne çıkarması bu ülkelerin yönetimlerindeki "müdahaleci" ve "kibirli" ABD algısına karşı var olan olumsuz tutumu kapitalize etmeye yönelik bir stratejinin parçası olarak uygulanmaktadır.

Öte yandan Pekin'in otoriter rejimlerle yakın "dostluğu", inşa etmeye çalıştığı "sorumluluk sahibi yükselen güç" imajını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu çerçevede Çin'in, Zimbabwe, Angola, İran, Myanmar ve Venezüella gibi tartışmalı rejimlerle sıkı ilişkiler geliştirmesi bu ülkelere yönelik siyasal ve ekonomik reform yapma yönündeki uluslararası baskıların etkisini zayıflatmaktadır (Ding 2008: 202). Son dönemde Arap dünyasında yaşanan halk hareketlerine karşı otoriter rejimlerin yanında konumlanması bu duruma çarpıcı bir örnek teşkil etmektedir.

Çin'in son dönemde yükselişi ile birlikte var olan tehdit algısı, küresel dinamiklerin ötesinde kendi bölgesindeki anlaşmazlıklar ile birlikte yeni bir boyut da kazanmıştır. Çin'in uzun zamandır askeri teknoloji ve silahlanmaya artan oranlarda yatırım yapması, komşu ülkeler tarafından endişe ile takip edilirken Çin yapmış olduğu bu yatırımların barışçıl yükselişinin bir parçası olarak görülmesi konusunda ısrarcıydı (Thompson Mart/Nisan 2010). Ancak 2012 yılında Doğu Çin Denizi'nde komşuları ile yaşadığı adalar problemine paralel olarak bölgede yeni savaş uçakları, saldırı helikopterleri ve Ukrayna'dan alarak modernize ettiği savaş gemisi ile gövde gösterisi yapmakta tereddüt etmeyen Çin, oluşturmaya çalıştığı barışçıl büyüyen ülke imajını yönetmede daha fazla zorluk çekmektedir (Reuters, 27 Kasım 2012).

Dış politikanın enstrümanları olarak ekonomik ve askeri araçlar hem sert gücün hem de yumuşak gücün unsuru olabilir. Örneğin kalkınma yardımları veya bir ülkede yapılan yatırımlar yumuşak gücün unsurları olarak değerlendirilebilirken, ekonomik yaptırımlar ise sert gücün bir unsuru olarak kullanılmaktadır. Ya da askeri operasyonlarda sert gücün bir unsuru olarak kullanılan ordu, barış operasyonları veya insani müdahalelerin niteliğine göre yumuşak güç unsurları olarak da işlev görebilir (Nye 2007: 165-168).

Bu bağlamda Çin'in kalkınma yardımlarını yumuşak güç stratejisinde oldukça önemsediği, insani yardım alanında özellikle Afrika ve Orta Doğu ülkelerine yönelik yaptığı yardımların çok çarpıcı boyutlara ulaştığı görülmektedir. Örneğin, 2000'li yıllarda 47 Afrika ülkesine 15.000'den fazla doktor gönderilerek 180 milyondan fazla hastanın tedavisi yapılmıştır. Yine Yemen'de yaşanan felaketler karşısında destek olmak amacıyla 2000'den fazla sağlık personeli gönderilmiştir (Zheng 2009: 4). Bunun yanı sıra, 2006'da Çin Eğitim Bakanlığı ve Komünist Gençler Birliği'nin ortak çalışmasıyla ABD'deki Barış Gönüllüleri model alınarak yeni bir organizasyon oluşturulmuş ve bu organizasyon aracılığıyla üniversite öğrencilerinin başta Afrika olmak üzere Çin'in yayılma stratejisi izlediği gelişmekte olan bölgelerde gönüllü faaliyetlerde bulunması teşvik edilmiştir (*The Christian Science Monitor*, 27 Haziran 2007). Çin'in yaptığı yardımları Batı ülkeleri ya da birçok uluslararası kuruluş gibi insan hakları alanında gelişme kaydetme ya da çevre sorunlarını önlemeye yönelik düzenleme yapma gibi şartlara bağlamaması, yardım alan ülkelerdeki otoriter yönetimler açısından Çin'i daha cazip bir ülke konumuna getirmektedir.

Çin, aynı zamanda, BM bünyesindeki barış koruma misyonlarında Soğuk Savaş sonrasında aktif olarak rol almaya başlamıştır. BM bünyesinde yapmış olduğu katkılar birkaç boyutta incelenebilir. Güvenlik Konseyi'nin daimi üyesi olarak konseyden çıkan kararları şekillendirmekte ve barış misyonlarının yetkilendirilmesinde rol oynamaktadır. Bunun yanı sıra bu misyonlara aktif bir şekilde polis ve askeri personel göndererek katılım sağlamakta ve finansal olarak da bu misyonları desteklemektedir (Richardson 2011: 286). Mevcut durumda Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi daimi üyeleri arasında barış misyonlarına en fazla asker gönderen ülke konumundadır. Soğuk Savaş sonrası dönemde BM misyonlarına 7000'den fazla asker göndermiştir (Zhengyu ve Taylor 2011: 137). Özellikle Afrika'daki Liberya, Sudan, Demokratik Kongo Cumhuriyeti gibi ülkelere gönderdiği askerleriyle hem Afrika siyasetini şekillendirmekte hem de egemenlik ilkesi ve ülkelerin içişlerine karışmama prensibi gibi savunduğu değerleri aktif bir şekilde temsil etmeye çalışmaktadır. Böylelikle kendi güvenlik endişeleri bağlamında uluslararası alanda adımlar attığı gibi, aynı

zamanda Batı'nın BM nezdinde daha az sorumluluk alma eğiliminde olduğu son dönemde sorumlu bir ülke imajı inşa etmeye çalışmaktadır (Zhongying 2005: 101-102).

c) Siyasi Değerler Bağlamında

Nye'in yumuşak gücün üçüncü unsuru olarak andığı siyasi değerler, Çin'in yumuşak güç politikalarının etkinliğinin sınırlarını da çizmektedir. Çin'in ekonomik başarısına karşın rejimin otoriter kimliği, demokrasi ve insan hakları konularındaki kötü sicili, azınlıklara yönelik baskıcı politikaları otoriter rejimlerin yöneticileri dışında ciddi bir kabul görmemektedir. Kurlantzick'in de ifade ettiği gibi, Çin, ortalama bir insana, dünyanın geri kalanında oldukça popüler olan, özgür ve halk temelli bir politik sistem ve ekonomik yapı nasıl inşa edilire dair kapsayıcı bir vizyon vermekten oldukça uzak durmaktadır (2007: 229). Bu bağlamda, Batı-dışı toplumlarda (özellikle de Avrasya ve Orta Doğu coğrafyalarında çarpıcı olarak görüldüğü üzere) demokratikleşme taleplerinin daha yüksek sesle ifade edildiği bir konjonktürde, Çin'in yumuşak güç politikalarının siyasal değerler bağlamında bu toplumlar için cazibe üretebilmesi bir yana, bu gerçekliğin Pekin'in olumlu algı üreten politikalarının etki alanını daraltması da kuvvetle muhtemeldir.

Çin'in değerler sistemi konusunda yürüttüğü politikalarda çekici bir model haline dönüşmesi için dış politikada yürütülen siyasetin yanı sıra kendi rejimi açısından da aşması gereken bazı kısıtlar bulunmaktadır. Bu beraberinde yürütülen siyasette ahlaki ve idealist anlamda bazı hassasiyetlerin oluşması için uygun bir zeminin varlığı ile de doğrudan ilişkilidir. Çin günümüzde hala küçük bir seçkin grup tarafından yönetilmektedir. Bu grubun kariyer planı dahi on yıllık periyotlarla çizilmekte, böylelikle siyasi alanda rekabet temelli bir kültür oluşamamaktadır.

Çin siyasi eliti hala Batı uygarlığına karşı alternatif değerler sisteminin geleneksel Marksizm üzerinden kurgulanabileceğini savunmaktadır. Bu bağlamda Marksizmi partinin ve halkın yol gösterici ideolojisi olarak görmekte ve devletin resmi ideolojisi olarak konumlandırmaktadır. Çin'de yönetici sınıf Çin'in kültürel gelişiminin politik çerçevesini hala Marksist ideolojinin belli sınırları içinde tartışmaktadır. Çin Komünist Partisi'nin kuruluşunun 90. yıldönümü vesilesiyle Devlet Başkanı Hu Jintao yaptığı konuşmada Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'nde yaygın olarak yaşanan yolsuzluk ve siyasi istikrarsızlık gibi sorunları aşabilmenin yolunun yine yeniden Marksizmden geçtiği üzerinde durmuştur. Konuşmasında 24 defa Marksist ve Marksizm kavramlarını kullanan Jintao, Çin'in karşı karşıya kaldığı sorunların çözümünde Marksist düşüncenin çözümler üreteceğini savunmuştur (Khoo, 22 Temmuz 2011).

Bu anlamda Çin, demokratik çoğulcu bir sisteme yönelmek yerine otoriter tek parti sistemini devamlılığını hala rejimin temel önceliği olarak benimsemektedir. Rejim, otoriter kimliğinin bir yansıması olarak düşünce ve ifade özgürlüğü, basın özgürlüğü, din ve vicdan özgürlüğü konularında olumsuz bir sicile sahiptir. İdeolojik temelli ve evrensel hukuk devleti nosyonundan uzak yargı anlayışı birey karşısında devleti öncelemekte, insan hakları savunucuları ciddi baskılara maruz kalmaktadır. Basında devlet tekelinin yanı sıra "tehdit" içerdiği gerekçesiyle internet sansürü konusunda dünyanın önde gelen ülkeleri arasında yer almaktadır. Ayrıca Tibet, Sincan ve İç Moğolistan'da etnik azınlıklara yönelik baskıcı politikalarını artırarak sürdürmektedir. Bu yürüttüğü politikaları da Batı değerlerinin ülkede empoze edilmesini engellemek ve ülkede istikrarsızlığa yol açabilecek pratiklerin önüne geçmek olarak savunmaktadır (Human Rights Watch, Ocak 2012).

Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da yaşanan "Arap Baharı"ndan sonra rejim karşıtı olası protesto hareketleri önleme kaygısıyla Çinli yetkililerin tavrında daha da sertleşme olduğu görülmüştür. Uluslararası Af Örgütü'nün 2012 Raporu'nda Çin'in 1989 Tiananmen Meydanı gösterilerinden bu yana politik aktivistler ve insan hakları savunucularına karşı en sert tavrı ortaya koyduğu belirtilmektedir (Amnesty International 2012: 107). Nitekim, 2012 yılında iç güvenlik harcamaları bir önceki yıla göre %13,8 oranında artırılarak 701,8 milyar yuana (111,4 milyar dolar) yükseltilmiştir (Reuters, 5 Mart 2012). 2012 yılının savunma harcamalarına bakıldığında bu rakamın yaklaşık 670 milyar yuan (106,4 milyar dolar) olduğu görülmektedir (Xinhua, 4 Mart 2012). Bu rakamlara bakıldığında otoriter rejimlerin tipik bir yansıması olarak rejimin iç tehdit algılamasının dış tehdit algısına göre çok daha güçlü olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu otoriter yaklaşım tarzıyla Çin'in "çekici, diğer ülkelerin peşinden gitmeyi arzu edebileceği…kendi çıkarlarına da uyan bir dünya düzeni yaratma konusunda diğer ülkelere liderlik edebilecek bir ülke izlenimi" ortaya koyduğunu söylemek güçtür (Pehlivantürk 2012: 52).

Yumuşak güç yalnızca devletin sahip olduğu enstrümanlar bağlamında düşünülemez. Bir ülkenin sahip olduğu kültür, tarih ve değerlerin öncelikle kendi toplumu tarafından benimsenmesi ve bu değerlerin etkin bir şekilde devlet mekanizmasında dönüştürücü bir etki oluşturması beklenir. Bu yönüyle devlet, toplumu bir tehdit olarak algılamak yerine sürekli olarak toplum dinamiklerinden beslenen kendi toplumuyla barışık bir anlayış içinde olması gerekir. Bunu başaran devletler sahip oldukları zenginlikleri devletin bir yönüyle gücüne dönüştürebilirler. Bu sadece devletin kendi açısından başarısı değildir. Bu başarı hikayesi aynı zamanda diğer topluluklar için de bir cazibe unsuruna dönüşme potansiyeli taşır. Ancak kendi toplumuyla

kavgalı devletler bu değerleri aktif varlığa dönüştürebilmede başarısız olurlar. Yumuşak güç devletten olduğu kadar toplumdan da beslenen bir unsurdur. Sivil toplumun devletten bağımsız karakterini kabullenen ve bunu gerçek anlamda bir zenginlik olarak gören vizyoner devletler toplumun yaratıcılığını ve canlılığını yumuşak güç amaçları doğrultusunda kullanabilir.

Otoriter devletlerin sivil toplumu bir tehdit olarak görmesi ve dış dünya ile etkileşimlerini sınırlandırması, enformasyon çağının yaşandığı günümüzde bu devletleri potansiyel bir yumuşak güç enstrümanından mahrum bırakmaktadır. Nitekim Kalathil (2011), ABD ile Çin'i mukayese ederek, ABD'nin Irak Savaşı örneği üzerinden yumuşak gücünü bir yönüyle de sahip olduğu demokratik değerler sayesinde koruyabildiğini ifade etmektedir. Dış dünyanın ABD hükümetinin hiçbir müdahalesi olmaksızın Amerikan kamuoyu ile geleneksel medya ve internet aracılığıyla doğrudan irtibata geçebilmesinin ABD devleti açısından bir handikapa değil aksine önemli bir avantaja dönüştüğünü belirtmektedir. Ülkenin politikaları hakkındaki tartışmaların dünya üzerindeki herkese açık olması, bu anlamıyla ABD sivil toplumunun doğrudan dış dünya ile bağlantılı olarak kendi hükümetini savunmak ya da eleştirmek şeffaflığına ve imkanına sahip olabilmesi ABD yumuşak güç kapasitesini artıran bir faktördür. Çin gibi sivil toplumun gelişimini engelleyen, baskıcı politikalar izleyen ve toplumlarının dış dünya ile etkileşimlerine sınırlamalar getiren rejimler doğaları gereği ABD'nin -ve dolayısıyla diğer demokrasilerin- aktive edebildiği bu sermayeden mahrum kalmaktadır.

Ülkede özgür bir basın olmadığı gibi internet üzerinde getirilen kısıtlamalar ve sansür kendi toplumunun dış dünyaya açılımını engellemektedir (MacKinnon 2008: 31, Wines, 1 Haziran 2012). Dış dünyaya açılımında önemli enstrümanlar olan Xinhua gibi haber ajansları ve CCTV gibi televizyon kanalları ise içerik itibariyle bazı yenilenmelere rağmen büyük oranda "politik propaganda makinesi" niteliği (Zhengrong 2007: 336) arz ettiği için dış dünyada inandırıcılık sorunu yaşamakta ve yumuşak güç kapasitesini zayıflatmaktadır.

Öte yandan, birçok Çinli akademisyen Çin'in yumuşak güç politikalarının başarılı olabilmesi için ideolojiden bağımsız, daha kurumsal temelli ve evrensel ilkelere dayanan bir dizi değerler sistemi üzerinden inşa edilmesi gereğini savunmaktadır. Bu çerçevede parti ya da kişi temelli yönetim anlayışından ziyade hukukun üstünlüğü temelinde bir siyasal sistem vurgusu yapmaktadırlar. Yine bazı uzmanlar da Çin'in alternatif bir model olabilmesi için daha sürdürülebilir, açık, şeffaf, özgür ve uyumlu değerler sistemine sahip olması ve bu değerlerin anayasal teminat altına alınması gerektiğine işaret etmekte ve bu değerlerin yaşama geçirilmesi yoluyla ge-

lişmekte olan ülkelere rol modelliği yapabileceğini öne sürmektedir (Mingjiang 2008b: 305).

Sonuç

Çin, son 30 yılda ekonomik büyümesi ve uluslararası alanda artan görünürlüğüyle önümüzdeki dönemin küresel güç mücadelesinde önemli bir eksen olacağını ortaya koymaktadır. Çin'in askeri ve teknolojik alanda son dönemde göstermiş olduğu ilerlemenin, 1970 ve 1980'lerdeki Japonya ve Güney Kore örneklerinden farklı olarak yalnızca ekonomik alanla sınırlı kalmayacağı ve derin siyasi etkilerinin de olacağı tartışılmaktadır.

Ortaya çıkan bu tartışmalar Çin'e yönelik tehdit algısını beslemekte ve bu durum Çin'in uluslararası arenada hegemonik bir rol üstlenme arayışı içinde olduğuna yönelik algı oluşturmaktadır. Bu bağlamda Çin, bu tehdit algısını zayıflatabilmek, başaramadığı ölçüde de süreci yönetebilmek amacıyla yumuşak güç siyasetine başvurmakta, özellikle Batı-dışı dünyada olumlu bir Çin algısı oluşturabilmek için yoğun çaba sarf etmektedir. Ancak kendi sınırlarında var olan çözümlenmemiş çatışma bölgelerinde mevcut statükoyu kendi lehine çevirmek adına yaptığı askeri manevralar bu sürecin yönetişimi adına Çin için önemli bir kısıt oluşturmaktadır.

Yumuşak gücü Çin siyasetinde önemli bir parametre haline getiren husus ise konunun stratejik boyutu ile yakından ilgilidir. Bu durum, Çin'in yükselişinin sürdürülebilir olması ve aynı zamanda sert güç politikalarının yumuşak güç politikalarıyla tahkim edilmesi ile de alakalıdır. Yumuşak güç kavramı, Çin düşünsel hayatına 1990'ların başından itibaren dahil olmuştur. Ancak bu kavram ithal edilen bir unsurdan çok Çin'in sahip olduğu kültürel zenginliğin bir parçası olarak görülmektedir. Soğuk Savaş'ın sona erdiği bu dönemde Çinli aydınlar, Sovyetlerin ABD karşısında mücadeleyi kaybetmesinin tek nedeninin askeri güç kapasitesinden kaynaklanmadığını kavrayarak küresel güç mücadelesinde yumuşak güç unsurlarının önemine vurgu yapmışlardır. Çinli siyasi elitin söylemlerinde yumuşak güç kavramının yer alması ise 2000'lerin ikinci yarısına denk gelmektedir. Bu söyleme paralel olarak yürütülen politikalar, Çin'in sahip olduğu kısıtlar ve avantajlar bağlamında şekil almıştır.

Kültürel anlamda son on yıl içerisinde dünyaya daha fazla açılma çabası içerisine giren Pekin, Çin medeniyeti ögesinden yola çıkarak Batı'daki egzotik Doğu imgesini kapitalize etme arayışına girmiştir. Bunu hem uluslararası etkinliklerde daha fazla yer alarak hem de eğitim alanında yürütmüş olduğu politikalarla şekillendirmektedir. Bu çerçevede Konfüçyüs Enstitüleri açarak Çince'yi ve Çin uygarlığını tanıtma çabası içerisine giren Çin aynı zamanda siyasi ve ekonomik anlamda öncelikli gördüğü gelişmekte olan Afrika ve Asya ülkelerinden öğrencileri burs programları çerçevesinde Çin'e getirmek-

tedir. Bunun yanı sıra enformasyon çağının gerekliliklerinin farkında olarak kendini ve değerlerini tanıtım amacıyla İngilizce ve Arapça gibi yabancı diller üzerinden yeni iletişim kanalları da oluşturmaktadır.

Çin, yumuşak gücün bir diğer unsuru olarak dış politika bağlamında barış içinde birlikte yaşama, karşılıklı çıkar anlayışına dayanan ekonomik ilişkiler, çatışmaların çözümü için diyaloga ağırlık verme ve barışçıl kalkınma gibi değerleri öne çıkararak "barış yanlısı, sorumluluk sahibi ve işbirliğine açık küresel bir ortak" imgesi oluşturmaya çalışmaktadır. Alternatif kalkınma modeli olarak görülen "Pekin Konsensüsü" ve Çin'in Batının aksine diğer ülkelerin "içişlerine karışmama" yaklaşımı Pekin'in özellikle Asya ve Afrika'daki otoriter rejimler ile iktisadi temele dayanan ortaklıklar kurmasını kolaylaştırmaktadır. Ancak bu durum demokrasinin küresel siyasette giderek ağırlığını hissettirdiği günümüz konjonktüründe Çin'in halklar nezdinde bir model teşkil etmesine gerçekçi bir zemin oluşturmamaktadır. Öte yandan, Çin'in dış politikada son dönemde kurduğu ittifaklar ve uluslararası örgütlerdeki etkinliği ise Pekin'in barışçıl bir imaj inşa etme çabasına hizmet etmektedir. Bu bağlamda çatışma bölgelerine yaptığı askeri ve finansal yardımlarla sorumlu, barış ve istikrarı destekleyen bir ülke profili ortaya koymaktadır.

Yumuşak gücün üçüncü unsuru olarak siyasi değerler konusu ise Çin'in yumuşak gücünün "yumuşak karnı"nı oluşturmaktadır. Çin'in kapalı toplum anlayışı ülkenin temsil etmeye çalıştığı imaj açısından olumsuz bir unsurdur. İnsan hakları ihlalleri, rejimin otoriter kimliği, azınlıklara yönelik yürüttüğü politikalar, dünyanın değişik bölgelerindeki demokrasi hareketlerine karşı olumsuz tavrı Çin'e yönelik ağır eleştirilerin süreklilik kazanmasına neden olmaktadır. Bu eleştirileri dikkate almak yerine, son dönemde zemin kazanan demokratikleşme hareketlerinin kendi rejim güvenliği açısından da artan bir tehdit oluşturduğu inancı ile, özellikle son yıllarda daha baskıcı politikalar uygulaması Çin'in yürüttüğü yumuşak güç politikalarını zayıflatan bir husustur.

Sonuç olarak Çin gerek yumuşak güç politikalarına bütüncül bir şekilde yaklaşamaması gerekse bu konuda rejimin yapısal sorunları nedeniyle ciddi kısıtlarla karşı karşıyadır. Yumuşak güç parametreleri göz önünde bulundurulduğunda Çin'in oldukça rekabetçi bir ortama dönüşen küresel sistemde var olan kısıtlara rağmen kararlı bir şekilde bu politikalarını şekillendirmeye çalıştığı görülmektedir. Bu rekabetin önemli bir boyutunu değerler mücadelesinin temsil ettiği bir dünyada Çin'in bu stratejiyi gerçekleştirebilmesi ve amacına ulaşabilmesi için önünde kat etmesi gereken oldukça uzun bir yol olduğu görülmektedir. Aksi takdirde yürütülen politikalar "sofistikeleştirilmiş halkla ilişkiler faaliyetleri"nin ötesine geçmekte güçlük çekecektir. Bu açıdan bir çekim merkezine dönüşmek için öncelik-

le, yaşanan küresel değişim trendini de iyi okuyarak, ülke içinde hangi değerlerin hakim olacağına dair mevcut siyasetini yeniden gözden geçirmesi gerekmektedir. Küresel ölçekte çekici bir unsur haline dönüşmek için sadece iktisadi kalkınma yeterli olmamaktadır. Yumuşak güç, bir başka ifadeyle, ülkelerin dünya sahnesinde ortaya koymuş oldukları söylem ile bu söylemin kendi ülkelerinde var olan dinamiklerle uyumunun vektörel toplamıdır. Bu açıdan Çin'in büyük bir nüfusu kontrol altında tutmaya çalışırken rejiminin ortaya koymuş olduğu kısıtlar, akıllı güç olma ufkunda Çin'in yumuşak gücünün gelişimi önünde en büyük engellerden biri olarak durmaktadır.

Açıklamalar

[1] German Marshall Fund tarafından yapılan *Transatlantic Trends*'e (2008) göre Amerikan'ın Avrupa'daki popülaritesi yüzde 64 iken bu oran Bush döneminin son yılı olan 2008'de %36'ya kadar gerilemiştir.

[2] Çin, 2011 yılı itibariyle ABD'den sonra en fazla askeri harcama yapan ülkedir. Dünyadaki askeri harcamaların %8,2'sini gerçekleştirmektedir, aynı zamanda önemli bir nükleer güçtür (bk.SIPRI 2011).

Kaynaklar

Amnesty International (2012). *Annual Report 2012: The State of the World's Human Rights – China*. London: Amnesty International.

Armitage, Richard L. and Joseph S. Nye (2007). *CSIS Commision on Soft Power: A Smarter More Secure America*. Washington D.C.: The CSIS Press.

Ding, Sheng (2008). "To Build A "Harmonious World": China's Soft Power Wielding in the Global South". *Journal of Chinese Political Science* 13 (2): 193-213.

_____, (2010). "Analyzing Rising Power from the Perspective of Soft Power: A New Look at China's Rise to the Status quo Power". *Journal of Contemporary China* 19 (64): 255-272.

Farah, Douglas and Andy Mosher (2010). *Winds From the East: How the People's Republic of China Seeks to Influence the Media in Africa, Latin America, and Southeast Asia*. Washington: Center for International Media Assistance.

Gelb, Leslie (2009). *Power Rules: How Common Sense Can Rescue American Foreign Policy*. New York: Harper.

German Marshall Fund (2008). *Transatlantic Trends 2008.* www.communitas-bg.org/uploads/files/Transatlantic%20Trends/2008_english_key.pdf (19 Ekim 2012).

Gill, Bates ve Yanzhong Huang (2006). "Sources and Limits of Chinese 'Soft Power'". *Survival* 48 (2): 17-36.

Glaser, Bonnie S. and Melissa E. Murphy (2009). "Soft Power with Chinese Characteristics: The Ongoing Debate". *Chinese Soft Power and its Implica-*

tions for the United States: Competition and Cooperation in the Developing World. Ed. Carola McCiffert. Washington: Center for Strategic and International Studies. 10-26.

Hongbing, Li (13 Mart 2012). "China Raises Education Spending, but More Needs to be Done". *Xinhua*. http://news.xinhuanet.com/english/china/2012-03/13/c_131464418.htm (02 Aralık 2012).

Huang, Yanzhong ve Sheng Ding (2006). "Dragon's Underbelly: An Analysis of China's Soft Power". *East Asia: An International Quarterly* 23 (4). 22-44.

Huiyao, Wang (2010). *China's National Talent Development Plan: Key Measures and Objectives*. Washington: Brookings.

Human Rights Watch (2012). *Country Summary: China*. New York: Human Rights Watch.

Hunter, Alan (2009). "Soft Power: China on the Global Stage". *Chinese Journal of International Politics* 2 (3): 373-398.

Huntington, Samuel P. (1996). *Clash of Civilization and the Remaking the World Order*, New York: Simon and Schuster.

Jia, Chen (1 Mart 2010). "Government to Increase Spending on Education". *China Daily*. www.chinadaily.com.cn/china/2010-03/01/content_9515384.htm (02 Aralık 2012).

Jones, Terril Yue. "China Defense Chief Says Military Buildup No Threat to the World". *Reuters*. www.reuters.com/article/2012/11/27/us-china-defence-idUSBRE8AQ08Z20121127 (27 Kasım 2012).

Kalathil, Shanthi (2011). "China's Soft Power in the Information Age: Think Again". *ISD Working Papers in New Diplomacy.* http://isd.georgetown.edu/files/Kalathil_Chinas_Soft_Power.pdf (20 Ekim 2012).

Keohane, Robert ve Joseph S. Nye (1989). *Power and Interdependence*. New York: Harper Collins Publishers.

_____, (1998). "Power and Interdependence in the Information Age". *Foreign Affairs* 77 (5): 81-94.

Khoo, Heiko (22 Temmuz 2011). "On Hu Jintao's Call for Marxist Innovation". *China.org.cn.* www.china.org.cn/opinion/2011-07/22/content_23048792.htm (29 Kasım 2012).

Kurlantzick, Joshua (2007). *Charm Offensive: How China's Soft Power is Transforming the World*. New Haven: Yale University Press.

_____, (25 Temmuz 2011). "China's Soft Power". *The Diplomat.* http://the-diplomat.com/china-power/2011/03/25/chinas-soft-power (05 Ekim 2012).

Layne, Christopher (2010). "The Unbearable Lightness of Soft Power". *Soft Power and US Foreign Policy: Theoretical, Historical and Contemporary Perspectives*. Ed. Inderjeet Parmar & Michael Cox. New York: Routledge. 51-82.

MacKinnon, Rebecca (2008). "Flatter World and Ticker Walls? Blogs, Censorship and Civic Discourse in China". *Public Choice* 134 (1-2): 31-46.

Mingjiang, Li (2008a). "Soft Power in Chinese Discourse: Popularity and Prospect". *S. Rajaratnam School of International Studies – Working Paper Series*. 165. Sinagapore: S. Rajaratnam School of International Studies..

_____, (2008b). "China Debates Soft Power". *Chinese Journal of International Politics* 2 (2): 287-308.

Morgenthau, Hans J. (1962) *Politics Among Nations.* New York: Alfred A. Knopf.

Nossel, Suzanne (2004). "Smart Power". *Foreign Affairs* 83 (2): 131-142.

Nye, Joseph S. (2004). *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. New York: Public Affairs.

_____, (2007). "Notes for a Soft Power Research Agenda". *Power in World Politics*. Ed. Felix Berenskoetter ve M. J. Williams. New York: Routledge. 162-172.

_____, (2010). "The Future of American Power: Dominance and Decline in Perspective". *Foreign Affairs* 89 (6): 2-12.

_____, (2011). *The Future of Power*. New York: Public Affairs.

_____, (17 Ocak 2012). "Why China is Weak on Soft Power". *New York Times*. www.nytimes.com/2012/01/18/opinion/why-china-is-weak-on-soft-power.html (28 Kasım 2012).

Nye, Joseph S. ve Wang Jisi (2009). "Hard Decisions on Soft Power: Opportunities and Difficulties for Chinese Soft Power". *Harvard International Review* 31 (2): 18-22.

Olson, Stephen ve Clyde Prestowitz (2011). *The Evolving Role of China in International Institutions*. Washington: The U.S.-China Economic and Security Review Commission.

Otmazgin, Nissim Kadosh (2008). "Contesting Soft Power: Japanese Popular Culture in East and Southeast Asia". *International Relations of Asia Pacific* 8 (1): 73-101.

Pehlivantürk, Bahadır (2012). "Uluslararası Politikada Çin: Çin Hegemonik Bir Güç Olabilir mi?". *Dünya Düzeninde Çin: Türkiye-Çin İlişkileri*. Ed. Selçuk Çolakoğlu. Ankara: USAK Yayınları. 41-55.

People's Daily Online (11 Mart 2010). "How to Improve China's Soft Power?". http://english.peopledaily.com.cn/90001/90776/90785/6916487.html (18 Kasım 2012).

Reuters (5 Mart 2012). "China Domestic Security Spending Rises to $111 billion". www.reuters.com/article/2012/03/05/us-china-parliament-security-idUSTRE82403J20120305 (6 Aralık 2012).

Richardson, Courtney Y. (2011). "A Responsible Power? China and the UN Peacekeeping Regime". *International Peacekeeping* 18 (3): 286-297.

Sipri (2011). "Background Paper on SIPRI Military Expenditure Data, 2011". Stockholm: SIPRI. www.sipri.org/research/armaments/milex/sipri-factsheet-on-military-expenditure-2011/at_download/file (15 Kasım 2012).

The Christian Science Monitor (27 Haziran 2007). "Young Chinese Idealists vie to Join their 'Peace Corps' in Africa". www.csmonitor.com/2007/0627/p12s01-woaf.html (03 Aralık 2012).

The Economist (17 Aralık 2011). "Sun Tzu and the Art of Soft Power". www.economist.com/node/21541714 (14 Kasım 2012).

Thompson, Drew (Mart/Nisan 2010). "Think Again: Why China's Military is Not Yet a Threat". *Foreign Policy*.

Wang, Hongying ve Yeh-Chung Lu (2008). "The Conception of Soft Power and its Policy Implications: A Comparative Study of China and Taiwan". *Journal of Contemporary China* 17 (56): 425-447

Wilson, Ernest J. (2008). "Hard Power, Soft Power, Smart Power". *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*. 110-124.

Windsor, Brooke A. Smith (2000). "Hard Power, Soft Power Reconsidered". *Canadian Military Journal.* 1 (3): 51-56.

Wines, Michael (1 Haziran 2012). "Google to Alert Users to Chinese Censorship". *New York Times*.

Xinhua (4 Mart 2011). "Number of Foreign Students in China Rise in 2010". http://news.xinhuanet.com/english2010/culture/2011-03/04/c_13760778.htm (25 Kasım 2012).

_____, (4 Mart 2012). "China's Defense Butget to Grow 11.2 percent in 2012: Spokesman". http://news.xinhuanet.com/english/china/2012-03/04/c_131445012.htm (6 Aralık 2012).

Yang, Alan H. ve Michael Hsiao (6 Temmuz 2012). "Confucius Institutes and the Question of China's Soft Power Diplomacy". *China Brief* 12 (13). www.jamestown.org/programs/chinabrief/single/?tx_ttnews%5Btt_news%5D=39592&cHash=ccbda5a33d17f73e50a7a3d92be5233b (19 Kasım 2012).

Zhengh, Denise E. (2009). "China's Use of Soft Power in the Developing World: Strategic Intentions and Implications for the United States". *Chinese Soft Power and its Implications for the United States. Competition and Cooperation in the Developing World*. Ed. Carola McGiffert. Washington: Center for Strategic and International Studies. 1-10.

Zhengrong, Hu (2007). "The Chinese Model and Paradigm of Media Studies". *Global Media and Communication* 3(3): 335–339.

Zhengyu, Wu ve Ian Taylor (2011). "From Refusal to Engagement: Chinese Contributions to Peacekeeping in Africa". *Journal of Contemporary African Studies* 29 (2): 137-154.

Zhongying, Pang (2005). "China's Changing Attitude to UN Peacekeeping", *International Peacekeeping* 12 (1): 87-104.

bilig
SPRING 2013 / NUMBER 65
95-118

China's Soft Power Strategy vis-a-vis Increasing Threat Perceptions: Policies and Limitations

M. Turgut Demirtepe*
Hasan Selim Özertem**

Abstract

China is recently being perceived both as a threat and an opportunity with its booming economy and increasing political visibility on a global scale. Perceived as a land of opportunities in economic terms, China cannot be ignored in political terms in the strategic planning of 2050 with its increasing expenditure on military technology and vast population. Based on the lessons learned from Cold War Dynamics, China discovered "soft power" initially in its intellectual sphere and then internalized this phenomenon in the political elites' discourse in order to weaken the above-mentioned perception of threat. Parallel to this discourse, this study examines Chinese soft power, its shortcomings and strengths within the framework of Nye's three pillars of soft power consisting of culture, foreign policy and political values. Comparing these spheres, the study argues that in spite of crucial improvements in the cultural sphere, Chinese soft power is still in an embryonic phase due to the political dynamics of its regime.

Keywords

China, Soft Power, Culture, Foreign Policy, Political Values, Authoritarian Regime, Joseph S. Nye

* Assist. Prof. Dr., Turkish National Police Academy – Ankara / Turkey
turgutdem@yahoo.co.uk

** Phd Candidate, Bilkent University, Department of Political Science – Ankara / Turkey
ozertem@bilkent.edu.tr

билиг
Весна 2013 / Выпуск 65
95-118

Политика «мягкой силы» Китая в противовес восприятия ее как нарастающей угрозы: инструменты и ограничения

М. Тургут Демиртепе*
Хасан Селим Озертем**

Аннотация

Китай с быстроразвивающейся экономикой и привлечением к себе все большего политического внимания в глобальном пространстве в последние тридцать лет рассматривается как хорошая возможность, а также как серьезная угроза. Вложения в военную сферу и огромное население Китая, воспринимаемого как страна экономических возможностей, являются важными показателями того, что в процессе стратегического развития к 2050 годам в борьбе глобальных сил Китай займет важное место с точки зрения международной политики. С целью ослабления восприятия ее как угрозы и в рамках опыта динамики холодной войны Китай «изобрел» концепцию «мягкой силы» сначала в интеллектуальной сфере, а позже и в политической плоскости. С начала 2000-х годов концепция «мягкой силы» стала выражаться в речи политической элиты. Проводимая Китаем политика исследуется параллельно этой концепции, в рамках культуры, внешней политики и политических ценностей, рассмотренных Наем как три основных фактора «мягкой силы», а также в контексте ограничений и преимуществ Китая. Сравнительный анализ результатов исследования показывает, что несмотря на важнейшие изменения в культурном развитии Китая, имеющаяся политическая динамика говорит о еще недостаточной зрелости политики «мягкой силы» Китая.

Ключевые слова

Китай, мягкая сила, культура, внешняя политика, политические ценности, авторитарный режим, Джозеф Най

---

* Док., Полицейская Академия – Анкара / Турция
turgutdem@yahoo.co.uk

** университет Билькент докторант кафедры политологии – Анкара / Турция
ozertem@bilkent.edu.tr

bilig
BAHAR 2013 / SAYI 65
119-134

Terkibin Muvazenesini Arayan Bir Aydın: Peyami Safa'nın Türk İnkılabına Muhafazakârlaşan Bakışı

Leyla Burcu Dündar*

Öz

Peyami Safa, sadece Türk edebiyatının en önemli romancılarından biri değil, aynı zamanda Türk düşünce tarihinde iz bırakmış özgün kalemlerden biridir. Daha çok romancı kimliğiyle bilinmekle birlikte, yazınsal alandaki üretimi biyografiden çocuk edebiyatına ve Server Bedi adıyla yayımlanan polisiye türündeki yapıtlarına dek uzanır. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında, Cumhuriyet'in olgunlaşmış ve toplumdaki kargaşanın büyük ölçüde durulmuş olmasıyla birlikte Safa, düşünsel çalışmalarına yoğunlaşmıştır. *Türk İnkılâbına Bakışlar*, yazarın Şark ve Garp mefhumlarını tahlil edip bir sentez düşüncesine ulaşmasının yanı sıra, kendisinin ilk fikrî eseri oluşuyla da ayrı bir öneme sahiptir. 1938'de *Cumhuriyet* gazetesinde tefrika edilen ve aynı yıl ilk baskısı yapılan kitap, "inkılâbımızın felsefî bir monografisi" olarak nitelenmiştir. Dolayısıyla bunca önem atfedilen bir kitabın ikinci baskısı için yirmi yılı aşkın bir süre beklenmiş olması düşündürücüdür. 1959 tarihli ikinci baskıda, yazarın metinde pek çok değişikliğe gittiği görülür. Bu makalede, sözü edilen kitapta yer alan tezler gözden geçirilecek ve Safa'nın ekleyip çıkarttığı bölümler saptanarak bunlar üzerinden bir çözümleme yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Peyami Safa, *Türk İnkılâbına Bakışlar*, Kemalizm, muhafazakârlık, Şark, Garp

* Yrd. Doç. Dr., Başkent Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü – Ankara / Türkiye
leyla@baskent.edu.tr

İki dünyayı birleştiren terkibin sırrı nedir?
Ruhla bedeni, sezgi ile bilgiyi, metafizikle fizik'i,
şuur-altı ile şuuru, dünle yarını, an'ane ile inkılâbı,
kökle dalı, görünmezle görünürü, mâna ile maddeyi,
yaratanla yaratılanı birleştiren büyük sentez ne ise, odur.
Peyami Safa

Giriş

Peyami Safa, *Türk İnkılâbına Bakışlar* adlı çalışmasında milliyetçi muhafazakâr bir profil sergiler. Kitabın başlığındaki "inkılap" vurgusu, "devrim"den ayrıştığı ölçüde kabul edilebilir olan bir dönüşümü olumlaması nedeniyle Safa'nın muhafazakâr tutumunun bir yansıması olarak yorumlanabilir. Ne de olsa devrim, radikal bir değişimi imlemesinden ötürü, toplumsal hayata ait gelenekleri ve din gibi kurumları muhafaza etme itkisiyle hareket eden bir muhafazakâr için kabul edilesi bir sözcük değildir.

Türk İnkılâbına Bakışlar (bundan sonra *TİB*)'ın Ağustos-Eylül 1938'de *Cumhuriyet* gazetesinde tefrika edilmiş olması, kitabın nasıl bir çerçevede, nasıl bir çevreye sunulduğunun ve nasıl alımlanmış olabileceğinin işaretidir. Aslında Safa'nın 1925 yılından 1940 yılına dek *Cumhuriyet*'te yazmayı sürdürmüş olması, çalışmasının bu gazetede tefrika edilişini açıklar. Tefrika ile aynı yıl Kanaat Kitabevi tarafından yayımlanan kitap, "Cümhuriyetin 15 inci yılı münasebetile" sunulmuştur. Bu ilk baskının sonunda ve daha sonraki baskıların başında, Mustafa Şekip Tunç'un bir değerlendirmesi bulunur. "Peyami Safa ve *Türk İnkılâbına Bakışlar*" başlıklı bu yazıda, kitap "inkılâbımızın felsefî bir monografisi" olarak nitelenir (1938: 243); ki bu da kitabın o dönemde nasıl okunduğu konusunda aydınlatıcıdır. İlk baskının üzerinden yirmi yılı aşkın zaman geçtikten sonra, 1959 yılında kitabın ikinci baskısı yapılır. Tunç'un yukarıda değinilen yazısındaki niteleme ve Safa'nın "Türk İnkılâbı"na verdiği güçlü destek göz önüne alındığında, ikinci baskının yapılması için neden bu kadar uzun bir süre beklendiği anlaşılmaz bulunabilir. Safa 1940 yılında *Cumhuriyet* gazetesinden ayrılmışsa da, CHP çizgisinden tamamen çıkmamıştır. Hatta 1950 yılında CHP'nin Bursa'dan milletvekili adayıdır. Ancak 1950'den sonra yavaş yavaş bu çizgiden ayrıldığı gözlenir. Yazarın, *TİB*'in 1959'daki ikinci baskısında yaptığı değişiklikler de bu ayrılmayı doğrular niteliktedir. Bu makalede, söz konusu kitapta yer alan tezler gözden geçirilirken Safa'nın eklediği ve çıkardığı bölümler üzerinden bir tartışma yürütülecektir.

Tereddüt: "Türk Ruhunun En Büyük İşkencesi"

TİB'in ikinci baskısında göze çarpan ilk fark, Safa'nın yeni bir önsöz yazma ihtiyacını hissetmiş olmasıdır. Kitabın ilk baskısının Atatürk'ün son günlerine denk geldiğini belirterek söze başlayan Safa şöyle devam eder: "O devre mahsus yazı disiplini, eserin Kemalizme, Altıoka, tarih ve dil anlayışına ait son fasıllarında resmî teze uymak zoruyla, muharririn düşünce hürriyetinden bazı kısıntılara katlanmasını zaruri kılıyordu" (1959: 10). *TİB* bağlamında, metnin resmî görüşle çelişmeyecek tarzda kaleme alınma zorunluluğundan bahsedilebilirse de, Safa'nın gazete ve dergi yazıları için de aynı katılıkta bir zorunluluk olamayacağı açıktır. Bu durumda, "hürriyetinden bazı kısıntılara" katlanmak istemeyen bir muharririn neden 1924'te Mustafa Kemal'in emriyle Ankara'nın sesini dile getirmek üzere kurulan *Cumhuriyet* gazetesinde 1925'ten 1940'a dek çalışmakta ısrar ettiğini anlamak zordur. Elbette bunun açıklaması, Safa'nın maddi sorunlar nedeniyle sürekli yazmak zorunda kalışında bulunabilir. Ancak asıl mesele yazarın özel hayatına değil, fikir hayatına ilişkin olduğundan, bu tür "insaflı" bir okuma pek de yerinde olmayacaktır. Üstelik Safa'nın 1940'tan sonraki yazılarında da Kemalizme muhalefet izine rastlamak zordur; bunun için 1950'li yılların sonlarına dek beklemek gerekecektir.

İkinci baskıya eklenen önsözde, 1930'lar Türkiye'sinde "Ortaçağ mistik inanışlarından modern ve müsbet ilim anlayışına" (1959: 10) geçişle meşgul olunduğu vurgulanır. Bu yüzden *TİB*'de eksik kalan alanın, yani Batı'da yoğun biçimde tartışılmaya başlanan "ilimci ve akılcı zihniyetin" tenkidinin, Safa'nın yeni yazıları sayesinde doldurulacağı müjdesi verilir. Yukarıda, *TİB*'in ikinci baskısının yapılması için yirmi bir yıl geçmiş olmasına dikkat çekilmişti. Bizzat yazarın da bu nokta üzerinde durduğu, dahası hayrete düştüğü önsözden anlaşılmaktadır. İlk baskının ardından, kitabının açtığı yolda ilerleyecek detaylı araştırmaların ortaya çıkmamasından duyduğu hayal kırıklığını açıkça dile getiren Safa, *TİB*'in "yabancı memleketlerde uyandırdığı alâka"nın Türkiye'dekinden hayli fazla olduğunu söyler (1959: 11). Bu ifade, *TİB*'in o yıllarda Türkçe dışındaki dillere çevrildiği izlenimini yaratsa da, böyle bir kayda rastlanmamıştır. Bulunan tek çeviri Yuluğ Tekin Kurat'ın yaptığı ve 1999'da Atatürk Araştırma Merkezi tarafından basılan İngilizce çeviridir.[1] Safa'nın hayal kırıklığı bir anlamda haklı görülebilir; çünkü kitabında daha önce yazılmadığını iddia ettiği düşünceler dile getirmiştir. Ayrıca metnin CHP'ye övgüler düzen bölümler içerdiği ve muhafazakârlığın fırka içinde de yer bulan bir eğilim olduğu düşünüldüğünde, *TİB*'in ikinci baskısı için bunca zaman beklenmesi iyice anlaşılmaz bulunabilir. Ancak akılda tutulması gereken, Safa'nın, pozitivist Kemalist projeyi kendi "şuurlu muhafazakârlık" tavrıyla okuyup bir anlamda farklılaştırdığıdır. Ayrıca *TİB*'in tüm baskılarında yer alan değerlen-

dirmenin yazarı olan Tunç'un, dönemin önde gelen "Bergsoncu"larından olduğu anımsanırsa, ikinci baskının gecikme nedeninin bu "alternatif" okumanın bizzat kendisi olduğu dahi ileri sürülebilir. Nitekim Nâzım İrem, "Kemalist Modernizm ve Türk Gelenekçi-Muhafazakârlığının Kökenleri" başlıklı yazısında, gelenekçi-muhafazakâr çevrenin baskın bilimci-pozitivist Kemalizmi popülerleştirip yeni bir modernizm anlayışı ürettiğini söylerken (1997: 92), *TİB*'in de durduğu yeri açımlamış olur.

İkinci baskıya eklediği önsözde *TİB*'in iki özelliği olduğunu söyleyen Safa, bunlardan ilkinin Cumhuriyet öncesi "fikir ceryanları"nın gerçek kaynaklarıyla ortaya konması olduğunu belirtir (1959: 11). Kemalizmin düşünsel kökenini Osmanlıya bağlayan yazar, düşünülenin aksine bazı meselelerin Cumhuriyet'ten çok önce çözümlendiğini söyler. Buna örnek olarak düşünsel birtakım mevzuları tarihlendireceği izlenimi edinilse de Safa, kadınların okulda ve iş yaşamında erkeklerin yanında yer alabilmesine ek olarak görücü usulü evliliğin ve poligaminin kalkmasından söz eder (1959: 11). Hatta ilerleyen sayfalarda, Türkçüler ve İslamcılar için kadın meselesinin gündemde olmadığı, dolayısıyla bu konunun Garpçılar tarafından sahiplenildiğini de söyleyecektir (1959: 42). Safa'ya göre *TİB*'in ikinci özelliği ise "Şark ve Garp mefhumlarının tahlili" ile "İslâm Türk ve Batı düşünceleri arasındaki kaynakların müşterek oluşunu izah" açısından ilk denemeyi teşkil etmesidir (1959: 11).

1938 baskısındaki "Başlarken" adlı bölüm, 1959 baskısında "Birinci Baskı (1938) nın Önsözü" başlığıyla yer alır. "Şark" ve "Garp" sözcüklerinin yer yer "Doğu" ve "Batı" şeklinde kullanılmasının tercih edildiği bu gözden geçirilmiş bölümün son paragrafında, ufak ama dikkat çekici bir değişiklik göze çarpar: Kitapta ilk olarak inkılap öncesi fikir hareketlerinin irdelenmesi, ilk baskıda "Atatürk mucizesini kavramak teşebbüsünün" (1938: 11) bir gereği olarak sunulurken, ikinci baskıda bu ifade "Avrupalılaşma hareketini izah teşebbüsünün" (1959: 8) bir gereği olarak değiştirilmiştir. Yazarın ölümünden sonra yapılan 1981, 1988 ve daha sonraki baskılarda ise bu bölüm kitaptan tamamen çıkarılmıştır. İlk baskıda "Başlarken" adını taşıyan bu bölümde, "alaturka ve alafranga iki Türk ve iki Türkiye" (1938: 7) doğuran tereddütten bahsedilir. Yazara göre "Türk düşüncesinin en büyük meselesi ve Türk ruhunun en büyük işkencesi" (1938: 7) olan bu tereddüt, fikrî ve siyasî alanın dışına taşarak "köşe minderile Avrupa kanapesi veya mintanla frenkgömleği" (1938: 7) arasındaki kararsızlığa kadar işlemektedir. Safa'nın 1931 yılında yayımlanan *Fatih-Harbiye* adlı romanında da bu kararsızlık alaturka musiki bağlamında tartışma konusudur: Kurmaca dünyasında zafer, keman yerine kemençenin olur; *TİB*'de ise sözü geçen ikiliğin akıbeti şöyle ifade bulur: "Atatürk, bir kılıc vuruşile, onu kökünden biçti" (1938: 8). Yazar, tüm "müesseselerile" benimsenmesi gerektiği-

ne karar verilen Avrupa medeniyetine yönelmesi konusunda milleti yüreklendirmeye çalışır. Bir başka deyişle, *TİB* bağlamında keman-kemençe çekişmesinde bu kez keman galip gelecektir. Safa için kararsızlık, tereddüt, çelişki ve kaos tahammül edilmez hâllerdir; dolayısıyla "Avrupa medeniyeti" lehine dahi olsa, yukarıda sözü edilen "kılıç vuruşu" olumlanır. 1920'li yılların sonlarında alaturka musikiyi şiddetle savunan Safa -ki bu yıllar "Beyza hanımefendi"[2] âşıklarının bohem hayatına da tekabül eder- musiki fasıllarına kemanıyla bizzat renk katmaktadır. Ayvazoğlu'nun tespit ettiğine göre yazar, 1934 itibarıyla bu tavrından bütünüyle sıyrılır. Bu çerçevede, ağabeyi İlhami Safa ile birlikte çıkardıkları *Hafta* dergisinde yer alan şu satırlar dikkate değerdir: "[...] Gazi'nin bütün millî dileklere mihrak olan gür sesi, bugün yüzümüzü ağartacak bir musikimiz olmadığını tebliğ etti ve Dahiliye Vekaleti'nin tavsiyesile Ankara ve İstanbul radyoları da bu sarı benizli, can çekişen hasta iniltilerine derhal nihayet verdi" (alıntılayan Ayvazoğlu 1998: 253).

Kısacası, "Türk mütefekkirlerinin" bunca yıldır Türk inkılabı üzerine kalem oynatmamasını anlamakta zorlanan Safa, *TİB*'de bu işe koyulmuştur. Bunun içinse, ilk olarak inkılabı önceleyen düşünceleri gözden geçirir. Ardından da "iki medeniyet" arasındaki farkları ve bağları açıklamaya geçer, ki ait olunmak istenilen medeniyetle kaynaşılabilsin. Gerçi yazara göre, Garp kültürünün benimsenmesini haklı gösterecek ve kolaylaştıracak "tarihî istidatlar" zaten mevcuttur.

Sentez: "İnkılâbdan Evvelki Cereyanlar"

Ziya Gökalp'in *Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak* başlıklı kitabına değinen Safa, "muasırlaşmak" düşüncesinin Gökalp'in söylediği gibi "İslamlaşmak"tan önce oluşmadığını dile getirir (1959: 27). Buna göre "İslamî mefkure" hiç de yeni bir düşünce değildir. Gökalp'in, muasırlaşmak düşüncesini yaymak için sistemli bir çabanın olmadığı yolundaki görüşü de Safa'nın eleştirilerinden nasibini alır. Yazar, babası İsmail Safa'nın çok iyi arkadaşı olan, hatta babasının ölümü sonrasında ona bir anlamda babalık eden Abdullah Cevdet'i ve onun *İçtihad* mecmuasındaki çabalarını anımsatır (1959: 28). Böylece, aydınlanma hareketinin süreklilik arz eden mahiyeti ortaya konmuş olur. Sonunda Safa, Gökalp'in yukarıda değinilen kitabında ele alınan üç düşüncenin hiç de varsayıldığı gibi birbirinden ayrı olmadığının altını çizer (1959: 29). Oysa Gökalp'in "Türk milletindenim, İslam ümmetindenim, Garp medeniyetindenim" sözlerinde ifade bulan anlayış, bu üç bileşeni bir araya getirip uyumlu bir sisteme dönüştürmeyi hedeflemektedir.

Türkçüler, Garpçılar ve İslamcıların programlarını tek tek inceleyen Safa, üç cereyanın birbirleriyle ortak olan ve birbirlerinden ayrılan yönlerini

belirlemeye çalışır (1959: 64-67). Birinci Dünya Savaşı sonrasında İslamcılığın zayıfladığını söyleyen yazara göre, Garba karşı savaşıldığı için Garpçılık da etkisizleşmiştir (1959: 83). Ancak hem Türkçülüğün hem de Garpçılığın Osmanlı kökenli oluşlarını "kangren" olarak niteleyen Safa şöyle devam eder: "Atatürk bu büyük ameliyatı yaptı. Türk bünyesinde yaşamıya müsaid gördüğü bu iki fikrin Osmanlılık mefhumuna yapışan ölü taraflarını kesip attı" (1959: 84). Bu "ameliyat" sonrasında yukarıda da değinilen ikiye bölünmüşlük ihya edilmiş olacaktır. Gidilmesi gereken istikamet belirlenmiştir ve artık "yarı şapka, yarı külâh acayip serpuşlar aranmayacak; artık yarı alaturka, yarı alafranga musiki olamayacak ve Türk kadını yarı tavuk, yarı insan halinden çıkacaktı[r]" (1959: 84). Böylece sözü edilen üç cereyandan geriye "medeniyetçilik" ve "milliyetçilik" kalacaktır. Safa, bunlardan ilkini "Avrupa ve garp metoduna, düşüncesine ve muaşeretine", ikincisini ise "Orta Asya ve şark menşe'lerimize, tarihimize, dil birliğimize" açılan yollar olarak tanımlar (1959: 85). Bu yolların her ikisi de muhafazakâr kesimlerce kolaylıkla benimsenebilecek, kapsayıcı hedeflere yöneliktir. Süleyman Seyfi Öğün, "Türk Muhafazakârlığının Kültür Kökleri ve Peyami Safa'nın Muhafazakâr Yanılgısı" başlıklı yazısında medeniyetçilik ilkesini, Türk sağının Kemalizmi meşrulaştırmasına hizmet eden unsurlardan biri olarak yorumlar (1997: 103). Buna göre, "Cumhuriyet projesi, kendisini, politik sivriliklerinin törpülenmesini sağlayan 'medenileşmek' gibi bir üst ilke ya da idealin kozası içine yerleştirmektedir" (1997: 104). Cumhuriyet öncesi tüm inkılap hareketlerini "yarım adamların yarım adımları" olarak betimleyen Safa, artık "hem şark ve garp, hem din ve milliyet arasında yarımşar ve sakat iki parçaya" (1959: 85) bölünmüşlükten kurtuluşu memnuniyetle karşılar.

1958 tarihli "Yobaz ve Solcu Misyoner" başlıklı yazısında Safa, Batılılaşmanın dinsizleşme olmadığını vurgulamıştır (1990: 40). *TİB*'den yirmi yıl sonra yayımlanan bu metinden hareketle, geçen süre zarfında yazarın görüşlerinde bir değişiklik olmadığı ileri sürülebilir. Kemalizmin "anane düşmanı" olmadığı ve Türk inkılabının yalnızca medeniyet yolunda ilerlemeye engel olan gelenekleri tasfiye ettiği belirlemesi (1959: 100), bir anlamda muhafazakârlığa Kemalizm içinde yer açmak demektir. Öğün'e göre, Safa, muhafazakâr bakışın ilkelerine uygun biçimde, "dinsel hayatın, küçük kültürel geleneklerin insafına bırakılamayacağını düşünü[r]" (1997: 127). *TİB*'de Kuran'ın tercümesi ve ezanın Türkçeleştirilmesi gibi konuların, dinin "millî bir cemiyet müessesesi olarak, Türk inkılâbı prensipleri içinde aldığı kıymet[in]" (1959: 100) bir işareti olarak yorumlanması dikkat çekicidir. Anlaşılan o ki yazar, erken dönem Cumhuriyet uygulamalarında dinin "boş itikatlardan arındırılmış ve orta sınıf şehir dindarlığına uygun, düzenli esaslara bağlanmış olan ölçülü dinsel ritüellere karşı hoşgörülü" olduğunu düşünmektedir (Öğün 1997: 127).

TİB'den anlaşıldığı kadarıyla Safa, Cumhuriyet ile birlikte dinî bayramlar ve tatillerin olduğu gibi kalmasına karşılık, takvim ve ölçü gibi alanlarda Garp sisteminin benimsenmesini, Kemalizmin iki âlemi de kucaklayan yapısının kanıtı olarak algılamaktadır. Yazarın bu bakış açısı, zaman içinde fazla bir değişime uğramayacaktır: Şöyle ki, 1953 yılında *Türk Düşüncesi*'nde yayımlanan "Türk Düşüncesi ve Batı Medeniyeti" başlıklı yazısında, Batının kendi içinde bir bölünme yaşadığını ancak Türkiye'de bu durumun farkında olunmadığını söyleyecektir (2000a: 208). Aynı metinde yirminci yüzyılın başında Planck'ın süreklilik prensibini yıkmasına, Einstein'ın Newton fiziğine vurduğu darbeye ve Heisenberg'in belirsizlik ilkesine değinen Safa, böylece "ilim diktatörlüğü"nün çöktüğünü müjdeleyecektir (2000a: 206). Toynbee'ye referansla, bir başka medeniyetin tehdidine uğrayan bir topluluğun önünde iki yol olduğunu hatırlatan yazar, bunlara bir üçüncü yol ekleyecektir. Toynbee'ye göre ilk yol "zelotisme"dir; Safa bunu cemiyetin "kendi kabuğu içine çekilip taşkın bir bağlılıkla geleneklerine sarıl[ması]" olarak izah eder (2000a: 208). Toynbee tarafından belirlenen ikinci yol "herodianisme"dir; Safa bunu cemiyetin "kendini müdafaa edebilmesi için düşmanın maddî ve manevî silahlarını kullanması" şeklinde açıklar (2000a: 208). Hatta buna örnek olarak Mustafa Kemal'i gösterir. Ardından, yukarıda değinilen "toptan reddetmek veya toptan benimsemek" olarak özetlenebilecek iki tepkiden başka bir üçüncü tepkinin mümkün olduğunu söyler. O da, "milletin yabancı bir medeniyetle kendi millî ve dinî geleneklerini uzlaştıran ahenkli bir sentez yaratabilmesidir" (2000a: 210). Dolayısıyla Safa'nın, bayramlar, tatiller, takvim ve ölçü konularındaki tutumundan ötürü Kemalizmi takdirle karşılamasının altında bu sentez fikrine duyduğu hayranlığın yattığı savlanabilir. Yazarın, hem Şark'a hem de Garb'a has unsurların bir araya getirilmesine atfettiği önem bu sentez düşüncesinden doğmakta, sentez yaratma ülküsü ise üçüncü bir yol arayışından beslenmektedir.

Şark: "Çaprazlama Tekâmül"den Muzdarip Bir Âlem

"Avrupa Nedir?" başlıklı bölümden itibaren Garp yerine "Avrupa" sözcüğünü kullanan Safa, coğrafî bir kıta olarak Avrupa'dan söz etmek yerine bir "Avrupa kafası"ndan söz etmenin daha yerinde olacağını düşünür. Hatta bu ifadeyle kastettiğinin, bir "görüş, anlayış, ruh, zekâ" olduğunu da dipnotta açıklar (1959: 103). Yazara göre, Avrupalı denen kişinin muhakkak Avrupa'da yaşaması gerekmez. Bu fikri desteklemek için, Çinli bir kadının "Paris'teki insanlar gibi" giyinmesini örnek veren Safa, bunun da ötesinde endüstri, bilim, sanat ve hatta ahlak alanının Avrupa tarafından belirlendiğini ifade eder (1959: 107). Bu bağlamda, Avrupa kafasına sahip bir kişi, Çin'de dahi olsa Avrupalıdır. Yazara göre, bu "kafa" üç tesir sayesinde oluşmuştur: Yunan, Roma ve Hıristiyanlık (1959: 107). Yunan etki-

si, Avrupa'yı "zekâ disiplini"yle donatırken bilimin doğuşunu tetiklemiştir (1959: 108). Roma etkisi, "cemiyet disiplini" ve hukuk düzenini getirmiştir (1959: 113). Hıristiyanlık ise bu iki etkinin üzerine bir de "ahlâk disiplini" eklemiştir (1959: 117).

Safa için sıradaki soru Şark'ın ne olduğudur. Bundan ötürü "Şark Nedir?" başlıklı bölümde yazar, ilk olarak Avrupa'da Şark'a atfedilen özellikleri gözden geçirir ve ardından da Şark'ın savunusunu yapanların tezlerini sıralar. Varılan sonuç, öncelikle "Şark" gibi bütüncül ve yekpare bir tanımın kullanılmasının yanlışlığıdır (1959: 122). Benzer bir sorun "Garp" kullanımı için görülmezse de, Avrupa'nın "bize" ilişkin böylesi toptancı belirlemelerinden daha da tehlikeli olanın, "bizim kendi hakkımızda ayni kanaate sahip oluşumuz" olduğunun altı çizilir (1959: 129). Buradan hareketle, "İslam şarkı" ve "Budizm şarkı" diye bir ayrım ortaya konulur. Aslında bu ayrım, Şark'a atfedilen tüm olumsuzlukları İslam şarkından uzaklaştırmaya ve Budizm şarkına izafe etmeye yarar. Bu iki şarkın ayrıldığı noktaları belirlemeye çalışan Safa'nın vardığı sonuç, "Türk milletini iptidaî Asya kavimlerinden ayıran" (1959: 129) birçok unsur olduğudur. Dolayısıyla Türkiye'nin Şark'tan ziyade Garb'a daha yakın durması gerektiği "ilmî" bilgiler ışığında kanıtlanmaya çalışılır. Örneğin, kaderciliğin Garb'a ait bir akide olduğu savlanır; buradan hareketle de İslam şarkının, Budizm şarkındansa Garb'a yakınlığı vurgulanır (1959: 133). Ancak Safa, bu konuda fazla detaylı bir açıklama yapmamış; sadece söz konusu akidenin Yunanlılardan Hıristiyanlığa geçtiğini, oradan da tüm Avrupa'ya yayıldığını söylemekle yetinmiştir (1959: 130). Hatta kaderciliğin "hâlâ bütün Avrupa köylülerinin kafalarını idare eden nâzım fikirlerden biri" olduğunu iddia etmiştir (1959: 131). Yazarın açıklaması daha çok Kuran'da "fatalizm" olmadığını ispata yöneliktir. Ortaçağ'da Yunan düşüncesini Avrupa'ya "İslâm ve Türk düşüncesi"nin taşıdığını belirten Safa, aslen İslamın da Hıristiyanlığın bir "antitezi" değil, "tekâmülü" olduğunu söylemiştir (1959: 133). Nihai sonuç şudur: İslam şarkı "Akdenizlidir ve daha ziyade garblı sayılır" (1959: 133).

Safa'nın aklını kurcalayan temel sorulardan biri, İslam şarkının, Avrupa'nın zihin tarihinin gelişiminde etkili olan üç etkene çok yakın bulunmasına rağmen neden bunlardan nasibini almadığıdır. Yazar bunun yanıtını şöyle vermeyi dener: [İslam kültürünün] "İleri bir Avrupa kafasından çıktığı halde bir Asya kafasında karar kılmasının sebebi, tekâmül etmiş Greko-Lâtin kültüründen uzaklaşarak iptidaî kalmış Brahma-Buda kültürile temasını artırmasındandır" (1959: 157). Kısacası, Hıristiyanlık "akılcı ve tabiatçı" düşünceyi İslam şarkından almış ve buna karşılık İslam "imancı ve ilâhiyatçı" düşüncede Hıristiyanlığın etkisinde kalmıştır (1959: 157). İslam özünde rasyonalist bir düşünceye dayanırken, bu "çaprazlama

tekâmül" yüzünden -veya sayesinde- mistik bir hâl almıştır (1959: 164). Yazar, başka bazı yazılarında bunun nedenini Eşarilik, Gazali teolojisi ve tasavvufa bağlayacaktır.

"Step" ile "site" (şehir) arasındaki farkı Şark ve Garp arasındaki farka benzeten Safa, Avrupalılaşmayı "riyazileşmek ve siteleşmek" olarak kavrar (1959: 166). Buna göre, mistik görüş yerine riyazi görüşün, "step cemiyeti" yerine "site cemiyeti"nin geçmesi Avrupalılaşmak için olmazsa olmaz şartlardır (1959: 167). Bunlar yerine gelmezse, zaten "hendese kafası"ndan mahrum olan Türk milleti, "iptidaî bir çocuk ve dişi sezişinden" (1959: 168) öteye geçemeyen düşünce evreninde sıkışır kalır. Birçok açıdan sorunlu olan bu ifadesiyle "çocuk"ları, "dişi"leri ve elbette "Türk milleti"ni hakir gören yazar, "riyazileşmek ve siteleşmek" telaşıyla sağduyuyu ve itidali elden bırakabilmektedir. İçine düşülmüş bulunulan tereddütten kurtuluşu arayan Safa, çıkış yolunun -Türk inkılabının da gösterdiği gibi- Avrupa medeniyetini sadece tekniğiyle değil, "düşünme metodu ve yaşama tarzile birlikte" benimsemekten geçtiğini söyler (1959: 170). Tıpkı tekerleği yeniden icat etmeye lüzum olmadığı gibi, yazarın deyişiyle "rönesanstan bilet alıp tekrar Yirminci asra gel[meye]" (1959: 170) de gerek yoktur.

Safa'nın mistik görüşten ilmî görüşe doğru bir tekâmül olarak formüle ettiği Rönesans düşüncesinden 1930'lara gelindiğinde, aklın sezgiye olan üstünlüğünün Bergson gibi filozoflarca sorgulandığına dikkat çekilir (1959: 171). Yazarın deyişiyle "sahip olduğumuz büyük imkân" tam da bu noktada ortaya çıkar: Hızla makineleşen Avrupa, "bizde" bol bulunan mistik görüşe muhtaçtır; benzer şekilde "biz" de riyazî ve ilmî görüşe muhtacızdır. Büyük imkânsa, Türk düşüncesinin tekâmülünde bu iki kaynağın da el altında bulunmasıdır (1959: 172). Bu görüşün temelinde, bilginin, inancın yerini almasındansa, ikisinin uzlaşması fikri bulunabilir. Bugün hâlâ hüküm süren "Asya ile Avrupa arasında köprü" söylemleri, Safa'nın sözünü ettiği "harikulâde terkibi" hayata geçirmek için biçilmiş kaftandır. André Suarès'in Asya'nın dişi Avrupa'nın ise erkek olduğu yolundaki veciz düşüncelerinden yola çıkan Safa, her ne kadar romanlarında Doğu'yu erkek/ruh ve Batı'yı kadın/beden olarak tasarlayarak bu şemayı tersine çevirse de (bk. Bertay 2000), *TİB*'de bunu yapmaz. Bir üçüncü yol seçer ve Türkiye'yi "iki kıt'aya da zifaf döşeği olarak" tasavvur eder (1959: 173). Nitekim yazar, 1959 tarihli "Bir Ortadoğulu'nun Düşünceleri" başlıklı yazısında da, "[b]iz bu iki dünya arasındaki terkibin muvazenesini bulmağa memur bir milletiz. Ağırlığımızı ikisinden yalnız birine yüklediğimiz gün batarız" (1990: 86) derken yine benzer bir sentez düşüncesini dile getirmektedir.

Kemalizmin Tasfiyesi

Buraya kadar ele alınan bölümler Safa'yı yirmi bir yıl sonra da rahatsız etmemiş olmalıdır; çünkü ilk baskıdaki hâlleri korunarak ikinci baskıya da alınmışlardır. 1938 baskısında "Kemalizm, Hayat ve İdeal" başlığını taşıyan bölüm ise 1959 baskısında "İnkılâb, Hayat ve İdeal" başlığını alacaktır. Her iki baskıda da bulunan kısımlarda Safa, Kemalizmin sadece bir kurtuluş savaşı zaruretinden değil, aynı zamanda "Türk toprağını ve kafasını betonla inşa" (1959: 175) zaruretinden doğduğunu söyler. Avrupalılaşmayı "ahşap binaların ve ahşap kafaların yıkılması ve betonlaşması" (1959: 175) olarak tanımlayan Safa, bu bölümü 1959 baskısına da koymuştur. İkinci baskıya giremeyen kısımlardaysa, "Cumhuriyet Halk Partisi'nden hiç de farklı düşünmemiş olduğu"nu (1938: 200) iftiharla dile getiren Safa, bunun CHP kadrolarınca da çeşitli beyanatta ifade edildiğini belirtmiştir. Türk inkılabının karakterini metheden bu bölümlerde göze çarpan nokta, bu karakterin kendine haslığına yapılan vurgudur. Şükrü Kaya ve Celal Bayar'ın nutuklarından parçalarla bezeli bu bölümde, Türkiye'nin ihtiyaçlarına yanıt vermek üzere Türkiye için kurulan bu sistem coşkuyla övülür ve Safa tarafından 1959 baskısından çıkarılmasının nedeni de gayet açıktır.

Takip eden bölüm ilk baskıda "Kemalist Türk Milliyetçiliği" başlığını taşırken ikinci baskıda "Türk Milliyetçiliği"ne dönüşmüştür. Bu bölümde, Türk milliyetçiliğinin Balkan Harbi sonrasında doğduğunu söyleyen Safa, "Kemalist milliyetçiliği" ise mütareke sonrasına tarihlendirmiştir (1959: 179). Ancak "Osmanlı olmağı bile reddeden Türk milliyetçiliği" (1959: 180) ile "Kemalist milliyetçiliğin" farkı açıklanmamıştır. Bu belirsizlik, başlıkta yer alan "Kemalist" ifadesini çıkarmayı tercih eden Safa'nın buradaki "Kemalist" sözcüğüne niye dokunmadığını düşündürür. 1938 baskısında yer alan şu bölüm, Türk milliyetçiliğinin Osmanlı milliyetçiliğinin bir devamı olarak görüldüğünü imler: "Osmanlı milliyetçiliği sadece bir iştiyak, Kemalist Türk milliyetçiliği baştan başa bir gerçekleştirme iradesi ifade eder. Bir özleyiş halinde kalan Osmanlı milliyetçiliğinin hataları, aksiyon haline geçen Kemalist Türk milliyetçiliğinde kuvvetli bir tasfiyeye uğradı" (1938: 205-06). İlerleyen yıllarda "Osmanlı olmayı reddetmeyen" bir Türk milliyetçiliği taraftarı olan Safa'nın bu bölümü 1959 baskısına almaması bu anlamda anlaşılırdır. Yazar, 1955 tarihli "İnkılabın Mimarisi" başlıklı bir yazısında, "yarını düne bağlıyan köprüleri[n]" yerle bir edildiğini söylerken, Osmanlı kültürünün "harabe" halinde oluşunu bir "kültür buhranı" olarak niteleyecektir (1990: 96). 1961 tarihli "Gelenek Düşmanlığı ve İnkılâplarımız" başlıklı yazısına gelindiğindeyse, Safa "gelenek düşmanlığı"nın kendisine "inkılâpçı süsü" verdiğini ve Atatürk'e yaslandığını dile getirmekten çekinmeyecektir (1990: 126).

Her iki baskıda da yer alan "Yeni Tarih ve Dil Anlayışımız" başlıklı bölümde Safa, Cumhuriyet'in tarih ve dil tezlerine yer vermiştir. "İlmî" şahsiyetlerin kimi bulguları ve yorumlarının sıralandığı bu bölümde "bütün Türk kadınlığının en büyük şerefi profesör Afet" (1959: 188) de söz almıştır. Yazar, burada dile getirilen görüşlere mesafeli yaklaşmış, tezleri bütünüyle benimsediği veya sahiplendiği izlenimini vermekten kaçınmış, ancak tezlerin savunucularını uzun uzun alıntılamaktan çekinmemiştir. Sözü edilen görüşlerin, "yarımyamalak uyanmış millî şuurunun dibini kemiren kendini aşağı görme kompleksini parçalamak" (1959: 190) gibi bir amaca hizmet ettiği belirlemesi, Safa'nın tavrının farklılığını ortaya koymaktadır. İnkılabın, "milliyet" ve "medeniyet" ilkelerinden güç aldığı söylenen tarih ve dil tezi, millî varlığı pekiştirmek ve bunu yaparken medeniyetin bir parçası haline gelme çabası olarak sunulmuştur. Safa bu tezlere tarafsız yaklaşmış ve yorum yapmaktan kaçınmıştır. Ancak bu tavır, "Netice" başlıklı son bölümde yerini tezlerle gayet uyumlu bir yaklaşıma bırakmıştır.

Yalnızca 1938 baskısında yer alan, daha sonraki baskılarda bulunmayan "Halk Partisi ve Altı Prensibi" başlıklı bölümde, Türk milliyetçiliğinin -bu kez "Kemalist Türk milliyetçiliği" olarak kullanılmamıştır- faşizmle ilgisi olmadığı dile getirilmiştir (1938: 214). Ayrıca devletçiliğin ve halkçılığın sosyalizmle ilgisi olmadığı, inkılapçılığın köklü bir tekâmül olanağı olmadığı, cumhuriyetçilik ve laikliğin ise halkçılığı tamamlayan prensipler olduğu ifade edilmiştir (1938: 215). Bu bölümdeki en çarpıcı noktaysa, CHP'nin realist bir program takip ettiği ve bu programın "Avrupadaki partilerin tâbi oldukları" (1938: 216) ideolojiler ve fikirlere eşdeğer olmadığının söylendiği kısımdır. Bu doğrultuda CHP, "ne memleket içinde, ne de memleket dışında eşi veya muhalifi olan bir teşekkül" bulunmayan, "'parça' değil, 'bütün' ifade ettiği için, partiden ziyade, içine bütün milleti alan bir vatan cemiyeti" olarak betimlenmiştir (1938: 217). Parti dışı kalan kişileri, siyasete iştirak etmektense kültüre eğilmek isteyen kişiler olarak gören Safa, Mustafa Kemal'in Balıkesir nutkuna da burada yer verir. "Halk Fırkası halkımıza siyasî terbiye vermek için bir mekteb olacaktır" (1938: 218) diyen Atatürk'ü alıntılayan yazarın, sonraki baskılarda bu bölümü tamamen çıkarması, hele ki kendisinin Menderes sempatizanı olduğu 1959'da şaşırtıcı değildir.

"Netice" başlıklı son bölümde, "o devrin insanları ağaç koğuklarında yaşarken, ilk maden ve kereste medeniyetini yaratan" (1959: 197) Türklerin tarih sahnesinden geçişleri sergilenir. Sümer ve Hitit kurucularından, Hun, İskit, Gazneli, Karahanlı ve Selçuklu devletlerine, Timur ve Babür imparatorluklarından, "Türk-Osmanlı İmparatorluğu" ve Türkiye Cumhuriyeti'ne dek "tarihe şanlı harflerle adını yazan" Türk milleti övülür (1959: 197-98). "Uzak şark tesirleri" tarafından esir alınan Türk-İslam kültürünün

Avrupalılaşmasının, düşüncenin riyazileşmesi ve cemiyetin siteleşmesiyle gerçekleşebileceğini tekrarlayan Safa (1959: 199), bu bölüme 1938 baskısında olmayan birkaç paragraf da eklemiştir. Bu paragraflarda "mistik" ve "matematik" mevzularının açıklanacağı vaat edilse de yalnızca "mistik" kısaca açıklanmıştır (1959: 199-200). Modern mistik düşüncenin sezgi ile aklı buluşturma gayretine değinen yazar, tüm yapıtlarına sinmiş sentez fikrini de böylece açımlamıştır. 1959 tarihli "Batıyı Niçin Yanlış Anlıyoruz" başlıklı yazısında, "ilmin iflası" bağlamında Hamelin, Boutroux, Meyerson, Poincaré ve başka yazılarında da Bergson düşüncesini derinlemesine inceleyen Safa, insan düşüncesinin mutlak ve izafî arasında gidip geldiğini söylemiştir (2000b: 216). *TİB*'in ikinci baskısına yapılan eklemenin kaynağı olan düşünceleri, sözü edilen bu yazıda bulmak mümkündür. Yazar, "Netice" başlıklı bölümün 1959 baskısına giremeyen paragraflarında ise, yalnız Türkiye'nin değil bütün Şark'ın "içi büyük rüyalar ve istidadlarla dolu uzun ve karanlık asırlardan beri Atatürkü bekledi[ğini]" ifade etmiştir (1938: 235). Bu dokunaklı bölüm, Mustafa Kemal'in sözlerinden alıntılarla sürdürülmüştür. Sonraki baskıda muharririn sansürüne uğrayan bölüm şöyle son bulmaktadır: "Onu yaratanın peşinde ve açtığı sonsuz imkânların yolunda 'millî' bir aşk ve ihtirasa 'medenî' bir hesab ve şuur katarak yürümek, gitmek, alabildiğine gitmek…" (1938: 236).

Sonuç

Peyami Safa, sadece Türk edebiyatının en önemli romancılarından biri değil, aynı zamanda Türk düşünce tarihinde iz bırakmış özgün kalemlerden biridir. 1938'de yayımlanan *TİB*, yazarın ilk fikrî eseri oluşuyla da ayrı bir önemi haizdir. Zihnini mütemadiyen meşgul eden sorulara yanıt bulabilmek adına kurmaca alanında da aynı sorunsalları irdeleyen Safa, özellikle ilk dönem romanlarında hep aynı denklemi kurmuştur: Doğulu ve Batılı değerleri simgeleyen iki erkek ile bu ikisi arasında müteredditbir kadının tutulduğu buhran. 1950'den sonra mistisizme yönelişiyle birlikte romanlarındaki bu şemayı bir kenara bıraksa da *TİB*'de dile getirilen kimi düşünceler, yukarıda değinilen denklem bağlamında sorgulanabilir. Bir başka deyişle, *TİB*'in ilk baskısında Kemalist devrimin ateşli bir savunucusu olarak karşımıza çıkan Safa, edebî alanda ise bambaşka bir portre çizmektedir. Roman türünün kurmacalığı ve yazarla anlatıcı arasındaki ayrıma dair farkındalık bir yana, *TİB*'in yayımlanmasından yedi yıl önce 1931'de yayımlanan *Fatih-Harbiye* adlı romanda ortaya konan zihnî bölünmüşlüğün resmî tez ile olan uyumsuzluğu yadsınamaz. Kısacası, yazarın tüm yapıtları göz önüne getirildiğinde, *TİB*'deki tavrının ayrıksı bir yerde durduğu aşikârdır. Safa'nın kurmaca alanındaki yapıtları ile fikrî eserlerini kıyaslamanın doğru olmayacağı ileri sürülebilirse de Cumhuriyet'in ilk yıllarında siyasî kadroların edebiyatı araçsallaştırmaktan çekin-

mediği gerçeği, iki alan arasında bir bağlantı kurgulamayı mümkün ve hatta elzem kılmaktadır. O dönemde edebiyatın siyasî çevrelerce manipüle edilişine örnek olarak, Reşat Nuri Güntekin'in *Yeşil Gece*'yi yazmaya itilişi verilebilir. *Fatih-Harbiye*'den üç yıl önce kaleme alınan bu romandaki dinî referansların olumsuz niteliği, roman kahramanının pozitivist tavrı ve Türkçülük ile İslamcılığın aynı anda var olamayacağına yönelik vurgu, dönemin siyasî projesini destekler niteliktedir. Safa'nın romancı olarak ortaya koyduğu duruşu, diğer alanlarda verdiği ürünlerden apayrı bir yere koymak gerekirse de hâlâ yeterince açık olmayan bir durum vardır: Yazar, farklı türlerdeki yapıtlarında farklı yaklaşımlar sergilemektedir. Gerçi bu durum, pekala o dönemin şartlarında edebî metinlerde fikirlerin daha özgürce ifade edilebiliyor olmasıyla açıklanabilir. Sonuçta, rejime muhalif veya rejimle çelişen nitelikteki düşüncelerin kurmaca olmayan bir metinde yayımlanabilmesinin çok daha zor olacağı öngörülebilir. Safa'nın değişken tutumuna dair saptama her ne kadar tutarlılığı bir erdem olarak varsayar görünse de aslında yazarın kendisinin de her türlü insanî zaafa kapılmasını olağan karşılamaktadır. Hayatını toplumun içine düştüğü kültür ve medeniyet ikilemini çözümlemeye vakfetmiş olması, Safa'nın bizzat bu ve benzeri ikilemlerden muaf olması anlamına gelmemektedir. Kaldı ki kendi yaşamında karşı karşıya kaldığı pek çok bireysel trajedinin, zaman zaman yazarı "oportünist" davranmaya itmiş olması anlaşılabilir bir durumdur. Bu makalede amaçlanan, imparatorluktan cumhuriyete geçiş döneminde yaşamış, çok önemli siyasî ve toplumsal dönüşümlere tanıklık etmiş bir aydının, Türk inkılabı üzerine kaleme aldığı çalışmasında -yayımlanışının üzerinden yirmi küsur yıl geçtikten sonra- ne gibi rötüşlar yaptığını ortaya çıkarmak ve bu değişikliklere neden gerek görüldüğü üzerinde düşünmektir.

Safa'nın Cumhuriyet ideolojisini sindirdiği ve onunla çeliştiği noktaların *TİB* bağlamında araştırıldığı bu makalede, daha bütüncül bir aydın portresi ortaya koyabilmek adına son olarak yazarın 1960'larda kaleme aldığı birkaç yazıya değinilebilir. Safa, 1960 tarihli "İnsanları Tanrılaştırma Zihniyeti" başlıklı yazısında, Mustafa Kemal'i tanrılaştıran "devrimbaz"ları eleştirir (1990: 44). "İnkılâb hokkabazı" olarak açımladığı devrimbazı "inkılâba kendi istedikleri mânayı veren, hokkabaz gibi bir kelimenin içinden beklenmedik mânalar çıkarmasını bilen açıkgözler" (1990: 95) olarak tanımlayan yazar, bu tip davranışların "[t]enkid kabiliyet ve hürriyetinden mahrum Doğu milletlerinde ve Türkiye'de" görüldüğünü söyler (1990: 45). Eleştirisini Kemalizme değil, onun alımlanış biçimine yönelten Safa, *TİB*'deki inkılap destekçiliğini -Kemalist vurgu dışında- hâlâ sürdürüyor gibidir. Yine aynı yıllarda yayımlanan "Türkiye'de Ramazan ve Din Hayatı" başlıklı bir yazısında, 1950'den sonra "millî vicdanın hürriyete kavuş[tuğunu]" belirten yazar, bu tarihten önce "lâikliğin yanlış tefsir ve

tatbiki" (1990: 161) yüzünden "dinî vicdan"ın baskı altına alındığını söyler. Burada da hatayı tefsir ve tatbikte bulan yazar, ilkesel olarak Kemalizme muhalif olmadığını ortaya koyar.

Safa'nın *TİB*'deki tavrı, Cumhuriyet döneminin kimi radikal politikalarını yumuşatma ve muhafazakâr zihniyetle uzlaştırmaya çalışma ya da Cumhuriyet düşüncesini muhafazakâr bir yörüngeye oturtma gayreti olarak okunabilir. Aynı zamanda "Türk İnkılâbı"na kültürel bir içeriğin eklenmeye çalışıldığını da söylemek yanlış olmayacaktır. Öğün'ün muhafazakârlığın en gösterişli yanı saydığı "tekniği denetimi altına almış olan kültür söylemi", "özünde güvenilmez olan tekniğin taşkınlıklarını[n]" (1997: 143) kültürce kontrol edilmesine dayanır. Benzer bir kontrol mekanizması, *TİB* bağlamında bilgiyi denetimi altına almaya çalışan inanç şeklinde tezahür etmiştir. Bir başka deyişle, Safa'nın inkılap okuması, Kemalist düşüncenin pozitivist anlayışını dengelemek amacıyla gelenekçi bir uzlaştırma çabasıdır. Yazar ikinci baskıda birçok değişikliğe gitse de *TİB*'de dile getirdiği Şark, Garp ve inkılaba ilişkin temel düşünceleri savunmayı sürdürmüştür.

Açıklamalar

[1] *Reflections on the Turkish Revolution* başlığıyla çevrilen kitapta, Türkçülükle ilgili bölümlerin orijinal metinde olduğundan daha ayrıntılı bir şekilde sınıflandırıldığı ve vurgulandığı göze çarpar.

[2] "Bohem karargâhı müdavimleri" tarafından kokaine "beyazlığına kinaye olarak" bu ismin verildiği bilgisini Ayvazoğlu'nun kapsamlı çalışmasına borçluyuz (1998: 134).

Kaynaklar

Ayvazoğlu, Beşir (1998). *Peyami (Hayatı Sanatı Felsefesi Dramı)*. İstanbul: Ötüken Yay.

_____, (2000). *Doğu-Batı Arasında Peyami Safa*. İstanbul: Ufuk Kitapları.

Berktay, Fatmagül (2002). "Doğu ile Batı'nın Birleştiği Yer: Kadın İmgesinin Kurgulanışı". *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce 3 (Modernleşme ve Batıcılık)*. İstanbul: İletişim Yay. 275-85.

İrem, Nâzım (1997). "Kemalist Modernizm ve Türk Gelenekçi-Muhafazakârlığının Kökenleri". *Toplum ve Bilim* (74): 52-99.

Öğün, Süleyman Seyfi (1997). "Türk Muhafazakârlığının Kültür Kökleri ve Peyami Safa'nın Muhafazakâr Yanılgısı". *Toplum ve Bilim* (74): 102-52.

Safa, Peyami (1938). *Türk İnkılâbına Bakışlar*. 1. Baskı. İstanbul: Kanaat Kitabevi.

_____, (1959). *Türk İnkılâbına Bakışlar*. 2. Baskı. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

_____, (1990). *Din İnkılâp İrtica*. İstanbul: Ötüken Yay.

_____, (2000a). "Türk Düşüncesi ve Batı Medeniyeti". Beşir Ayvazoğlu (2000). *Doğu-Batı Arasında Peyami Safa*. İstanbul: Ufuk Kitapları. 204-212.

_____, (2000b). "Batıyı Niçin Yanlış Anlıyoruz". Beşir Ayvazoğlu (2000). *Doğu-Batı Arasında Peyami Safa*. İstanbul: Ufuk Kitapları. 214-219.

bilig
SPRING 2013 / NUMBER 65
119-134

An Intellectual Searching for the Equilibrium of Synthesis: Peyami Safa's Conservatizing Approach towards the Turkish Revolution

Leyla Burcu Dündar*

Abstract

Peyami Safa is not only an eminent novelist of Turkish literature but also an outstanding author of Turkish intellectual history. Although primarily known as a novelist, his oeuvre covers a wide variety of genres from biography to children's literature and thrillers under the pen name "Server Bedi". In the second half of the century, as the Republic reached maturity and the chaos in the society settled, Safa concentrated on his intellectual studies. *Türk İnkılâbına Bakışlar* is not only a key study analyzing the notions of East-West and then reaching for a synthesis, but also an important text as it is Safa's first intellectual work. Referred to as "the philosophical monograph of the revolution", it was first published in installments in the newspaper *Cumhuriyet* and then printed as a book in 1938. It is thought-provoking that a book which was considered so noteworthy was not reprinted for more than twenty years after the publication of its first edition. Safa made numerous changes to the second edition, which was finally published in 1959. This paper scrutinizes the arguments discussed in the above mentioned book with special attention to the passages that were added and removed by the author. These changes that the text has undergone provide us with significant insight regarding Safa's unsteady attitude towards the Kemalist revolution.

Keywords

Peyami Safa, *Türk İnkılâbına Bakışlar*, Kemalism, conservatism, East, West

* Assist. Prof. Dr., Başkent University, Faculty of Science and Letters, Department of Turkish Language and Literature – Ankara / Turkey
leyla@baskent.edu.tr

билиг
Весна 2013 / Выпуск 65
119-134

Интеллигент в поисках равновесия: консервативные взгляды Пеями Сафа на турецкую революцию

Лейла Бурджу Дюндар*

Аннотация

Пеями Сафа является не только одним из наиболее важных романистов турецкой литературы, он также оставил глубокий след в истории турецкой мысли. Несмотря на то, что он широко известен как романист, его творчество охватывает широкий спектр литературных жанров, начиная с биографии и детской литературы вплоть до триллеров, изданных под псевдонимом "Сервер Беди". Во второй половине XX века с достижением республики своей зрелости и урегулированием ситуации в обществе Сафа сосредотачивается на интеллектуальных произведениях. Его работа «Взгляды на турецкую революцию» важна не только с точки зрения анализа его концепций Востока и Запада и достижения синтеза мысли, но и имеет особое значение как его первая интеллектуальная работа. Опубликованная в 1938 году частями в газете «Джумхуриет (Республика)» и изданная в том же году эта книга была названа «философской монографией революции». Выход второго издания книги, имеющей такое важное значение, только через двадцать лет после первого издания заставляет нас задуматься. Во втором издании книги в 1959 году автор сделал многочисленные изменения в тексте. В данной статье рассмотрены аргументы вышеупомянутой книги и проведен анализ добавленных и удаленных автором отрывков во втором издании книги.

Ключевые слова

Пеями Сафа, «Взгляды на турецкую революцию», кемализм, консерватизм, Восток, Запад

* Док., университет Башкент факультет естествознания и литературы кафедра турецкого языка и литературы – Анкара / Турция
leyla@baskent.edu.tr

bilig
BAHAR 2013 / SAYI 65
135-150

İkinci/Yabancı Dil Öğretiminde Sadeleştirilmiş Metin Sorunları Üzerine*

Mustafa Durmuş**

Öz

Dil öğretim sürecinde, metin oluşturma konusunda temel yaklaşımlardan biri metni, öğrenicinin düzeyi bakımından daha anlaşılır biçimde sunmaktır. Okuma malzemeleri, ya doğrudan bu amaca uygun üretilmekte ya da seçilen özgün (authentic) malzemeler düzeylere veya konulara uygun halde sunulmak üzere değiştirim (modification) yoluyla hazırlanmaktadır. Dil öğretiminde metin değiştirim türlerinden biri sadeleştirme (simplification)'dir. Bu çalışmada, sadeleştirilme sürecine hakim olan yaklaşımlar ve sadeleştirmenin bilimsel aşamalarına dair önemli görülen noktalar, belirli sorular yoluyla ele alınmaktadır. Konu, bu alanda ortaya konulmuş olan çeşitli temel kaynaklardan hareketle değerlendirilmekte; bu yolla da ilgili alanda çalışma yapmak isteyenlere temel bir literatür sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Sadeleştirme, metin değiştirim, uyarlama, ikinci/yabancı dil öğretimi

Giriş

Dil öğretim sürecinde, okuduğu metni öğrenicinin düzeyi bakımından daha anlaşılır bir biçimde sunmayı temel amaç edinen bir yaklaşıma uygun olarak malzemeler ya doğrudan bu amaca uygun üretilmekte ya da seçilen *özgün* malzemeler düzeylere veya konulara uygun halde sunulmak üzere

* Bu çalışma, 2010-2011 akademik döneminde, TÜBİTAK Doktora Sonrası Araştırma Bursu ve Petrol Vakfı destek bursu sayesinde, İngiltere'de Oxford üniversitesinde sürdürülen araştırmaların bir ürünüdür.

** Yrd. Doç. Dr., TOBB Ekonomi ve Teknoloji üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü – Ankara / Türkiye
mdurmus@etu.edu.tr

değiştirim/uyarlama yoluna gidilerek hazırlanmaktadır. Bu noktada ikinci/yabancı dil öğrenicisinin sınırlı dil yetisinin gözetilmesi esastır.

Bir metnin hedef grubun dil yeterlik düzeyine göre *dönüştürülmesi/uyarlanması* sonucunda ortaya *değiştirilmiş/uyarlanmış* olmak üzere iki tür metin çıkmaktadır. Bunlardan biri *sadeleştirilmiş*, diğeri de *genişletilmiş* metindir.[1]

Bu çalışmada, *sadeleştirilmiş* metinler üzerinde yoğunlaşılmaktadır. Bu noktada belirlenen problematik alanlar, sorular yoluyla ifade edilmekte konu, bu problematik alanlara dair çalışmalara atıflar yapılarak değerlendirilmektedir. Makalede, özellikle ikinci/yabancı dil öğretiminde okuma metinlerinin nasıl sunulması gerektiğine dair Batıda oluşmuş, ancak Türkiye'de aynı oranda gelişmemiş bu geniş araştırma alanında yapılması gereken ayrıntılı ve özellikle de uygulamalı akademik faaliyetlere ışık tutulmaya çalışılmaktadır.

1. Neden *Sadeleştirme* Yoluna Gidilir?

Metin *sadeleştirme* temelde; metnin okunabilirlik düzeyi ile okunan metnin anlaşılma düzeyini artırmayı, bu süreçte aynı zamanda hedef kitle üzerindeki bilişsel yükü hafifletmeyi amaçlar (Crossley vd. 2012: 91). Birinci durumda örneğin uzun niteleyici ifadelerin yerine daha kısa niteleme sözcükleri kullanarak, cümlelerde ise karmaşık ve uzun ifade kalıplarının yerine dilbilgisel açıdan daha basit ve kısa sözdizimsel parçalar kullanarak cümlelerin uzunluğunu azaltmak hedeflenmektedir. Bu süreçte söz konusu hedef dilbilgisel unsurların uzunlukları ile onların okunma hızları arasında doğrudan bir ilişki olduğu varsayılmaktadır. İkinci durumda okunan metnin anlama düzeyinde ele alınması söz konusudur ve öğrenici tarafından anlaşılmasının zor olduğu varsayılan hedef dilbilgisel yapıların hangi biçimlerde kullanılırsa anlamanın daha yüksek oranda gerçekleşeceği üzerinde durulmaktadır.

Sadeleştirilmiş metin kullanımını destekleyen en etkili kuramın, insanın dili, iletilen mesajları anlayarak ve anlaşılır girdiyi alarak edinebileceğini savunan "anlaşılır girdi kuramı" olduğu söylenebilir. Buna göre öğreniciler, dili, doğal bir düzende ve kendilerinin mevcut dil becerilerinin biraz ötesindeki dilsel girdiyi anlayarak geliştirirler (Crosley vd. 2007: 16).

Dil öğretim sürecinde öğrenicinin bilgi, becerileri ile ilgili boşluk ve de metnin zorluğu arasında bir ilişki olduğuna inanılır. Dil öğretiminde öğreniciler metnin (hem dil bilimsel karmaşıklığı, hem de konunun içeriğinin doğal) zorluğu altında eziliyorsa, sunulan içeriği anlayamayabilirler. Eğer müfredat da önemli ölçüde okuma kitabına dayanıyorsa, bu durumda

öğreniciler derse katılamayabilirler. Bu noktada, *metin uyarlamanın* özellikle de sadeleştirmenin en göze çarpan yararlarından biri, artmış akademik başarı, kendine güveni sağlayan artmış okuduğunu anlama düzeyi ve bunların yanı sıra azalmış hayal kırıklığı ile korkudur. *Özgün* malzemelerin dil öğretim sürecinin doğal kademeleri olarak ortaya çıkan düzeylere göre çeşitlendirilebilecek içerik sunma olanağından büyük ölçüde uzak olduğu; bunun da, dilin anadili olarak konuşulduğu ortamlarda, böyle bir kaygıdan uzak üretilmiş olmalarından kaynaklandığı kanaati bu yöndeki çalışmalar için önemlidir. Dolayısıyla, modifiye değiştirilmiş, uyarlanmış metinler düzeylere göre kademelendirilmiş içerikleri sunabilecek bir özellik ile dil öğretim sürecinde buna uygun durumlarda daha fazla ön plana çıkmıştır. Aynı kişiler, modifiye değiştirilmiş, uyarlanmış metinlerin en önemli avantajlarından birinin, konuya özel içerik sunabilmesi, dolayısıyla öğretilmek istenen dil bilimsel konulara uygun içeriğin oluşturulmasına imkan tanıması olduğuna inanmaktadır (Ragan 2006).

Bu soruya cevap verebilmek için metin değiştirim konusunda öne çıkarılan 4 dil alanı ile ilgili bazı verilere göz atmakta yarar vardır. Bu dört dil alanı; "ses bilgisi, söz varlığı, söz dizimi ve söylem"dir. Urano, hedef dili ana dil olarak konuşanların ikinci/yabancı dil konuşurları ile iletişim sırasında da özgün dil kullanmamalarına dair bir dizi örnek sıralamaktadır. Buna göre, anadili konuşurları bir başka anadili konuşurunun aksine anadili konuşuru olmayan ile diyalog halinde iken 'daha yavaş', 'daha açık telaffuz edilmiş' ve 'araya daha fazla duraklamanın girdiği' konuşma biçimini tercih etmektedir. Yine, anadilli öğretmenlerin, yabancı dil öğrenicileri ile konuşurken anadilli öğrencilerle karşılaştırıldığında, kullanım sıklığı/frekansı daha yüksek olan 'temel' sözcükleri daha yoğun tercih ettikleri ifade edilmektedir. Benzer bir çalışmada, anadilli olanlar, anadilli olmayanlarla konuşurken önemli ölçüde daha kısa ifade kalıplarını tercih etmektedirler. Yine, anadillilerin ifade uzunluklarında, anadilli olmayanların farklı yeterlilik düzeylerine göre, değiştirim/uyarlama yoluna gittikleri belirtilmektedir. Burada sıralanan süreçler dil bilimsel değiştirim (linguistic modification) olarak ifade edilmektedir. Söylem düzeyindeki uyarlama/değiştirim ise etkileşimsel değiştirim (interactional modification) olarak karşımıza çıkmaktadır. Anadillilerin kendini tekrar etmeleri (self-repetition), söylem düzeyinde bir değiştirim/uyarlama örneği olarak düşünülmektedir. Yeterlilik düzeyi düşük öğrenicilerde görüleceğini gösteren kendini tekrardaki azalmanın, öğrenicinin ikinci dilde anlama düzeyinin gelişiminden kaynaklandığını ortaya koymaktadır (2000: 3-4). Bunların, yukarıda belirtildiği gibi, dil öğretiminde, bir ölçüde, özgün dil kullanımının yanında

genel olarak uyarlanmış, modifiye değiştirilmiş ifade biçimlerinin doğal varlığını kanıtlamak üzere sunulan örnekler olduğu kabul edilebilir.

Öğrenicileri için eğitimi çeşitlendirme konusunda sınırlı zaman bulan ve dil öğrenicileriyle çalışma konusunda sınırlı eğitime sahip öğretmenler, sadeleştirilmiş metinleri, tek kapsamlı çözüm olarak bulabilirler. Nitekim, ikinci/yabancı dil öğrenicileri üzerinde yapılan okuduğunu anlamaya yönelik pek çok uygulamalı çalışmanın sonuçları, sadeleştirilmiş metnin bu öğrenicilerin anlama düzeylerinde olumlu etki yaptığını göstermiştir (bk. Yano, Long, & Ross, 1994, Tweissi 1998, Young 1999, Urano 2000, Crossley vd., 2007, Crossley and McNamara, 2008, Zainal ve Baskeran 2010).

2. Sadeleştirme İşlemi Nasıl Yapılır? Sadeleştirme İşlemini Kimler Yapar?

Araştırmacılar, eğitim amaçlı olarak, bazı metin sadeleştirme yöntemleri geliştirmişlerdir. Bunların içerisinde geleneksel ve en yaygın olanı, bilgisayar tabanlı olmayan, elle değiştirim kurallarına dayanmaktadır. Bu değiştirim işlemlerinin sezgisel belirleme yoluyla oluşturulduğunu ifade etmek gerekir (Young 1999: 350, Allen 2009: 595, Crossley vd. 2012: 91). İkinci/yabancı dil öğretim elemanları, sadeleştirme yapmak durumunda kaldıklarında sadeleştirmenin niceliğini ve niteliğini belirlemek için genellikle kendi muhakeme yeteneklerine ve birikimlerine güvenmektedirler; bunu da öğrenicilerinin dil yeterlilikleri ile malzemeler arasında bir düzey uygunluğunu belirleme amaçlı eşleştirme yoluyla yapmaktadırlar. Yazar sezgisi kişisel inanışlardan ve bir metni neler daha okunabilir yapar üzerine basit önsezilerden etkilenmektedir. Sezgisel bir yaklaşım altında, bir öğretmen veya malzeme yazarı olarak yazarların deneyimleri, sadeleştirme sürecine rehberlik eder ve yazarların, belirli bir düzeydeki öğrenicinin ne anlayabileceğine dair öznel yaklaşımlarına olanak tanır. Sadeleştirmeye yönelik sezgisel yaklaşımın yapısal yaklaşımla karşılaştırıldığında ne kadar yaygın olduğu bilinmese de birçok yayıncının uyarlama metinler üzerine tavsiyeler verirken, pek çok yazarın hâlâ sezgiye göre hareket ettiği ortaya konulmuştur. Çeşitli araştırmalar, sezgisel yaklaşımın sadece çok geniş bir kullanım alanına sahip olmakla kalmayıp aynı zamanda ikinci/yabancı dil öğretimindeki metinlerin sadeleştirilmesi konusunda en yaygın strateji olduğunun kanıtlarını ortaya koymaktadır (Crossley vd. 2011: 86). Bununla birlikte, söz konusu öğretim elemanları, okuma malzemelerinin zorluk düzeylerini belirlemede tutarlı olsalar da, tarafsız zorluk düzeyi ölçümleri ile karşılaştırıldığında, onların düzey belirlemeleri yetersiz ve eksik kalabilmekte; bu uygulama, eğer eğitim almamış kişiler tarafından yapılırsa da güvenilir olmaktan çıkabilmektedir (Aziz vd. 2010: 216).

Aziz vd., kişisel olarak yapılan malzeme zorluk düzeyi belirleme uygulamalarının muhtemel tutarsızlıklarını, konu üzerinde yürüttükleri çalışmanın sonuçlarını ortaya koyarken ifade etmektedir. Araştırmacılar, yabancı dil okutmanları arasında yürüttükleri çalışma sırasında söz konusu öğretim elemanlarından 5 okuma parçasını zorluk düzeylerine göre sıralamalarını istemiştir. Araştırmacılara göre, bu tutarsızlıklar öğretim elemanlarının söz konusu alandaki deneyim sürelerindeki farklılıktan kaynaklanabilir. Nitekim, araştırmanın sonucuna göre, en basit düzeyde olan ve bu özelliği ile her öğretim elamanının üzerinde bu konuda hemfikir olduğu metinler dışında, düzeylerin sıralanması konusunda bir tutarsızlığın olduğu görülmüştür. Aziz, Fook ve Alsree, elde ettikleri bu sonuçların, Hancıoğlu ve Eldridge (2007)'in elde sonuçlarla paralellik gösterdiğini ifade etmektedir (2010: 216). Orijinal ve sadeleştirilmiş cümlelerde, ifadenin bölümleri ve cümlecik türleri arasında ne gibi farklılıklar bulunduğuna; bunun yanında yine sadeleştirme sürecinde okumayı ve anlamayı kolaylaştırmak üzere bölünmüş veya metinden çıkarılmış cümlelerin karakteristik özelliklerinin neler olduğuna odaklı çalışmalarında Petersen ve Ostendorf, bilgisayar tabanlı uygulama örneğini İngilizce yazılmış bir dizi makale üzerinde ortaya koymaktadır (2007)[2].

Aziz vd., araştırmalarının temelinde, 'malzemelerin zorluk düzeyleri' ile 'malzemelerin karakteristiği' arasındaki ilişkinin belirlenmesinin yattığını ifade etmektedir. Bir başka ifade ile bu araştırmacılar, daha düşük veya daha ileri düzeylerdeki okuma malzemelerinin metin içeriğinde, hangi tür dil bilimsel değişikliklerin meydana geldiğine odaklanmakta; bunu belirlemek amacıyla da bir dizi bilgisayar tabanlı ölçüm araçları kullanmaktadır (2010: 217). Araştırmacıların bu çalışma ile nihai hedeflerinden biri, sıklıkla kendi öğrenicileri için destekleyici malzeme bulmak ve kullanmak zorunda kalan yabancı dil öğretim elemanlarının, özellikle, içerdikleri dil bilimsel unsurlar yönüyle özgün malzemelerin zorluk düzeyleri arasında düzenleme yapabilmelerine olanak sunmak ve bunu da tarafsız ölçümlere dayalı olarak yapabilmelerine yardımcı olmaktır (2010: 218-219).

Sadeleştirmedeki yapısal yaklaşım, genellikle, öğrenicilerin yoğun okumalar yoluyla dil edinimlerini geliştirmelerini amaçlayan kademeli okuma kitabı şemalarında (graded reader schemes) etkisini göstermektedir. Kademeli okuma kitaplarında (graded readers), yazarlar, serilerin her bir düzeyi için önceden tanımlanmış sözcük ve yapı listelerinden yararlanmaktadır (Nunan 1999'dan alıntılayan Crossley vd. 2012: 91). Yapısal yaklaşım altında ortaya konulan bir başka uygulama, geleneksel okunabilirlik formülleri (readability formulas) eşliğinde sunulan metin sadeleş-

tirmedir. Geleneksel okunabilirlik formülleri, sözcüklerin ve cümlelerin uzunluklarına dayalı olup metin okunabilirliğini ölçen basit algoritmalardır. Bunlar anadili metin okunabilirliği öngörüleri konusunda başarılı bulunmuş fakat okunulan metnin anlaşılabilirliğinin zayıf göstergeleri olarak söylem analistleri tarafından da büyük ölçüde eleştiriye uğramışlardı. Ne olursa olsun, Crossley vd.'nin ifade ettiği gibi, geleneksel okunabilirlik formüllerinin kullanımı, sadeleştirilmiş metin oluşturmada oldukça yaygındır (2012: 91)[3].

Metin sadeleştirmenin etkilerini inceleyen son zamanlarda başarılar göstermiş diğer yaklaşımlar, corpus kullanımı ve sayısal analizleri içermektedir. Bu tür yaklaşımlar, özellikle sadeleştirilmiş ve özgün metinler arasındaki farkları incelemede yararlı olduklarını kanıtlamışlardır. Bu noktada başlangıç ve orta düzeydeki özgün ve sadeleştirilmiş metinlerin çok geniş orandaki dil bilimsel özellikleri, Coh-Metrix hesaplama aracı kullanarak incelenmiş; orta düzeyde, özgün metinlerin sözdizimsel olarak daha karmaşık olduğu ve mantıksal bağlantı unsurlarının daha büyük bir yoğunlukla yer aldığını ortaya konulmuştur. Diğer taraftan sadeleştirilmiş metinlerin (sözcük düzeyinde ortak atıflar ve anlamsal örtüşme ile ilgili) daha yüksek oranda anlama düzeyine ve (sözcüğün kullanılma sıklığı, sözcüğün çok anlamlılığı ve sözcük yakınlığı ile ilgili) daha düşük oranda sözcüksel karmaşıklığa sahip olduğu gösterilmiştir. Bu bulgular, sadeleştirme sürecinin metni anlama ile ilgili olarak daha fazla dil bilimsel özellikler içeren metinler ortaya çıkardığı yönündeki yorumları destekler niteliktedir (Crossley vd. 2012: 93).

Genel olarak bu uygulamaların ve sonuçlarının ortaya koyduğu tespit farklılıklarının, bazı potansiyel sınırlılıklara yol açabiliğini belirtmek gerekir. Bunların ilk akla geleni, yabancı dilde okuduğunu anlamaya yönelik söz konusu ölçümlerin anlamayı doğrudan değerlendirememiş olabileceğidir (Urano 2000: 12). Bu noktada metnin okunabilirliğinin mutlak anlamda aynı metnin anlaşılabilirliğine işaret etmeyebileceğini göz önünde bulundurmak gerekir. Çünkü bir cümlede yer alan sözcüklerin ve de her bir sözcüğün kendi içinde hece sayılarının az olması söz konusu cümlenin okur tarafından kolay anlaşılacağı anlamına gelmez. Bu tür niceliksel incelemelerin yanı sıra cümlede yer alan sözcüklerin anlamsal değerlerini de göz önünde bulundurmak gerekir. Bütün bunlar da gösteriyor ki, dil öğretim materyalleri geliştirmek durumunda olan kişiler, metin oluşturmada bilgisayar tabanlı sayısal ölçümlerin yanı sıra deneyimlerinden ve bir metni nelerin daha anlaşılır yapacağına dair sezgilerinden yararlanmaya devam edeceklerdir.

3. Sadeleştirme İşlemleri Metni Daha Anlaşılır Kılıyor mu?

Metin *değiştirim* süreçleri, *metin uyumu* (cohesion) ve *metin karmaşıklığı* (sophistication) anlamlarında çeşitlilik gösteren metinler ürettiği görülmektedir. *Sadeleştirilmiş* metin savunucuları, bu tür metinlerin daha anlaşılır dilsel girdi (input) sağladığını öne sürmektedir; çünkü, bu tür metinler daha az karmaşık sözlüksel özellikler (daha sık kullanılan sözcükler), *sadeleştirilmiş* sözdizimi ve tekrarlar yoluyla artan oranda uyum göstermektedir (Crossley vd. 2012: 92).

Bunun belirtildiği gibi olmadığını düşünen araştırmacılar ise sadeleştirme sürecinin potansiyel olarak daha karmaşık dil bilimsel özelliklere, dolayısıyla daha karmaşık olan yoğunlaştırılmış yapılara yol açabileceğini, bununla birlikte de daha az anlaşılır metinler üretebileceğini öne sürmektedirler. Örnek olarak Oh, dil öğretiminde sadeleştirmenin, yazılı girdinin anadilli olmayan okuyucular için anlamayı artırabilmesine rağmen bazı araştırmacılar tarafından çeşitli dezavantajlarının vurgulandığını belirtir. Bunlardan ilki, sadeleştirilmiş metindeki sınırlı söz varlığının ve kısa, basit cümlelerin, özgün hedef dile ait materyallerden uzaklaştıran "tutarsız, doğal olmayan" söylem şeklinde kendini gösterebileceği yönündedir. İkinci olarak Yano vd. 1994'ten alıntıladığı gibi, sadeleştirilmiş girdi dil öğretimi için yararlı olmayabilir çünkü, öğreniciler, potansiyel olarak bilinmeyeceği düşünülen dil bilimsel unsurlardan arındırılmış metni anlasalar bile, bu tür metinden çıkarmalar, öğrenicilerin nihai olarak bilmesi gereken unsurlara maruz kalmalarını da engelleyebilir. Honeyfield 1977'den alıntıladığı üçüncü noktada, okuma materyallerinin dilinin ve içeriğinin sadeleştirilmesi, öğrenicileri sadeleştirilmemiş hedef dil materyalleri için uygun olmayan okuma stratejilerine sevk edebilir. Son olarak yine Honeyfield 1977'den alıntıladığı gibi sadeleştirilmiş bir okuma parçası, uyumdan yoksunluğa sebep olabilir. Bu, özellikle de, metin içerisinde bazı bölümleri kestirmek, tahmin etmeye çalışmak gibi, o türden ilişkileri bilmeyi gerektiren belirli bir görevin söz konusu olduğu durumlarda sorun teşkil edebilir (2001: 71). Bu noktada örneğin dil öğrenicilerinin sadeleştirilmiş veya özgün metinleri okuma süreçlerinde dil bilgisinin yerini araştıran çalışmaların ortaya koyduğu veriler önem kazanmaktadır.[4] Sadeleştirmenin okunulan metni anlamaya etkisi konusunda Tweissi'nin, sadeleştirilmiş metinlerin okuduğunu anlama konusunda olumlu etki yaptığı ancak bu etkinin metindeki sadeleştirme miktarından değil sadeleştirme türünden kaynaklandığı yönündeki tespiti, üzerinde durulması gereken hususlardan biridir (1998: 201).

4. Metnin Uzunluğu, Anlama Üzerinde Ne Kadar Etkilidir?

Pek çok sadeleştirilmiş metin orijinal halinden kısadır; o nedenle, cümlelerin bazı parçalarını atarak metin özetleme, sadeleştirme sürecinde potansiyel bir adımdır. Ancak, Mehrpour ve Riazi'nin ifade ettiği gibi, bu soruyu öğreniciler üzerinde yaptıkları çalışmanın çıkış noktası kabul eden araştırmacılara göre, metnin uzunluğunun öğrenicilerin okuduğunu anlaması üzerinde çok büyük bir etkisinin olmadığı söylenebilir ve dolayısıyla bu yolla yapılan sadeleştirme, çok da gerekli olmayabilir (2004; ayrıca Urano 2000). Bu noktada bazı teknikler, özetleyici kısa metinler olarak sonuçlanan fakat hâlâ çok zor olan karmaşık cümleleri seçebileceği için, bu, sadeleştirme için yalnız başına yetersiz olabilir. Bazı araştırmacılara göre ise, metnin dilbilgisel özelliklerini değiştirerek yapılan sadeleştirmede genel baskı oranı, basitçe / sadece düşen cümleler yoluyla edilmiş olanlardan daha yüksektir (Petersen and Ostendorf 2007: 69). Buna karşılık, Newsom ve Gaite (1971: 123)'te olduğu gibi, kısa metin parçalarının daha kolay akılda tutulabileceğini gösteren çalışmalar öğrenme sürecinde, özellikle düzyazı türünde, kısa metinlerin kullanımını teşvik edici veriler ortaya koymaktadır.

Bu sonuçlar, büyük ölçüde yetişkinler üzerine yapılan deneysel çalışmalarla ortaya konulmuştur. Söz konusu hedef kitleye yönelik cümle uzunluklarını kısaltma ve sadece kısa, basit cümlelerden oluşan metin parçaları sunma, hedef kitlenin ilgisinin yanı sıra algılama düzeyinin de uzağında kalabilir. Bu çalışmaların ortaya koydukları ortak hüküm, yabancı dil öğrenicisine ağır işitiyormuş gibi yaklaşmama yönündeki uyarıya benzer bir uyarı olarak algılanabilir.

5. Özgün ve Sadeleştirilmiş Metin Tercihi Her Durumda Birbirinin Alternatifi midir?

Dil öğretim süreçlerinde yararlanmak üzere hazırlanmış materyaller ile ilgili önemli bir nokta olarak "Özgün ve sadeleştirilmiş metin tercihi her durumda birbirinin alternatifi midir?" sorusu üzerinde düşünmek gerekir. Hazırlanan materyalin hedef kitlenin her düzeyde niteliklerine uygun olması, anlaşılır olması, öğrenicinin kısa ve uzun süreli akademik başarılarını sağlamada yararlı olması gibi bakımlardan yeterlilikleri esas alındığında bu iki yaklaşımdan birine göre hazırlanmış materyalin her durumda en yararlı olduğunu söylemek güçtür. Her iki yaklaşıma göre hazırlanmış materyalin de güçlü ve zayıf tarafları vardır. Dolayısıyla, belirli özel durumların bir materyal oluşturma yöntemini diğerinin önüne çıkarması da doğal karşılanabilir.

Hazırlanan materyallerin her iki yaklaşımda da ortak hedefi anlaşılır ve okunabilir olma düzeyini olabildiğince yukarılara çekerken aynı zamanda hedef dile ve kültüre dair ilgi, öğrenme isteği uyandırmaktır. Bu noktada öğrenicinin hedef dilde dil bilimsel ve kültürel yeterlilikle ilgili düzeylerini yukarı çekmeyi hedefleyen söz konusu materyalin, onların öğrenim sırasında ortaya çıkan kaygılarını azaltırken diğer taraftan da onların hedef dili ve kültürü keşfetme arzularını da artırması gerekir (Green and Youngs 2001: 91).

Öğrenici kaygısı metin sadeleştirmenin gerekçelerinden biri olarak ön plana çıkmıştır. Kaygının diğer dil becerilerinden ayrı bir olgu olup olmadığı; okuma ile ilgili kaygı ve okuduğunu anlama arasında ilişkinin olup olmadığı sorularına cevap arayan çalışmalar vardır. İleri düzeydeki ikinci dil öğrenicileri üzerinde okuma ile ilgili kaygı ve okuduğunu anlama arasındaki ilişkiye yönelik yapılmış ilk çalışma, deneysel kanıtlarıyla birlikte, ileri düzeyde ikinci dil öğrenicilerinin okuma kaygısı taşımadıklarını ifade etmektedir. Aynı çalışma, bu öğrencilerin en çok konuşma, daha sonra yazma ve sonrasında da, düşük düzeyde olmakla birlikte, dinleme ve okuma kaygısı taşıdıklarını ifade etmekte; ayrıca, okuma eyleminin kendisinden çok, okuma sonrası (okuma sonrasında yapılması beklenen) görevlerin/ödevlerin daha büyük bir kaygı oluşturduğu; diğer taraftan konuşma sonrası kaygıların yazma sonrası kaygılardan fazla olduğu yine bu çalışmada belirtilmektedir. Okuma ile ilgili kaygının ileri düzey öğrenicilerinde oluşmadığı, bu tür bir kaygının ileri düzey ikinci dil öğrenicilerinin anlamalarını aksatmadığı yönündeki söz konusu araştırma sonucunun, ileri düzey öğrenicilerine yönelik özgün metin kullanımı için hiçbir engelin bulunmadığını gösterdiği söylenebilir. Diğer taraftan bu çalışmalar, ileri düzey ikinci/yabancı dil öğrenicileri okuma ve diğer beceriler bakımından kaygılar taşımazken, düşük dil kullanım yetisine sahip öğrenicilerin konuşma, yazma ve dinlemenin yanı sıra okuma sırasında ve sonrasında da kaygılar taşıdığını desteklemektedir. Öğrencilerin okuma ile ilgili kaygılarını azaltmak ve bu kişilerin kendine güvenlerini artan oranda ortaya çıkarmak amacıyla düzeylere göre oluşturulmuş okuma metinlerinden yararlanma düşüncesi güçlü bir şekilde belirmiştir. Bu ve benzeri çalışmalar daha çok ikinci/yabancı dilde eğitim uygulamaları sürecindeki öğrenci kaygılarına odaklanmaktadır. Bu nedenle hedef dilin yazı sistemlerinin, okuma veya dinleme sonrasındaki görevlerin öğrenci üzerinde oluşturduğu türden kaygılar sonuç olarak ortaya konulmaktadır. Bu sonuçların, genel ikinci/yabancı dil öğrenme kaygılarıyla ilişkisi daha ayrıntılı çalışmaları gerektirmektedir (Brantmeier 2005). Bu noktada Ragan'ın ifade ettiği gibi, sadeleştirme, öğrenicinin, yabancı sözcüklerin yarattığı hayal kırıklığı vb,

uğraşmak zorunda olacağı dil yükünü azaltarak onun, parçanın esas anlamına odaklanmasına olanak tanır (2006).

Bunlara karşılık, anadilli olmayan konuşurlar için sözlü veya yazılı metni *değiştirim/uyarlama* sürecinin ortaya koyması gereken ideal uygulama; öğrenicilerin, metinden öğrenme yoluyla ihtiyaç duydukları yeni dil bilimsel biçimleri atmadan ve de metnin özgün anlam bütünlüğünü zayıflatmadan onların anlama düzeylerini yükseltmektir (Long and Ross 1993: 29).

Sadeleştirme sürecinde ortaya konulan dil bilimsel uygulamalara ek olarak, özellikle yayıncılar; metnin konu içeriğini, metni okuyabilmek için gerekli olan kültüre ve de arka plana dair bilgileri, öğrenici ve öğrenme çevresi ile ilgili karakteristik özellikleri, metnin edebi değerini ve piyasasını dikkate almak zorundadır (Lotherington and Wolosyzn 1993: 141). Dil öğretim sürecinde materyal üretiminde belirli bir yönteme bağlı kalmak yerine hedef kitlenin niteliği gözetilerek o durum için uygun olan yöntemi tercih etmenin önemini görmek gerekmektedir. Buna göre, 'Amerika tarihinde altına hücum' ile ilgili bir metin konusunda, Amerikalı olmayan dolayısıyla konu ile ilgili yeterli ön bilgiye sahip olmayan öğrenicilerin karşılaşabileceği güçlüğün üstesinden gelmek için 'açıklama yoluyla genişletilmiş (elaborated) bir metin daha uygun olabilir. Konu ile ilgili temel ön bilgiyi, yine temel söz varlığı ile birlikte ek olarak metne dahil etmek, metni doğrudan veya sadece mevcut söz varlığı sadeleştirilerek sunmaktan daha yararlı olabilir (Ragan 2006). Ayrıca, sadeleştirilmiş kolay metinler kısa vadede öğrenicilerin anlama düzeyini artırırken, öğrenicilerin neler yapabileceklerini görmelerine engel olabilmekte, onların uzun vadede kendine güvenlerine de zarar verebilmektedir. Yine aynı öğreniciler eğer sadece kolay okuyabildikleri metinleri okumayı sürdürürlerse, onların pratik yapmak ve stratejileri uygulamak için bir sebepleri de kalmayabilir. Öğrenicilerin sadece daha zor metinleri okudukları sürece stratejik düşünmeyi hayata geçirebileceklerini de dikkate almak gerekmektedir (Ragan 2006).

Ana dil konuşurlarının iletişim ortamlarında öğrenici kaygılarından uzak olarak doğal yolla üretilmiş özgün metinler, içerdikleri söz varlığının ve dilbilgisi yapılarının uygunsuzluğu bakımlarından öğrenicilerin öğrenme süreçlerini olumsuz etkileyebilmektedir. İkinci/yabancı dil öğretiminde öğrenicinin yeterlilik düzeyine göre başlangıç grupları ve orta düzey öğrenicileri için ağırlıklı olarak değiştirilmiş metin kullanımının yararlı hatta gerekli olduğu görülmektedir. Özgün metin kullanımının ise öğrenici kaygılarının daha az olduğu görülen ileri düzey grupları arasında tercih edilmesi, artan akademik başarı ve ana dili konuşurları karşısında akıcı

iletişim sağlayabilme bakımlarından daha çok tercih edilmesinin gerekli olduğu görülmektedir.

Özellikle özgün metinlerin, dil öğreniminin doğal süreçleri olarak ortaya çıkan her bir kademesine yönelik değiştirim işlemlerinde sezgisel (intuitive) yaklaşımın ağırlıklı biçimde tercih edildiği, son yıllarda buna ek olarak dil bilimsel süreçleri tanımlayarak ve de bilgisayar tabanlı uygulamalar yaparak değiştirim yapıldığı anlaşılmaktadır. Son yıllarda ortaya konulan bu tür çalışmalar, dil öğretim elemanlarının sadece "Bir metni neler daha okunabilir, anlaşılabilir yapar?" üzerine deneyimlerinden ve sezgilerinden kaynaklanabilecek sorunların çözümüne yardımcı olabilir.

Açıklamalar

[1] Bu kavramlar ve terimleri ele alan bazı çalışmalar için bk. Yano vd. 1994, Young 1999, Oh 2001, Ragan 2006.

[2] Bilgisayar tabanlı ölçümler için ayrıca bk. Barzilay, Regina and Elhadad, Michael (1997) "Using Lexical Chains for Text Summarization", in *Advances in Automatic Text Summarization*, Chapter 10, I. Mani and M.T. Maybury eds, MIT Press, 1999 (revised and expanded version of the paper in *Intelligent Scalable Text Summarization Workshop (ISTS'97)*, ACL, Madrid, 1997) (http://research.microsoft.com/en-us/um/people/cyl/download/papers/lexical-chains.pdf Alıntılama Tarihi: 28.06.2011) ve Silber, H. Gregory and McCoy, Kathleen F. (2007) "An Efficient Text Summarizer Using Lexical Chains", Proceedings of the First International Natural Language Generation Conference, June 12-16, 2000, Mitzpe Ramon, Israel- INLG 2000, pp. 268-71. (http://acl.ldc.upenn.edu/W/W00/W00-1438.pdf Alıntılama Tarihi 28.06.2011)

[3] Türkçe için geliştirilen okunabilirlik formülleri ve ortaya konulan uygulama örnekleri olarak bk. Ateşman, Ender (1997) "Türkçede Okunabilirliğin Ölçülmesi", *A. Ü. TÖMER Dil Dergisi*, 58: 71-74.; Bezirci, Burak ve Yılmaz, Asım Egemen (2010) "Türkçe İçin Yeni Bir Okunabilirlik Ölçütü Önerisi". *18. Sosyal İşleme ve İletişim Uygulamaları Kurultayı Bildirileri*. s. 368-371. Diyarbakır.

[4] Konuyla ilgili olarak bk. Jung, Jookyoung (2009) "Second Language Reading and the Role of Grammar", *Teachers College, Columbia University Working Papers in TESOL & Applied Linguistics*, Vol. 9, No. 2, pp. 29-48.

Kaynaklar

Allen, David (2009). "A study of the role of relative clauses in the simplification of news texts for learners of English". *System* 37: 585–99.

Ateşman, Ender (1997). "Türkçede Okunabilirliğin Ölçülmesi". *A. Ü. TÖMER Dil Dergisi* 58: 71-74.

Aziz, Anealka, Chan Yuen Fook and Zubaidah Alsree (2010). "Scientific Structural Changes within Texts of Adapted Reading Materials". *English Language Teaching* 3: 216-223.

Barzilay, Regina and Michael Elhadad (1997). "Using Lexical Chains for Text Summarization". *Advances in Automatic Text Summarization*. Chapter 10, I. Mani and M.T. Maybury eds, MIT Press, 1999. (revised and expanded version of the paper in *Intelligent Scalable Text Summarization Workshop (ISTS'97)*, ACL, Madrid, 1997) (http://research.microsoft.com/en-us/um/people/cyl/download/papers/lexical-chains.pdf Alıntılama Tarihi: 28.06.2011)

Bezirci, Burak ve Asım Egemen Yılmaz (2010). "Türkçe İçin Yeni Bir Okunabilirlik Ölçütü Önerisi". *18. Sosyal İşleme ve İletişim Uygulamaları Kurultayı Bildirileri*. Diyarbakır. 368-371.

Brantmeier, Cindy (2005). "Effects of Reader's Knowledge, Text Type, and Test Type on L1 and L2 Reading Comprehension in Spanish". *The Modern Language Journal* 89: 37-53.

Crossley, Scott A., Philip M. McCarthy, Max M. Louwerse and Danielle S. McNamara (2007). "A Linguistic Analysis of Simplified and Authentic Texts". *The Modern Language Journal* 91: 15-30.

Crossley, Scott A. and Danielle S. McNamara (2008). Assessing Second Language Reading Texts at the Intermediate Level: An approximate replication of Crossley, Louwerse, McCarthy, and McNamara (2007). *Language Teaching* 41/3: 409-429.

Crossley, Scott A., David Allen and Danielle S. McNamara (2011). "Text readability and Intuitive Simplification: A Comparison of Readability Formulas". *Reading in a Foreign Language* 23/1: 84-102.

Crossley, Scott A., David Allen and Danielle S. McNamara (2012). "Text Simplification and Comprehensive Input: A Case for Intuitive Approach". *Language Teaching Research* 16/1: 89-108.

Green, Anne and Bonnie Earnest Youngs (2001). "Using the Web in Elementary French and German Courses: Quantitative and Qualitative Study Results". *CALICO Journal* 19: 89-122.

Hancıoğlu, Nilgün and John Eldridge (2007). Texts and frequency lists: Some implications for practicing teachers. *ELT Journals* 61 (4): 330-340

Honeyfield, John (1977). "Simplification". *TESOL Quarterly* 11(4): 431-440.

Jung, Jookyoung (2009). "Second Language Reading and the Role of Grammar". *Teachers College, Columbia University Working Papers in TESOL & Applied Linguistics* 9/2: 29-48.

Long, Michael H. and Steven Ross (1993). "Modification that Preserve Language and Content". *Simplification: Theory and Application*. Ed. M.L. Tickoo. SEAMEO Regional Language Centre Press. 29-52.

Lotherington-Woloszyn, Heather (1993). "Do Simplified Texts Simplify Language Comprehension for ESL Learners?". *Theory and Application*. Ed. M.L. Tickoo. SEAMEO Regional Language Centre Press. 140-154.

Mehrpour, Saeed and Abdolmehdi Riazi (2004). "The Impact of Text Length on EFL Students' Reading Comprehension". *Asian EFL Journal* 6/3: 235-243. (http://www.asian-efl-journal.com/Sept_04_sm_ar.pdf Alıntılama Tarihi 19.07.2012)

Newsom, Robert Stone, and A. J. H. Gaite (1971). "Prose Learning: Effects of Pretesting and Reduction of Passage Length". *Psychological Reports* 28: 123-129.

Nunan, David (1999). *Second language teaching and learning*. London: Heinle & Heinle.

Oh, Sun-Young (2001). "Two Types of Input Modification and EFL Reading Comprehension: Simplification Versus Elaboration", *Tesol Quarterly* 35(1,Spring): 69-96.

Petersen, Sarah E. and Mari Ostendorf (2007). "Text Simplification for Language Learners: A Corpus Analysis". *Speech and Language Technology in Education*: 69–72.

Ragan, Alex (2006). "Using Adapted Text in ELL Clasroom". The ELL Outlook March/April, (http://www.coursecrafters.com/ELL-Outlook/2006/mar_apr/ELLOutlookITIArticle1.htm Alıntılama Tarihi 19.04.2011)

Silber, H.Gregory and Kathleen F. McCoy (2007). "An Efficient Text Summarizer Using Lexical Chains". *Proceedings of the First International Natural Language Generation Conference*. June 12-16, 2000. Mitzpe Ramon, Israel-INLG 2000. 268-71. (http://acl.ldc.upenn.edu/W/W00/W00-1438.pdf Alıntılama Tarihi 28.06.2011)

Tweissi, Adel I. (1998). "The Effects of the Amount and Type of Simplification on Foreign Language Reading Comprehension". *Reading in a Foreign Language* 11/2: 191-206.

Urano, Ken (2000). *Lexical Simplification And Elaboration: Sentence Comprehension And Incidental Vocabulary Acquisition*. Hawai: University of Hawai A

Thesis of Master of Arts in English as a Second Language. (http://www.urano-ken.com/research/thesis.pdf Alıntılama Tarihi Erişim 28.11.2011).

Yano, Yasukata, Michael H. Long and Steven Ross (1994). "The effects of simplified and elaborated texts on foreign language reading comprehension". *Language Learning* 44: 189–219.

Young, Dolly Jesusita (1999). "Linguistic simplification of SL reading material: Effective instructional practice?". *Modern Language Journal* 83: 350–366.

Zainal, Zaidah and Prema Baskeran (2010). "A Comparative Study of Reading Authentic and Non-Authentic Text". 1-7. (http://eprints.utm.my/11075/1/A_Comparative_Study_Of_Reading_Authentic_And_Non-Authentic_Text.pdf Alıntılama Tarihi 15.09.2012)

bilig
SPRING 2013 / NUMBER 65
135-150

On Problems Related to the Use of Simplified Texts in Second/Foreign Language Teaching

Mustafa Durmuş*

Abstract

In the process of language teaching, one of the main approaches is to present the text in a way that is more comprehensible in terms of the learner's level. Reading materials are directly produced for this purpose, or selected authentic materials are prepared through modification in order to make these materials suitable for students' levels or course content. One of the methods of text modification in language teaching is simplification. This study discusses approaches that deal with the process of simplification and significant points considered to be related to the scientific stages of simplification. The subject is evaluated through the primary publications in this field, and in this way the basic literature is introduced for people who would like to do further research on this topic.

Keywords

Simplification, text modification, adaptation, second/foreign language teaching

* Assist. Prof. Dr., TOBB University of Economics and Technology Department of Turkish Language and Literature – Ankara / Turkey
mdurmus@etu.edu.tr

билиг
Весна 2013 / Выпуск 65
135-150

О проблемах упрощенного текста при преподавании второго/иностранного языка

Мустафа Дурмуш*

Аннотация

Одним из основных подходов к созданию текстов в процессе языкового обучения является обеспечение понятливости текста с точки зрения уровня знаний студента. Материалы для чтения готовятся либо непосредственно для этой цели, либо оригинальный (аутентичный) материал путем модификации приводится в соответствие с уровнем знаний или темой занятия. Одним из видов модификации в языковом обучении является упрощение текста. В этой работе рассматриваются преобладающие подходы процесса упрощения, а также важные моменты научных этапов этого процесса путем рассмотрения определенных вопросов. В этой работе данная тема проанализирована с точки зрения различных основных источников, написанных в этой области, а также предлагается основная литература для исследователей в данной области.

Ключевые слова

упрощение, модификация текста, адаптация, преподавание второго/иностранного языка

* Док., Университет экономики и технологии ТОББ факультет турецкого языка и литературы - Анкара / Турция
mdurmus@etu.edu.tr

bilig
BAHAR 2013 / SAYI 65
151-164

Edebiyatta Bedîiyyeler ve Bir Kasîde-i Masnû'a İncelemesi

Sadettin Eğri*

Öz

İslâm medeniyeti içerisinde Arap, İran ve Türk edebiyatlarında örnekleri yaygın görülen bedîiyyeler; her bir beytinde edebî sanatlardan örneklerin verildiği kasidelerdir. Arap edebiyatında İslâmiyetten önce cahiliye döneminde de mevcut olan bu sanatlı kasîdeler (kasîde-i masnû'a), Hz. Muhammed'i medhetmek amacıyla yazılmaya başlandı. Beyit sayıları dört yüzü aşan bu şiirler, Abbasiler döneminde "bedîiyyât" adı ile bir ilim haline dönüştü. Zamanla İran edebiyatında da örnekleri verilen bu sanat eserleri, farklı konuları işlemeye başladı. Türk edebiyatında ise fazla örneği görülmemektedir. XVI. yüzyılın büyük sanatkârı Lâmi'î Çelebi'nin sanatlı kasîdesi, bu çeşit eserleri tanımak için güzel bir örnektir. Lâmi'î Çelebi, kasîdesinin her beytinde edebiyatta kullanılan bir sanatı uygulamıştır.

Anahtar Kelimeler

belâgat, bedîiye, bedîiyyât, kasîde-i masnû'a, Lâmi'î Çelebi

Giriş

Şiirin her beytinde bir sanatın gösterildiği masnû kasideler (kasâid-i masnû'a), bedîi sanatlar içerisinde değerlendirilmektedir. Cahiliye Devri'nden beri Arap edebiyatında örnekleri görülen sanatlı kasîdeler, Abbasiler Dönemi'nde bir ilim halinde kendini gösteren bedîiyyât ile bir tarz olarak ortaya çıkmıştır. İran edebiyatında da muhtevaca zenginleşen masnû kasîdeler, Türk edebiyatında beğenilmesine rağmen yaygınlaşmamıştır. Bu tür kasideler temelde medhiye anlayışına dayandığı için ve her beyitte bir sanatı örneklendirme gereğinin zorluğu bu sebeplerden sayılabi-

* Yrd. Doç. Dr., Uludağ Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü - Bursa / Türkiye
sadettin@uludag.edu.tr

lir. Bedîiyyât, aslında Hz. Peygamber'i methetmek için yazılan ve her beytinde en az bir bedîi sanat bulunan kasîdelere denir. Hassân bin Sâbit ve Kâ'b bin Züheyr gibi şairlerin Hz. Peygamber hayatta iken bu tür şiirler yazdığı bilinmektedir.

Bedî'iyye, Emevi ve Abbasiler Devri'nde gelişerek günümüze kadar devam etmiştir. Ancak Hz. Peygamber'i methetmek için yazılan her kasîdeye bedîiyye denmemiş, bu tür kasîdelerde beyit sayısının en az elli olması, her beytin bedîi sanatlardan en az birini ihtiva etmesi, kasîdenin basît bahriyle nazmedilmiş olması, redif harfinin (revî) kesreli "mîm" olması gibi özellikler aranmıştır. Safiyüddin el-Hillî'den (ö.750/1349) XIX. yüzyıl sonlarına kadar İslâm dünyasında 100 kadar bedîiyye nazmedilmiştir.[1] Bedîiyyelerin her bir beytinde bir sanat sadece teknik olarak bulunabileceği gibi hem teknik hem de ifade olarak bulunabilir ve bu tarz beyitler o bedîi sanat için bir örnek teşkil eder. Bu eserlerde edebi sanatların çok olması sebebiyle bedîiyyelerin anlaşılabilmesi için şerhlere ihtiyaç duyulmuştur. Hillî (ö.750/1349), Nesîb Neşavî, İbn Câbir el-Endülüsî (ö.781/1379), Zeynüddîn Şa'bân b. Muhammed b. Dâvud el-Âsârî (ö.828/1424), Aîşe el-Bâûniyye (ö.922/1516), Tâhir el-Cezâirî (ö.1338/1919) gibi isimlerin 100 ile 400 beyti bulan kasîdeleri ve bu eserlerin şerhleri mevcuttur. XVIII. yüzyıldan itibaren Hûrî Nikolavus (ö.1755), Nâsif b. Abdullah el-Yâzîcî (ö.1870), Ersânyûs b. Yûsuf b. İbrahim el-Fâhûrî (ö.1883) gibi şairlerin Hz. İsâ'yı methetmek için bu kasîdelerden yazdıkları bilinmektedir (Kılıç 1992: 323-324).

XIII. yüzyıl sonlarından günümüze XX. yüzyıla kadar gelen kasîde-i masnû'a/bedîiyye yazma geleneği dinî ve sosyal hayattaki gelişmelere paralel olarak terkedilmeye başlanmıştır. Arap edebiyatından Fars edebiyatına geçen bu kasîde türü; Selmân-i Sâvecî (ö.778 veya 770/1376), Kıvâmuddîn-i Gencevî ve VI/XII. yüzyılda yaşamış olan Türk asıllı büyük şairlerden olan Zahîr-i Fâryâbî'nin eserleri ile en güzel örneklerine ulaşmıştır.

Masnû' Kasîde

Arap edebiyatında "bedîiyye" diye bilinen fakat çok değişik isimlerle tanınan bu edebî tür; İran ve Türk edebiyatlarında daha çok "kasîde-i masnû'a" başlığı altında bilinmektedir. Her bir veya birkaç beyti edebî sanatlardan bir sanata örnek olan ve farklı sayılarda edebî sanatı içeren bu manzumeler üç çeşittir (Değirmençay 2003: 55-57).

1. Her beyti, bir ya da birkaç edebî sanat için tam bir örnek sayılabilecek şekilde bütün edebî sanatları içinde bulunduran kasîde.

2. Tüm beyitlerinde aynı edebî sanata yer verilen kasîde.
3. Birkaç beyitte bir, çeşitli aruz vezni ve kafiye ile bazı mısra veya beyitlerin yazıldığı, onlarda edebî sanatların gösterildiği kasîdedir.

Türk edebiyatında ise kasîde-i masnû'a[2] örnekleri Arap ve İran edebiyatlarında görüldüğü kadar yaygın değildir. Gelibolulu Sürûrî'nin *Bahrü'l-Maârif* adlı eserinden kopya edildiği tahmin edilen ve *Istılâhât-ı Şuarâ* adıyla Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi'nde bulunan ve yazarı belli olmayan kitapçığın sonunda eksik olan masnû kasîde vardır. Ayrıca XVI. yüzyıl Türk edebiyatının en önemli şairlerinden Bursalı Lâmi'î Çelebi'nin *Divan* ve *Hüsn ü Dil* adlı eserlerinde 39 beyitlik bir kasîde-i masnû'a dikkati çekmektedir.

Lâmi'î Çelebi ve Kasîde-i Masnû'ası

Lâmi'î Çelebi (ö.938/1532), XVI. yüzyılın dikkate değer şairlerinden biridir. Bazıları telif, bazıları tercüme olmak üzere manzum ve mensur birçok eser kaleme almış; devrinde şair, özellikle düzyazı üstadı olarak tanınmıştır. Türkçenin yanısıra Arapça ve Farsçayı da hakkıyla bilip, kırktan fazla kitap yazmıştır. Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*'de 60 kadar eserinin olduğunu söyler (1997: 548). Üç ayrı dilde eser verebilecek dil ve üslup zenginliğine sahiptir. Eserlerinin çokluğu ve farklı adlarla anılmasının yanında müstakil eser hüviyeti taşıyabilecek özelliklere sahip eserlerinin (*Divan Dîbâcesi* gibi) de bulunması dolayısıyla, eserlerinin sayısı farklı rakamlarla belirtilmektedir. Mollâ Câmî'nin *Nefehâtü'l-Üns* ve *Şevâhidü'n-Nübüvve* adındaki iki eserini tercüme ettiğinden, kendisine "Câmî-i Rûm" ünvanı verilmiştir.

Süleymaniye Kütüphanesi Lala İsmail Bölümü 481 numarada kayıtlı bulunan *Lâmi'î Dîvânı*'nın mukaddime kısmında incelemeye konu olan kasîde-i masnû'a mevcuttur. Türk edebiyatında yaygın olarak örneklerini göremediğimiz bedîiyye manzumelerine emsal olması bakımından ele alınan ve 39 beyitten oluşan bu kasîde; Yavuz Sultan Selim'i (1470-1520) övmek için yazılmış bir medhiyyedir. Onun adaleti, kahramanlığı, cesareti, yeryüzüne hükmetmesi, halkına olan cömertliği gibi klâsik medhiyelerde de görülen özellikleri sıralanır. Bununla birlikte şiirin her beytinde bir sanat örneği gösterilir. Söz ve manaya yönelik sanatların tatbik edildiği bu kasîde-i masnû'ayı ve orada bulunan sanatları fark edip tanıyabilmek için; metnin eski harflerle yazılı olduğu nüsha düşünülmelidir.

Beyitlerdeki sanatlar başlıklar halinde verildikten sonra, ilgili sanata ait tarifler kısaca sunulmuştur. Şiirde bulunan sanatları günümüz imlâsı ile tespit etmenin zorluğu dikkate alınarak, belirgin kelimeler ve uygulamala-

rın altı çizilmiştir. Bahr-i Remel'in "Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilün" kalıbıyla yazılan ve incelemeye konu olan kasîde ve sanatlar şöyledir:

Hâzihi kasîdetün müştemiletün bi-sanâyi'i'l-eş'âri 'alâ-bedâyi'i'l-eshâri mevsûmetün bi-levâmi'i'l-belâgati 'an-metâli'i'l-fesâhati li-muhariri Mahmûd bin Osmân bin 'Ali el-Lâmi'î afa'llâhu 'anhüm bi-lutfi'l-a'lâ (Lâmi'î, v.18b-21a):[3]

Hüsnü'l-Matla'i fi't-Tersî'i: Beytin mısralarındaki kelimelerin hepsi, karşılıklı olarak vezin ve kafiye bakımından birbirine uygundur.

Ey Süleymân satvet ü 'Îsî kadem Yûsuf likâ
V'ey Nerîmân heybet ü Hâtem kerem Cemşîd-râ

Tecnîsü Tâm: : İmlâ ve telaffuz bakımından aynı, anlam bakımından farklı olan kelimeler bir araya getirilmiştir.

Kul olar kul koşarup görse cemâlün hûr-ı 'ayn
Gül gibi gülsen cinân gibi cihân tolar safâ

Tecnîsü Nâkıs: Birbirine benzer kelimelerin harfleri aynı, harekeleri farklıdır.

Ay (u) günle kavl olunmış kularundur mihr ü mâh
Müşterî olalı yıllardur çü 'abd-i müşterâ

Tecnîsü Zâyid: İmlâ ve telaffuzları birbirine benzeyen kelimelerin birinin sonunda fazladan bir harf vardır.

Hâk-i râhun baht u devlet çeşmesine âb rû
Ayagun tozı sa'âdet çeşmine kuhl-ı celâ

Tecnîsü Hat: İmlâ ve telaffuzları birbirine benzeyen kelimelerin noktaları farklıdır.

Memleket bir cismdür tapundurur rûhı ânun
Saltanat bir çeşmdür 'adlündurur ana ziyâ

Tecnîsü Mürekkeb: İmlâ ve telaffuzları birbirine benzeyen kelimelerin biri tek, diğeri iki kelimeden oluşmuştur.

Kârı zâr olur senünle kim iderse kâr-zâr
Tolmayan cânı nevân ile olur cânına vâ

Tecnîsü Mükerrer: Yan yana bulunan iki kelimeden birincisinin son kısmıyla ikincisinin imlâ ve telaffuzları aynıdır.

Sensün ol 'âdil-i dil ü şâh Skender der bu gün
Çekdi tîg-ı âhenîni sedd-i Ye'cûc-ı belâ

Tecnîsü Mutarref 'alâ-Selâseti Envâ'in: İmlâ ve telaffuzları birbirine benzeyen kelimelerin son harfleri değişiktir. Lâmi'î Çelebi bu beyitte üç çeşit tecnîs sanatı yapmıştır.

Zıll-i 'adlün hâris-i âfâkdur âfâtdan
Hârr-ı zulm ü cevr-i devriyçün zihî hoş meltecâ

Kalbü Küll 'ale't-Tarîkayn: Bir kelimede bulunan harfler tamamen ters çevrilerek başka bir kelime elde edilmiştir.

Menziletde hâke saymaz kâh-ı 'adni işigün
Ferşdür 'izz ü şerefde kadrüne nisbet semâ

Kalb-i Ba'z: Bir kelimede bulunan harfler kısmen ters çevrilerek başka bir kelime elde edilmiştir. Kalb-i mu'vec de denir.

Dahl ider huld-i berîne kasrunun her suffası
Raks urur havzun içinde mihr ü meh subh u mesâ

Reddü'l-'Acüz ile's-Sadr: Beytin başında bulunan kelime, sonunda da gelmiştir. Bir kökten türememiş, fakat bir kökten türemiş gibi görünen ve anlamca da farklı olan iki kelimeden biri, beytin başında, diğeri sonunda gelmiştir.

Kîmyâ hâsiyyet olsa hâk-i pâyün tan mıdur
Tan budur kim hâk-i pâyün gibi ola kîmyâ

Nev'-i Âhar 'alâ-Tarîkı't-Tazammun: Bu beyitte ise reddü'l-'acüz ale's-sadr sanatı yapılırken; birinci mısraın ilk kelimesi olan "iştirâ"nın harfleri yer değiştirmiş ve "irtişâ" kullanılmıştır.

İştirâ'-i kadr içün zer harc ider kupunda şems
Bâb-ı lutfun gerçi kim meftûhdur bî-irtişâ

Nev'-i Âhar 'alâ-Tarîki Kalb-i Müstevî: Reddü'l-'acüz ale's-sadr sanatı icra edilirken, ilk kelimenin son hecesi sonda tekrarlanır.

İlticâ itse aceb mi işigüne hâss (u) âm
Kim cihânda yok ânun gibi dahi emn üzre câ

Cem' u Tefrîk: Şâir, iki veya ikiden fazla anlamı bir hükümde topladıktan sonra onların farklı şeyler olduğunu söylemesidir.

İsterem dün gün 'adûn ile tapuna ola yâr
Sana kadr ü 'izzet ona mihnet ü derd ü belâ

Nefy ü İsbât: Bir konuyu olumsuz özelliği ile ele alıp, sonradan ispat etmek demektir.

Yokdurur devründe hûnîn ciger illâ kadeh
Düşmedi 'ahdünde bir nâlân meger yerbut sirâ

Teşbîh-i Mutlak: Beyitte, teşbihin dört unsuru, benzeyen, benzetilen, benzetme edatı ve benzeme yönü açık olarak bulunmaktadır.

Subh-veş sancag açup gün gibi salsun tîg-ı zer
Heft iklîmidür tersün-i sihr-i tesr diyince hâ

Teşbîh-i Meşrût: Teşbihte şart bulunmaktadır.

Bahr okurdum tab'una bahr olmasa sâyil-i nihâd
Kân dir idüm keffüne kân olsa ger ehl-i sehâ

Teşbîh-i Te'kîd: Benzetme sanatında teşbih edatı söylenmezse teşbîh-i müekked/te'kîd olur. Bu sanatlar daha makbuldür.

Belki feyzün dehşetinden bahr olupdur bî-karâr
Belki cûdun mihnetinden kân düşüpdür bî-nevâ

Teşbîh-i İzmâr: Teşbih, açık olarak belirtilmemiş; işitenin dikkat etmeden benzetmenin varlığını anlayamayacağı şekilde getirilmiştir.

Çünki destün ebrdür hasmun bî-çûndur eşk-bâr
Çünki deryâdur dilün 'âlem neden pür-mâcerâ

Teşbîhü Tafdîl: Methedilen, önce bir şeye benzetilmiş sonra ondan daha üstün tutulmuştur.

Âsitânun çerh-i a'zamdur velî bî-inkılâb
Tal'atun bir şems-i tâbândur togar subh u mesâ

İltifât: Bir belâgat terimi olarak sözü birinci, ikinci veya üçüncü şahıs kiplerinden biri ile ifade ederken diğer bir kipe nakletmektir.

Kapuna yüz sürdügiyçün buldı bu kadri güneş
Ey güneş hoş südde-i 'ulyâya itdün ittikâ

İyhâm: Şüpheye düşmek veya düşürülmek anlamına gelir, gerçek veya mecâzî anlamları taşıyan kelime veya tamlamanın uzakça anlamını kastetmektir. Tevriye de denir.

Feyz-i ihsânun ider dürri sadef içre yetîm
Neşr-i eltâfun kılur butsân-ı dehri pür-nevâ

Muhtemilü'z-Zıddeyn: Telvîhât sanatlarından olup, bir sözün iki taraflı, yani hem medhe hem de zemme yönelik olabilecek tarzda söylenmesidir. Bu sanata Tevcîh de denilir.

Bulmadı kapun gibi çerh-i felek bir âsitân
Görmedi tapun gibi devr-i kamer bir pâdişâh

Te'kîdü'l-Medh bimâ-Yüşbihi'z-Zemm: Birini eleştiriyormuş gibi görünüp, onu aslında övme sanatı.

Sâye-i 'adlünde râhat-ı 'âlem illâ sîm ü zer
Dest-i cûdundan perîşân olup eyler iştikâ

Müste'âr-ı Hâlis: Alışılmamış istiârelerdir. Ancak seçkin insanlar tarafından anlaşılabilecek istiâre-i hâsiyye/istiâre-i garibiyyedir.

Gülşende bir semen-ber câriye âb-ı revân
Hıdmetünde bir yumuş oglanıdur bâd-ı sabâ

Müste'âr-ı Tahyîlî: Kapalı istiârenin olduğu yerde sözün gerçek anlamının kullanılmadığını göstermek için yazılır.

Kuş olup pervâz iderse âsumâna düşmenün
Çengelü'l-haffâr-ı kahrundan kaçan olur rehâ

Müvecceh: Vech-i Şebeh, beyan terimlerinden olup, benzeyen ile benzetilen arasındaki ilişkiden doğan sanattır. Yani benzeme yönünü anlatan sözdür.

Kopdı cûdundan yüregi geldi k'ânun agzına
Nitekim kahrun sadâsından 'adûnun Husrevâ

İrsâlü'l-Mesel: Bir fikri ispat için misal getirmektir. Bunun için atasözü veya hikmetli bir söz delil olarak kullanılabilir. Îrâd-ı Mesel de denir.

Lutfun ile 'âlemi sîrâb idersün tan mıdur
Sebzeler nîsan ile lâ-büd bulur neşv ü nemâ

İrsâlü'l-Meseleyn: Aşağıdaki beyitte iki fikrin iki örnekle yorumlandığı sanattır.

Bir fütüvvet çeşmesi yüz bin günâh âlûdeyi
Bir mürüvvet çeşmesinden bahr olur yüz Kerbelâ

İştikâk: Bir kök ile bir kökten türemiş bir veya daha fazla kelimenin aynı ibarede bulunmasıdır.

Dûd-ı âhı kimsenün eflâke memdûd olmadı
Tîgun urdı tal'at-ı dehre virelden rûşenâ

Su'âl u Cevâb: Metinde soru ve cevap bir arada bulunur. "Dedim-Dedi" şeklindeki manzumelere benzer.

Tâli'ümde çok nuhûset var didüm bir kâmile
Didi kim olmak dilersen devletiyle âşinâ

Münkatı'u'l-Hurûf: Muvassal/Mevsûl sanatının zıddı olup, sadece birbiri ile bitişmeyen harfler ile beyit yazılır.

Rûy-ı zerd ü zârun ur dilden der-i Dârâ vü dâr
Ârzû-yı dâveri derdine zer-dürür devâ

Mevsûlü'l-Hurûf: Meânî terimlerinden olup, yalnız bitişen harflerden oluşan kelimeler ile yapılır.

Memleket zabtına sensin müstahakk-ı saltanat
Kim cemî'-i halka fazlun şu'le-i şems-i duhâ

Mu'ammâ der-İsm-i Selîm Şâh: Çözümlenmesi halinde bir şahsın isminin çıktığı bilmecedir. Bu dizelerde ise farklı metotlarla Sultan Selim'in ismi bilmece olarak verilmiştir. Çözümlemesi değişik tekniklerle yapılmaktadır.

Bagladı dil mihrüne halk-i cihân iy bahr-i cûd
Sana her şâh-ı diyâr olsa 'aceb mi hâk-i pâ

Tensîku's-Sıfât: Bir şahsı veya bir şeyi peşpeşe sıfatlarıyla zik etmektir. Bu beyitte sultanın adaleti, cömertliği, kızgınlığı, gücü sıralanmıştır.

Husrevâ sana bu devr içre müsellemdür bu gün
Dâr ü gîr ü 'adl ü dâd ü haşmet ü cûd u sehâ

Tebyînü'n-Neseb: Medh edilen kişi ki; bu kasîdede Yavuz Sultan Selim'dir. Onun nesebi, soyu ile ilgili bilgi verilir veya açıklanır.

Mefharisin Âl-i Osmânun eyâ 'âlî-nijâd
Bir halefsin kim selef-i rûhını kıldun pür-safâ

Hüsnü'l-Mahlas: Şair övdüğü kişi ile birlikte isim veya mahlasını güzel ve sanatlı bir şekilde ifade eder.

Sen Muhammed âyet ü Haydar dili medh iden
Lâmi'î Selmân degül Hassân olursa Husrevâ

Hüsnü'l-Makta' fi'd-Du'â: Kasîdenin sonu, çok güzel ve edebî bir şekilde tamamlanır ve dua edilir.

Nûra gark itdükçe dehri mihr ü meh şâm u seher
Tal'atun âyînesinden âlem olsun pür-ziyâ
Düşmenün bağrın eritsün şem'-veş kahrun odı
Devletün kandîli virsün tâ dem-i mahşer senâ

Sonuç

Arap, İran ve Türk edebiyatında farklı isimlerle anılan ve belâgat ilmi içerisinde değerlendirilen bedîiyyeler; farklı içerik ve farklı adlarla kullanılmıştır. Türk edebiyatında medhiyyelerden birkaçı bu özelliği taşımaktadır. Kasîde-i masnû'a başlığında toplanan sanatlı şiirler, lafız, mana ve cinas sanatlarının örneklendirildiği eserlerdir

Edebiyat bilgi kitapları ve mazmunlarla ilgili eserlerde sanatkârane örnekleri görülen edebî sanatların bu tür kasîdelerde farklı bir anlayışla ele alınmış olması önemlidir. Türk edebiyatında bu çeşit eserlerin varlığının bilinmesi ve tanıtılan örneklerin araştırmacıların görüşüne sunulması, hem edebî eserler ve hem de edebiyat tarihi açısından gereklidir.

Kasîde-i Masnû'a-Lâmi'î Çelebi Dîvânı, 18b-19a.

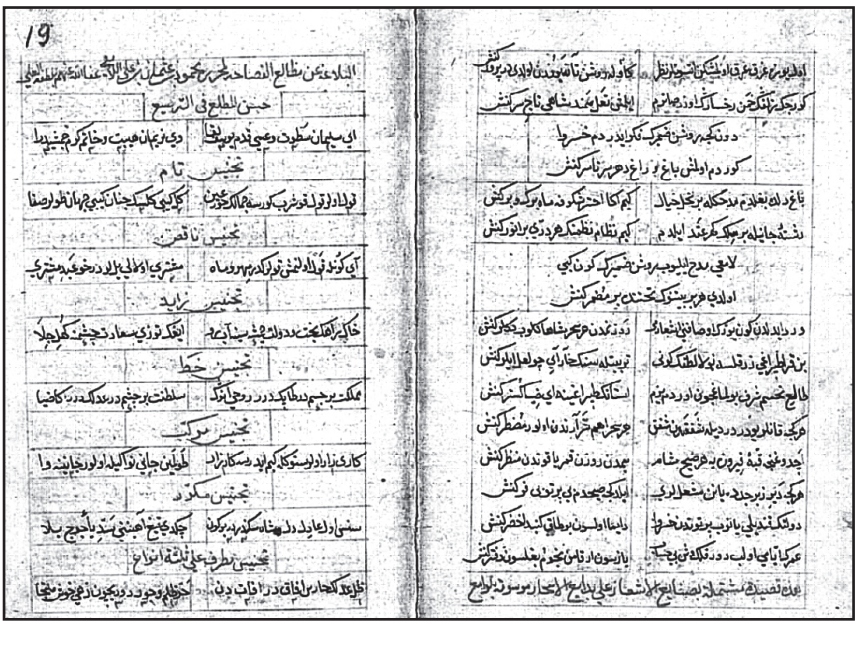

Kasîde-i Masnû'a-Lâmi'î Çelebi Dîvânı, 19b-20a.

Kasîde-i Masnû'a-Lâmi'î Çelebi Dîvânı, 20a-21b.

Masnû Kasîde, Istılâhât-ı Şuarâ, 240b-241a.

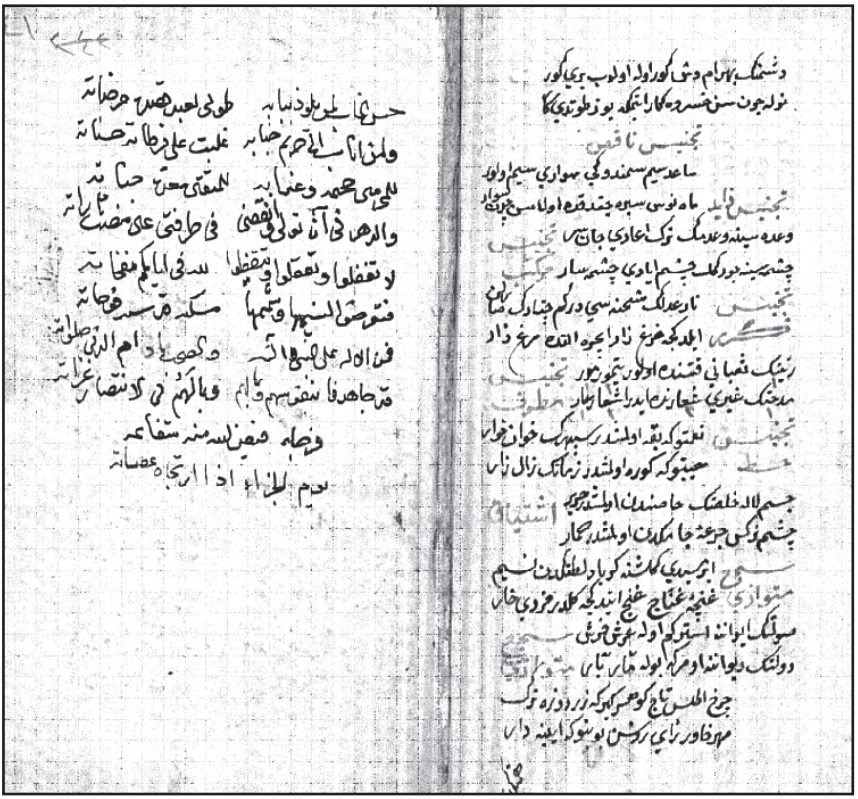

Açıklamalar

[1] Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi, Ulucami 3518/16'da kayıtlı olan *Istılahât-ı Şuarâ* adını taşıyan, kime ait olduğu belli olmayan eserin 240 ve 241. yapraklarında 12 beyitlik eksik Kasîde-i Masnû'a mevcuttur. Divan edebiyatında bu sanatlı kasidelerin ayrıca tespiti ve araştırılması gerekir.

[2] Edebiyatta kasîde-i masnû'a, masnû' kasîde, kasîde-i tersî', bedî'iyye, bedî'iyyât adlandırmaları birbiri yerine kullanılmıştır.

[3] Mahmûd bin Osmân bin 'Ali el-Lâmi'î (Allah yüce lütfu ile onu affetsin) tarafından yazılan bu kasîde; sihrin estetiği olarak isimlenen şiirin bütün sanatlarını ve fesâhatten doğan belâgatin parıltılarını içermektedir.

Kaynaklar

Değirmençay, Veyis (2003). "İran Edebiyatında Bedî'iyye Veya Kasîde-i Masnû'a", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 22: 55-70.

Kepecioğlu, Kâmil (2009). *Bursa Kütüğü.* C. 3. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi.

Kılıç, Hulusi (1992). "Bedîiyyât", *DİA İslâm Ansiklopedisi.* C. 5: 323-324.

Lâmi'î Çelebi. *Dîvân,* Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail Böl. No .481.

Mehmed Şemseddin (1997). *Yâdigâr-ı Şemsî I-II*, Haz. Mustafa Kara-Kadir Atlansoy: Bursa: Uludağ Yay.

bilig
SPRING 2013 / NUMBER 65
151-164

The "Bedîiyye" in Literature and the Analysis of a "Kasîde-i Masnû'a"

Sadettin Eğri*

Abstract

The "bedîiyye", which is widely found within the context of Islamic civilization in Arabic, Persian and Turkish literature, is a poem in the form of a "kaside", where each couplet provides examples of various figures of speech. These poems, which are also called "kasîde-i masnû'a", were also a part of pre-Islamic Arabic literature, and they were first written for the purpose of praising the Prophet Muhammad. The bedîiyye, which often includes more than 400 couplets, became an area of study under the title "bedîiyyât" during the Abbasid era. In time these poems began to be produced in Persian literature too, and they started to have different themes. Turkish Literature, on the other hand, does not include so many examples of this type. A good example to analyze in order to gain an understanding of these works is the "kaside" by Lâmi'î Çelebi, who exemplifies in his poem the use of a different figure of speech in each of his couplets.

Keywords

Rhetoric, bedîiye, bedîiyyât, kasîde-i masnû'a, Lâmi'î Çelebi

* Assist. Prof. Dr., Uludag University, Faculty of Science and Letters, Department of Turkish Language and Literature - Bursa / Turkey
sadettin@uludag.edu.tr

билиг
Весна 2013 / Выпуск 65
151-164

Место бедийе в литературе и анализ касиды масну'а

Садеттин Эгри*

Аннотация

Бедийе, распространенное в арабской, иранской и турецкой литературе в рамках исламской цивилизации, является касидой, в каждом бейите (двустишье) которой приводятся образцы литературного искусства. Касиды (касиде-и масну) как образцы литературного искусства существовавшие в арабской литературе еще и в доисламский период, получили свое развитие в целях восхваления Пророка Мухаммеда. Эти поэтические произведения, содержащие более четыреста бейитов (двустиший), в период Аббасидов были преобразованы в науку «бедиййат». Со временем появившиеся и в иранской литературе эти произведения искусства получили свое развитие в различных областях. В турецкой же литературе достаточно мало таких примеров. Являющаяся образцом литературного искусства касида знаменитого искусствоведа XVI века Лами'и Челеби представляет собой хороший пример для изучения такого рода произведений. Лами'и Челеби в каждом бейите (двустишие) своей касиды применил примеры литературного искусства.

Ключевые слова

риторика, бедийе, бедиййат, касида масну'а, Лами'и Челеби

* Док., университет Улудаг, факультет естествознания и литературы кафедра турецкого языка и литературы – Бурса / Турция
sadettin@uludag.edu.tr

bilig
BAHAR 2013 / SAYI 65
165-176

Bilgisayar Bir Metni Vurgulu Okuyabilir mi?

İ. Baran Uslu[*]
Nurettin Demir[**]
H. Gökhan İlk[***]
A. Egemen Yılmaz[****]

Öz

Günümüzde, daha önce kulakla algılanmaya çalışılan vurgu, tonlama ve ezgi gibi prosodik ögeleri incelemek için bilgisayar destekli yöntemler bulunmaktadır. Akustik özelliklerin tanımlanması ve programlar yardımıyla incelenmesi, konuşmanın parçalarüstü özellikleriyle ilgili önemli ipuçları vermektedir. Bu çalışmada, Türkçe metinden konuşma sentezleme için bir sistem tasarlanmıştır. Gerçekleştirilen bu sentezleyicide seçilen tümcelerin ezgi yapıları incelenmiştir. Bilgisayar tarafından sentezlenen konuşmanın kulağa doğal gelmesi için, bir ezgi modeliyle donatılması gerekir. Çalışma kapsamında bir ezgi modeli önerilmiş, bu modelin bileşenleri, dilbilim kuralları açısından irdelenmiş ve tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Türkçe, konuşma, akustik özellikler, konuşma sentezleme, ezgi modeli, dilbilim

[*] Öğr. Gör. Dr., Atılım Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Elektrik Elektronik Mühendisliği Bölümü – Ankara / Türkiye
baran.uslu@atilim.edu.tr

[**] Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü – Ankara / Türkiye
demirn@hacettepe.edu.tr

[***] Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Elektronik Mühendisliği Bölümü – Ankara / Türkiye
h.gokhan.ilk@eng.ankara.edu.tr

[****] Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Elektronik Mühendisliği Bölümü – Ankara / Türkiye
aeyilmaz@eng.ankara.edu.tr

1. Giriş

Metinden konuşma sentezleme (MKS); herhangi bir metnin bilgisayar tarafından okunması anlamına gelir. Bu çalışmada, bir Türkçe MKS sistemi tasarlanmış ve gerçekleştirilmiştir. MKS sistemlerinde formant sentezleyicileri, eklemeli sentezleyiciler ve söyleyiş sentezleyicileri olmak üzere üç grup bulunmaktadır. Geliştirilen sentezleyici ikinci gruptadır. Eklemeli sentezleyiciler, bir konuşmacının kaydettiği ses parçalarını daha sonra tekrar birleştirerek sentez yapar. Bunun için, öncelikle konuşmaya dönüştürülecek olan metin sözcüklerine ayrılır. Boşluk karakterinden yararlanılarak bulunan sözcükler daha sonra difonlarına (ikili sesbirim) ayrılır. Bu çalışmada ses parçası olarak difonlar (Salor vd. 2002) kullanılmıştır. Sözcüğü oluşturan difonların doğru şekilde belirlenmesi için dilbilim kurallarından (bk. Ergenç 2002) yararlanılmıştır. Veritabanından çağrılan difonlar geliştirilen ara yüze yüklenir (*Şekil 2*). Birleştirilecek komşu difonların temel frekansları ve enerjileri mümkün olduğunca eşitlenir. Daha sonra tüm difonlar var olan ezgileriyle birleştirilerek ham sentez elde edilir. Birleştirme işlemi örtüştürüp ekleme şeklinde yapılır. Yani birleştirmenin yumuşak olması için ilk difonun son bölümü ile ikinci difonun ilk bölümü bir pencere ile yumuşatılarak üst üste eklenir. Burada esas amaç prosodik özelliklerin birleştirilen ses parçalarına uygun şekilde kazandırılmasıdır. Bu sayede doğal bir sentez elde edilebilir.

Türkçe metinden konuşma sentezleme için daha önce yapılan çalışmalar, ileride ezgi modelimizin anlatıldığı üçüncü bölümde, *Tablo 1*'de verilmiştir. Burada bu çalışmaları özetlemek gerekirse, Abdullahbeşe (2001), Oskay (2002) ve Öztürk (2005) çalışmalarında temel frekansın cümle boyunca değişimini incelemişler ve ezgilemenin doğru yapılması için yöntemler önermişlerdir. Şayli (2002) ve Vural (2003), süre modellemesi için sırasıyla fonem (sesbirim) ve alofon (altsesbirim) üzerinde çalışmışlardır. Salor (2005) ve Türk (2003, 2007) ise en önemli kullanım alanlarından biri MKS olan ses dönüştürme konusunda yeni yöntemler önermişlerdir.

Sentezlenen konuşmanın doğal konuşmadaki özelliklere sahip olması için, konuşmadaki ezgilerin doğru olması gerekir. Aksi durumda, hangi dilde olursa olsun, sentezlenen konuşma kulağa mekanik gelecek ve doğal olmayacaktır. Makine tarafından seslendirilen konuşmanın beğenilmesi, güncel uygulamalarda kabul görmesi ve doğal dile yakın bulunması için vurgu, tonlama ve ezgi gibi prosodik ögelerin konuşmaya kazandırılması gerekir.

Türkçede vurgu; bir sözcüğün bir hecesinin diğerlerine göre daha baskılı ve daha soluklu söylenmesi olarak tanımlanmaktadır (Ergenç 2002, vurgu için bk. Demir-Yılmaz 2011: 40 vd.). Buradaki baskılı ve soluklu kavram-

larının, sesin akustik özellikleri açısından karşılığı nedir? Makalenin ikinci bölümünde bu soruya cevap aranacaktır.

Tonlama, bir seslemdeki sıklık yüksekliği ya da düşüklüğü; ezgi; konuşma zincirindeki tüm tonlama değişimleri olarak tanımlanır (Ergenç 2002). Çekimli fiiller üzerinde yoğunlaşan ezgi modeli çalışmamız, makalenin üçüncü bölümünde anlatılmıştır.

Türkçede cümlenin en önemli ögesi yüklemdir, yüklem isim veya fiilden oluşabilir. Fiil çekimleri, istisnai durumlar haricinde, belli prosodik kurallara sahiptirler. Biz de sentezleyicimizde bu kurallardan yararlanarak çekimli fiillere doğru ezgiyi vermeye çalıştık.

Yapılan çalışmaların başarısını ölçmek için bir dinleme testi yapılmıştır. İnternet üzerinden dinleyicilere ulaşılmış ve teste katılanların ham sentez ile ezgili sentezi birbiriyle karşılaştırmaları istenmiştir. Dördüncü bölümde bu testten elde edilen bulgulara değinilecektir.

Beşinci ve son bölümde sonuçlar tartışılacaktır.

Bu çalışmanın özgünlüğü; yeni bir ezgi modeli önermesinin yanı sıra, metinden konuşma sentezlemede ezgilemeyi dilbilim ışığında incelemesidir.

2. Akustik Özellikler

Bu bölümde, ileride anlatılan ezgi modelimizin daha kolay anlaşılabilmesi için konuşmanın akustik özellikleri üzerinde durulacaktır.

Tanımlar

Süre: Kullanılan ses parçalarının süresidir. Süre bazen anlamı etkiler; örnek: *dahi - dâhi*.

Temel frekans: Temel frekans; sesin içerisinde yer alan en düşük baskın frekanstır. Sesin tizliği veya pesliğini ifade eder. Vurguyu oluşturan ana bileşendir.

Enerji: Sesin şiddetidir. Cümle sonlarında enerji azalır. Bazı vurgularda enerjinin de payı vardır.

Aşağıda *Şekil 1*'de akustik özelliklerin grafiksel gösterimi için bir örnek verilmiştir. *Şekil 1*'in ilk bölümünde ham sentezin *(**git**miyor mu?)*, ikinci bölümünde ise ezgi eklenmiş sentezin akustik özellikleri görülebilir. Şekilde yer alan mavi eğri (alttaki kalın olan) temel frekans değişimini; sarı eğri (üstteki ince olan) ise enerji değişimini göstermektedir. Görüldüğü üzere şeklin ikinci bölümünde, vurgulu olan "git" sesleminin hem temel frekansı, hem de enerjisi artırılmıştır (kırmızı daire ile işaretlenen bölüm).

Şekil 1. *Akustik özelliklerin grafiksel gösterimi için bir örnek: "**git**miyor mu?"*

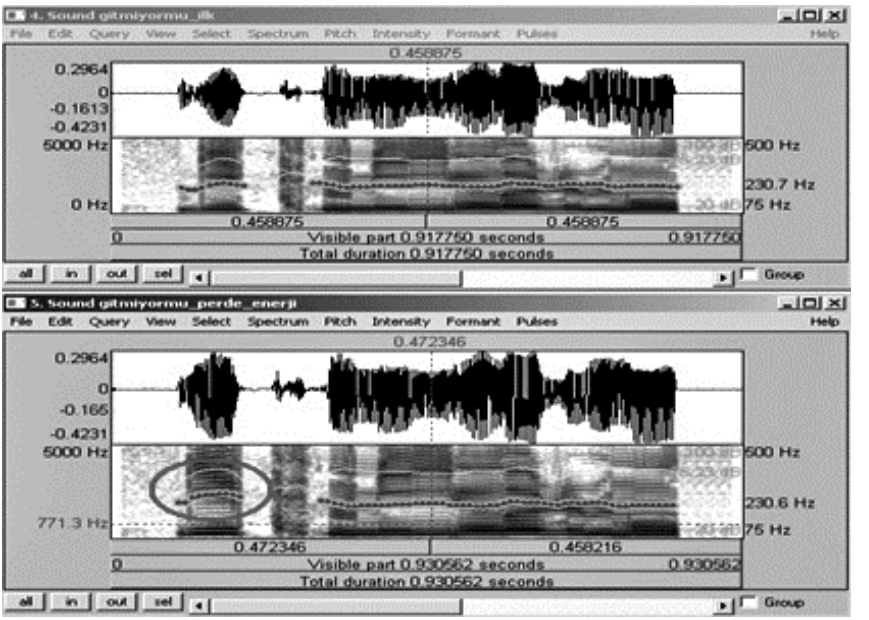

Yakın tarihli bir çalışmada (Coşkun 2009); bizim çalışmamızda incelenen akustik özelliklerin, yani parçalarüstü birimlerin ana dili eğitiminde öneminin, görsel teknoloji desteğinde daha kolay kavranabileceği ortaya konulmuştur. Söz konusu çalışmada, ses-söz-anlam birlikteliğindeki ilişkinin kavratılmasında ve doğru kurulmasında, parçalarüstü birimlerin bilgisayar ortamında görsel hâle getirilmesinin katkılarından bahsedilmektedir.

Bizim bu çalışmadaki hedefimiz; konuşmaya duyguyu ve dolayısıyla anlamı veren tonlama, vurgu ve ezgi gibi prosodik ögeleri bilgisayara öğretmeye çalışmaktır. Türkçe metinden konuşma sentezlemede çok önemli bir yere sahip olan bu araştırma alanı, bilgisayar tarafından sentezlenen konuşmanın kabul görmesi açısından kritik öneme sahiptir.

3. Ezgi Modelimiz

Türkçede prosodik özelliklerin incelendiği lisansüstü fen bilimleri tezleri *Tablo 1*'de özetlenmiştir. Metinsel özelliklerden yararlanarak, süre veya temel frekans değerlerinin istatistiksel incelenmesine dayalı olmalarının bu çalışmaların ortak ve genel özelliği olduğu söylenebilir. Konuşmacı dönüştürme tezleri de metinden konuşma sentezleme ile ilgilidir, çünkü bir sentezleyiciyi başka bir sesle konuşturmanın en kolay yolu, konuşmacı dönüştürme kullanmaktır.

Tablo 1. *Türkçede prosodik özelliklerin incelendiği lisansüstü fen bilimleri tezleri*

Yazar	Çalışmanın Türü, Yılı	Çalışmanın Başlığı
Erkan ABDULLAHBEŞE	Yüksek Lisans, 2001	"Fundamental Frequency Contour Synthesis for Turkish Text to Speech"
Ömer ŞAYLİ	Yüksek Lisans, 2002	"Duration Analysis and Modeling for Turkish Text-to-Speech Synthesis"
Banu OSKAY	Yüksek Lisans, 2002	"Automatic Modelling of Turkish Prosody"
Esra VURAL	Yüksek Lisans, 2003	"A Prosodic Turkish Text-to-Speech Synthesizer"
Oytun TÜRK	Yüksek Lisans, 2003	"New Methods For Voice Conversion"
Özlem ÖZTÜRK	Doktora, 2005	"Modeling Phoneme Durations and Fundamental Frequency Contours in Turkish Speech"
Özgül Salor	Doktora, 2005	"Voice Transformation and Development of Related Speech Analysis Tools for Turkish"
Oytun TÜRK	Doktora, 2007	"Cross-Lingual Voice Conversion"

Bizim ezgi modelleme çalışmamız ise çekimli fiiller üzerinde yoğunlaşmıştır. Bunun sebebi, hem yüklemin cümlede üstlendiği önem, hem de fiillerin, istisnalar haricinde, çekim ve vurgu kurallarına sahip olmalarıdır (Aydemir ve Yılmaz 2010).

Çekimli bir fiil; olumlu, olumsuz, olumlu soru ve olumsuz soru formlarında olabilir. Bu dört formda, vurgunun bulunduğu konum farklılık göstermektedir. Ayrıca fiil çekiminde, kişi eklerinin tarihi kökenleri de vurguyu etkilemektedir. Buna göre geçmiş zaman eki *-d* ve koşul eki -sA'ya gelen kişi ekleri iyelik kökenli eklerdir ve vurgulanabilirler. Buna karşılık diğer çekim eklerine gelen kişi ekleri Türkçenin bilinen tarihinde kişi zamirlerinden gelişmiştir. Sonradan ekleşmenin işareti olarak hala vurgulanmazlar.

Olumlu fiil çekimlerinde vurgu, Türkçe kelimelerin genel vurgulanma kurallarına uygun olarak fiilin son hecesinde bulunur. Geçmiş zaman eki *-d* ve koşul eki *-sA* ile çekimlenen fiillerde vurgu son hecede ya da şimdiki zamanda olduğu gibi zaman ekinin ilk hecesi üzerindedir.

Olumsuz fiil çekimlerinde vurgu, *–mA* olumsuzluk ekinden önceki seslem üzerindedir. Yalnızca geniş zamanın olumsuz çekimlerinde (örnek: *yap-MAZ*) vurgu olumsuzluk ekinin bulunduğu seslem üzerinde görülür.

Fiillerin olumlu soru çekimlerinde vurgu, *mi* soru ekinden önceki seslem üzerindedir.

Fiillerin olumsuz soru çekimlerinde ana vurgu, olumsuzluk eki -me-'den önceki seslem üzerindedir. Bunu yanı sıra yan vurgular da bulunabilir.

Modelin Özellikleri

Geliştirdiğimiz sentezleyicide ham fiil sentezine *doğru* ezgiyi kazandırabilmek için bir sistematik izlenmiştir. Konuşma parçalarının üç temel akustik özelliğinin (süre, temel frekans ve enerji) değiştirilebildiği sentezleyicimizde (*Şekil 2*'ye bk.), daha önce bulunan kurallar (Uslu vd. 2011) uygulanmış ve bu kuralların doğruluğu yeni sentezlerle teyit edilmiştir.

Vurgunun asıl bileşeni temel frekanstır. Bu durum, yapılan testlerin sonucunda görülmüştür. Çekimli fiillerin bütün türlerinde, vurgulu seslemde temel frekans artışı uygulanmalıdır. Temel frekanstan sonra, enerjinin etkili olduğu söylenebilir. Özellikle olumsuz fiil çekimlerinde enerji, temel frekansı bütünlemektedir. Süre artırımı ise olumlu fiil çekimlerinde vurgulu seslemdeki difonlarda uygulanmıştır.

Daha doğal ve doğru ezgili bir sentez için önerdiğimiz yöntemler, aşağıda maddeler halinde sıralanmıştır.

Şekil 2. *Tasarlanan ve gerçekleştirilen metinden konuşma sentezleyici*

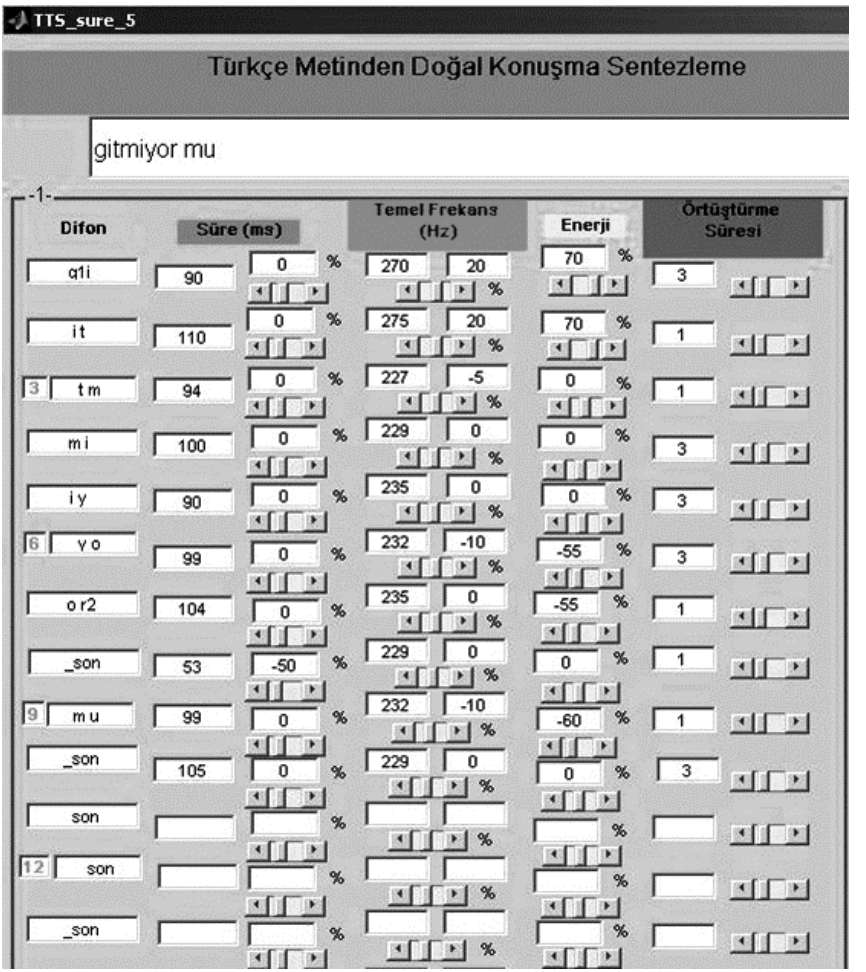

- Olumlu fiil çekimlerinde vurguyu vermek için, vurgulu seslemde yer alan difonların sürelerini %20, temel frekanslarını %10 ve enerjilerini %40 artırmak önerilir.
- Olumsuz fiil çekimlerinde vurguyu vermek için, vurgulu seslemde (-*mA* olumsuzluk ekinden öncedir) yer alan difonların temel frekanslarını %20 ve enerjilerini %70 artırmak önerilir.
- Olumlu soru formundaki fiillerin çekiminde vurguyu vermek için, vurgulu seslemde (*m* soru ekinden öncedir) yer alan difonların temel frekanslarını %30 ve enerjilerini %70 artırmak önerilir.

- Olumsuz soru formundaki fiillerin çekiminde vurguyu vermek için, vurgulu seslemde (*-mA* olumsuzluk ekinden öncedir) yer alan difonların temel frekanslarını %20 ve enerjilerini %70 artırmak önerilir.

Önerilen bu özellikler; geliştirilen sentezleyici programda yapılan denemelerin sonuçlarına dayanmaktadır. Temel frekansın %10, %20 ve %30 artırılması kademeli olarak vurguyu pekiştirmektedir. Enerjide %40'lık artış biraz etkiliyken, %70'lik bir artış daha baskın söyleme etkisi vermektedir.

Ezgi modelimizdeki özellikleri kullanarak aşağıda *Tablo 2*'de yer alan sentezler yapılmıştır.

Tablo 2. *Örnek bir çekimli fiilde vurgunun konumu için incelenen örnekler*

1	**"git."**
2	**"gitti."**
3	**"gittim."**
4	**"gitmedim."**
5	**"gitmiyor mu?"**

Tablo 2'de bağlamdan soyutlanarak verilen örnekler üzerinde, aşağıdaki bulguların anlaşılabilmesi için kısaca durmakta yarar vardır. *Git* sözcüğü emir ikinci tekil kişidir. Normal olarak sözcük vurguludur, ancak tek hece olduğu için hangi hecenin daha vurgulu olduğunu kıyaslayabileceğimiz başka bir hece yoktur. *Gitti* ve *gittim* örneklerinde ise sözcük köküne vurgulanabilir bir ek gelmiştir. *Gitmedim* örneğinde ise olumsuzluk eki ana vurguyu kendinden önceki hecenin üzerine attığı için vurgu ilk hece üzerindedir. Ancak olumsuzluktan sonra gelen ek de olumsuzluk ekine göre daha vurguludur. *Gitmiyor mu* örneğinde ise ilk bakışta sanıldığından daha karmaşık bir süreç söz konusudur. Örneğin ikinci hece ünlüsü daralmış olumsuzluk ekidir; olumsuzluk ekinin vurguyu kendinden önceki heceye atması beklenir. Ancak *-yor* eki sonradan ekleşmiştir. Bu gibi eklenmelerde vurgu önceki sözcüğün son hecesi üzerinde, başka bir ifade ile birleşiği oluşturan birinci ögenin sonunda olur. Bu kurala göre vurgunun olumsuzluk eki *-mi* (-mA) üzerinde olması beklenir. Bu nedenle, olumsuzluk ekinin vurguyu önceki heceye atması ve vurgulanamaz oluşu ile birleşik sözcüklerde ilk sözcüğün son hecesi vurgulanabilir ilkesi burada çelişmektedir. Sorunun ayrıntısına girmeden özetlersek, *Gitmiyor mu* sözcüğünde ilke olarak sadece ilk hece vurgulanabilir durumdadır. Diğerleri her seferinde vurguyu önceki hecenin üzerine atmaktadır, ancak örneğimizde önceki heceler de vurgulanamaz durumdadır. Ortaya vurgulama açısından ayrı bir çalışmada incelenecek olan son derece karmaşık bir sorun çıkmaktadır.

4. Dinleme Testi ve Bulgular

Türkçede fiil cümlelerinin çekirdeğini çekimli fiiller oluşturur. Cümlede önemli ögenin olduğu düşünülürse çekimli fiillerin doğru ezgilenmesinin önemi ortaya çıkar. Çekimli fiillerde zaman ve kişi eklerinin özelliklerine göre vurgu, yer değiştirebilmektedir (Aydemir ve Yılmaz 2010). Yukarıda da işaret edildiği gibi, Türkçenin eski dönemlerinde de ek olanlar, örnek olarak *–d* geçmiş zamanı ve *–sA* koşul eki vurgulanabilir. Buna karşılık bağımsız sözcüklerden sonradan ekleşmiş olan *-yor* şimdiki zaman eki vurgulanmaz. Diğer zaman eklerinde zaman eki vurgu alırken, işaret edildiği gibi, sonlarına gelen kişi ekleri vurgulanmaz.

Tablo 1'de yer alan örnekler, incelenen çekimli fiillerin sadece bir bölümüdür. Türkçe eklemeli bir dil olduğu için, bu örneklerde elde edilen sonuçlar diğer çekimli fiillere de genelleştirilebilecek durumdadır.

Ezgileme çalışmamızın değerlendirilmesi için öznel yöntem tercih edilmiş, *Şekil 3*'te gösterilen ağ sayfası oluşturularak bir dinleme testi yapılmıştır. Testimize, internet üzerinden 45 dinleyici katılmıştır. Dinleyicilerden, ham sentezle, ezgili sentez arasında karşılaştırma yapmaları istenmiştir. Dinleyiciler hangi dosyanın ezgili olduğunu bilmeksizin A ve B dosyalarını karşılaştırmışlar ve 1–5 aralığında puan vermişlerdir. Alınan sonuçlara göre, ezgi modelimizin ortalama 2 puan daha çok beğenildiği tespit edilmiştir. Bu sonuç bize, bilgisayar tarafından sentezlenen çekimli fiillerde ezgi modelimizin uygulanmasıyla daha doğal sentezlerin yapılabileceğini göstermektedir.

Şekil 3. *Dinleme testi için hazırlanan ağ sayfası*

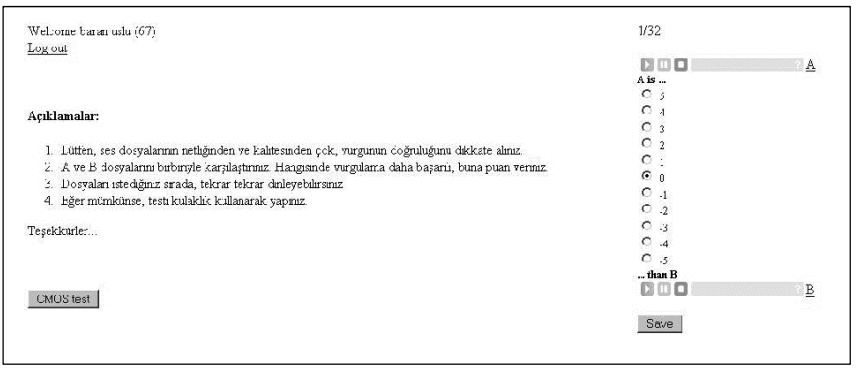

5. Sonuçlar ve Tartışma

Bu çalışmada tarafımızdan geliştirilen bir Türkçe metinden konuşma sentezleme sisteminde, çekimli fiiller sentezlenirken kullanılması önerilen ezgi kurallarından bahsedilmiştir. Ezgi modelimiz, sentezlenen konuşmanın doğallığını

5 üzerinden 2 puan kadar artırmıştır. Dilbilimciler, Türk Dili uzmanları ve doğal dil işleme alanında çalışan elektronik/bilgisayar mühendislerinin ortak çalışmalarıyla, daha doğal konuşma sentezleri yapılabilecek ve böylece bu sistemler gündelik yaşamda daha çok uygulama alanı bulabilecektir. Çalışmamızda yapılan dinleme testi, ezgi eklenmiş metnin daha doğal algılandığını göstermiştir. Bu nedenle MKS çalışmalarında doğal dile daha yakın sonuçlar elde edebilmek için ezgileme üzerinde daha fazla durulmalıdır.

Kaynaklar

Abdullahbeşe, Erkan (2001). Fundamental frequency contour synthesis for Turkish text-to-speech. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.

Aydemir, Tuğrul ve Asım Egemen Yılmaz (2010). "Türkçe Fiil Çekimlerinde Vurgu Konumunu Belirlemek İçin Bir Yazılım Kütüphanesi". *22-24 Nisan 2010, IEEE 18. Sinyal İşleme ve İletişim Uygulamaları Kurultayı (SİU 2010).* Diyarbakır. 696-699.

Coşkun, M. Volkan (2009). "Ana Dili Eğitiminde Parçalarüstü Birimlerin Önemi ve Teknoloji Destekli Olarak Kavratılması". *bilig* 48: 41-52.

Demir, Nurettin ve Emine Yılmaz (2011). *Ses Bilgisi.* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Ergenç, İclâl (2002). *Türkçenin Söyleyiş Sözlüğü.* İstanbul: Multilingual Yay.

Ergin, Muharrem (2002). *Üniversiteler İçin Türk Dili*. İstanbul: Bayrak Yay.

Oskay, Banu vd. (2001). "Türkçe *Tümceler için* Metinden Ezgi *Belirlemesi ve* Uygulaması*". IEEE 9. Sinyal İşleme ve İletişim Uygulamaları Kurultayı (SİU 2001)*. 238–243.

Öztürk, Özlem (2005). Modeling Phoneme Durations and Fundamental Frequency Contours in Turkish Speech. Doktora Tezi. Ankara: ODTÜ.

Salor, Özgül vd. (2002). "On developing new text and audio corpora and speech recognition tools for the Turkish language". *ICSLP-2002: International Conference On Spoken Language Processing*. Denver, Colorado USA. 349-352.

Salor, Özgül (2005). Voice Transformation and Development of Related Speech Analysis Tools for Turkish. Doktora Tezi. Ankara: ODTÜ.

Şayli, Ömer (2002). Duration analysis and modeling for Turkish text-to-speech synthesis. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.

Uslu, İbrahim Baran, Asım Egemen Yılmaz ve Hakkı Gökhan İlk (2011). "Türkçe Metinden Konuşma Sentezlemede Fiil Çekimleri İçin Yeni Bir Ezgi Modeli". *IEEE 19. Sinyal İşleme ve İletişim Uygulamaları Sempozyumu, SİU-2011, 20-22 Nisan 2011*. Kemer-Antalya. 638-641.

Türk, Oytun (2003). New methods for voice conversion. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.

_____, (2007). Cross-Lingual Voice Conversion. Doktora Tezi. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.

Vural, Esra (2003). A Prosodic Turkish Text-to-Speech Synthesizer. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Sabancı Üniversitesi.

bilig
SPRING 2013 / NUMBER 65
165-176

Can Computers Read a Text with Stress?

İ. Baran Uslu[-]
Nurettin Demir[--]
H. Gökhan İlk[---]
A. Egemen Yılmaz[----]

Abstract

Today prosodic elements such as stress, intonation and melody can be examined through computer-assisted techniques. The identification and analysis of acoustic qualities provide significant clues as to the suprasegmental aspects of speech. In this study a system was designed to enable speech synthesis using a Turkish text. This synthesizer was used to analyze the melodic sructures of selected sentences. Any speech synthesized by a computer needs to be equipped with a melodic model so that it will sound natural to the ear. Within the context of this study a melodic model was also suggested, and the elements of this model were analyzed and discussed in terms of the rules of linguistics.

Keywords

Turkish, speech, acoustic qualities, speech synthesis, melodic model, linguistics

[-] Dr., Atılım University, Faculty of Engineering, Department of Electrical and Electronics Engineering – Ankara / Turkey
baran.uslu@atilim.edu.tr

[--] Prof. Dr., Hacettepe University, Faculty of Letters, Department of Modern Turkic Languages and Literatures – Ankara / Turkey
demirn@hacettepe.edu.tr

[---] Prof. Dr., Ankara University, Faculty of Engineering, Department of Electronics Engineering – Ankara / Turkey
h.gokhan.ilk@eng.ankara.edu.tr

[----] Assoc. Prof. Dr., Ankara University, Faculty of Engineering, Department of Electronics Engineering – Ankara / Turkey
aeyilmaz@eng.ankara.edu.tr

билиг
Весна 2013 / Выпуск 65
165-176

Может ли компьютер читать текст с ударением?

И.Баран Услу[*]
Нуреттин Демир[**]
Х. Гокхан Ильк[***]
А. Эгемен Йылмаз[****]

Аннотация

В настоящее время для исследования таких просодических элементов, как ударение, тон и мелодия, которые раньше воспринимались только на ухо, существуют также методы с автоматизированной поддержкой. Определение акустических характеристик и анализ при помощи программного обеспечения обеспечивают важную информацию о супрасегментных особенностях речи. В этой работе разработана система синтеза речи турецкого языка. Исследована мелодичная структура предложений, выбранных разработанным синтезатором. Для естественного восприятия ухом речи, синтезированной компьютером, необходимо его мелодичное звучание. В рамках исследования предложена одна модель мелодии, компоненты этой модели рассмотрены и обсуждены с точки зрения лингвистических правил.

Ключевые слова

турецкий язык, речь, акустические характеристики, синтез речи, модель мелодии, лингвистика

[*] Док., университет Атылым инженерный факультет кафедра электротехники и электроники – Анкара / Турция
ibuslu@baskent.edu.tr

[**] Проф. док., университет Хаджеттепе кафедра, турецкий языки и литературы – Анкара / Турция
demirn@hacettepe.edu.tr

[***] Проф. док., Анкаринский университет, инженерный факультет, кафедра электронной инженерии – Анкара / Турция
h.gokhan.ilk@eng.ankara.edu.tr

[****] Доц. док., Анкаринский университет инженерный факультет кафедра электронной инженерии – Анкара / Турция
aeyilmaz@eng.ankara.edu.tr

bilig
BAHAR 2013 / SAYI 65
177-202

Ömer Lütfi Barkan'ın Tarihsel Demografi Çalışmalarına Katkısı ve Klasik Dönem Osmanlı Nüfus Tarihinin Sorunları

Yunus Koç*

Öz

Türkiye'de klasik dönem Osmanlı nüfus tarihi çalışmaları Ömer Lütfi Barkan ile başlamıştır. 1940'lı yıllardan itibaren yazmaya başlayan Barkan, Osmanlı kurumları ve bu kurumların ürettiği kaynak serileri üzerine eserler verirken diğer taraftan da bu kaynaklara dayalı olarak nüfus konusunu ele almıştır. Aynı dönemlerde Fransa'da gelişmekte olan Annales Ekolü temsilcileri ile doğrudan temas halinde olan Barkan, özellikle Braudel'in *Akdeniz Dünyası* diye bilinen eserinde yer alan nüfus verilerini Osmanlı kaynakları ile karşılaştırmış ve tüm Akdeniz dünyasından XVI. yüzyıl boyunca görülen nüfus artışının Osmanlı coğrafyasında da var olduğunu ortaya koymuştur. Bu çerçevede demografi tarihi için uygun verileri barındıran tahrir, avarız ve cizye defterlerine dikkat çekmiştir. Bu defterlerin bir kısmını sadece yayımlamakla yetinmeyen Barkan, verileri Annales'cilerin bulguları ile karşılaştırmıştır. Esasen o, vergi amaçlı tutulan bu defterlerin nüfus tarihi bakımından nasıl kullanılması gerektiği konusu ve muhtemel sorunlarına da dikkati çekmiştir. Bu tür sorunların başında "hane" deyimi gelir. Defterlerde vergi ünitesi olarak geçen "hane"den hareketle, ailedeki toplam nüfusu hesaplamak için kullanılması gereken katsayı Barkan'a göre 5'tir. Ancak sonraki dönemlerde tereke defterlerine dayalı çalışmalar bağlamında bu katsayının 4 olarak revize edilmesi gerekir. Benzer durum cizye ve avarız defterleri için de geçerlidir. Bu tür defterlerde kullanılan "hane" ve "nefer" terimi daha farklı katsayıların kullanılmasını gerektirmektedir. 1695 reformundan sonra cizye defterlerindeki vergi mükellefi kayıt yaşı düş-

* Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü – Ankara / Türkiye
yunusk@hacettepe.edu.tr

müştür. Bu defterlerdeki verilerden nüfus sayısını elde etmek için kullanılması gereken katsayı 2'ye kadar düşer. Her durumda tüm defterlerdeki verileri dikkatli kullanmak gerekir. Diğer taraftan nüfus yoğunluğu, artış hızı, kır-kent dağılımı, konargöçer nüfusun hesaplanması gibi sorunlar varlığını sürdürmektedir. Son yapılan çalışmalara göre XVI. yüzyılın sonlarına doğru Hüdavendigar livası gibi görece daha yerleşik olan bölgelerde nüfus yoğunluğu ortalama km^2 başına 20 kişidir. Bu ortalama Bursa gibi kalabalık şehirlerin bulunduğu sancaklar için geçerlidir. Dağlık bölgelerde bu ortalama 7'ye kadar düşmektedir. Nüfusun yatay ve dikey hareketliliği daha sosyal bir içerikte incelenmektedir. Ancak yine de yapılacak çok iş vardır.

Anahtar Kelimeler
Barkan, nüfus, Osmanlı nüfusu, klasik dönem, nüfus tarihi, hane, demografi

Giriş

Türk tarihçiliğinde öncü rolü üstlenmiş bilim adamlarını ve eserlerini değerlendirmek ve etkilerini tartışmak, tarihçiliğimizin kat ettiği mesafe ve izlediği seyri bilmek açısından önemlidir. Bu türden bir değerlendirme için, ele alınacak kişilerin yetiştikleri ve yaşadıkları dönemi; aynı dönemin siyasi, sosyal ve kültürel ortamlarını, aldıkları eğitimi, etkilendikleri mahfilleri göz önünde bulundurmak gerekir. Bu türden bir değerlendirme hele de Barkan gibi hem çok geniş bir yelpazede eserler ortaya koymuş hem de yeni bir ruh ve yaklaşımla olayları ele almış tarihçiler için söz konusu olduğunda durum daha da karmaşık ve zor bir hale gelebilir. Ama her halükârda bir karşılaştırma yapmak; Barkan'ı, etkilendiği ve etkilediği tarihçileri, incelenen konuların farklı alanlarına göre değerlendirmek mümkündür. Böyle bir değerlendirme hem Barkan'ın iyi anlaşılması, neyi, hangi düşüncelerle, niçin ve nasıl yaptığını ortaya koymak için, hem de kendisinden sonra gelenleri nasıl ve ne şekilde etkilediğini anlamak açısından önemlidir. Belki daha da önemlisi bu belirlenmiş alanlarda tarihçiliğimizin şimdiki durumunun muhasebesini yapmak; yaklaşım, yöntem ve bulgulardaki olumlu ya da eksik yönleri tartışmak bundan sonra yapılacak olan çalışmalara ilham olması bakımından gereklidir. Nüfus konusu da Barkan tarafından ele alınan önemli konulardan birisidir. Bu konuda Barkan tarafından başlatılan araştırma sürecinin daha sonraki dönemlerde hangi mecralarda seyrettiği, ana problematikler üzerine ne gibi tartışmalar yaşandığını ve ne tür çözüm önerileri getirildiğini takip etmek Barkan'ın açtığı çığırdaki genişlemeyi görmek açısından ilgi çekici olacaktır.

Bilim insanlarının inceledikleri konuları iyi tahlil etmek için aynı konular hakkında daha önceden yapılmış yerli ve yabancı araştırmaları ve bunların

etki derecelerini dikkate almak şarttır. Daha da önemlisi belki de, sonraki dönemlerde yapılmış çalışmaları tarih metodolojisinin farklı alanlarına göre değerlendirmek, yine ülke içinde ve dışında yapılan yeni ve benzer çalışmaları göz önünde bulundurmak, referans noktalarını, yeni katkıları ve tartışma alanlarındaki değişimi takip etmek lazımdır. Bu amaçla yola çıkıldığında, karşılaşılan güçlükler bir tarafa, değerlendirmeye nereden başlanacağı önemli bir sorundur. İlk önce ilgili tarihçi tarafından ortaya konmuş eserleri iyi tahlil etmek, daha sonra da dönemi ve etkileri, küçük alt başlıklara bölerek ilerlemek en verimli yöntem gibi gözükmektedir. Bu çalışmada da öyle yapılmıştır. Değerlendirmenin konusuna giren ve Barkan tarafından üretilen eserler yeniden ve bir kez daha dikkatle irdelenmiş, inceleme alanının bugüne ait kendi soru, alt konu ve tartışma başlıklarının tespit ve tasnifi yapılmış; ardından da bu alanlarla ilgili mevcut literatürün kısa bir değerlendirmesi yapılmıştır. Bu değerlendirme yapılırken de son verileriler üzerinde daha çok durulmuş; Osmanlı nüfus tarihinin ana kaynakları olan tahrir, avarız ve cizye defterlerinin sadece nüfusla alakalı kısımlarına dair araştırmalar irdelenmiştir. Defterlerin ihtiva ettiği diğer sorunlara (vergilendirme, iskan, sayım zorlukları, tekrarlar, idari örgütlenme vb.) dair tespit, değerlendirme ve yorumlar üzerinde durulmamıştır. Diğer bir ifadeyle bu çalışmada, sadece nüfus konusu ve ihtiva ettiği sorunlar dikkate alındığından, birbirini tekrar eden, benzer sorun ve bulguları ele alan çalışmaların tamamına yakını dikkate alınmış olmakla birlikte, sorun odaklı çalışmalardan en dikkat çekici ve farklılık arz edenlere atıflar yapılmıştır. Barkan sonrası yapılan çalışmalar değerlendirildiğinde ortaya çıkan tablo kötümser olmayı gerektirmez, ancak dünya tarihçiliğinin bu alanla ilgili ürettiklerine baktığımızda, oturup düşünmeyi gerektirecek hususların varlığı dikkati çekmektedir.

Şüphesiz ki Ömer Lütfi Barkan'ın Türk tarihçiliğinde çığır açan çalışmaları içerisinde en mühimi demografi alanına girenlerdir. Gerek kullandığı metod ve teknikler gerekse kendisinden sonra Osmanlı bürokrasisinin ürettiği defterlere yönelik akademik ilginin artışına sağladığı katkı ile Barkan bu alanda bir öncü, Kemal Çiçek'in tabiriyle "Türkiye'de defter ilminin babası"dır (1995: 96). Barkan'ın bir bilim dalı olarak tarihe yaklaşımında ve tarihi olayları ele alış biçiminde Annales Ekolü'nün tesiri açıktır (Kütükoğlu 1992: 76). 1930'lu yıllar ve sonrası, coğrafya-insan ilişkilerini tarihi olayların ele alınmasında öne çıkaran Ekol'ün, en verimli ürünlerinin yayımlandığı dönemdir. Bunların başında Braudel'in ilk baskısı 1949 yılında yapılan *Akdeniz Dünyası* (1990) gelir. Diğer taraftan aynı dönemde Türkiye ve Dünya'nın içinde bulunduğu durum da önemlidir. Türkiye'de savaş sonrası nüfus ve toprak problemleri had safhadadır. Birinci Dünya Savaşı sonrasında nüfus, toprak ve sınır problemlerine dayalı anlaşmazlıklar; devletleri, siyasetçileri ve akademileri meşgul

etmektedir. Lozan'da her ülkenin kendi nüfus istatistikleri ile masaya oturması, sınırların tayininde nüfusun öncelikli bir rol oynaması, konunun önemini canlı tutmaktadır. Buna karşılık o dönemde nüfus tarihi konusunda akademik çalışma neredeyse yoktur. Türk tarihçiliğinde nüfus konusunu, "savaşların, saldırıların, savunmaların, fetihlerin, istilaların kısacası siyasal tarihin galibiyet ya da mağlubiyet sahnelerinden daha sosyal bir boyuta sıçraması" gerektiğini ilk defa dile getiren Ö. L. Barkan'dır (1953: 2). Ona göre, "İmparatorluk tarihini yeni bir ruh ve metodla ele alma ve dünya tarihçiliği arasında yer bulmasının en önemli yollarından birisi, "tarihi demografi" adı altında tarihi ilimler arasında müstakil bir şube halinde gün geçtikçe daha fazla gelişmekte olan bir araştırma kolunu tarihin hizmetine sokmaktır" (1953: 2). Çünkü, "tarih ilmi devletlerin askerî ve idari teşkilatını, içtimai ve iktisadi münasebetler nizamını tetkik etmek isterken, o devir ve medeniyetlere has nüfus imkan ve zaruretlerini, memleket nüfusunun kütlesi, kesafet ve dinamizmi, harita üzerindeki yayılış ve konuş şekli, yer değiştirme imkan ve sürati, artış nisbeti, yaşlara, cinsiyete ve meşguliyet nevine göre terekküp tarzı gibi demografik amilleri hesaba katmamış olması bir çok hadisenin ilmi bir izahtan mahrum kalmasına ve tarihin diğer ilimler arasındaki itibarını layiki ile teessüs edememesine sebep olmuştur" (Barkan 1953: 2). Tarihçiliğimizin mevcut belge bağımlı ve siyasal tarih eksenine artık sorun eksenli yaklaşımların sokulması, bilhassa toplumsal meselelere yönlendirilmesi gerekir. Buna ilave olarak Barkan'ın deyişiyle "modern demografi ilminin zamanımız cemiyetlerinin siyasi, iktisadi ve içtimai meselelerini aydınlatmak için vazettiği müessir usul ve bilgilerle mücehhez olarak, demografik diyebileceğimiz bir görüş ve anlayış zaviyesinden tarihin tetkiki, tarih ilmini gençleştirmek, ona yeni ufuklar açmak, izahlarına yeni buutlar kazandırmak" (1953: 2) lazımdır. Zira, "devletlerin teşekkülü ile kendilerine mahsus heybet ve yapılarını muhafaza edebilmeleri, din ve mezheplerin yayılış tarzı, teşkilat ve müesseselerin mahiyet değiştirmesi, içtimai sınıflar arasındaki münasebetler, zirai rejimin bozulması, isyanlar, ekonomik gelişmeler ve teknik terakkiler (…) bugün olduğu gibi tarih boyunca da, demografik mülahaza ve mutalar olmadıkça izahsız kalmaya mahkumdur. Kısaca ekonomik ve sosyal bünye sıkı bir şekilde demografik bünye tarafından "tayin ve icap" (Barkan 1953: 2) edilmektedir.

1. Barkan'a Göre Demografi İlmi ve Osmanlı Nüfus Tarihinin Kaynakları

a. Nüfus Tarihi ve Tahrir Defterleri: Yaklaşım, İçerik ve Üslup

Nüfus, her şeyden önce toplumsal tarihin "canlı" kısmını ve kültürel kimlikteki belirginleştirici dokusunu oluşturur. Dahası kent tarihi araştırmalarında özellikle "büyüklük" ya da "küçüklük" kriteri olarak en belirleyici unsurdur.[1] Geçmiş ve günümüzde ülkeler için "büyüklük" referansı, coğ-

rafyanın yanı sıra nüfus olmuştur. Kırsal ve şehirli nüfusun toplam nüfus içindeki yeri, mesleklere ve dinlere göre oran ve dağılımı, göçebe nüfusun miktarı ve etki derecesi, nüfusun artış ve azalış seyirleri, sosyal yapının en önemli göstergeleri arasında yer almıştır. Genel nüfustaki katmanlaşma ve bunun idarî/siyasî mekanizmayla alakası, dinî, sosyo-kültürel ve etnik ayrışım, özellikle kentli nüfustaki elit tabaka ve idari/askerî görevlilerin sayısal oranları, nüfus yoğunluğu, evlenme ve ölüm yaşları ve benzeri konular, tarihî demografinin önemli alt konularını oluşturur. Ancak tarihî demografi için elde istatistiksel verilere dönüştürülebilecek güvenilir kaynakların bulunması gerekmektedir. Modernleşme öncesi Osmanlı Devleti için bu kaynaklar tahrir, cizye ve avarız defterleridir. Buna son dönem Osmanlı nüfus defterlerini de ilave etmek gerekir. Nüfus tarihi konusunda Barkan tarafından üretilen çalışmaları da üç ana gruba ayırarak analiz etmek mümkündür:

- Genelde nüfus tarihinin önemi ve ilgili Osmanlı kaynaklarının tanıtımı;
- Bu kaynakların niteliği, araştırma yöntemi, kaynakların içerikleri ve ihtiva ettiği sorunlar;
- Bu kaynaklardan bilgi elde etme yolları ve üretilen bilgi dağarcığının kendisi.

Barkan'ın ilk makalelerinden birisi, tahrir defterlerinin tanıtımı ve Osmanlı tarihi için taşıdığı öneme dairdir (1941: 20-59). Burada imparatorluğun idari ve mali işleyişi ile bu işleyişin ürünü olan defterlerin önemi; nüfus araştırmaları bakımından değeri ortaya konmuştur. "Osmanlı İmparatorluğu, Yakın Şark'taki bütün Türk ve İslam memleketlerinin Orta Çağ tarihi ve hatta bir dereceye kadar Bizans İmparatorluğu'nun tesir ve tecrübelerinin devam ettiği yegane imparatorluktur. Bu sebeple yeni bir ruh ve metodla tetkik edilirse bütün dünya tarihinin ehemmiyetli bir faslını teşkil edecek niteliktedir. Balkanlar Orta Doğu, Anadolu ve bir kısım Kafkas memleketlerinin tarihi, Osmanlı tarihinin incelenmesine bağlıdır. Bütün bu milletler kendi tarihlerini öğrenmek için de Osmanlı tarihine müracaat edeceklerdir. Şark monarşileri tipinde kuvvetli merkeziyetçi devletlerin idari-mali icaplarının çok eski zamanlardan beri bu memleketlerde sistemli, yeknesak, geniş ülkelere şamil ve muntazam fasılalarla tekrarlanmış nüfus ve vergi tahriri yapılmasına müsait olduğu unutulmamalıdır" (Barkan 1953: 7). Tahrir defterleri, "aynı metod ve aynı şekilde yeknesak olarak yapılmış ve muntazam fasılalarla tekrarlanmış, geniş sahalara şamil, sistematik nüfus sayımlarının neticelerini ihtiva eden zaman ve mekan içerisinde mukayeseye müsait bulunan aynı tip vesikalardan teşekkül etmektedir" (Barkan 1953: 8).

Barkan'ın görmek istediği şey bu muazzam ve mükemmel bürokratik işleyişin resmidir: Büyük resim. Bu resimde mikro unsurlarla makro yapılar bir arada ahenk içindedir. Büyük resmi görme tutkusu ve yöntemi de doğrudan Annales'le bağlantılıdır. Osmanlı için "büyük ve işleyen dev bir makine" (1953: 10) vurgusu, hem imparatorluğun büyüklüğüne hem de onun yöneticilerinedir. "Bu defterlerde teşkilatlı bir bütün ve muadil bir makine halinde işleyen İmparatorluk Türkiyesi'nin milyonlarca rakamın belagatli lisanı ile tasrih ve tevsik edilmiş canlı bir tablosunu, koskoca bir İmparatorluğun işbaşı manzarasını görmek mümkündür" (Barkan 1941: 21, 1953: 9). Bu sebeple, ortaya konulan devasa eserler bu "büyük işleyiş ve resme" dairdir: *Kolonizatör Türk Dervişleri* (1942) *Kanunlar* (1945), *Süleymaniye İmareti* (1972-79), *Hüdavendigar Livası* (1988). Ama bu eserlerin özellikle değerlendirme kısımlarında dikkati çeken "detaya önem verme" ve başka bazı öncüler tarafından çoğu kez ihmal edilen "ayrıntıların", Barkan tarafından önemsenmesi ve irdelenmesi; bu ayrıntıların genele ait olanlarının, geneli etkileyen yönlerinin de ihmal edilmemesi, Barkan'da hakim bir yaklaşımdır. Modern tarihçiliğin en önemli özelliği olan bu yaklaşımın ilk önce Annales'ciler (Burke 2002) tarafından benimsenip uygulandığını hatırlatmak gerekir.

Nüfus tarihi konusu ve tahrir defterlerini ele alırken Barkan, (tıpkı diğer bazı çalışmalarında olduğu gibi) konunun önemine dikkat çekmek ve ilgiyi arttırmak amacıyla yazılarında içten, akıcı ve hayranlık uyandıran bir üslup kullanır. Devletin "muazzam yapısı" ve bu devletin ürünü olan tahrir defterlerindeki verilerin ne denli önemli olduğunu, bazen abartılı bir dille vurgulayan ifadelere yer verir. Onu okuyan kimse, bu "uzun ömürlü muazzam" imparatorluğa hem hayran kalmaktan hem de onu incelemek için acele bir heyecan duymaktan kendisini alamaz. "Binlerce köy halkının ayrı ayrı isimlerini sıralayan, milyonlarca rakamı kaydeden ve bu sebeple zaruri olarak monoton, göz yorucu ve can sıkıcı olması lazım gelen bu istatistik kütükleri, dikkate şayan bir basitlik ve teknik mükemmeliyetle tanzim edilmiştir. Kendileri ile ünsiyet etmiş kimseler için, onlarda aranılan her hangi bir malumatı bulmak, bugün modern usullerle tanzim edilmiş olan bir katalog veya istatistik kitabını karıştırmaktan daha kolaydır. Binlerce ciltlik mevzu bahis istatistik kütüklerini tanzim eden ellerin maharet ve ihtimamı ile yazı ve rakam şeklinin intihabı, sahifeleri doldurmak ve bağlamak işlerinde hakim olan zevkin asaleti ve kullanılan malzemenin ve cildin nefaseti ise, bize bu istatistik defterlerini hayranlık duyarak tetkik etmemizi mümkün kılmaktadır" (1941: 21). İmparatorluk bürokrasisinin bıraktığı ve insanı hayrete düşüren sistemli belge yığınının üstelik o zamana kadar hiç çalışılmamış yüzlerce defter koleksiyonu vurgusu, fakat buna

mukabil Avrupalı tarihçilerde yaygınlaşmış olan "400 çadırlık" bir kuruluş efsanesine yapılan göndermeler, araştırmacıyı hem teşvik eder hem de Avrupa'da üretilen bu haksızlığa karşı direnme duygusu verir. Barkan'ın satırlarında ortaya dökülen bu "hayranlık" genç araştırmacılara çalışma azmi, önem duygusu ve motivasyonu verir:

"Bu defterlerde teşkilatlı bir bütün ve muadil bir makine halinde işleyen İmparatorluk Türkiyesi'nin milyonlarca rakamın belagatli lisanı ile tasrih ve tevsik edilmiş canlı bir tablosunu, koskoca bir İmparatorluğun işbaşı manzarasını görmek mümkündür" (Barkan 1941: 20). "Bu suretle, bundan dört beş yüz sene evvel Türkiye'nin her köşesinde mevcut sipahi ile toprağa bağlanmış köylüyü; derbent bekleyeni, yol ve köprü tamir eden kervansaraylara hizmet eden insanları (…) nihayet her türlü baç ve rüsum toplanan geçit, pazar ve gümrük mahallerini yerli yerinde ve vazife başında görmek, İmparatorluk denen bu muazzam makinenin çarklarının nasıl işlediğini görmek" bu defterler sayesinde mümkündür (Barkan 1941: 21). "Bununla beraber ümeranın maiyet halkı ile saray ve konak halkının, yeniçeri ocağına mensup kıtaların kayıtlarına tesadüf edilmemektedir. Yine aynı şekilde köleler de kayıtlı değildir. Bu sebeple umumi nüfus yekunları hesaplanırken bu durum dikkate alınmalıdır. Tüccarların ve bazı medrese talebelerinin de kayıtlı olmadığı tahmin edilebilir. Türlü sebeplerle bir kısım nüfusun "gizlenmiş" olması da mümkündür" (Barkan 1953: 13).

Barkan, hem Osmanlı nüfus tarihinin yerli kaynakları ve sunduğu imkanları hem de sonuçlarını Braudel'in verileri ile karşılaştırır. Bunun için ilk önce kaynaklardaki tüm eksikliklere rağmen tahrir defterlerinden hareketle genel nüfus hesaplamalarının yapılabileceğini göstermiştir. Braudel'in XVI. yüzyılın sonları için Asya ve Avrupa'daki Osmanlı nüfusuna dair verdiği 16 milyonluk rakam ile Barkan'ın asrın başı için verdiği 12-13 milyonluk nüfus arasında, Barkan'a (1953: 16) göre "zannedildiği kadar büyük bir fark yoktur". Şöyle ki: Barkan, kendi rakamlarının XVI. asrın başı (1520-30) için geçerli olduğunu belirtir ve bu yüzyılda meydana gelen artıştan bahseder. Bizzat Braudel'in de "ispat ettiği gibi bu asrın başından itibaren bütün Akdeniz memleketlerinde nüfus durmadan artmış ve asrın sonuna doğru bazı memleketlerde iki misline baliğ olmuştur". Braudel'den nüfus artışını gösteren örnekler veren Barkan'a göre, bütün Akdeniz memleketlerine has olan bu artış hareketlerinden Türkiye'nin istisna edilemeyeceği de ortadadır. Türkiye nüfusunun da Süleyman devri tahrirlerinden Braudel'in zikrettiği rakamların ait olduğu senelere, yani "XVI. asrın sonlarına kadar hiç olmazsa %40 nisbetinde artmış olması kuvvetle muhtemeldir ki bu artış nisbeti kabul edildiğinde, kendisinin rakamları Brau-

del'in rakamlarına ziyadesiyle yaklaşmış olacaktır" (Barkan 1953: 16, 17). Gerçekten de sonradan yapılan sancak/kaza eksenli çalışmaların hemen tamamında görüldüğü üzere, XVI. asrın başı ile sonu arasında tüm Osmanlı dünyasında genel bir nüfus artışı meydana gelmiştir.

Diğer taraftan Barkan, tahrir defterlerine dayalı araştırmaların "köyün Türkiye dâhilinde işgal ettiği hususî mevkiin ehemmiyetini" anlamamız için şart olduğunu; bu defterlerin "hakiki bir köycülük siyaseti ve onun esasını teşkil eden bir iç kolonizasyon ve toprak tevzii meseleleri için fevkalade ehemmiyetli" (1941: 21-22) bulduğunu vurgulayarak dönemin siyasi düşünce akımlarına gönderme yapmaktan da çekinmez. Barkan'ın bu yazıları kalem aldığı dönemlerde Türkiye'deki siyasi ve fikri akımlar arasında "Anadoluculuk", "Köycülük" gibi kavramların geniş bir tartışma zemini bulduğunu hatırlatmak gerekir (Ülken 1996: 470-480). Hâlbuki Osmanlı, köy hayatının nizamını ve köylünün refahının tüm topluma sirayet edecek bir düzen ve refah olduğunun bilinciyle, bundan tam dört yüz sene evvel tanzim edilmiş defterlerde köy ekonomisini ve idare sistemini etraflı bir şekilde kayıt ve tesbit etmiş bulunmaktadır (Barkan 1941: 21-22).

Defterlerdeki verilerin güvenirliliği konusunda ise Barkan, savaş bölgelerinde yaşanan tahribat sebebiyle bu bölgelerde yapılan sayımlara dair kayıtlarda sorun bulunabileceğine dikkat çekmektedir. Diğer taraftan bazı defterlerin de bir önceki sayımın verilerini aynen tekrar eden rakamları içermesi güvenirlik sorununu arttırmaktadır. Bu bağlamda M. Öz ve Ergenç'in eleştirilerini dikkate almak gerekmektedir (Öz 2000 19-34, Ergenç 2006: 105-107). Tahrir işleminin alana gerçekten gidilerek yapılıp yapılmadığının sorgulanması verilerin güvenirliliği açısından önemlidir. Alana gidilerek yapıldığı sabit olan sayımlarda dahi çok sayıda sayım dışı veya eksik-fazla sayım ve yazım durumları bulunabilir. Bu türden sorunlar tüm kayıtları için geçerlidir ve tarih metodolojisinin iç ve dış tenkit uygulamaları ve karşılaştırma yönetmeleri sayesinde nispeten çözümlenebilir. Buna ilaveten "defterlerin birçoğu bu tür yekunları ihtiva etmediğinden, bazen etse bile yanlışlıkların bulunma ihtimalinden dolayı çok defa köy ve kasabalardaki nüfusu birer birer saymak ve köy, kasaba ve liva yekunlarını bizzat toplamak mecburiyeti" vardır (Barkan 1953: 13). Özellikle yekûnlarda hesaplama ya da yazım hatalarının bulunabileceği hatırdan çıkartılmamalıdır.

Yukarıdaki ve benzeri sorunlara Barkan sonrası yapılan tahrir defteri eksenli çalışmaların tamamında değinilmiştir.[2] Diğer taraftan tahrir defterlerine dayalı çalışmaların artması ve bazen yeknesak hale gelmesi; bazı defterlerin tıpkıbasım halinde yayımlanması, bu yayınlarda görülen artı ve

eksi yönler, değerlendirme, harita ve indeks koyma bakımından olumlu veya olumsuz yaklaşımları görmek mümkündür.

b. Kaynaklardaki Sorunlar

Öncelikle, Osmanlı nüfus tarihi için kullanılan en önemli kaynak serisi olan tahrir defterlerinin, tımar sistemi ve vergi potansiyelinin tespiti için geç Ortaçağ ve Yeniçağ başlarında ve o günkü şartlar içinde teşkil edildiğini hatırdan çıkarmamak gerekir. Bu defterler, verdikleri istatistikî bilginin denetlenmesi ve verilerin ispatı konusunda sundukları zorluklara karşın Osmanlı sosyo-ekonomik yapısını anlamak bakımından hayati öneme sahiptir (Heywood 1988: 315-317). Ancak, farklı dönemlerde yapılan tahrirlerdeki kayıt yönteminin değişmesi, icmal-mufassal ayrımı, farklı bölgelerde izlenen değişik kayıt usulleri, hane, nefer, yekun, mücerred ve mesleklerin yazılıp yazılmaması durumu, vb. türden sistem ve kayıt farklılıkları, defterleri inceleyenlerin çözmesi gereken sorunlardır (Çiçek 1995: 95). Her şeyden önce defterlerin vergi ile alakalı olması ve vergiye tabi olan ya da olmayan hane reisini (hane/nefer) esas alması, toplam nüfusun tespitinde ciddi zorluklar yaratmaktadır. Diğer taraftan, manası pekiyi tayin edilemeyen ve zamanla ve yerine göre anlamı ve ihtiva ettiği nüfus sayısı çok değişmiş olan "hane" terimi de sorun yaratır (Göyünç 1979: 332, 1997: 552). Tahrir defterleri ve sonraki dönemler için de cizye ve avarız defterlerinde temel vergi birimi "hane"dir ve dolayısıyla defterlerde yer alan *hane, mücerred* ve *nefer* konusu, üzerinde hemen herkesin durduğu bir sorundur (Çiçek 1995: 95-96, Gökçe 2000: 89). Tahrir defterlerine dayalı çalışmalarda hemen büyük ekseriyetinde *hane* sayısı için önerilen katsayı 5, *nefer* içinse 3'tür. Nefer katsayısı olarak 3 rakamının kabul edilmesinde sanayi öncesi toplum ve aile yapısının temel özellikleri dikkate alınarak yapılan değerlendirmeler esas olmuştur. Bu konuyu dile getiren Bruce McGowan (1969: 157-158) Orta Tuna bölgesine ait defterler üzerine yaptığı çalışmada 3 katsayısını kullanmıştır. Az sayıdaki araştırmacı ise hane için 4.5 katsayısını tercih etmiştir (Cook 1972: 85, 90, 98 ,Gökçe 2000: 89). Barkan kendi tablolarını hazırlarken ifade ettiği gibi, umumi nüfusu hesaplamak için kabul ettiği "5" rakamı, "ilmi usullerle bulunmuş bir rakam değildir" (Barkan 1941: 12). Bu rakamın her bölgeye, içtimai zümreye ve ailenin meşguliyet tarzına göre değişik olacağı tabiidir. Toplam haneden hareketle toplam mahalle, köy veya kent nüfusunun hesaplanmasında kullanılacak katsayıda tereddütler devam etmektedir. Diğer taraftan bu sayıya defterde *mücerred* kaydolunanların dahil edilip edilmeyeceği de tartışmalıdır. Barkan tarafından önerilip kullanılan ve sonraki tahrir eksenli çalışmalarda genel bir kuralmış gibi kabul edilip uygulanan 5 katsayısı, son çalışmalarda ortaya konulan sağlam tespitlere istinaden revize edilme-

lidir. Zira özellikle şeriye sicilleri ve tereke defterlerine dayalı son çalışmalarda, hanedeki çocuk sayısının tespitinde önemli veriler elde edilmiştir. Buna göre kırsal kesimde, ölen hane reisinin geride bıraktığı çocuk sayısı ortalama 2 ila 2.7 olarak ortaya çıkmaktadır (Göyünç 1997: 553, Özdeğer 1988: 58-559, David 1998: 67-68, Taş 2006: 224-225).[3] Bu verilere göre, sanayi öncesi toplumlarda, özelde de Osmanlı toplumunda, ilgili defterlerde yer aldığı şekliyle *hane*deki fert sayısının ortalama 4 olduğu fikri daha somut verilerle ortaya konmaktadır (Özdeğer 1988: 59, Establet-Pascual 1994: 53, Öztürk 1995: 114). Benzer bir durum tahrir defterlerinde yer alan "nefer" konusunda da görülür. *Hane*den hareketle nüfus elde etmek için 4 katsayısı kullanılmak gerekirken "nefer" söz konusu olduğunda katsayı 3'e düşer (Göyünç 1997: 553, Öz 1999: 63, Gökçe 2000: 89). Şurası muhakkak ki ekonomik vaziyetle ailedeki fert sayısı arasında doğru bir orantı vardır. Zenginleşme ve hayat şartlarının iyileşmesine paralel olarak ailedeki çocuk sayısı da artmaktadır (Establet-Pascual 1994: 55).

Nüfusun XVII. yüzyılın ortalarından itibaren izlediği seyri takip etmek açısından 1990'lı yıllardan itibaren yapılan avarız ve cizye defterlerine dayalı araştırmalar dikkat çekmektedir. Avarız defterlerinin kullanımı yeni olmamakla beraber nüfus kaynağı olarak kullanılmasını ilk gündeme getiren yine Barkan'dır (1979: 13-18). Daha sonraki yıllarda başka araştırmacılar Cizye ve Avarız defterlerindeki nüfus verilerini kullanarak araştırmalar gerçekleştirmişlerdir (örn. Emecen 1982: 159-170, Ünal 1986, Gerber 1988, Todorov 1992, Öztürk 1997, Gökçe 2000, Özel 2000, Öz 2008).[4] Hane konusundaki katsayı sorunu, söz konusu Avarız defteri eksenli çalışmalarda da devam etmektedir, üstelik daha karmaşık bir hale gelerek (Özel 2000: 39-40). Tahrir defterlerinde yer alan "hane", ihtiva ettiği fert sayısı tartışmalarına rağmen en azından "gerçek" haneye yani aileye tekabül etmektedir (Göyünç 1997: 552). Oysa XVII. yüzyıldan itibaren Avarız defterlerinde yer alan "hane" ise tamamen itibari bir vergi kümesine tekabül etmekte ve bölgeye hatta aynı bölge içindeki nahiyelere göre değişen bir vergi ünitesi anlamına gelmekteydi. Avarız hanesinin kaç gerçek haneye tekabül ettiği sorusu tartışmaya açık olarak dururken, buradan hareketle XVII. yüzyıla ait bu defterlerden hareketle nüfus hesaplaması yapmaksa neredeyse imkânsız hale gelmektedir (Özel 2000: 45). Avarız defterlerinden sadece "mufassal" olanlarının ihtiva ettiği detaylı verilerden hareketle bir avarız hanesinin kaç gerçek haneye karşılık geldiği dolaylı olarak hesaplanabilmekte; buradan hareketle de köy, nahiye ve sancak nüfus hesapları yapılabilmektedir (Özel 2000: 45,46, Öz 2008). Cizye Defterlerinden hareketle yapılan çalışmalarda da bir takım yanlışlıklar vardır. Mesela cizye ödeyenleri hane reisi saymak ve buradan yola çıkarak her haneyi 4 ya da 5'le çarpmak gibi (Mantran 1990: 45).

Genel tanımıyla cizye vergisi hasta, sakat, işsiz ve din adamı olmayan 14-75 arası tüm gayrimüslimlerden alınan bir vergidir (Nedkoff 1944: 606). Dahası buluğ yaşı konusu tartışmalıdır ve 12 hatta 10 yaşına kadar geri çekildiği sıkça görülen bir durumdur (Yörük 2007: 152-153). Aynı şekilde cizye mükellefiyetinin 80 ve üzeri yaşlara kadar çıktığı da görülür.[5] O halde cizye mükellefini hane reisi olarak kabul etmek ve toplam nüfusu elde etmek için 4 veya 5'le çarpmak hiç doğru değildir, özellikle de 1691 cizye reformundan sonra (İnalcık 1993: 46). Bu tarihten sonra cizye mükellefiyeti neredeyse tüm erkek nüfusa teşmil edildiğinden toplam nüfusu elde etmeye yönelik katsayı 2 veya en fazla 2.5 olmalıdır.

2. Osmanlı Nüfus Tarihinin Ana Sorunları ve Barkan Sonrası Bulgular

Türkiye'de nüfus tarihine yönelik çalışmaların Barkan'la başladığını ve 1960'lı yıllardan itibaren de özellikle sancak eksenli çalışmalarla birlikte yeni bir döneme girdiğini ifade etmiştik. Bununla paralel olarak gelişen kent tarihi çalışmalarında da nüfus konusunun ön plana çıktığı görülür. Tahrir defterlerine dayalı çalışmaların sayısında, özellikle İsmet Miroğlu (1990) ve Nejat Göyünç'ün (1991) eserlerinin yayımlanmasından sonra 80'li yıllarda önemli bir artış meydana gelmiştir. Başta Anadolu sancakları olmak üzere, Osmanlı egemenliği kurulan ve tımar sistemi sebebiyle nüfus ve arazi sayımlarının yapıldığı çok sayıda sancak ya da kaza, çoğu doktora tezi niteliğinde olan onlarca çalışmaya konu olmuştur. Bu çalışmalar sancak ya da kaza düzeyinde sadece XVI. yüzyılı içerirler. Bu durum bir sancak ya da kazanın belirli bir dönemi hakkından bir tablo sunuyor olmakla beraber sonraki dönemleri de içeren çalışma sayısı fazla değildir (Gökçe 2000). Bu sebeple de nüfustaki sürekliliği ya da değişimi takip etmek XVI. yüzyıl sonrası için çoğu kez mümkün olmaz. Daha önemlisi başka bir sancak ya da kazanın aynı yüzyılını konu alan diğer çalışmalarla karşılaştırmalar da pek görülmez. Bölgesel düzeyde de olsa nüfusun komşu sancak ya da kazalarla birlikte ele alınması gerektiği göz ardı edilir. Bu genel tablonun istisnaları yok değildir ama onlar da sadece belli açılardan bazı karşılaştırmalara yer verirler. Bunlardan ilki fakat daha çok XVI. yüzyıl Anadolusu'nda yaşanan "kentleşme" olgusuna yönelik olmak üzere L. Erder ve S. Faroqhi'nin ortak çalışmasıdır (1980: 265-303). Çalışmada XVI. yüzyılda Anadolu kentleri demografik açıdan karşılaştırılmış ve yüzyıl sonlarına doğru kentlerin ulaştığı nüfus miktarları, nüfustaki genel hareketlenmeler, şehirleşme eğilim ve oranları başarılı bir şekilde ele alınmıştır. Anadolu kentlerinin detaylı nüfus dökümleri tablolarla izah edilmiş ve tam da Barkan'ın önerdiği gibi haritalar üzerinde gösterilmiştir. Faroqhi'nin diğer önemli çalışmasında ise nüfus-kentleşme ilişkisine yönelik doğrudan somut tespitler vardır (2000: 14-23). 1520'lerin kent ağı, 1580'lerinkiyle karşılaştırıldığında ilk göze çarpan farklılık, kentlerin

büyüklüğüdür. 1520'lerde yalnızca Bursa ve Ankara'nın vergi mükellefi sayısı 3000'in üzerindeyken yüzyılın sonlarına doğru bu düzeye ulaşmış toplam kent sayısı 8'e çıkmıştır. 1.000-2999 vergi mükellefi barındıran orta büyüklükteki kent sayısında da aynı derecede belirgin bir artış vardır (Faroqhi 2000: 16). Ancak benzer türden karşılaştırmalı kent ve kırsal nüfus çalışmaları, problem odaklı ve karşılaştırmalı olarak devam etmemiş daha çok "defter eksenli" sancak çalışmalarına evrilmiştir. Sonuç olarak da neredeyse tüm Anadolu sancakları çalışılmasına rağmen bu çalışmaların sonuçlarını birleştirmeye yönelik bir çabadan söz etmek şimdiye kadar mümkün olmamıştır. Oysa mevcut yayın ve araştırma sonuçlarına dayalı olarak genel bir nüfus tablosunu, en azından Anadolu için ortaya koymak mümkündür (Behar 2003).[6]

Sancak/kaza eksenli çalışmalarda nüfusun köy, kasaba, kent, konar-göçer, yerleşik, konar-göçer etnik ve dini dağılım; yerleşim birimi, kent, kasaba, köy ve mahalle başına düşen hane ve kişi sayısı genelde defterlerin ait olduğu dönemlere göre karşılaştırılır ve sayımlar arasında meydana gelen değişim yerel bazda ele alınır. Ama bölgeler arası karşılaştırma ve tahrirler sonrası dönem için herhangi bir teşebbüste bulunulmaz. Nüfusun dini, meslek ve cinsiyete göre dağılımı konusu ve ihtidalar hemen her çalışmada görülür. Ancak tahrir defterlerinin ait olduğu dönem sonrası için yine bir boşluk vardır.

Diğer taraftan, nüfus için hazırlanan tabloların verimliliği ya da karmaşıklığı ayrı bir sorun teşkil eder. Tablolarda nüfusun zaman içindeki değişimi vermek yerine bölge içindeki farklı idari birimler arası karşılaştırmalara, üstelik coğrafi farklılıklar, kentle olan bağlantı ya da yerleşim özelliklerinin bu konudaki etkileri dikkate alınmadan sıralanır. Dolayısı ile bazı tabloların amacının ne olduğu ve bu bilgilerin ne işe yarayacağı sorusuna cevap bulmak zorlaşır. Nüfusun haritalar üzerinde gösterilmesi ise teknik bilgi gerektiren ve yardıma ihtiyaç duyulan bir uğraştır. Bu sebeple çoğu çalışmada bu türden bir harita bulmak mümkün olmaz. Harita üzerinde yerleşim birimlerinin dağılımını veren çalışmalarda ise yüzölçümü verileri eksiktir ya da yoktur. Bu sebeple de km^2 başına düşen nüfus hesaplaması hemen hemen hiç yapılmamaktadır. Oysa böyle bir tespit, verilerin ve yapılan yorumların anlamı, karşılaştırılabilirliği ve güncellik değeriyle doğrudan alakalıdır. Nüfusun artış ya da azalışı coğrafya üzerinde olduğuna göre bu coğrafyanın ölçülmesi ve nüfustaki verilerin yoğunluk tespitiyle anlamlı hale getirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda XVI. yüzyıla ait kaza merkezini nüfus ve iskân ekseninde ele alan sancak çalışmalarından en dikkat çekeni, O. Gümüşçü tarafından yapılmıştır (2001). Osmanlı hakimiyetine geçiş sırasında ve hemen sonrasında yavaş bir gelişim seyri gösteren Larende (Karaman), 1530'lu yıllardan sonra hızla de-

ğişmeye başlamıştır ki bu durum Faroqhi'nin diğer Anadolu kentleri için yaptığı tespitle de uyumludur. Larende şehir nüfusunun irdelenmesine, diğer Anadolu şehirleriyle birlikte yıllık nüfus artışının nefer veya hane bazında karşılaştırıldığı bir tabloyla devam eden Gümüşçü'nün tespitlerine göre, XVI. yüzyılda 36 Anadolu şehrinde yıllık nüfus artış değişimi, binde -1.8 ila binde +29.9 arasındadır (2001: 151-152).[7] Ortalama artış ise binde 12.6, yani yüzde 1.26 civarındadır. Bu seviyedeki yıllık artıştan yüzyılın sonlarına doğru nüfusun hemen her tarafta en az ikiye/üçe katlandığı sonucunu çıkartmak mümkündür. Larende şehir nüfusunun da 1530'lara kadar durağan bir seyir izlediği, hatta bazen gerilediği gözlenirken, bu tarihten sonra % 1.27, 1.28'lik bir yıllık artış yakaladığı tespit edilir. Köylerde ise bu artış, daha net bir seyir gösterir (2001: 153-154). Bu türden hesaplamalarda verilerin homojen olup olmadığı her zaman sorun yaratmıştır. Bu sebeple Gümüşçü, aynı tür verileri kullanarak, mesela hepsinde de nefer sayısını baz aldığı için risk payını en aza indirmiştir denebilir. Gümüşçü (2001: 150), yıllık nüfus artış hızı hesaplamasında tahrir araştırmacılarının pek kullanmadığı yöntemi kullanır (Kocaman 2011)[8] ve XVI. yüzyıldaki yıllık artış hızını Türkiye'nin XX. yüzyıl verileriyle karşılaştırır. Nüfusun Larende mahallelerine dağılımı ise bir dizi harita üzerine yapılan yerleştirmelerle detaylı olarak gösterilir (2001: 158-166). Nüfusun kır-kent oranları, meslekî, dinî/sosyal/idarî statülere göre dağılımı da yüzyıl boyunca geçirdiği değişimlerle birlikte verilir (Gümüşçü 2001: 200-201). Gümüşçü'nün yaklaşımı, yöntemi ve ortaya koyduğu içerik XVI. yüzyıl sancak çalışmalarına iskân ve nüfus ekseninde örnek sayılabilecek bir niteliğe sahiptir. Buna rağmen Gümüşçü, çalışmasında nüfus yoğunluğu konusuna değinmez. Oysa sınırları nispeten belirli coğrafi alanlarda, kır ve kent eksenine göre nüfus yoğunluğunu, yani km² başına düşen nüfusu tesbit etmek ve devamla, artma ya da azalma ile birlikte yoğunluk değişiminden bahsetmek gerekirdi. Bu türden bir yoğunluk hesaplaması belki ilk defa XVI. yüzyılın son çeyreği için Bursa bölgesi üzerine yapılmıştır (Geyer vd. 2003: 411-431). 1573-1574 yıllarında Bursa bölgesinde yüz ölçümleri tespit edilebilen 9 kaza ünitesinde, ortalama kırsal nüfus yoğunluğu km² başına 20 kişidir. En seyrek nüfusa sahip kaza, km² başına düşen 5 kişiyle Domaniç; en yoğun kaza ise 16 kişi ile Yenişehir'dir. Bursa şehrinin de dahil olduğu merkez kazada ise, şehir nüfusundan dolayı ortalama km² başına düşen insan sayısı 71'dir (Geyer vd. 2003: 416-417). Bu tespitlere göre yüksek ve dağlık bölgelerde nüfus doğal olarak daha seyrek, tarıma daha elverişli ovalarda ve şehir merkezlerine yakın bölgelerde ise daha sıktır. Ancak bu durum yaylak kışlak bölgelerinde konargöçer hareketlerinden dolayı mevsimsel bir yoğunluk değişimi yaşandığını veya bazı köylerin (müsellem ve yaya köyleri) sayım dışı kalma ihtimalini göz ardı etmemizi gerektirmez.

Sancak ya da kaza bazında defter verilerine göre nüfus hesaplaması yapılırken ayrılan ya da eklenen veya bazen yeri değişen kazaların sınırlarının belirlenmesi gerekir. Böylece bölgesel bazdaki nüfus artışı ya da azalışı ile konar-göçerlerin yerleşikliğe geçiş süreçlerini takip etmek mümkün olabilir. Kısaca verilerin bugünkü değerlerle karşılaştırılabilir halde olması gerekir. Bu da coğrafi ve nüfus değerlendirmelerinin ölçülebilir ve karşılaştırılabilir hale getirilmesi ile mümkündür.

Nüfus konusunda dikkate alınması gereken bir diğer husus da devamlılıktır. Belirli bir dönemde var olan nüfusun alt birimi olan ailelerin devamlılığını ya da kesintiyi tespit etmek mümkün müdür? Bu soruya anlamlı cevaplar bulmak için hane reisi isimleri ve baba adlarından yola çıkarak, mümkün olduğu takdirde, defter serilerini köy köy takip etmek gerekir. Bu zahmetli ve yorucu işin sonunda ailelerde devamlılık konusu irdelenebilir (David 1998). Ortalama ömür, ortalama doğum oranları ve ölüm yaşı ortalaması gibi hususular ile salgın hastalık, kıtlık, savaş ve sosyal kargaşaların nüfusa etkilerini tahrir defterlerine bakarak tespit etmek mümkün değildir. Bunun için başka verilere ihtiyaç vardır.

Nüfusun yatay ve dikey manada hareketliliği ise bölgesel çalışmalarda kısmen dile getirilen bir hususdur. Yatay hareketlilik konusu doğrudan idari, ekonomik, savaş, kıtlık ya da sürgün gibi başka koşullara bağlıdır. Köyler arası hareket ise zannedildiğinden daha yoğundur. Defterlerde geçen "hariç raiyyet" "münhal" "yörük" "perakende" "biruni" "sürgün" ve bazen de "mezra" ifadeleri; ayrıca şeriye sicillerinde ortaya çıkan çok sayıda (yerini terk eden reayadan dolayı) sipahi-reaya çekişmesine dair veriler, nüfusun bir yerde sabit kalmadığını, farklı sebeplere bağlı olarak yer değiştirdiğini göstermektedir. Ancak bu hareketliliğin döneme, coğrafyaya ve idari yapılanmaya göre farklı şekil ve oranlarda gerçekleştiği muhakkaktır. Özellikle konar-göçer taifenin hareketleri tahrir defterlerine en çok yansıyan hususdur (Emecen 1989, Koç 1989, Öz 1999). Şehirlerin kabul ettiği göçmen nüfus hakkında defterlerde yer alan bazı kayıtlar aydınlatıcı bilgiler vermektedir. Mesela Sivas şehrinin 15–16. yüzyıllar içinde (1454-1572 yılları arası) aldığı göçmen nüfus içerisinde Müslümanların oranı % 27,74, gayrimüslimlerin oranı yaklaşık % 72,26'dır (Sönmez 2007: 128-133).[9]

Nüfusun dikey hareketi ise daha farklı biçimlerde gerçekleşir ve sayıca ölçülmesi daha zordur. Bu türden bir hareketliliğin Osmanlı belgelerindeki karşılıklarını bulmaksa hiç zor değildir. Doğrudan belgelerin diliyle ifade etmek gerekirse, "beratlı olmak" "askerî olmak", "raiyyet silkinden halas olmak", "raiyyet oğlu raiyyet" olmak, "şehirlü olmak", "çift bozmak", "defterde adı olmak", "avarızdan ve rüsumdan ve cümle tekalifden muaf olmak",

"kapu halkından olmak" vb. türünden ifadeleri dikey hareketlilik kavramıyla alakalandırmak mümkündür. Osmanlı toplumunun vergiye tabi olanlarla (reaya ve şehirli) şu ya da bu sebeple deruhte ettiği askeri, idari, kazai ya da sosyal görevler sayesinde bir takım vergiden muaf olanlar (askeri) şeklinde iki ana sınıfa ayrıldığı bilinmektedir (Sahillioğlu 1992, Öz 2007). Bu sınıflardan en geniş tabanlısı ve en fazla bir üst katmana çıkma isteği gösteren sınıf reaya (köylü) sınıfıdır. XVI. yüzyılda nüfusun neredeyse yüzde 80'i bu katmana mensuptur. Hemen hemen tüm sancaklara ait verilere bakıldığında, nüfusun yaklaşık yüzde on kadarının şehirlerde oturduğu ve bir o kadarının da ifa ettikleri görev ve hizmetler mukabilinde vergiden muaf olan "askeri" sınıfı oluşturduğu anlaşılmaktadır (Gökçe 2000: 310-311). Bu sebeple, toplumsal hareketliliğin dikey boyutu daha çok reaya arasında görülür. Askeri sınıfa dahil olmak önemli avantajlar sağladığı için reayadan çok sayıda kimsenin "askeri" olmak için istekli olduğu ve bu yönde teşebbüsler ortaya koyduğu kayıtlara yansımıştır (Koç 1989: 96)[10]. Reaya için geçişkenliğin ve statü değiştirmenin en açık yolu, XV. yüzyıl sonlarına kadarki bir dönemde, savaşa katılarak sipahi olmak veya medresede okuyarak ilmiye sınıfına dahil olmak şeklinde tebarüz etmektedir (*3 Nolu Mühimme* 1993: 247).[11] Bu kapılardan sipahiliğe geçiş, tımar sisteminin oturması ve kurumun kendi içinden (sipahizadelerden) asker temininde kendine yeter hale gelmesi sebebiyle reaya, statü değişiminin öteki kapısını zorlamaya başlamış ve XVI. yüzyılın ortalarından itibaren medrese önlerinde genç nüfus yığılmaya başlamıştır (Koç 2005: 231-245).[12] Bu da başka sorunlara yol açmış ve XVI. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, artan dinamik genç nüfustan en azından bir kısmının statü değiştirme talebi, toplumsal gerilime yol açmış ve patlama noktasına gelmiştir. Celali isyanlarının, köylerdeki genç nüfustan en azından yerinde kalmak istemeyen ve dinamik bir yapı arz eden bir kısım genç nüfusun medrese önünde yığılmaya başlamasıyla ortaya çıktığı bilinmektedir. Toplumda sosyal statü değişim kanallarından birisinin tıkanması, değişim taleplerinin mevcut diğer kanallar üzerinde baskı oluşturmasına sebep olur. Bu da toplumsal gerilim yaratır ve isyan, eşkıyalık, göç vb şeklinde dışa yansır (Koç 2005: 239). Bu taleplere ve statü değiştirmeye yönelik zorlamaların bir diğer yansıması da çiftini bozan reayanın önemli bir kısmının yerini yurdunu terk ederek yeniden konar-göçerliğe dönmesi, bir kısmının da kentlere doğru kayması şeklinde belirir. Diğer taraftan statü değiştirmeye yönelik olarak kullanılan geçiş kanallarından biri de bazı bölgelerde yaşanan "seyyidleşme" sürecidir (Kılıç 2005: 67-69). Tüm bu değişim taleplerinin en yoğun kitlesi reaya sınıfıdır ve talebin temelinde de bu sınıfın tevarüs ettiği toplumsal ve tarihi arka plan ile ekonomik faktörler yatar. İstanbul yönetiminin gittikçe devşirme kökenlilerin eline geçiyor görüntüsünün yarattığı

olumsuz hava, yerel tımarlılar ya da Türkmen boy beylerinin Osmanlı merkezi sisteminin yerleşmesi sürecinde kaybettikleri statüleri geri alma çabaları, sıradan köylülerin toprak meşguliyetinde ekonomik sebeplerle ortaya çıkan kötüleşme gibi faktörler değişim taleplerinin arka planını oluşturur. Bunun nüfusa yansıması ise kitleler halinde köylerin terk edilmesi, toplumsal kargaşa ve bölgeler arası hareketlilik olmuştur (Özel 2004: 183-205).

Kırsal nüfusun tabi olduğu hukuki statülere göre dağılım (dirlik, vakıf ya da hizmet karşılığı muafiyet durumları) ile kentli nüfusun mesleklere göre dağılımı ve meşguliyet alanına göre tasnifi de kent eksenli çalışmaların en önemli alanlarındandır. Bu türden tasnifler, nüfusun idari taksimat ve vergi bağışıklıklarına göre dağılımının anlaşılması bakımından zarurîdir. Ancak yine sadece XVI. yüzyıl ile sınırlı kalan bu çalışmalarda sonraki dönemlerde meydana gelen idari ve hukuki değişimlerin takibi yapılmadığından, bunun nüfusla bağlantısı ya da nüfusa yansıma ve etkileri konusunda sessiz kalınır. Aynı hususun yani idari ve coğrafi taksimatın bir başka sorunu da konar-göçerlerin yerleşikliğe geçiş süreçleri ve devletin konuya yaklaşımıdır. Defterlerdeki adıyla "yörük", "Türkmen", "kabile" ve "cemaat" tanımlarıyla zikredilen bu konar-göçer kitlelerin kendiliğinden veya teşvik ya da tedbir ile belli bölgelere yerleştirilme süreçleri tüm Osmanlı tarihi boyunca devam etmiştir (Orhonlu 1987; Halaçoğlu 1997). Dönem ya da coğrafyaya göre yoğunlaşan ya da seyrelen bu sürecin tüm etaplarını takip etmek de şimdilik mümkün değildir. Son zamanlarda Rumeli'ye yapılan sürgünler ile Anadolu'da yapılan iskan faaliyetleri hakkında kısmi ölçeklerde çalışmalar yapılmıştır. Ancak meselenin bütününe dair yeni çalışmalara ihtiyaç devam etmektedir. Konuyla alakalı son bir çalışmada konar-göçerlerin köylere yerleşme süreçleri ve bunların kabilecemaat dokusu hakkında tahrir defterlerindeki verilerin toplu bir tasnifi verilmiştir ama dönem yine XVI. yüzyıl ile sınırlıdır (Halaçoğlu 2009).

Son olarak, imparatorluğun Avrupa ve Asya yakasının toplam nüfus tabloları, bunların haritalar üzerinde gösterilmesi, sınırları nispeten belirli coğrafi ve idari bölgelerde toplam nüfus hesaplamaları ve bu nüfusun zaman içindeki değişimlerinin karşılaştırmalı olarak verilmesi henüz gerçekleştirilmiş değildir. Kent eksenli çalışmalarda dahi çok sayıda kentin Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar toplam nüfus evrelerini takip etmeye imkân veren çalışmalar ortaya konmuş değildir. Bunun için yeni bir yaklaşım ve yöntem takip etmek ve kentleri kronolojik sınırların dışında ele almak; kenti Bizans, Selçuklu ve Beylikler ve Osmanlı dönemlerinde bir bütün olarak ele almak gerekir.

Sonuç

Barkan, Türkiye'de nüfus tarihinin önemini kavrayan ve buna bağlı olarak hem nüfus tarihinin kaynaklarını tanıtan hem de bu verileri kullanarak nesnel ve yeni tarihsel bilgiler üreten ilk tarihçidir. Önemi de buradan gelir. Bu bağlamda İmparatorluğun en azından eldeki kaynaklara dayalı olarak XVI. yüzyıl başlarındaki tahmini toplam nüfusunu hesaplamak suretiyle oldukça önemli veriler sağladığı gibi Türk tarihçiliğinin uluslararası alana taşınmasında da mühim bir rol oynamıştır. Bugün halen Barkan tarafından ortaya konulan ona ait bu rakamlar esas alınmaktadır. Tahrir defterlerine dayalı ne türden bir çalışma yapılırsa yapılsın kendisine atıfta bulunmak kaçınılmazdır. Diğer taraftan bu kadar külliyatlı defterleri incelerken detayları önemsemekten geri durmamıştır. Büyük resmi görmek isterken bu resimdeki detayları "her bir detaydaki genele ait olanları" tespit ve tasnif edip yorumlamakta mahirdir. Nüfusun idari ve dini dağılımını genel hatlarıyla verirken, detayda tüm nüfus verilerinin kullanılması gerektiğini vurgulamıştır. Büyük resmin diğer büyük resimlerle karşılaştırmasını yaparak bulguların anlamlı hale gelmesini hedeflemiştir. Barkan bu büyük resmi görmeyi hedeflerken teknik bir takım detaylarla yeterince meşgul olmaya zaman bulamamıştır. Bu sebeple de bazen, tıpkı "hane" sayısında olduğu gibi genel kabullerle yola devam etmiş, bunu da doğrudan kendisi ifade etmekten çekinmemiştir. Aynı şekilde nüfus hesaplamalarında da bazen aceleci davrandığı görülür. Ancak bu durum onun ortaya koyduğu verileri ve bunlara dayalı yorumları sarsacak ya da değiştirecek nitelikte değildir.

Barkan'dan sonra özellikle 60'lı yıllarda başlayan ve 80'li yıllarda zirveye ulaşan tahrir defterlerine dayalı çalışmalar ise Barkan'ın ortaya koyduğu parametrelerde devam etmiştir. Defteroloji de denen bu alan, hızını yavaşlatmış olsa da ortaya çıkan yeni defterler, teknik araçlar ve çalışma yöntemleri ile farklı sorgulama teknikleri sayesinde hâlâ merak uyandırmaya devam etmekte; yeni çalışmaların yapılmasına imkan vermektedir. Bu bağlamda hem tahrir hem de avarız ve cizye defterlerinin neşrinde önemli mesafeler kat edilmiştir. Bu defterler ile defterlerin ihtiva ettiği verilerin incelenmesi ekseninde çalışmaların devam edeceği aşikârdır. Bu çerçevede özellikle muhasebe icmal defterlerine ve başka verilere dayalı olarak XVI. yüzyılın başlarındaki tüm Osmanlı nüfusunu yeniden, ama bu kez haritalar ve grafikler yardımıyla ortaya koymak gerekmektedir. Osmanlı nüfusu için tüm bölgeleri kapsayan, büyük resme yönelik böyle bir çalışma "Milat" olarak düşünülmeli ve yapılmalıdır. Belki de ancak o zaman Barkan'ın hayallerinden birisi gerçekleşmiş olacaktır. Kaynakların elverdiği ölçüde, genel nüfusun bölgelere göre dağılımını ve zaman içindeki değişimini takip etmek amacıyla karşılaştırmalı çalışmalara; toplam üretim, toplam vergilendirme ve fiyat analizlerinin anlam-

landırılması için toplam nüfus, göç, iskân konularında yeni verilere; nüfusun artış ve azalış seyri ve dönemleri hakkında, teknik imkanları da kullanan daha fazla çalışmaya ihtiyaç vardır. Bununla birlikte dönemlere ait bazı sorunlara da cevap bulunmuş gözükmektedir. Mesela hane sayısı ve XVI. yüzyıl Anadolu kentlerinde nüfusun ortalama yıllık artış hızı gibi konular nispeten berraklığa kavuşmuştur. Diğer taraftan nüfusun kabile, cemaat ve aşiret bağlantıları ile bu bağlantıların yerleşme düzenine yansıması kısmen ortaya konmuş gözükmektedir. Ayrıca 1575'lerdeki km^2 başına düşen ortalama nüfus yoğunluğunu, Bursa ölçeğinde de olsa kırsal kesim ve şehir için bilebilmekteyiz. Tüm olumlu gelişmelere ve nüfus tarihi kaynaklarına erişim ve teknik imkânlar bakımından daha iyi koşullarda olmamıza rağmen bu imkanlardan yeterince yararlanıldığı ve bilgilerimizin arzu edilen seviyede olduğu söylenemez. Kurulacak yeni ekiplerle istenen, özlenen ve Türk tarihçiliği için çığır açacak olan çalışmalara bir an evvel başlanması gerekir.

Açıklamalar

[1] Kent tarihi çalışmalarında bir takım sınıflamalar yapılırken, kentlerin limanlara yakınlığı, yol ağı üzerinde bulunup bulunmaması ya da idari önemlerinin yanı sıra büyüklük kıstası için nüfus faktörü ön planda tutulmuştur (Faroqhi 2000: 377, tablo I).

[2] Tahrir defterleri kullanılarak yapılan çalışmalarda karşılaşılan sorunlar ve defterlerin kullanılma biçimi hakkında bk. Çiçek (1995: 93-111). M. Öz ise hane çarpanları konusunda yaptığı tartışmada defterlere dayalı olarak yapılan nüfus tahminlerinin oldukça farklı sonuçlar verdiğini, katsayının 5, 4.5 ve 3 olması durumlarında toplam nüfus sayısının oldukça farklılık gösterdiğini ortaya koymuştur. Özellikle defterlerde nefer olarak verilen rakamlar için kullanılması gereken katsayının 3 olması gerektiğini belirtmiştir (2000: 20-23). Defterlerdeki nüfus verilerinin kullanımı konusunda ihtiyatlı olunması gerektiğine ve bu sebeple analizler yapılırken karşılaşılan sorunların çözümünde farklı yöntemler kullanılabileceğine dair çalışmalar için ayrıca bk. Cook (1972); Erder (1975: 293-297), Emecen (1989), Öz (1999); Gümüşçü (2001), Özel (2004: 185-204), Özel (2006: 219-227). Hatta Lowry (2010: 25-26), tüm bu sorunlardan dolayı, tahrir defterlerine dayalı olarak her hangi bir nüfus tahmini yapmanın doğru olmayacağını ifade etmiştir.

[3] Hane reisinin geride bıraktığı ortalama çocuk sayısının bölgelere, döneme, kırsal ve kentli nüfusa göre dağılımını son çalışmalarla artık daha net bilebilmekteyiz. (Özdeğer 1988: 58-559, Establet-Pascual 1994: 53-54, Taş 2006: 224-225, David 1998: 67-68).

[4] "Cizye hane"leri ile hanedeki nüfus sayısı üzerine Gerber'in dikkat çekici tespitleri vardır. XVII. yüzyıl Bursa'sını ele alan Gerber konuya nüfusla başlar. Sorunun özünde doğal olarak *hane* terimi vardır. Kullanılan kaynak türü cizye ve avarız defterleridir. 1640: 41, 1670 ve 1696 yıllarına ait Bursa vergi defterlerini inceler. Gayrimüslim nüfus için tutulan cizye defterlerinde, cizyenin 14 yaş üzeri gayrimüslim erkeklerce ödendiği belirtilmektedir. Bu da nüfusun 1/3'üne tekabül eder ki bu durumda cizye defterindeki sayıları 3'le çarpmak gerekir. Filadar köyüne ait 1671 ve 1675 tarihli iki ayrı veri, normal hane ile cizye mükellefi nüfus arasındaki

korelasyonu göstermeye yeter. Buna göre, 191 normal hane (X5) 955 kişi, 346 cizye mükellefi de (X3'le) 1038 kişi eder. Gerber, kentteki askerilerin ve kölelerin genel nüfus içerisindeki payını da hesaplamıştır. Diğer taraftan, 1675'lerden sonra kent ve kırsal nüfusta gözle görülür bir azalma vardır (Gerber 1988: 5-9).

[5] Yörük (2007: 153) ve başkaları tarafından incelenen 1843 tarihli cizye defterlerinde mükelleflerin yaşları da kaydedilmiştir. Darende ve Bilecik'te cizye mükelleflerinin yaş aralığı 12-80 iken, Aksaray'da bu aralık 10-88 yaştır (2007: 152-153). Yörük, buradan hareketle Aksaray'daki cizye mükelleflerini yaş gruplarına göre tasnif etmiş ve ağırlıklı yaş gruplarını görme imkânını yakalamıştır.

[6] Bu çalışmada XVI. yüzyıl ve sonrası belli başlı Anadolu kentlerine ait nüfus, birincil kaynaklar, araştırma verileri ve seyyahların raporlarına dayalı olarak tablolar halinde verilmiştir.

[7] Gümüşçü'nün (2001: 151-152) listeye aldığı kentler şunlardır: Erzincan, Sivrihisar, Denizli, Merzifon, Afyon Kemah, Demirci, Trabzon, Tire, Tosya, Kütahya, Tokat, Eğridir, Amasya, Manisa, Isparta, Bursa, Uluborlu, Larende, Aksaray, Burdur, Ankara, Konya, Çorum, Harput, Kastamonu, Sivas, Mardin, Ereğli, Kayseri, Urfa, Beypazarı, Zile, Kırşehir, Eskişehir, Niksar.

[8] Bu formül, (P=Po.em) halihazırda Devlet İstatistik Enstitüsü'nce de kullanılan ve genelde nüfusun yıllık artış hızı hesaplamalarında uygulanan bir formüldür. Buna göre belirli bir tarihteki son sayım (tahrir vs.) ile ilk sayımın "e" tabanına göre logaritmaları farkının, aradan geçen yıl farkına bölünmesi işlemidir (Gümüşçü 2001: 150); yöntem hakkında daha detaylı bilgi ve formülden hareketle yapılması gereken işlemler ile örnekler için Kocaman 2011'e bakılabilir.

[9] Şehrin 1454 yılında kayıtlı toplam nefer yekûnunda, 245 Müslim, 346 gayrimüslim varken iken bu sayı 1572 yılında 1304 Müslim, 2101 de gayrimüslim olarak tespit edilmiştir (Sönmez 2007: 128-130).

[10] 1575-76 Tarihli "Bozok Livası Kanunnamesi"nde durum şöyle ifade olunmaktadır: "[V]ilayet-i mezbûrede olan tâifenin bazısı sipahilik ve sipahizadelik davasıyla, kendülerin raiyyet silkinden halas için birer berat ibraz idüb" (Koç 1989: 96).

[11] Aynı yüzyılın ikinci yarısından itibaren öğrenci olma isteğiyle medrese önlerine gelip, fakat kapasite darlığı yüzünden içeri alınmayan suhteler sorun çıkarmaya başlamışlar ve şikayete mucip olmuşlardır. (*3 Numaralı Mühimme Defteri*: *247)*.

[12] Osmanlı klasik döneminde görülen toplumsal hareketlilik, alt grupların statü değiştirme talepleri ve toplumsal katmanlar arası geçiş yolları ile bunlarının nasıl tıkandığı konusunda çalışmalar yapılmıştır (Koç 2005: 231-245).

Kaynaklar

3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1558-1560), Özet ve Transkripsiyon (1993). Haz. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara: Osmanlı Arşivi Dairesi Başkanlığı Yay.

Barkan, Ömer Lütfi (1941). "Türkiye'de İmparatorluk Devrinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterler". *İktisat Fakültesi Mecmuası* II (1-2): 20-59.

_____, (1945). *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, I. Kanunlar*. İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yay.

_____, (1953). "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi". *Türkiyat Mecmuası* X: 1-26.

_____, (1942). "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler, I. İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler". *Vakıflar Dergisi* 2: 279-386.

_____, (1972-79). *Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı*. C. I-II. Ankara: TTK Yay.

_____, (1979)."Avarız". *İslam Ansiklopedisi* C. 2. İstanbul: MEB Yay. 13-18.

Barkan, Ömer Lütfi ve Erdoğan Meriçli (1988). *Hüdavendigar Livası Tahrir Defterleri*. C. I. Ankara: TTK Yay.

Behar, Cem (2003). *Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye'nin Nüfusu, 1500-1927*. C. 2. Tarih İstatistikleri Dizisi. Ankara: DİE Yay.

Braudel, Fernand (1990). *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*. C. 3. Paris: Armand Colin.

Burke, Peter (2002). *Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu*. Çev. Mehmet Küçük. Ankara: Doğu Batı Yay.

Cook, M. A (1972). *Population Pressure in Rural Anatolia 1450-1600*. New York, Toronto.

Çiçek, Kemal (1995). "Osmanlı Tahrir Defterlerinin Kullanımında Görülen Bazı Problemler ve Metod Arayışları". *Türk Dünyası Araştırmaları* 97: 93-111.

David, Géza (1998). *Osmanlı Macaristan'ında Toplum, Ekonomi ve Yönetim: 16. Yüzyılda Simontornya Sancağı*. Çev. Hilmi Ortaç. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.

Emecen, Feridun (1982). "Kayacık Kazası Avarız Defteri". *Tarih Enstitüsü Dergisi* XII: 159-170.

_____, (1989). *XVI. Asırda Manisa Kazası*. Ankara: TTK Yay.

Erder, Leila (1975). "The mesurement of Pre-industrial Population Changes: the Ottoman Empire from the Fifteenth to the Seventeenth Century". *Middle East Studies* 11/3: 284-299.

Erder, Leila ve Suraiya Faroqhi (1980). "The Development of the Anatolian Urban Network during the Sixteenth Century". *Journal of Economic and Social History of the Orient* XXIII (3): 265-303.

Ergenç, Özer (2006). *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*. Ankara: TTK Yay.

Establet, Colette ve Jean-Paul Pascual (1994). *Familles et Fortunes a Damas. 450 Foyers Damascians en 1700*. Şam: Institut Français de Damas.

Faroqhi, Suraiya (2000). *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler: Kent Mekanında Ticaret, Zanaat ve Gıda Üretimi (1550-1650)*. Çev. Neyyir Kalaycıoğlu. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.

Gerber, Haim (1988). *Economy and Society in an Ottoman City: Bursa 1600-1700*. Kudüs: The Hebrew University Press.

Geyer, Bernard vd. (2003). "Les villages et 1'occupation du sol au début de 1'époque moderne". *La Bithynie au Moyen Âge.* Ed. Bernard Geyer et Jacques Lefort. Paris: Réalites Byzantines.

Gökçe, Turan (2000). *XVI-XVII. Yüzyıllarda Lazıkiyye (Denizli) Kazası*. Ankara: TTK Yay.

Göyünç, Nejat (1979). "Hane Deyimi Hakkında". *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 32: 331-348.

_____, (1991). *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*. Ankara: TTK Yay.

_____, (1997). "Hane". *İslam Ansiklopedisi*. C. 15. İstanbul: TDV Yay. 552-553.

Gümüşçü, Osman (2001). *16. Asırda Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus*. Ankara: TTK yay.

Halaçoğlu, Yusuf (1997). *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*. Ankara: TTK Yay.

_____, (2009). *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar*. C. 1-6. Ankara: TTK Yay.

Heywood, Colin (1988). "Between Historical Myth and 'Mythohistory' the limits of Ottoman History". *Byzantine and Modern Greek Studies* 12: 315-346.

İnalcık, Halil (1993). "Cizye". *İslam Ansiklopedisi*. C. 8. İstanbul: TDV Yay. 46-47.

Kılıç, Rüya (2005). *Osmanlı'da Seyyidler ve Şerifler*. İstanbul: Kitap Yay.

Kocaman, Tuncer (2011). *Nüfus Projeksiyon Yöntemleri*. http://ekutup.dpt.gov.tr/ nufus/kocaman/projeksi.pdf

Koç, Yunus (1989). *XVI. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağının İskan ve Nüfus Yapısı*. Ankara: KTB Yay.

_____, (2005). "Osmanlıda Toplumsal Dinamizmden Celali İsyanlarına Giden Yol ya da İki Belgeye Tek Yorum". *bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 35: 231-245.

Kütükoğlu, Mübahat (1992). "Barkan, Ömer Lûtfi". *İslam Ansiklopedisi*. C. 5. İstanbul: TDV Yay. 74-76.

Lowry, W. Heath (2010). *Studies in Defterology. Ottoman Society in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*. Istanbul: The Isis Pres (2. basım).

Mantran, Robert (1990). *17. Yüzyılın İkinci yarısında İstanbul –Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi*. Çev. M. Ali Kılıçbay, Enver Özcan. C. I-II. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

McGowan, Bruce (1969). "Food Supply and Taxation on the Middle Danube (1568-1579)". *Archivum Ottomanicum* 1: 139-196.

Miroğlu, İsmet (1990). *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası*. Ankara: TTK Yay.

Nedkoff, Boris Christoff. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Cizye (baş vergisi)". Çev. Şinasi Altundağ. *Belleten* VIII/32: 516-718.

Orhonlu, Cengiz (1987). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*. İstanbul: Eren Yay.

Öz, Mehmet (1999). *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*. Ankara: TTK Yay.

_____, (2000). "Tahrir Defterlerindeki Sayısal Veriler". *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*. Der. Halil İnalcık- Şevket Pamuk. Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları. 17-32.

_____, (2007). "Reaya". *İslam Ansiklopedisi*. C. 34. İstanbul: TDV Yay. 490-493.

_____, (2008). *Orta Karadeniz Tarihinin Kaynakları VIII, Canik Sancağı Avarız Defteri*. Ankara: TTK Yay.

Özdeğer, Hüseyin (1988). *1463-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri*. İstanbul: Bayrak Matbaacılık.

Özel, Oktay, (1993). Changes in Settlement Patterns, Population and Society in Rural Anatolia: A Case Study of Amasya, *1576-1642*. Doktora Tezi. England: University Of Manchester.

_____, (1999). "17. Yüzyıl Osmanlı Demografi ve İskan Tarihi İçin Önemli Bir Kaynak: Mufassal Avarız Defterleri". *XII. Türk Tarih Kongresi (1994), Kongreye Sunulan Bildiriler* C. III. Ankara: TTK Yay. 735-744.

_____, (2000). "Avarız ve Cizye Defterleri". *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*. Ed. H. İnalcık-Ş. Pamuk. Ankara: DİE Yay. 33-50.

_____, (2004). "Population Changes in Ottoman Anatolia during the 16th and 17th Centuries: The "Demographic Crises" Reconsidered". *International Journal of Middle East Studies* 36 (2): 183-205.

_____, (2006). "Nüfus Baskısından Krize: 16.-17. Yüzyıllarda Anadolu'nun Demografi Tarihi'ne Bir Bakış". *XIIIth International Congress of the Economic and Social History of Turkey*. Papers submitted to the VIIIth International Congress on the Economic and Social History of Turkey, June 18-21, 1998, Bursa-Turkey, Morrisville: Lulu Press. 219-227.

Öztürk, Mustafa (1997). "1616 Tarihli Halep Avarız-hane Defteri". *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 8: 249-294.

Sahillioğlu, Halil (1992). "Askeri". *İslam Ansiklopedisi*. C. 3. İstanbul: TDV Yay. 488-489;

Sönmez, Serpil (2007). Tahrir Defterlerine Göre XV ve XVI. Yüzyıllarda Sivas Şehri. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Taş, Hülya (2006). *XVII. Yüzyılda Ankara*. Ankara. TTK Yay.

Todorov, Nicolai ve Maria Todorova (1992). "The Historical Demography of the Ottoman Empire: Problems and Tasks". *Scholar, Patriot, Mentor: Historical Essays in Honor of Dimitrije Djordjevic*, Ed. Richard B. Spence and Linda N. Nelson. Boulder, Colo, East European Monographs: 151-172.

Ülken, Hilmi Ziya (1966). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Ülken Yay.

Ünal, Mehmet Ali (1987). "XVI.ve XVII.Yüzyıllarda Harput Sancağının Demografik Yapısına Kısa Bir Bakış". *Fırat Havzası Coğrafya Sempozyumu Bildirileri (1986)14-15 Nisan 1986*. Elazığ. 263-271.

Yörük, Doğan (2007). "1843 tarihli Cizye defterine göre Aksaray Kazası'ndaki Gayrimüslimler". *Türk Dünyası Araştırmaları* 170: 143-163.

bilig
SPRING 2013 / NUMBER 65
177-202

The Contribution of Omer Lutfi Barkan to Historical Demographic Studies and the Problems of Ottoman Demographic History in the Classical Period

Yunus Koç*

Abstract

In Turkey, the demography studies of the history of the Ottoman classical period started with Omer Lutfi Barkan. He started writing in the early 1940s and focused in his work on the Ottoman institutions and the series of sources produced by these institutions. Further, he addressed the population issue based on these sources. Barkan was inspired by the works of the representatives of the Annales School that had been developing in France during the same period. Therefore, he compared especially the population data stated in Braudel's work known as *Mediterranean World* with the Ottoman resources, proving that the population growth seen all over the Mediterranean world in the 16th century was also the case for Ottoman geography. In this framework, he drew attention to sources such as the *tahrir*, *avarız* and *cizye* registers, which contain the appropriate data for the history of demography. Besides publishing some sections of these registers, Barkan compared these data with the findings of the Annales School. In fact, he put emphasis on how to use these records, which were primarily written for tax purposes, to find out about the history of population and underlined the possible problems related to this issue. One major problem, for instance, was the term *hane*. The *hane* was used as a tax unit in the registers, and according to Barkan, the coefficient had to be "5" to calculate the total population. However, according to estate-

* Assoc. Prof. Dr., Faculty of Letters, Hacettepe University, Department of History – Ankara / Turkey
yunusk@hacettepe.edu.tr

based studies made in the following periods, this coefficient should be revised as "4". A similar situation applies to the *cizye* registers. The *hane* and *nefer* terms used in these kinds of registers require the use of different coefficients. After the 1695 reform, the age for taxpayer registration in the *cizye* registers decreased. Therefore, the coefficient which had to be used to obtain the amount of population from these registers decreased to "2". In any case, all the data in the registers must be used carefully. On the other hand, problems like population density, growth rate, rural-urban distribution, and the calculation of the nomadic population are still being discussed among researchers today. According to recent studies, in some relatively settled areas like "Hüdavendigar livası", the average density of the population in the late 16th century was 20 persons per square kilometers. This is an average for regions like Bursa composed of crowded cities, but this average may decrease to a minimum of 7 in the mountainous regions. The horizontal and vertical mobility of the population are being examined in more social contexts. However, there is still a lot to be done to obtain integrated knowledge about the Ottoman population.

Keywords
Barkan, population, Ottoman population, classical period, historical demography, *hane*, demography

билиг
Весна 2013 / Выпуск 65
177-202

Вклад Омер Лутфи Баркана в исследования исторической демографии и проблемы истории народонаселения Османского государства классического периода

Юнус Коч*

Аннотация

Исследования истории народонаселения Османской империи классического периода в Турции были начаты Омер Лутфи Барканом. Начавший писать в начале 1940 годов Баркан, в своих работах исследовал с одной стороны османские учреждения и серии трудов этих учреждений как источник по данному периоду, а с другой стороны, начал исследовать демографические вопросы согласно этим источникам. Баркан поддерживал тесные связи с представителями школы Анналов, которая получила свое развитие во Франции в тот же период. Баркан сравнил демографические данные известной работы Броделя «Средиземноморский мир» с демографическими данными османских источников и доказал, что наблюдаемый во всем Средиземноморье рост численности населения на протяжении 16 века века характерен и для османских территорий. В этом контексте он обратил большое внимание на кадастровые книги, записи сбора подушевного налога и налога с немусульман как источники по изучению истории демографии. Баркан не только опубликовал часть этих источников, но и сравнил их данные с данными представителей школы Анналов. На самом деле он обратил внимание на то, как необходимо использовать эти записи, сделанные в целях налогообложения, в качестве демографического источника и осветил некоторые потенциальные вопросы. В самом начале этих вопросов стоит термин «хане» (дом, семья). Исходя из записи «хане» в книгах налогообложения, для расчета общей численности населения по Баркану коэффициентом является 5. Однако, основываясь на книгах регистрации недвижимости последующего периода, этот показатель должен быть пересмотрен как коэффициент 4.

* доц. доктор, университет Хаджеттепе, кафедра истории – Анкара / Турция
yunusk@hacettepe.edu.tr

Аналогичная ситуация характерна и для книг регистрации подушного налога и налога с немусульман. К сделанным в этих книгах записям «хане» и «нефер» необходимо использовать различные коэффициенты. После реформы 1695 года снизился возраст налогоплательщиков немусульман. Для использования данных записей в целях расчета численности населения необходимо использовать коэффициент 2. В любом случае, все данные этих книг необходимо тщательно анализировать. С другой стороны, такие проблемы, как плотность населения, темпы роста населения, распределение между городом и селом, оседлым и кочевым населением, по-прежнему требуют детального исследования. Согласно последним исследованиям, в конце 16 века в некоторых относительно населенных административных центрах средняя плотность населения составляла 20 человек на один квадратный километр. Эта средняя плотность населения характерна и для районов густонаселенной Бурсы. В горной местности этот показатель снижается до 7. Горизонтальное и вертикальное движение населения изучается с социальной позиции. Однако, в этой области еще много чего предстоит исследовать.

Ключевые слова
Баркан, население, население Османского государства, классический период, история населения, хане, демография

bilig
SPRING 2013 / NUMBER 65
203-230

The Turkish Press and the Representation of the Armenian Minority during the 1965 Events

Umut Koldaş*

Abstract
This article aims to analyze Turkish press discourses about the Armenian minority during the 1965 events, which were organized against Turkey by the Armenian diaspora. In the light of theoretical debates on minority-media relations, the article mainly examines and discusses the representation of the Armenian minority within the Turkish press during these protests with particular emphasis on the question of whether they were depicted as an 'ethnic threat' or 'fifth column' for Turkey. Based on the quantitative and qualitative analysis of 16 national newspapers, the article concludes that media representation of the Armenian minority during the 1965 events significantly deviated from the misrepresentation/underrepresentation nexus of mainstream media theories.

Keywords
Turkish Press, Armenian Minority, the 1965 Events, Minority-Media Relations, Fifth Column

Introduction

In the spring of 1965, certain segments of the Armenian Diaspora organized a number of simultaneous demonstrations in cities in Lebanon, the United States, France, the Soviet Socialist Republic of Armenia and other parts of the world to commemorate the "50th anniversary of the genocide" and "raise the demands for the restoration of 'Turkish Armenian' lands"(Gakavian 1997).[1] From Armenian diaspora's point of view, these demonstrations were

* Assist. Prof. Dr., Cyprus International University, Department of International Relations - Lefkoşa / TRNC
ukoldas@ciu.edu.tr

considered as the initial stages of a dispora activism against Turkey which would be based on a meta-discourse around the "1915 events", "genocide" and hate speech directed to "the common enemy".

The significance of the 1965 events varied for the Armenian diaspora and the Armenian minority in Turkey (Koldaş 2003). In fact, the outcomes of the events emerged as initial signs of new developments in Armenian diaspora politics and Armenian affairs throughout the world, including Turkey. For scholars such as Panossian (2006: 371), these demonstrations (especially the Yerevan protests) signified the beginning of a systematic politicization of the Armenian diaspora in which the contours of the "Armenian Cause" were transformed from nationalist debates over Soviet rule into "genocide recognition" and "anti-Turkish propaganda and later terrorism." Most importantly, they represented a turning point in the identity politics of the Armenian diaspora in terms of collective diasporic identity formation, the process of which was based mainly on the idea of alienating the Armenian people in diaspora from memories of Turkey, transforming what had formerly been expressed as feelings of yearning for the country into feelings of hatred towards it. The outcome of the 1965 events witnessed the emergence of hate speech as a socio-political tool for the formation and consolidation of the Armenian diasporic identity.

In relation to the Armenian minority in Turkey, the 1965 events engendered debates over linking Turkish foreign and domestic policy issues, particularly with regard to minority affairs in Turkey. Questions were raised about the implications the events –perceived as part of an international plot against Turkey, organized by Greece and Greek Cypriot administrative mechanisms, which manipulated Armenian diasporic groups – might have on Turkey's domestic affairs[2]. The main uncertainty revolved around the relationship between the Armenian minority in Turkey to the newly emerging diasporic identity being established by groups with whom they shared the same ethno-religious heritage and who had been responsible for promoting an international crisis. This in turn raised questions as to how Turkey's majority would perceive the country's minorities in the course of an international crisis involving the home country, Turkey, and the socio-political formations established by those outside Turkey who shared the same ethno-religious origins of the country's minority. These questions were raised mainly within the context of debates over a 'fifth column' or ethnic threat' in connection with minority-diaspora relations. In particular, in view of the high-intensity international Cyprus crisis of the 1960s and the tense relations with the Greek minority in Tur-

key, especially its religious institutions, questions arose as to how the Armenians of Turkey would react to the relatively low-intensity international crisis triggered by certain Armenian diaspora groups during the course of the 1965 events and how this reaction would be evaluated in the public discourse in Turkey.

Given the role of the press in shaping and/or consolidating public discourse and the majority's perceptions of minorities, an evaluation of the position and function of the press during the course of the 1965 events is essential to an understanding of overall public opinion vis-à-vis the Armenian minority, which may or may not have been perceived and presented as a 'fifth column' or 'ethnic threat' in public discourse.

This study offers quantitative and qualitative information about the representation of the Armenian minority in the Turkish press during two interconnected international crises confronting Turkey in 1965 –the Cyprus crisis and the activities of the Armenian Diaspora– with particular emphasis on the question of whether or not the Armenian minority was represented as an 'ethnic threat' or 'fifth column'. Following an introduction of the theoretical and methodological framework, the discussion focuses on the findings of content and discourse analyses of news texts, followed by a broader discourse analysis of the main bodies of editorial and opinion columns (and op-ed) texts, which are considered to reflect the general lines of thoughts and policies of newspapers on specific issues. It concludes with an evaluation of the significance of the overall findings with regard to their contributions to wider research on minority representation in national print media during the course of an international crisis.

Media Representations of Minorities

In theoretical debates regarding the media-minority relations, dominant approach until the late 1990s was that the mainstream media had not only been inaccurate but also individually, institutionally and culturally biased in its reports about the subordinate group in the society (Gandy 1998). Within this context Gandy (1998), for instance, argued that mass media were the primary source of indirect or mediated experiences that reinforced racial attitudes and beliefs that were integrated into cognitive structures. For scholars such as Ungerleider (1991), Wilson and Gutierrez (1995) these attitudes which were integrated into cognitive structures appeared to be negative most of the time. They mainly asserted that the media presented the minorities either as 'problem people' or as the 'causes of problems for the larger society' (Ungerleider 1991, Wilson and Guiterrez 1995). In that respect, as Spoonley (1990) put it, the media

would repeat rather than challenge a highly inaccurate and negative public image of minorities. Gans (1979) and Holtzman (1980) agreed with this argument by stressing the media's causal role in replicating and confirming dominant ethnic discourse towards the minorities. Gans (1979) furthermore argued that media propagated ethnocentrism as one of the enduring values of the dominant ideology. Shah and Thornton (1994) were critical about incorporating racial ideology into journalistic routines, which might promote or reproduce such ethnocentric values of dominant ideology in media discourse about minorities. They maintained that minorities were 'depicted as being violent, primitive and politically unsophisticated' (Shah and Thornton 1994). It is also argued by van Dijk (1987a and 1991) that the news reports link ethnic minorities predominantly to problematic topics and thus represent them with a negative image. For Entman and Rojecki (2000), such a representation, which functioned through constructing a sense of the prototypical [minority] fit with [anti-minority] stereotypes that were readily served up by the culture.

As Mahtani (2001) has argued, research on media representation of minorities from the 1960s onwards has been dominated by analyses of the problematic treatment of minorities in media accounts. Such treatment can be characterized as either 'under-representation', defined as the absence or limited presentation of minority views regarding events related to them, or as 'misrepresentation', which may be described briefly as negative depictions of minorities in the media. According to Mahtani (2001), negative depictions of minorities teach minorities (and, it can be said, majorities as well) that they are threatening, deviant and irrelevant to nation-building. Some scholars (Vergeer, Lubbers and Scheepers 2000) contend that by emphasizing the adverse characteristics of ethnic minorities, the media exposes them as an 'ethnic threat.' In the example of Canada, for instance, Fleras, Kunz and Daley (2001) argue that ethnic minorities are presented as threats by an overt positioning of 'us' – the acknowledged mainstream audience – and 'them' – the ethnic minority. Similarly, in the Netherlands, Vergeer, Lubbers and Scheepers (2000) as well as van Dijk (1993a) maintain that the press generally selects news that defines minorities as different, problematic, deviant, or threatening to the overall society. This perception of domestic threat has translated into greater skepticism towards minorities in relation to foreign affairs, especially in the course of an international crisis with a country that has hereditary or historical links with the minority in question. According to this line of thought, in the event of external problems faced by a society, some media sources perceive and present the minority as a 'fifth column,' (Barrington et al. 2003: 290, Garcia 1980,

Avraham et al. 2000) i.e. 'collaborators' of a foreign power with whom they share common values and an ethno-cultural or religious heritage. In examining how the Turkish press represented the Armenian minority in the course of the 1965 events, two research questions served as focal points, namely, "Did the Turkish national press present a 'negative', 'positive', or 'neutral' image of the Armenian minority in the course of the 1965 events?" and "During a time of international crisis between the minority's country of citizenship and the diaspora with which the minority shared a common ethnic origin, religious and cultural heritage, did the Turkish press present the (Armenian) minority as a 'fifth column' or 'ethnic threat'?" Whereas the first question aimed to comprehend the general nature of the representation of the Armenian minority by the Turkish press, the second question looked at the implications of such representation with regard to the public discourse about the Armenian minority in Turkey.

Research Design and Methodology

Following the methodological approaches of Creswell (1994), Tashakkori and Teddlie (1998) and Brewer and Hunter (1989), this study relied on a model of combined methodological research that effectively mixed different aspects of the qualitative and quantitative paradigms during each phase of the research process. Research material was evaluated using content analysis in order to map the frequency of the Armenian minority's appearances within the content of news coverage of the 1965 events. This method provided quantitative data about the most significant components of each article, including subjects, quotations and headlines. Through its classification of content in precise and numerical terms (Krippendorf 1980, Holsti 1969), this content analysis offered a quantitative basis for understanding the attitudes of the Turkish press in its representation of the nature of the relationship between the Armenian minority and the 1965 events.

In the initial stage of the study, content analysis was applied to subjects, quotations and headlines from 112 news items and 33 editorials or opinion columns appearing in 16 national newspapers (*Adalet, Akşam, Cumhuriyet, Dünya, Haber, Havadis, Her Gün, Hürriyet, Milliyet, Son Havadis, Tercüman, Ulus, Vatan, Yeni Asır, Yeni İstanbul, Yeni Tanin*) between 20 March 1965 and 20 May 1965, i.e., the month prior to and the month following the 1965 events. Newspapers were selected based on their ability to represent a broad range of ideological and political stances[3] as well as their accessibility through the main documentation centers and databases available in Turkey. In addition, discourse analysis was applied to editori-

als considered to reflect press policies regarding minority representation. These two intermingled research activities facilitated an explanation of the discursive approaches of the Turkish press in representing the Armenian minority within the context of the 1965 events.

Quantitative Findings: Content Analysis of News Items

Subject matter

Critical approaches towards the mainstream media's representation of minorities have tended to argue that the mainstream media assigns more importance to those subjects that are consistent with prevailing stereotypes and prejudices, such as minority crime and immigration (van Dijk 1993b: 241-283). For van Dijk (1987b), many of the dominant topics about minorities are either directly or indirectly associated with problems, difficulties or threats to the dominant values, interests, goals or culture. Accordingly, most studies on media representation of minorities construct and apply clusters of largely negative subjects – conflict, deviance, crime, violence, etc. – that are associated with minorities as represented by the press. In line with this approach, this study examined the Turkish press's association of the Armenian minority in Turkey with the 1965 events in terms of the categories 'ethnic threat' and 'fifth column'. Content analysis of 112 news items and 33 editorials found no empirical evidence of any emphasis of a connection between the 1965 events and the Armenian minority that could be interpreted as a sign of the Armenian minority's support for these events. Out of 35 news items and 26 editorials that mentioned acts or attitudes of the Armenian minority towards the 1965 events, none included the expression 'fifth column', 'ethnic threat' or any other similar expression or phrase. In fact, 26 of the 35 news items (74 percent) and 17 of the 26 editorials (65 percent) marked the Armenian minority's attitudes and actions as oppositional and/or disapproving. In other words, the Turkish press dismissed the discourse of 'fifth column' or 'ethnic threat' and instead presented the Armenian minority as unsupportive of these events and as not collaborating with their organizers.

After having discounted any media emphasis on possible connections between the Armenian minority and the 1965 events in terms of news and editorial content, the analysis focused on adjectives attached to the Armenian minority in news and editorials texts. The assignment of adjectives such as criminal, plotter, defector, traitor, dissenter, oddball, schemer, collaborator, betrayer or deserter to members of the Armenian minority were considered signs of a negative image, whereas the attachment of adjectives such as compatriot, patriot, loyalist, fellow citizen or brethren were

considered signs of a positive image. The subjective notion of negativity was considered mainly within the context of debates over the perception of a minority as a 'fifth column' or 'ethnic threat' during the course of a foreign-policy and international crisis.

Contrary to the majority of research on minority representation by the press, the analysis found the language of news items in reference to the Armenian minority to be either neutral or positive. For example, newspapers including *Cumhuriyet* (30.4.1965), *Yeni Asır* (30.4.1965) and *Son Havadis* (30.4.1965) quoted from a speech given in parliament by Prime Minister Ürgüplü, in which he referred to the Armenian citizens of Turkey as "conscientious," "meticulous," "patriotic" and "mindful". News items about a protest organized by the Armenian minority in Istanbul against the diaspora activities referred to the "faithfulness" (*Milliyet*, 23.04.1965) and "brotherhood" (*Tercüman*, 25.04.1965) of the Armenian minority.

Given that most papers obtained their news items from the Anatolian Agency, the central state news agency, it is unsurprising to find no major differences among the newspapers' representations of the Armenian minority or the characteristics and qualities attached to the minority. Nevertheless, it should be noted that neither the Anatolian Agency news items nor those supplied by private sources attached any negative or discriminatory qualities to the Armenian minority. In the final analysis, the lack of negative qualities attached to the Armenian minority by the Turkish press in the context of the 1965 events seems to represent a shared sensibility that rendered the press very cautious so as to avoid any possibility of offending the Armenian minority, creating any negative stereotypical image, or associating the minority with an 'ethnic threat' or 'fifth column' in the public discourse.

Sources of Quotations

According to many media scholars (van Dijk 1991, Sears and McCohanay 1973, Knopf 1975), the mainstream media routinely rely on the accounts of state authorities in reporting on minority and ethnic affairs. In an effort to determine whose 'word' was reported in connection with the Armenian minority and the 1965 events, the study examined the sources of quotations included in relevant articles appearing in 16 national newspapers at the time. These discursive word formations were classified into three categories according to their source – state authorities, individual minority members, or the minority elite – in order to identify who the media allowed to interpret the 1965 events and the relationship of the Armenian minority towards them.

Findings show that quotation sources did not vary significantly among newspapers, regardless of their relationship with the government, their position towards the state discourse or their approach towards the Armenian minority or minority issues in general. This similarity in sources is likely due to the fact that most newspapers obtained news items from the Anatolian Agency. However, some ideological differences were noted among newspapers. For instance, *Yeni Asır* limited itself to quotations from the government, without mentioning the views of the Armenian minority; *Yeni İstanbul* cited government sources and the minority religious elite; and *Yeni Tanin* and *Dünya*, in addition to citations from Anatolian Agency news releases and a declaration by the Armenian Patriarch, included quotations from a parliamentarian Sadi Kocaş, in which he criticized the government's policy towards the events. In a notable exception, *Milliyet* quoted a local administrator, Istanbul Mayor Niyazi Akı, on the place of the Armenian minority within Turkey's overall populace (12.04.1965).

Most other newspapers chose to refer solely to the news provided by the Anatolian Agency, which reported mainly on the Armenian minority's protest demonstrations against the 1965 events organized by the diaspora. These articles quoted primarily from speeches by Berç Turan and Yerdvart Bezaz, two Turkish MPs of Armenian descent, or from their statements recorded in an official notebook during a ceremony at an Istanbul memorial within the framework of the above-mentioned demonstrations. However, *Akşam* and certain other newspapers excluded coverage of the speeches by Turan and Bezaz, while *Son Havadis* and others reflected limited coverage, summarizing statements by the two Members of Parliament (MPs) about faithfulness and loyalty to Turkey.

Although few newspapers went beyond what was offered by the Anatolian Agency in terms of quotation sources in their reporting on the Armenian minority's feelings and attitudes towards the 1965 events, there were two lines of exception to this rather standardized reporting. The first line was consisted of either under-representing or completely ignoring the Armenian minority. For example, news articles that covered the 1965 events in *Havadis* included no mention of the Armenian minority in Turkey, nor did the newspaper include any quotation from either the state authorities or the Armenian minority in reporting the events. In the case of *Ulus*, notwithstanding its proportionally extensive coverage of the 1965 events compared to other newspapers, there was what appeared to be significant underrepresentation of the Armenian minority's views and a lack of em-

phasis placed on its disapproval of the events. It is possible to interpret this as either an indicator of a discursive stance in which the Armenian minority in Turkey was disassociated from the events organized by the diaspora or as indifference towards the 'positive' acts and discourse of the Armenian minority as insignificant within the context of the event dynamics.

The second alternative line of reporting was put into practice mainly by *Hürriyet* and *Her Gün*, which placed significant emphasis on the views of the Armenian minority in covering the 1965 events. *Hürriyet*'s reports were based heavily on the views of the Armenian minority elite as well as ordinary citizens; in fact, out of six news items on the events, four of them reflected the views of the Armenian minority (66 per cent), making *Hürriyet* the paper providing the most extensive representation of minority views. *Her Gün* also gave space to the feelings and thoughts of the Armenian minority through its use of quotations taken from interviews conducted with members of the minority community.

Overall, the number of sources signified a remarkable representation of minority views in the Turkish press. Out of 35 news items, 16 quoted representatives of the Armenian minority community; nine quoted the Armenian Patriarch in Istanbul; seven quoted government officials, including the president, prime minister, deputy prime minister and a local administrator; and two quoted views of an opposition MP. Given this distribution of quotations, it is possible to argue that the views of the Armenian minority regarding its position vis-à-vis the 1965 events were represented more (25 of 35, or 71.4 per cent) than those of the government (7 of 35, or 20 per cent). In other words, contrary to the findings of many previous studies on media representation of minorities, it was the Armenian minority community and their elite, rather than state authorities, who were primarily allowed to interpret the Armenian minority's relationship to the 1965 events. This fairly unique situation may have stemmed from the harmony in content between the quotations from state officials and those of the minority.

In fact, it is very important to note that the discourse of the Armenian minority did not differ excessively from the state discourse regarding the nature of the 1965 events and the attitude of the Armenian minority towards them. Quotations from state officials and from representatives of the Armenian minority seemed to be in harmony with each other, so that, for example, the following statement by Deputy Prime Minister Süleyman Demirel – "The Armenian community living in Lebanon has no connection or association with our Armenian citizens living in Turkey. Our Ar-

menian citizens are living in peace and tranquility…" (Yeni İstanbul, 02.05.1965) released in *Yeni İstanbul* – was quite similar to the statements by Armenian citizens, including their religious and political elites, which were reflected in the majority of news items.

To sum up, quantitative and qualitative analyses of the quotations that appeared in news articles indicate that albeit the Armenian minority suffered some degree of under-representation in newspapers such as *Ulus*, *Cumhuriyet*, *Havadis* and *Yeni Asır*, the Armenian minority was not subject to under-representation in the Turkish press as a whole. While this may be due in part to the harmony of the content of the statements by state and minority representatives, in general, the Turkish press seemed to avoid representing the Armenian minority as a 'fifth column' and/or 'ethnic threat' in their selection of quotations.

Headlines

According to van Dijk (1987b and 1988a), headlines are particularly important in the analysis of news items in that they define the most prominent and relevant news information and the top of the underlying semantic macrostructure from a subjective or biased point of view. van Dijk (1988a) argues that minorities frequently appear in headlines in association with negative acts. Similarly, Stuart Hall (1982) asserts that the mainstream press predominantly presents minorities as negative-active actors in headlines, mainly in association with activities that would not be considered acceptable by the majority.

In contrast to these assumptions, the Armenian minority was found to be represented in most headlines as an active-positive or neutral agent rather than an active-negative agent with regard to its relationship to the 1965 events. Within the context of press discourse, 'being against the events' and 'acting against the events' were considered signs of a positive attitude that meant 'being on Turkey's side' rather than 'being a collaborator of rival foreign plotters'. Headlines were categorized as either indicating a positive-active role for the Armenian minority, such as those headlines that mentioned denunciation of the 1965 events by the minority, or as negative-active agency, such as mention of any act supporting the events, or as neutral, i.e. those headlines that did not put any emphasis on the meaning or characteristics of acts, as, for instance, with news articles in which only the act or name of a well-known member of the Armenian minority community appeared in the headline, with any comments and/or interpretations placed in the main body of the text. A large number of headlines representing the Armenian minority as positive-active or neutral agents

would signify that in the process of creating or influencing public opinion and public discourse regarding the 1965 events, the Turkish press disseminated positive messages about the Armenian minority, underlining its disconnection from the 1965 events and emphasizing its positive-active agency in denouncing or condemning them. These two points were apparent in the findings of both quantitative and qualitative analyses of headlines.

In quantitative terms, 18 out of 34 headlines (53 per cent) relating to the acts of the Armenian minority were neutral, reporting on them without attaching any specific details or definitions of their nature. The remaining 16 headlines (47 per cent) may be considered to have attached positive-active agency to the Armenian minority in that none of them mentioned any support or negative act against Turkey. In discursive terms, as mentioned above, more than half of the headlines reported only acts or names of members of the minority community, with comments relegated to the main text of the news items. Thus, headlines such as *Armenians place flowers on Ata's* [Atatürk, founder of Turkish Republic] *monument yesterday* (Adalet, 25.04.1965); *Armenians of Istanbul at the Taksim Monument* (*Cumhuriyet*, 25.04.1965)*; Armenians lay flowers* (*Hürriyet*, 25.04.1965)*; Armenian citizens place flowers on the monument* (*Haber*, 25.04.1965)*; Armenians lay flowers at the monument of the Republic in Istanbul* (*Vatan*, 25.04.1965)*;* and *Turkish Armenians place flowers at the monument of the Republic* (*Yeni Tanin*, 25.04.1965) represented the Armenian minority as a neutral agent by not attaching any significance of their acts with regard to the 1965 events. In fact, these headlines could just as well be interpreted as attaching a positive-active role to members of the Armenian minority, since laying a wreath at the monument to the founder of the Turkish Republic was interpreted as a sign of loyalty to the Republic and to the principles of its founder.

Another cluster of headlines emphasizing the positive-active agency of the Armenian minority defined the nature and significance of their actions by either stressing the minority's disapproval (*Dünya*, 10.04.1965), denunciation and condemnation (*Her Gün*, 23.03.1965) of all activities against Turkey's interests or by emphasizing the minority's disconnection from 'them', (i.e., the Armenian diaspora groups). Acts of protests organized by the Armenian minority in Turkey against the demonstrations of the Armenian diaspora that targeted Turkey were reflected in the headlines as acts of the Armenian minority at the individual communal and institutional levels In addition to headlines pointing out the 'positive acts' of

individual members of the Armenian minority, the Armenian Patriarch, or the Armenian minority community as a whole, other headlines noted the attitude of Turkish state officials towards the Armenian minority in relation to the 1965 events. These headlines made use of the views of state officials to confirm the disconnection between the Armenian minority in Turkey and the Armenians organizing the demonstrations. Such headlines also mentioned the views of officials regarding the Armenian minority's integration into Turkish society as a whole.

Overall, these headlines underlined a number of specific messages that reflected the attribution of positive qualities to the Armenian minority in the press discourse and the lack of representation of the minority as an 'ethnic threat' or 'fifth column'. First, the headlines indicated that the Armenian minority disapproved of and denounced the 1965 events and protested them at the individual, communal and institutional levels. Second, they emphasized the Armenian minority's disassociation with the 'ill-intentioned Armenians' organizing the events and provoking hatred against Turkey. Third, they contended that the Armenian minority lived in 'peace and tranquility' in Turkey and could not be separated from this country. Finally, they argued that the members of Armenian minority were patriots loyal to Turkey, which they considered their homeland.

In sum, the findings from the headlines show quantitatively and qualitatively that the Turkish press presented either a positive or neutral image of the Armenian minority and avoided representing it as an 'ethnic threat' or 'fifth column' during the course of the 1965 events.

Qualitative Findings: Discourse Analysis of Editorials and Opinion Columns

Discourse analysis can be viewed as a methodology for investigating processes of social construction and constitution of the social world (Phillips and Hardy 2002). Phillips and Hardy (2002) see it not just as "a way of approaching data collection and analysis," but as a perspective that "brings with it a particular view of social phenomena" from structured sets of various texts and contents. Discourse analysis is grounded mainly in textual analysis through the use of evaluative and qualitative methods of semantics -global and local coherence- (Tomlin,et al. 1997) ; schematic structures or superstructures -hierarchy of propositions- (van Dijk 1997); and stylistics (Sandig and Selting 1997) that refer to social, cognitive and ideological processes. The press is one of a number of important socio-economic, political and cultural actors involved in these processes through its presentation and release of mediated discourses "as forms of social in-

teraction about the different issues (Scollon 1999) through subtraction and management of semantics, news schemata and stylistics by denoting and connoting cognitive and ideological processes." (van Dijk 1988b) In the current study, discourse analysis is employed to examine the representational processes of press texts dealing with the Armenian minority in Turkey during the course of the 1965 protests by the Armenian diaspora. It allowed analytical assessment of signifying practices as discursive forms and to observe linguistic, semiotic, cultural and ideological implications of editorials and opinion columns.

Despite differences in emphasis in line with the political leanings of the owners of the ideas represented in the editorials and opinion columns, the majority touched on some common points, important among them, the Armenian minority's integration into Turkish society at large. Emphasizing the Armenians' historical contributions to the culture and politics of Turkey, the editorials praised the Armenian citizens of Turkey for mixing and integrating with 'us', in effect arguing that the Armenian minority had become a part of 'us'. In other words, the Armenian minority was part of the overall Turkish society and should therefore be differentiated from the Armenians organizing and participating in anti-Turkey demonstrations.

The need for such a differentiation was emphasized in a feature column in *Havadis* by Lale Alev that compared the acts of the Armenian and Greek minorities in Turkey. Alev managed to differentiate the Armenians of Turkey not only from the organizers of the 1965 events, but also from the Greek minority, which was criticized explicitly for remaining silent in the face of allegations against Turkey and implicitly regarded as a 'fifth column.' In contrast, Alev (*Havadis*, 29.04.1965) praised the Armenian minority – represented as "our Armenian brothers and sisters" – for raising their voices against accusations that targeted Turkey by issuing a declaration that mentioned their 'Turkishness', their devotion to Atatürk's principles and their satisfaction with their living conditions in Turkey.

Kadircan Kaflı[4], in his article in *Tercüman*, also made a distinction between the two minorities. Kaflı (*Tercüman*, 28.04.1965) praised the historical services of the Armenians by mentioning the Armenians who resisted against the Armenian committees for the sake of their duty for their Ottoman citizenship and their friendship for Turkey during the Ottoman period. He also emphasized that during the Republican period, "thanks to the absence of provocative acts of the Armenian Committees, there had not been any harmful activity against the state by the innocent and honest Armenian fellow citizens". In fact, for Kaflı "the Armenians had declared

their unity with their Muslim brothers by stating that they were Turkish and Atatürk's children as well as by denouncing and condemning the demonstrations of the Lebanese Armenians" (*Tercüman*, 28.04.1965). Kaflı also elaborated on the Armenian minority's integration with Turkey, pointing out how Armenians living in Turkey, including such well-known ethnic Armenians as the former parliamentarian Berç Turan, had taken Turkish names. Regarding the Greek minority, Kaflı drew a totally different picture. After listing examples of the Greek minority's historically unsupportive attitude towards Turkey, he criticized the Greek minority and the Greek Patriarch for their apathy towards the unpleasant developments that had taken place in Cyprus against innocent Turks. Noting the noble behavior of ethnic Armenian fellow citizens in opposing the anti-Turkish demonstrations organized by the diaspora, Kaflı noted that no similar move had been observed from the Greek minority with regard to the Cyprus issue. He even suggested the "Greek minority can go wherever they like if they do not like the Turks or do not feel the emotions of the Turkish nation in their hearts and if they are not honest in their Turkish citizenship" (*Tercüman*, 28.04.1965)

Alev and Kaflı both clearly present a discourse of an Armenian minority integrated with the Turkish majority, in contrast to a discourse of skepticism with regard to the Greek minority. Kaflı, in particular, provides a very good example of the presentation of two different discourses in one article. In fact, the straightforward representation of the Greek minority as a 'fifth column' and/or 'ethnic threat' comes in stark contrast to the praise heaped on the Armenian minority and may be taken as clear evidence that the Armenian minority was *not* presented as a 'fifth column' or 'ethnic threat' in the editorials of Kaflı and Alev.

Another columnist, Mehmet Ali Yalçın[5] of *Haber*, also underlined the integral role of Armenian citizens in Turkey. Highly praising the approach taken by the Armenian citizens of Turkey towards the 1965 events, he emphasized their unreserved loyalty to the country, characterizing their attitude as "cautious" and "patriotic" (*Haber*, 11.04.1965). Yalçın argued that despite attempts at provocation in Turkey as well as in Beirut, Paris and the United States, "our [Armenian] brothers" in Turkey gave no credence to what Yalçın referred to as a "bizarre plot." (*Haber*, 11.04.1965).

Yalçın's views received support in the column of Va-Nû[6] writing in *Haber,* who quoted Armenian friends, neighbors and associates. Va-Nû (04.04.1965) argued that although Armenians lived peacefully and contentedly as a minority in Turkey, attempts were being made to drag them

into the Cyprus issue, and, as mentioned by Yalçın, they had reacted to this situation. Columnists Bedii Faik[7] and Ecvet Güresin[8] also praised the reactions of the Armenian minority in Turkey against the demonstrations of the diaspora. While Faik (*Dünya*, 18.04.1965) in *Dünya* considered these to be acts of "mindful" Armenian fellow citizens that reflected their love of the Turks, Güresin (*Cumhuriyet*, 10.04.1965), for his part, commented in *Cumhuriyet* on the "sincerity" of the reactions of the Armenian minority, which he saw as being more than merely a symbolic act, and to prove this he referred to the integration of the Armenian minority into Turkish society throughout history.

Other newspapers expressed similar sentiments. In the opinion and editorial columns of *Yeni İstanbul*, the Armenians of Turkey were represented as an integral part of the Turkish nation. A column by MP Fethi Tevetoğlu explicitly stated in *Yeni İstanbul* that the "non-Muslim citizens of the new Republic of Turkey of Mustafa Kemal Pasha were not members of this nation solely according to their identity documents," but belonged to the Turkish Republic and possessed all their rights as such, especially their freedom of religion (*Yeni İstanbul*, 28.04.1965). In this respect, Tevetoğlu had no doubt at all that the Armenians of Turkey who affixed their fate and destiny to Turkey had been as upset as the Turks by the Armenian sabotage in Lebanon. Quoting Turkish Armenian former Member of Parliament Berç Turan, Tevetoğlu argued that Turkish Armenians had been living in Turkey under constitutional guarantees and inspired by feelings of brotherhood towards the Turkish nation. Tevetoğlu's column also made an apparent distinction between the Armenian minority and the 'enemies of the Turks and Islam' (*Yeni İstanbul*, 28.04.1965).

In another article in *Son Havadis*, Orhan Seyfi Orhon[9] stressed the intimacy between Turks and Armenians by listing examples of their commonalities in different aspects of life ranging from customs and traditions to cuisine to music and theater (*Son Havadis*, 27.04.1965). He emphasized as noteworthy Armenian contributions to Turkey's theater, literature and music from the Ottoman period onwards, and he argued that the shared experiences connecting the two communities brought them closer to each other. Praising earlier statements by the internationally recognized oil entrepreneur Calouste Gulbenkian, an ethnic Armenian of Istanbul origin, as an example of the historical welfare and comfort of Turkey's Armenians, Orhon argued that foreign elements, political manipulators, provocateurs and avengers were trying to estrange Turkey's Armenians from the Turks (*Son Havadis*, 27.04.1965).

An editorial that appeared in *Tercüman* on 21 April 1965 also seemed quite confident that the Armenians in Turkey would not become a part of what the newspaper said was "a plot" being promoted by Lebanese Armenians. Mentioning the integral place of Armenians in Turkish society throughout history and referring to the Armenian Patriarch's declaration that Turkey's "reliable and uncorrupted fellow citizens of Armenian-origin were disconnected from the events," the *Tercüman* editorial argued that the Armenians in Turkey would continue to live as loyal citizens of the Turkish Republic. Alluding to the duties of citizenship such as military service and other legal and economic responsibilities, the editorial further asserted that "members of the Armenian minority community would live in peace and happiness in the lands of Turkey as any other honest fellow citizen."

In his article in *Milliyet,* Refi Cevat Ulunay[10] also emphasized the closeness of the lifestyles, customs and traditions of Armenians and Turks. Mentioning his "personal love" for the Armenian citizens, Ulunay stressed his appreciation for the greatness of their contribution to the science, culture and artisanship of Turkey, presenting the contributions and services in a broad range of fields such as economics, music, theater, jewelry arts, medicine and the press in which Armenian citizens had participated throughout history as a sign of the closeness between the Turkish and Armenian communities (*Milliyet*, 10.04.1965). Furthermore, he argued that "it would not be possible for the Greek Orthodox Church or rival enemy states to divide these two nations, which are by nature integrated and mixed with each other."

Another important point reflected in most of the articles of the time regarded the need to avoid further emphasis "on the unpleasant events of the past", which were manipulated in the course of the 1965 events against Turkey. In this context, writing in *Haber*, Mehmet Ali Yalçın criticized the politicization of the events of World War I by the Armenian diaspora. Indeed, he stressed the attitude of Armenian citizens in Turkey, who accepted an apolitical understanding of the commemoration. In *Yeni Tanin*, too, the case of the Armenian minority in Turkey was given as an example of the success of both Armenians and Turks in their efforts towards forgetting the unpleasant memories of the past. The majority of other articles also reflected the need to avoid becoming mired in the terrible memories of the past. Orhon's main emphasis in the above-mentioned *Milliyet* article, for instance, was on the necessity of forgetting old, painful memories and not allowing foreign political manipulators to feed any

lingering animosity between the two communities. Burhan Felek[11], on the other hand, advised the Lebanese Armenians and others not to agitate the Armenian minority with political interests of diaspora that were designed in line with such historical dreams and lingering disputes (*Milliyet*, 17.04.1965).

Similar ideas regarding inter-communal integrity, the Armenian minority's reactions to the 1965 events and concerns about destructive and disturbing linkages with memories of the past were also expressed in articles and opinion columns that reflected the views of the Armenian minority. The main arguments put forward in the Turkish press by members of the Armenian minority community can be categorized within the context of four clusters of messages: First, the Armenian minority lived contentedly under the protection of the law and with equal rights and freedoms; second, they did not want to dwell on the unpleasant events of the past, and they believed that manipulating past events as political tools of the present was inappropriate; third, they did not have any connection with the events of 1965, they did not approve of the 1965 demonstrations, and they would not allow these events to disturb their happiness and peace in Turkey; and four, they were loyal compatriots and children of Atatürk, the founder of the Turkish Republic, and they would confront any attempt, provocation or propaganda that could damage the Turco-Armenian brotherhood and the interests of Turkey.

These points were raised in some editorials and opinion columns that provided space to the views of the Armenian minority and in interviews conducted with members of the Armenian minority community. *Akşam,* for instance, presented a letter written by Bagsadur Paluyan, an ethnic-Armenian Turkish citizen who belonged to the Armenian Narlıkapı Church in Istanbul, who argued that Armenians in Turkey had already forgotten the Ottoman period and benefited from all kinds of rights as citizens of the Turkish Republic, adding that they held no interest in what he referred to as "the protest demonstration" to be held in Lebanon. Paluyan's letter also claimed that "the Armenians of the world were being manipulated in the interests of ill-intentioned people" (*Akşam*, 26.04.1965)

Another letter, sent to *Yeni İstanbul* by Torkom İstepyan, mentioned the necessity of "taking lessons from history and taking care not to dig the pains of history." Mentioning the historical closeness of the two communities, İstepyan argued that the Armenians in Ottoman lands had been provoked by foreign powers, just like the Lebanese Armenians, who, he

believed, did not know whose interests they were serving by gathering in Lebanon. He concluded by stating that "he was proud of being an Armenian as well as being Turkish as a member of the loyal and hardworking Armenian nation." Other members of the Armenian minority interviewed by *Hürriyet* and *Her Gün* supported these views, mainly saying that they considered the 1965 demonstrations abroad to be ugly, unacceptable and beyond any moral limits (*Her Gün*, 24.03.1965, *Hürriyet* 10.04.1965). They rejected any connection, link or association with the Armenia diaspora participating in the international events.

Overall, qualitative analyses of editorials and articles marked several points regarding the representation of the Armenian minority in the Turkish press in connection with the 1965 events. First, the majority of articles and editorials agreed on the inter-communal intimacy between the Armenian minority and the remainder of society, so that while there were cases of under-representation or reluctance to acknowledge their existence as in the case of Kaflı, press articles and editorials generally represented the Armenian minority as an integral part of society. Second, the articles and editorials stressed the disconnection between the 1965 events and the Armenian minority, with the majority of news articles stating that they were confident that 'plots' to drag the Armenian minority into these events would be unsuccessful, since the Armenian minority was composed of loyal and patriotic citizens of Turkey who would not serve as a 'fifth column' or represent an 'ethnic threat'. Third, many articles argued that the events should not be allowed to disturb the peace and tranquility in which the Armenian minority in Turkey lived. Finally, the articles presented a discourse about the meaninglessness of attempts to manipulate past events in order to serve the political interests of Turkey's rivals in the international political arena. Rather, proposed moving beyond the unpleasant memories of history, which were painful for both communities.

Conclusion

The findings of this study indicated that the majority of the Turkish press did not represent the Armenian minority as either a 'fifth column' or an 'ethnic threat' within the context of the 1965 events. On the contrary, most newspapers appeared to emphasize the distinctions between the Armenian minority and the Armenian diasporic groups organizing demonstrations against Turkey. Consequently, according to the majority of the Turkish press, if it was necessary to draw a line between 'us' –Turkey– and 'them' –Armenian diasporic groups– then the Armenian minority in Turkey should be placed on the same side as the Turkish majority.

The great bulk of news articles, editorials and op-eds placed their emphasis on the friendship and brotherhood of the Turkish and Armenian communities in Turkey and blamed 'others' for disrupting the peaceful relations between the two communities all over the world. In this way, the Turkish press promoted a discourse of internalization of the Armenian minority in Turkey as 'us' and a discourse of externalization and alienation of the Armenian diasporic groups conducting an anti-Turkey campaign as 'others'.

It can thus be concluded that media representation of the Armenian minority during the 1965 events significantly deviated from the misrepresentation/under-representation nexus of the media theories examined at the beginning of this study. In this respect, the Turkish press did not "propel certain traits, most often negative, about minorities into the spotlight." (Mahtani 2001) Rather than pursuing a stereotypical approach shaped by replications of negative depictions, the Turkish press revealed a discourse that dismissed discriminative perceptions of the Armenian minority.

Owing to the absence of any clash or inconsistency with the state discourse on this issue, the Turkish press faced no serious conflict in releasing such a positive portrayal of the Armenian minority within the context of 1965 events. Turkish newspapers disseminated to their readers the clear message that as loyal citizens of the Turkish Republic, the Armenian minority had nothing to do with the offensive campaign against Turkey organized by certain groups in the Armenian diaspora. Through its extensive stress on the straightforward distinction between the Armenian minority in Turkey and the Armenian diaspora, the Turkish press represented Armenian citizens as an integral part of 'us' rather than 'them'. In so doing, the Turkish press discourse functioned in line with that of the state and the Armenian minority in promoting a public discourse that would prevent any possibility of translating the 'unpleasant developments' in the Armenian Diaspora into a domestic political crisis by dragging the Armenian minority into the fray.

Nevertheless, the question as to why, contrary to the dominant expectations of the literature on media representation of minorities, the Turkish national press did not present and reproduce a discourse of the Armenian minority as an 'ethnic threat' or 'fifth column' remains to be addressed in a more comprehensive analysis. Further interdisciplinary research is required that examines the specific dynamics of the period in explaining the ideological choices of the Turkish national press in its representation of the Armenian minority in connection with the 1965 events of the Armenian diaspora.

Comments

[1] In the demonstrations of Lebanon, the Armenian diaspora organizations declared their claims to self-determination, which would supposedly grant certain towns of Turkish Republic such as Trabzon, Kars, Ardahan, Bitlis, Van and Erzurum to the Armenian community (Laçiner 2008, 153). Similar claims were also raised in the demonstrations which took place in the United States, France and Soviet Union. The Armenian diaspora in those countries pursued propaganda campaigns against Turkey by utilizing the different means of mass media (Laçiner 2008, 154-5). For a detailed analysis of the 1965 events, see Koldaş (2003), Laçiner (2008).

[2] Several events seemed to indicate a linkage between the Armenian demonstrations and the Cyprus issue. Greek Cypriot support to the ceremonies for anniversary of deportation, which was organized in Nicosia in 24 April 1965 under the patronage of Kleridis, president of Council of Greek Cypriot Representatives (appeared as one of those indicators. In addition, efforts of the Greek Cypriot Representative to the United Nations (the UN) towards promoting the Armenian claims in the UN (Laçiner 2008, 164) and founding of Armenian National Committee Greece in 1965, which would maintain offices in various cities of Greece (see official website of A.N.C.G) could also be perceived as signs of possible strategic cooperation between the Greek / Greek Cypriot authorities and newly emerging political establishment of Armenian diaspora against Turkey.

[3] *Hürriyet, Milliyet, Yeni İstanbul,* and *Akşam* were generally considered as examples of mainstream press, which did not follow a particular ideological path. Main concern of these newspapers was to attract the attention of the mass audience and to increase their nation-wide circulation. Among them, *Hürriyet* was the first newspaper, which extensively put emphasis on the Cyprus issue in 1950s and 1960s. *Her Gün* was established by Mehmet Faruk Gürtunca and followed a mainstream political path in 1960s until it was bought by Zeki Saraçoğlu in early 1970s. From 1973 onwards *Her Gün* became an ardent supporter of the *Nationalist Movement Party*. *Son Havadis* was founded in 1960 by Cemil Sait Barlas and it soon became voice of the *Justice Party* (a center-right political party) in the national press. *Tercüman* was another national daily newspaper, which became ideological adherent of the *Justice Party* especially after its possession by Kemal Ilıcak in mid-1960s. *Yeni Tanin was* a newspaper that tried to pursue a critical stance towards the social and economic problems. However, there was a disagreement between the proprietor (İzettin Turanlı, a supporter of the *Justice Party*'s policies) and the executive editor of the newspaper on its publication policies. *Haber* and *Adalet* were also supporters of center-right ideas, which were represented by the *Democratic Party* in 1950s and the *Justice Party* in 1960s respectively. *Ulus, Dünya* and *Cumhuriyet*, on the other hand, were

the supporters of center-leftist *Republican Party*. *Vatan* can also be considered as a newspaper which was sympathetic to the political stance of the *Republican Party* under the ownership of Naim Tirali in this period. *Yeni Asır* was a political daily newspaper, which was published in İzmir since 1895. It claimed to be the guard of the republic and its works after the establishment of Turkish Republic. For further details on the political and ideological stances of the newspapers of this historical period, see Özgentürk (2008) and Topuz (2003).

[4] He was a teacher, author and columnist. He was known with his nationalist and anti-communist stance in the political arena[4]. He was a MP from nationalist *Republican Peasant and Nation Party* between 1961 and 1965. He resigned from the party on July 1965.

[5] He was a journalist, publisher and politician. He started his career in journalism in 1941 in *Vakit*. He consequently worked in *Tan, Yeni Sabah*, *Vatan*, *Akın*, *Havadis*, *Son Havadis*, and *Haber*. He is the founder of *May Publishing House*. He was known to be very close to the center-right *Democratic Party* and the *Justice Party* in 1950s and 1960s.

[6] Ahmed Vâlâ Nureddin (Vâ-Nû) was a journalist, columnist, reviewer and writer. He was well known with his friendship with Nazim Hikmet as well as his work on biography of Nâzım Hikmet titled 'Bu Dünya'dan Nâzım Geçti' (Nâzım has left this world) which includes an account of their time together in Russia in 1922-1925. He graduated at the Communist University of the Workers of the East) in 1925; Following his return to Turkey, he worked in the newspapers *Aksam* and *Cumhuriyet*. He became editor of the newspaper *Haber*. He also contributed to the newspapers *Köroğlu, Yeni Sabah, Cumhuriyet, Havadis* and periodicals like *Yeni Gün*, *Olay* and the satirical *Şaka*. He was the author of over "a hundred books and thousands of humorous columns, stories, plays, fairy tales, reports and accounts". He used various pseudonyms such as Hatice Süreyya, Ali Marmara and other names to sign his journalistic works. For further information about Vala Nureddin see Vala Nureddin Papers at International Institute of Social History (at http://www.iisg.nl/archives/en/files/n/10818156full.php# N10CC6)

[7] He was one of the founders of *Dünya* with Falih Rıfkı Atay in 1952. He was known with his unsympathetic stance against the *Democratic Party*. However, he became one of the ardent supporters of the center-right *Justice Party* after the 1965 elections.

[8] He was the executive editor of *Cumhuriyet* between 1963 and 1970. He was known as a balanced leftist journalist, who did not want to allow an ideological shift of *Cumhuriyet* towards radical leftist lines. He rather tried to maintain the newspaper's center-leftist stance intact by disapproving changes in its editorial policy under the impact of the revolutionary journalists

[9] He was a nationalist poet, journalist, lawyer, and author, who published a number of literary and humorous magazines. He was one of the defenders of Turkism and Turkish nationalism in his literary works (Canatak 2005). He was one of the members of the group of Turkish poets known as the "Five Syllabists". Like the other members of the group, Orhon's work was affected by the national literature movement, which put emphasis on the use of plain and non-ornamented language in Turkish literature. Their main subject matters were the "patriotism, the beauties of the fatherland, heroism, and bravery". (For further information about Five Syllabists", see, Turkish Cultural Foundation webpage http://www.turkishculture.org/search.php and about their emphasis on social themes see Karpat 1960.) He was elected Member of Parliament from the Republican Party in 1946. He became a member of the *Justice Party* in 1960.

[10] He was a conservative journalist who was expelled from Turkey between 1922 and 1938 due to his opposition against the Turkish republican independence movement and his writings, which emphasized the need for the British assistance to save the country (Öztoprak 1989). After his return to Turkey, he worked in *Tan, Yeni Sabah* and *Milliye*t (Çeviker 2001) and followed a mainstream political path and wrote about issues in the agenda of country generally with a humorous style.

[11] He was one of the leading photographer, sports journalist and columnist, who pursued an independent political stance throughout his professional life notwithstanding his membership to the *Republican Party*. He is known as the "dean of Turkish journalists" (Mitler 1988). He was chairman of the *Turkish Journalist Association* between 1949 and 1952 as well as between 1959 and 1982. His prudent use of humor in describing the everyday lives of people and socio-political affairs of the time in his column in *Cumhuriyet* won the admiration of a large mass of readers (Akgül, 2001). He was also known with his expertise and writings about sports (particularly Olympics).

References

Akgül, L. Hilal (2001). "Cumhuriyet Dönemi Spor Adamlarından Burhan Felek". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 17 (49): 203-237.

Avraham, Eli, Gadi Wolfsfeld and Issam Aburaiya (2000). "When prophecy always fails: Israeli Press coverage of the Arab's minority's Land Day protest". *Political Communication* 17 (2): 115-131.

Barrington, Lowell W., Erik S. Herron, and Brian D. Silver (2003). "The Motherland is Calling – Views of Homeland among Russians in the Near Abroad". *World Politics* 55 (2): 290-313.

Brewer, John and Albert Hunter (1989). *Multimethod Research*. London: Sage.

Canatak, A. Mecit (2006). "Cumhuriyet Devri Türk Şiirinde Eski Türk Tarihine Yönelişin Kaynakları". [Sources of Orienting towards Turkish History of Early Ages in the Republican-Era-Turkish Poetry]. *Milli Eğitim* 172: 17-28.

Creswell, John W. (1994). *Research Design: Qualitative and Quantitative Approaches.* London: Sage.

Çeviker, Turgut (2001). *Cumhuriyet Dönemi Türk Mizahı*, [Turkish Humor of the Republican Era]. İstanbul: Adam Yay.

Doğanay, Ülkü (ed.) (2007). *Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri 1923-2006*. Political Parties of the Republican Era: 1923-2006. Ankara: İmge Yay.

Entman, Robert M. and Andrew Rojecki (2000). *The Black Image in the White Mind*. Chicago and London: The University of Chicago Press. 8-94.

Fleras Augie and Jean Lock Kunz (2001). *Media and Minorities: Representing Diversity in a Multicultural Canada*. Toronto: Thompson Educational Publishing Inc.

Gakavian, Armen (1997). "Armenian Diasporan Identity Reimagined 1915-1985". Homeland, Diaspora and Nationalism: The Reimagination of American-Armenian Identity Since Gorbachev. PhD Thesis. University of Sydney. http://www.realchange.nareg.com.au /ch3.htm

Gandy, Oscar H. (1998). *Communication and Race: A Structural Perspective*. Edward Arnold: Oxford University Press.

Gans, Herbert J. (1979). *Deciding What's News*. New York: Vintage.

Garcia, S. Anderson (1980). 'Israeli Arabs: Partners in Pluralism or Ticking Time Bomb?'. *Ethnicity* 26.

Hall, Stuart (1982). "The Rediscovery of "Ideology"; Return of the Repressed in Media Studies". (Eds.) Michael Gurevitch, Tony Bennett, James Curran, and Janet Woollacott. *Culture, Society and the Media*. London: Methuen. 56-90.

Holsti, Ole R. (1969). *Content Analysis for the Social Sciences and Humanities*. Massachusetts, California: Addison Wesley Publishing Company.

Holtzman, Linda (1980). *Media Messages*. New York: M.E. Sharpei.

International Institute of Social History, Vala Nureddin Papers at (at http://www.iisg.nl/archives/ en/files/n/10818156full.php# N10CC6)

Karpat, Kemal H. (1960). "Social Themes in Contemporary Turkish Literature". *Middle East Journal* 14 (1): 29-44.

Koldaş, Umut (2003). "Spring of Hatred, Spring of Hope: 1965 Events, Diaspora Politics and Turkish Armenians". *Review of Armenian Studies* 2 (5): 75-100.

Knopf, Terry Ann (1975). *Rumors, Race and Riots*. New Brunswick: Transaction Books.

Krippendorff, Klaus (1980). *Content Analysis: An Introduction to its Methodology*. Beverly Hills CA: Sage.

Laçiner, Sedat (2008). *Ermeni Sorunu, Diaspora ve Türk Dış Politikası*. [Armenian Problem, Diaspora and the Turkish Foreign Policy]. Ankara: USAK Yay.

Landau, Jacob M. (1974). *Radical Politics in Modern Turkey*. Netherlands, E.J. Brill Leiden.

Mahtani, Minelle (2001). "Representing Minorities: Canadian Media and Minority Identities". *Canadian Ethnic Studies* 33 (3): 99-134.

Mittler, Louis (1988). *Contemporary Turkish writers: a critical bio-bibliography of leading writers in the Turkish Republican Period up to 1980*. Indiana University: Research Institute for Inner Asian Studies.

Özgentürk, Nebil (2008). *Basının Kısa Tarihi*. [A Brief History of Press]. İstanbul: Alfa Yay.

Phillips, Nelson and Cynthia Hardy (2002). *Discourse Analysis*: *Investigating Processes of Social Construction*. London: Sage.

Panossian, Razmik (2006). *The Armenians: From Kings and Priests to Merchants and Commisars*. New York: Columbia University Press.

Öztoprak, İzzet (1989). *Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele*. [National Struggle in the Turkish and Western Public Opinion]. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Sandig, Barbara and Margret Selting (1997). "Discourse Styles" Ed. Teun A. van Dijk. *Discourse as Structure and Process*. London: Sage. 138-156.

Scollon, Ron (1999). "Mediated *Discourse* and Social Interaction". *Research on Language &Social Interaction* 32 (1/2): 149-155.

Sears, David O. and John B. McCohanay (1973). *The Politics of Violence: The New Urban Black and the Watts Riot*. Boston: Houghton Mifflin Company.

Shah Hemant and Michael C. Thornton (1994). "Racial Ideology in U.S. News Magazine Coverage of Black-Latino Interaction, 1980-1992". *Critical Studies in Mass Communication* 11 (2): 141-161.

Spoonley, Paul (1990). "Racism, Race Relations and the Media". Eds. Walter Hirsh and Paul Spoonley. *Between The Lines*. Auckland: Heinemann Reed. 26-38.

Tashakkori, Abbas and Charles Teddlie (1998). *Mixed Methodology: Combining Qualitative and Quantitative Approaches*. London: Sage.

Tomlin, Russel S. et al. (1997). "Discourse Semantics". Ed. Teun A. van Dijk. *Discourse as Structure and Process*. London: Sage. 63-111.

Topuz, Hıfzı (2003). *Türk Basın Tarihi*. [History of Turkish Press]. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Turkish Cultural Foundation webpage http://www.turkishculture.org/search.php

Ungerleider, Charles S. (1991) "Media, Minorities and Misconceptions: The Portrayal by and Representation of Minorities in Canadian News Media". *Canadian Ethnic Studies* 23 (3): 158-65.

van Dijk, A. Teun (1987a). *Communicating racism: Ethnic prejudice in thought and talk*. London: Sage.

_____, (1987b). 'How 'they' hit the headlines? Ethnic minorities in Press'. Eds. Donaldson G. Smitherman and T.A. van Dijk. *Discourse and Discrimination*. Detroit: Wayne State University Press. 221-63.

_____, (1988a). *News Analysis*, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.

_____, (1988b). *News as Discourse*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.

_____, (1989). *Communicating Racism*. Newbury Palk, CA: Sage.

_____, (1991). *Racism and the Press*. London: Routledge.

_____, (1993a). *Elite discourse and racism*. London: Routledge.

_____, (1993b). *Media Discourse in Elite Discourse and Racism*. London: Sage.

_____, (1997). "The Study of Discourse". Ed. Teun A. van Dijk. *Discourse as Structure and Process*. London: Sage. 1-34.

Vergeer, Maurice, Marcel Lubbers and Peer Scheepers (2000). "Exposure to Newspapers and Attitudes toward Ethnic Minorities? A Longitudinal Analysis". *The Howard Journal of Communications* 11(2): 127-144.

Wilson, Clint C. and Felix Gutierrez (1995). *Race Multiculturalism and the Media: From Mass to Class Communication*. London: Sage. 3-29.

Newspapers

23 March 1965, "Lübnanda '50 Yıllık Kin' Tahrik Edildi Türk Ermenileri Nefretle Telin Ediyor", [In Lebanon 'Antagonism of Fifty Years' was provoked. Turkish Armenians vehemently condemned], *Her Gün*.

24 March 1965, "Türk Ermenileri: 'Bu kötü niyetleri nefretle lanetliyoruz, Onlar, bizden değildir' dedi", [Turkish Armenians said that 'We curse those bad intentions. They are not one of us – not a part of our community'], *Her Gün*.

4 April 1965, Va–Nü, "Türkler ve Ermeniler", [Turks and Armenians], *Haber* .

10 April 1965, Refi Cevat Ulunay, "Biz ve Ermeniler", [Us and the Armenians], *Milliyet*, p.2.

10 April 1965, "Ermeni Patrikliği memleket menfaatine aykırı bir hareketi tasvip etmiyor", [The Armenian Patriarchate does not approve any activity against the interest of the country], *Hürriyet*.

10 April 1965; "Türkiye'deki Ermeniler tasvip etmiyor; Ermeni vatandaşlar, Türkiye aleyhine kışkırtmaları protesto ettiler" [Armenians in Turkey do not approve; Armenian citizens protested the provocations against Turkey], *Dünya*.

10 April 1965, Ecvet Güresin, "Ermeni mitingi", [Armenian demonstration], *Cumhuriyet*, p.1.

11 April 1965, Mehmet Ali Yalçın, "Ermeniler'in gösterileri!..", [Demonstrations of the Armenians], *Haber*, p.3.

12 April 1965, "Vali Akı, Ermenilere "Otuz milyonla berabersiniz" dedi", [Mayor Akı said to Armenians: You are with the thirty million (of Turkish citizens)], *Milliyet*, p.3.

17 April 1965, Burhan Felek, "Ermeni Meselesi", [Armenian Question], *Cumhuriyet*.

18 April 1965, Bedii Faik, "Ermeni meselesi mi?", [Armenian Question?], *Dünya*, p.1.

21 April 1965, "Türkiye'deki Ermeniler bu eski oyunlara gelmiyecektir", [The Armenians in Turkey shall not be deceived by these old tricks], *Tercüman*, p. 1 & p.7.

23 April 1965, "Gülbenkyan", *Milliyet*.

25 April 1965, "Ermeni vatandaşlar anıta çelenk koydu", [Armenian citizens will place a wreath to the monument], *Haber*.

25 April 1965, "Ermeniler dün Cumhuriyet anıtına çelenk koydular", [Armenians placed wreath to the monument of Republic yesterday], *Ulus*.

25 April 1965, "Ermeniler çelenk koydu", [Armenians enwreathed (to the monument of Republic)], *Hürriyet*.

25 April 1965, "İstanbul'da Ermeniler Cumhuriyet anıtına çelenk koydu", [In Istanbul, Armenians placed a wreath to the monument of Republic], *Vatan*.

25 April 1965, "Türk Ermenileri Cumhuriyet Anıtına çelenk koydu, [Turkish Armenians placed a wreath to the Monument of Republic], *Yeni Tanin*.

25 April 1965, "Ermeniler Türkiye'ye bağlılık çiçekleri sundu", [Armenians bestowed the flowers of loyalty to Turkey], *Tercüman,* p.1.

25 April 1965, "Ermeniler, dün Ata'nın anıtına çelenk koydular." [Armenians placed wreath to the Ata's (Atatürk-founder of Turkish Republic) monument yesterday], *Adalet*.

25 April 1965, "İstanbullu Ermeniler Taksim anıtında", [Armenians of Istanbul are at the Atatürk Monument], *Cumhuriyet*.

26 April 1965, Aysel Okan, "Türkiyeli Ermeniler memnun ve mesuttur", [Armenians of Turkey are content and happy], *Akşam*, p. 2.

27 April 1965, O. Seyfi Orhon, "Hoşuma gitti", [I liked it], *Son Havadis*, p.3.

28 April 1965, Senatör Fethi Tevetoğlu, "Türk'ün ve İslamın Düşmanları", [Enemies of the Turk and Islam], *Yeni İstanbul*, p.5.

28 April 1965, Kadircan Kaflı, "Ermeniler ve Rumlar...", [Armenians and the Greeks...], *Tercüman*, p.3.

29 April 1965, Lale Alev, "Ermeniler Rumlar gibi değil", [Armenians are not like the Greeks], *Havadis*, p.2.

30 April 1965, "Türkiye'deki Ermeniler memleketseverdir", [Armenians in Turkey are patriots], *Son Havadis*, p.1 and p.7.

30 April 1965, "Ürgüplü: Ermeniler emellerine erişemedi", [Ürgüplü: Armenians did not achieve their ambitions], *Yeni Asır*, p.1.

30 April 1965, "Ürgüplü, "Ermeni gösterileri tertiptir" dedi", [Ürgüplü, said that Armenian demonstrations are plot], *Cumhuriyet*, p.1.

2 May 1965, "Türkiye'deki Ermeniler huzur içindedir", [Armenians in Turkey are in peace], *Yeni İstanbul*, p.1.

bilig
BAHAR 2013 / SAYI 65
203-230

1965 Olayları Sırasında Ermeni Azınlığın Türk Basınındaki Temsili

Umut Koldaş*

Öz

Bu makale Ermeni Diyaspora grupları tarafından Türkiye'ye karşı düzenlenen 1965 olayları sırasında Ermeni azınlığın Türk Basınındaki temsilini tartışmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda makale, azınlık-medya ilişkilerine odaklanan kuramsal ve yöntemsel yaklaşımlar çerçevesinde söz konusu olaylar sırasında Ermeni azınlığın Türkiye için "etnik bir tehdit" ya da "beşinci kolon/sütun" olarak yansıtılıp yansıtılmadığını analitik bir şekilde irdelemektedir. O dönemde Türkiye'de basılan 16 ulusal gazeteyi niceliksel ve niteliksel analiz yöntemlerini kullanarak değerlendiren bu çalışma Türk ulusal basınının 1965 olayları sırasında Ermeni azınlığını, anadamar medya kuram ve yaklaşımlarının azınlıkların medyada eksik, yoksun ya da yanlış temsil edildiğini savunan temel çizgisinden farklı bir şekilde temsil ettiği sonucunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler

Türk Basını, Ermeni Azınlık, 1965 Olayları, Azınlık-Medya İlişkileri, Beşinci Kolon/Sütun

* Yrd. Doç. Dr., Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü – Lefkoşa / KKTC
ukoldas@ciu.edu.tr

билиг
Весна 2013 / Выпуск 65
203-230

Турецкая пресса и отражение в ней армянского меньшинства во время событий 1965 года

Умут Колдаш*

Аннотация

Эта статья призвана обсудить представительство армянского меньшинства в турецкой прессе во время событий 1965 года, организованных группами армянской диаспоры против Турции. В этом контексте в рамках теоретических и методологических подходов относительно связей меньшинства со средствами массовой информации аналитически рассматривается вопрос изображения или неизображения армянского меньшинства в Турции «этнической опасностью (угрозой)» или «пятой колонной» во время указанных событий. На основе количественного и качественного анализа 16 национальных газет, в статье выдвигается иной, отличный от основной линии традиционных теорий и подходов прессы о недостаточном, искаженном или ошибочном отражении в СМИ армянского меньшинства, подход к представлению армянского меньшинства в турецкой национальной прессе в ходе событий 1965 года.

Ключевые слова

турецкая пресса, армянское меньшинство, события 1965 года, отношения между меньшинством и прессой, пятая колонна

* Док., Международный Кипрский университет, кафедра международных отношений - Никосия / ТРСК
ukoldas@ciu.edu.tr

bilig
BAHAR 2013 / SAYI 65
231-246

XIX. Yüzyıl Ortalarında Bir Osmanlı Kasabasındaki Şahıs Adı Profili

Osman Köksal*

Öz

Tarihin eski devirlerinden beri Türkler, doğan çocuklarına, onların doğumu sırasında olup biten önemli olayların, o esnada gördükleri nesnelerin, değer verdikleri muhtelif hayvanların, tabiat varlıklarının vb. isimlerini ad olarak verirken, benimsedikleri yeni dinin Türk kültüründe yol açtığı değişim, onların ad koyma kültürüne de yansımıştır. Son semavi din olarak İslamiyet'i seçen Türkler, eski adları yanına, benimsedikleri yeni dindeki samimiyetlerinin bir göstergesi olarak birer İslami isim de almaya başlamışlardır.

İlerleyen süreçte, özellikle Horasan, İran üzerinden Anadolu'ya, buradan Balkanlar'a geçip yerleşen Türk kitleleri arasında eski adlarını koruma geleneği yavaş yavaş kaybolarak, ad koyma kültüründe dinin belirleyici rolü tedricen hakim olmuştur. Bu durum, özellikle çok dilli, çok dinli, çok kültürlü yaşayışın baskın olduğu Balkanların muhtelif bölgelerindeki yerleşim merkezlerinde daha belirgin biçimde ortaya çıkmış ve son dönemlere kadar etkinliğini korumuştur. Makalede, bu gelişime bir örnek olarak, XIX. Yüzyıl ortası sayım kayıtları çerçevesinde, bir Osmanlı merkezi olan Şumnu'da yerleşik Türk sekenenin isim profili ve ad koyma kültürü incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler

Ad Koyma Kültürü, Osmanlı, Şumnu, Din

Giriş

Eski Türklerin kendi çocuklarına ad verirken hangi saiklerle hareket ettikleri; bir başka deyişle ad koyma kültüründeki temel belirleyiciler, özellikle

* Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü – Eskişehir / Türkiye
okoksal@ogu.edu.tr

XIX. yüzyılın başlarından beri yerli yabancı Türkolog ve ad bilimcilerin ilgi ve araştırma alanları içerisinde yer almıştır. Çalışmalardaki genel görüş ve yaklaşımlara göre Türkler çocuklarına, doğdukları günlerde olup biten önemli olayların veya o sırada gördükleri nesnelerin, yahut değer verdikleri muhtelif tür hayvanların isimlerini ad olarak verebilmektedir. ÖrneğinYağıbasan, Yağıbastı, Yağıgeldi, Kutalmış, Kurtulmuş, Kutluğ gibi isimleri, bir düşman saldırısını savdıkları sırada doğan, ya da temenni olarak ileride kahraman ve devlet sahibi olmasını istedikleri çocuklara verdikleri söylenebilir. Güneş doğarken doğan çocuklara Gündoğdu, Güngördü, Akkuyaş, Akgün vb. adlar vermişlerdir. Yine Kurtbeg, Börübeg, Kurtgeldi, Börübay adlarını, destani hayvan kurta duydukları hayranlık kadar, bu hayvanın sürülerine verdikleri zarardan ötürü seçtikleri düşünülebilir. Önem verdikleri hayvanlar cümlesinden, Arslan, Boğa(ç), Buğra, Porsuk, Bozkuş, Çağrı (Çakır), Doğan, Karaca, Sungur, Tuğrul gibi hayvan adları sık konulan isimler arasındadır. Yine Gök, Dağ, Deniz, Irmak, Gün, Ay, Yıldız gibi tabiata dayalı adların çokluğu dikkat çeker. Daha önceki çocukları ölmüş ailelerin yeni doğanın yaşaması dilek ve temennisiyle koydukları Durmuş, Dursun, Ölmez, Yaşar, Satılmış, Satık, Satıbaldı benzeri isimler, bu konuda Türk kültürünün zenginlik ve öznelliğini yansıtan örneklerdir (Atalay, 1935-1936; Sümer, 1999; Kutlu, 1969; Ülkütaşır, 1963; İnan, 1958).

İslamiyet ve Türk Ad Koyma Kültürü

Bununla birlikte, yeni dinleriyle tanışıp Müslümanlığı kabul eden Türklerin, bir taraftan kadim kültürlerini koruma gayretiyle eski adlarını yaşatmayı sürdürürken, diğer yandan bu dirençlerini tedricen kaybedip, inançlarına bağlılıklarını adlarıyla göstermek istercesine İslami isim almayı yeğledikleri de görülmektedir. Kabul ettikleri semavi dinin Türk kültürünün muhtelif alanlarında yol açtığı değişim ve dönüşüm bir yana, ad koyma geleneği üzerindeki tesiri son derece etkili ve ilginçtir. Nitekim, tarihlerini daha kolay takip edebildiğimiz muhtelif Türk devletlerinin hanedan aileleri mensupları, erken devirlerden beri eski adları yanına birer İslami isim eklemeyi ihmal etmemişlerdir. İlk defa eski Türk yurdunda X. yüzyılın ikinci yarısında yönetimi altındaki geniş kitlelerle birlikte Müslüman olan Karahanlı hükümdarı Satuk Buğra Han'ın "Abdülkerim" adını almasıyla başlattığı geleneğin, Oğuz Türklerinin başında Turan'dan-İran'a yürüyüp İran ve Ortadoğu coğrafyasında bir devlet kuran Selçuk'un iki torununda devam ettiği görülür. Bunlardan Tuğrul Bey, Mehmed; kardeşi Çağrı Bey, Davud adını almışlardır. Selçuklu ailesinin büyük kesiminde Türkçe adlar yaşatılmakla birlikte, Anadolu'ya geçerek burada kendi adlarına bir iktidar kuran Kutalmış'ın oğulları ilerleyen süreçte tamamen İslami adlar ve

"Keykûbâd, Keykâvüs, Keyhüsrev gibi Acem kültüründen unvanlar kullanmaya başlamışlardır (Krş. Turan, 1993, ek soy şeceresi).

Türk iktidarları içerisinde en uzun ömürlü bir diğer hanedan büyüğü Ertuğrul'un oğlunun adı -kuracağı devletin de adı olan- Osman'dır. O, eski geleneğe bir kez daha bağlı kalarak kendine halef olacak oğluna Orhan adını vermiş olmakla birlikte, soyunun arda gelenleri herhangi bir Türk adına gerek duymadan doğrudan İslami adları tercih etmişler.[1] Hanedan aileleri üzerinden takip ettiğimiz bu değişimin geniş halk kitlelerinde yaşandığını tahmin etmek mümkündür.

Gerçi, muhtelif dönemlere dair Osmanlı sayım kayıtları üzerinde yapılan çalışmalar, ad vermede dinin belirleyiciliğine rağmen Anadolu'daki yoğun Türkmen kitleleri arasında uzun devirler boyunca hâlâ zengin bir "Türk şahıs adı envanterinin" varlığını göstermektedir. Özellikle XVI. yüzyıla ait Tapu Tahrir Defterleri verileri bunu destekler niteliktedir (meselâ bk. Kurt1995: 211-247, 1993: 223-290, 1991: 161-252, ayrıca bk. İlhan 1990: 213-232, 1983: 361-368, Akyüz 1991). Somut bir örnek olarak Yılmaz Kurt'un Tapu Kadastro Arşivi'nde kayıtlı 38 no'lu Çorum(lu) Kazası Mufassal Defteri'ne (1575-1576) dayanarak çıkarttığı şahıs adları arasında -İslami adlara oranı hayli az olmakla birlikte- Türkçe ad zenginliği bakımından dikkat çekicidir: Aban, Ağca, Akça, Arman, Arslan, Artuk, Ata, Balaban, Başmak, Bayat, Beytemür, Budak, Cömert, Çağay, Çakır, Dede, Devletan, Doğancı, Dönmez, Duduyar, Dulkadir, Durak, Durdu, Durmuş, Dursun, Erdoğdu, Ergeldi, Erişti, Esenlik, Evran, Evren, Göç Beyi, Göçeri, Gök, Gökçe, Gündoğdu, Gündüz, Güvendik, Güvenç, Han, Han Kulu, Han Paşa, Haydar, İl, İl Aldı, İlbagur, İnal, Kara, Kara Balı, Karaca, Karagöz, Karaman, Kaya, Kayalı, Keskin, Kılıc, Kınık, Kızıl, Kiçibey, Konmuş, Korkud, Kumral, Kurd, Kurdtutan, Kutlu Bey, Meldan, Menteşe, Nurdan, Nurdutan, Oğuz, Ol Han, Oruc, Otamış, Üzgün, Sakça, Saruca, Satı, Satılmış, Sevdiyar, Sevinç, Sevindik, Söklü, Suboğan, Sülemiş, Şahin, Şahverdi, Şükür, Tabduk, Taşkun, Taykuz, Teke, Tekeli, Tekeş, Temür, Timurhan, Toklu, Topalak, Torahan, Tuğrul, Tura Bey, Turan, Turgud, Turhan, Türemiş, Türkmen, Uğurlu, Ulaş, Ulubey, Uluca, Umur, Uruz, Vermiş, Yağan, Yahşi, Yanaru, Yaramış, Yaraş, Yarlı, Yetişmiş, Yol Kulu, Yörük, Yurdtutan (1995: 225-247).

Bununla birlikte, kendilerine açtıkları yeni yoldan[2] Anadolu'ya gelip yerleşen, ardından Osmanlı hakimiyeti altında Balkanlar'da yurt tutan yoğun Türk kitleleri arasında bu direnç, sürece bağlı olarak yavaş yavaş kaybolmuş; ad koyma geleneğinde dinin belirleyici rolü tedricen kendisini hissettirmiştir. Bu durum, özellikle çok dilli, çok dinli, çok kültürlü yaşayışın

baskın olduğu Rumeli'de, Balkan Yarımadasının muhtelif bölgelerinde daha belirgin biçimde ortaya çıkmış ve son dönemlere kadar etkinliğini korumuştur.

Ad Koymada Geleneğindeki Değişime Lokal Bir Örnek Olarak Şumnu'daki Şahıs Adı Profili

Bu çalışmada, Balkanların doğu ucunda, bu günkü Doğu Bulgaristan'da Varna yakınlarında bir Osmanlı kasabası olan Şumnu'daki Türk yerleşik nüfusun isimleri üzerinde lokal bir inceleme yaparak ad koyma kültüründe dinin yeri ve rolü üzerinde tespitlerde bulunacağız. Ana veri olarak şehrin XIX. yüzyıl ortalarına ait temettuât defterlerini kullanacağız. Bilindiği gibi Sultan Abdülmecid'in saltanatının ilk evresinde 1844-1845 (1260) yıllarında devletin o sıradaki ekonomik gücünü, başlıca vergi kaynaklarını sağlıklı olarak belirleyebilmek için Osmanlı coğrafyasının büyük bölümünde genel bir temettuât (gelir) sayımı yapılmıştı. Söz konusu sayımlar şehirlerde mahalle esasına göre hane bazında ve hane reislerinin adıyla yapılmıştır.[3] 1845 yılı sayımı sırasında Şumnu, Silistre eyaletine bağlı bir kaza[4] olup, XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren Osmanlı askerî kuvvetlerinin Rumeli'deki en önemli karargâh merkezlerinden biridir. Bu özelliği ile sürekli gelişmekte, gelişimine paralel biçimde sosyo-kültürel ve ekonomik refahı yükselmektedir. Sayımın yapıldığı sırada toplam 31 mahallesi bulunmaktadır.[5] Çoğu Osmanlı yerleşim biriminde olduğu gibi burası da farklı topluluklardan oluşan bir nüfusu barındırmaktadır ve mahallelerin oluşumunda sekenenin dinî/etnik kökeni belirleyici konumdadır. Hıristiyan Bulgarlar iki büyük mahallede,[6] Ermeniler ve Musevîler de kendi adlarıyla anılan birer mahallede meskundurlar. Kalan 27 mahallede ise Müslümanlar (Türkler) yaşamaktadırlar. Türk sekenenin oturduğu mahalleler nüfus itibariyle küçük mahallelerdir. Sadece üçünün nüfusu 100 hanenin üzerindedir. Buna karşılık Şeyh Mustafa Mahallesi sadece 17 hane nüfusa sahiptir. Türk mahalleleri adını ekseriyetle, ya burada yaşamış ve her hangi bir özelliği ile öne çıkmış şahsiyetlerden, ya muhtelif ibadetgâhlardan ya da mahallelerin kurulu bulunduğu yerdeki kuyu ve benzeri mekanlardan almıştır.[7]

Kaza merkezindeki toplam 2737 hane nüfusun dinî/etnik dağılımı bakımından 1625 hanesi Müslümandır.[8] Buna göre Türk nüfusun toplam nüfus içindeki oranı %59.6'dır. Türk nüfusun adları üzerinde yaptığımız bir inceleme, ad koyma kültüründe dinî geleneğin son derece baskın olduğunu göstermektedir. İsimlerin başındaki lakap ve sıfatları (el-hâc, hacı, molla vs.) atmak kaydıyla yaptığımız bir sıralama, 1625 hane reisinden %35'inin Hz. Peygamber'in isimleri olan Ahmed, Mehmed ve Mustafa

adını taşıdığını göstermektedir. Bunlardan Ahmed 170, Mehmed 260, Mustafa 152 hane reisinin adıdır. En çok kullanılan (136 kez) bir başka isim İsmail de yine bir peygamber adıdır. İsmail, dinî inanışa göre Yaratıcı tarafından çocuk yaşta kurban edilmesi emredilip sonra bağışlanan İbrahim peygamberin oğludur. Görünen o ki Rumeli'deki "evlâd-ı fâtihân"ın her birisi de, çocuğunu birer İsmail olarak görmekte veya İsmail olmasını dilemektedir.

Bundan sonra sırayı, Hz. Peygamber'in ardageleni dört halife ile Hz. Ali'nin iki oğlunun isimleri almaktadır: Ali 98, Ebu Bekir veya Bekir adı 17, Osman 87, Ömer 61; Peygamberin torunları Hasan 99, Hüseyin ise tam 109 kişinin adıdır. Ali, Hasan ve Hüseyin adlarının sık kullanımı, tek başına Alevîliği çağrıştıran bir kanıt veya işaret olarak değerlendirilmemelidir, zira Peygamberin damadı ve torunlarına, Sünnî Müslümanlar da fazlasıyla hürmet gösterirler. 24 kişinin adı olan Abdullah ismini de, doğrudan mühtedîlikle ilişkilendirmemek gerekir. Çünkü, bu devrede bölgede ihtidâ hareketi oldukça zayıf bir olgudur. Dahası, "abd" yani kul sıfatının yaratıcının diğer esmâü'l-hüsnâsı ile birleştirilerek yapılan Abdülkâdir, Abdülkerim gibi isimler Müslüman Türkler arasında kullanıldığı gibi Abdullah adı pekâlâ Türklerin çocuklarına ad olmaktadır. Abdülkâdir adının şehirde güçlü olan tasavvufî yaşantının yansıması olarak konulduğu düşünülebilir. Nitekim kaza merkezinde, XII. yüzyılda mutasavvıf Ahmed el-Rifâi'ce temelleri atılıp daha sonra Anadolu'dan Balkanlara yayılan Rıfaiye tarikatına mensup beş şeyh yaşamaktadır ve bunlardan biri Şeyh Abdülkadir Efendi b. Hasan'dır. Salih, Süleyman, Yakup, Yusuf daha az sıklıkla kullanılan peygamber adlarıdır. Anadolu'da sık kullanılan peygamber adlarından Musa'nın yedi, İsa'nın ise sadece iki kişide bulunuşu, buradaki Müslüman Türklerin aynı şehri paylaştıkları diğer dinlerin mensuplarına benzememe, en azından onlara mesafeli durma hassasiyetinden kaynaklanabilir. Az kullanılan Seyfullah ismi ise Allah adına bazı ön-sıfatlar getirerek elde edilen isimlere bir örnektir. Bir askeri ordugâh merkezi olan şehirde hatırı sayılır oranda asker mensubu veya emeklisi bulunduğu göz önüne alınırsa "Allahın kılıcı" anlamına gelen isim, bu kesimden birilerince tercih edilmiş olabilir. Aşağıdaki grafik, Şumnu sekenesi arasında belirli sayının üstünde kullanılan isimlerin kullanılış sıklıklarını, oransal olarak yansıtmaktadır. Kullanılan adların mahallelere göre dağılımı ise ek:1 tabloda gösterilmiştir.

Grafik 1. *Sık Kullanılan Bazı Adların Oransal Dağılımı (Köksal, 2006: 88)*

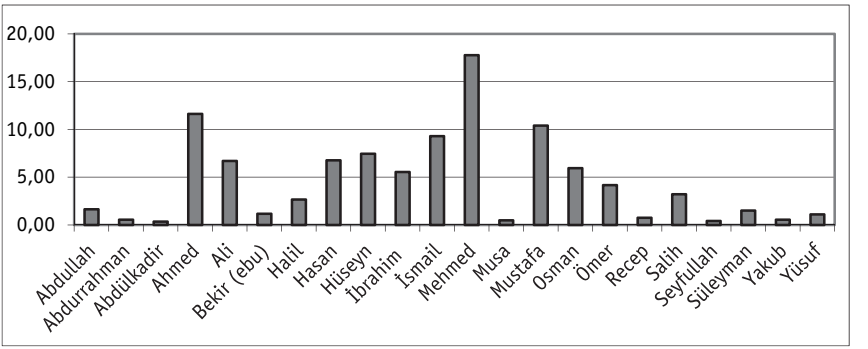

Grafikte yer almayan diğer isimler ve kullanılış sıklıkları ise şunlardır: Abdülkerim 2, Ârif 3, Bektaş 1, Edhem 3, Emin 7, Fazlı 2, Fettah 1, Halim 3, Hâlis 4, Haşim 1, Hulis 2, İshak 4, Kadir 2, Kâzım 1, Kerim 2, Mahmud 2, Mansur 2, Mestan 2, Murad 1, Lâtif 1, Nâşid 1, Necib 1, Râşid 4, Rüstem 1, Rifat 1, Said 8, Sâlim3, Şakir 2, Şerif 4, Tahir 1.

Görüldüğü gibi Şumnu merkezinde 27 mahallede sakin 1625 hane Türk nüfusun hemen hepsinin adını inandıkları din biçimlendirmiştir. Bunun tek istisnası Sirkeci Mahallesine kayıtlı taşçılıkla uğraşan Turhan b. Bekir'in adıdır. Taş ustası olan Turhan, Osmanlı kuruluş döneminde bir asır kadar Mora ve Tuna boyundaki akınlarıyla ünlü "Tur(a)han Oğulları"[9] akıncı ailesinin adını, inatla ve tek başına taşır gibidir.

Burada, hane reislerinin baba adları üzerinden bir istatistiksel değerlendirmeye girmedik. Çünkü örnek olarak eke koyduğumuz Veli Efendi Mahallesi hane reisleri isim listesinde görüleceği gibi baba adları üzerinden yürütülecek çalışmada da görüntü aşağı-yukarı aynıdır (bk. Ek: 2 tablo). Hattâ, Kaza merkezine bağlı köylü nüfus[10] adlarında da dinî tesir baskındır. Ancak kırsal yerleşimde yaygın olarak kullanılan aile (sülale) adları veya lâkaplarda eski Türk ad verme kültürünün, bütün renkliliği, zenginliği, mizah estetiği ile yaşadığı görülmektedir. Bir örnek olmak üzere merkeze yakın köylerden 56 hane nüfuslu Akdere Yenimahalle sekenesi arasında sayım defterine yansıyan aile adları ve lakaplardan seçtiğimiz bazı isimler bu konuda fikir verir niteliktedir: Ak Alioğlu, Berber Bekir, Çacaoğlu, Çoban Mustafa, Damat İsmail, Deli Ahmed, Hacı Ahmed, Hacıoğlu, Hörmetlioğlu, Kadir Amca, Kara Mustafa, Karagöz Amca, Karagöz Süleyman, Koca Hüseyin, Kobakoğlu, Küçük Abdullah, Mısırlıoğlu, Molla Ömeroğlu, Molla Hüseyin, Muslu Ömer, Saka Halil, Satıoğlu, Salih Ağa,

Turpçuoğlu, Veyis Ağa (BOA ML TMT, no:12606). Söz konusu lakapların bir kısmı isim sahibinin cüssesi, ten veya göz rengi, yaşı ve benzer fizikî özelliklerini yansıtırken bir kısmı, işi, meslekî meşgalesi, sosyal statüsünü öne çıkarmaktadır. Bunun yanında "Muslu" adı, isim sahibinin boy/oymak mensubiyetini vurgulamaktadır. "Muslucalu Cemaati" Anadolu'ya, buradan Rumeli'ye geçip yerleşen kalabalık Türkmen oymaklarından birinin adıdır. Bilindiği gibi Şumnu bölgesi, Osmanlıların Rumeli'ye hakimiyetleriyle birlikte tüm Bulgar coğrafyasında uygulandığı üzere Anadolu'dan göçürülen muhtelif Türkmen gruplarının iskânıyla, erken devirlerden itibaren süratle Türkleştirilmiş, Müslümanlaştırılmıştı.

Ulaştığımız tablonun oluşumunda, elbet şehirdeki sosyo-kültürel yaşantının da büyük payı vardır. Gerek dönemin hayat anlayışı, gerekse farklı dinlere mensup grupların bir arada yaşamalarının psiko-sosyal yansıması olarak hem Müslüman, hem gayrimüslimler arasında dinî bağlılık son derece güçlüdür. Buradan beslenip gelişen köklü ve zengin dinî-tasavvufî yaşantı, şehir ve şehirlinin hayatına hakim olmuştur. Şehirde, bazıları -minareleriyle bir "şehir ormanı" görüntüsü sergileyen- mahalle camileri ile bütünleşmiş, bir kısmı bağımsız ilk ve orta düzeyde eğitim-öğretim yürüten 10'dan fazla medrese bulunmaktadır. Yine kasabanın muhtelif semt veya mahallelerinde, Bektaşî, Celvetî, Cerrahî Kadirî, Rifaî, Sinanî, vesair muhtelif tarikat kollarına bağlı tekke ve dergâhlar tasavvufi canlılığın kanıtıdır.[11] Hane reislerinin adlarını tararken belirlediğimiz 103 hacı, 33 hâfız, 19 molla ve 12 şehy/derviş adı (bk., Ek:1 tablo) ise sosyo-kültürel hayatta dinî tesir boyutuna ilişkin bir başka açık delil niteliğindedir.

Sonuç

Balkanların Karadeniz kıyısı yakınlarında bir Osmanlı merkezi olan Şumnu'nun temettuât sayım kayıtlarına dayanarak yürüttüğümüz çalışma, son devir Türk ad koyma kültüründe dinin belirleyici rolüne çarpıcı bir örnek oluşturmaktadır. Yeni dinleri İslamiyet ile bütünleşen Osmanlı Türklerinin, tarihsel süreç içerisindeki eski adlarını koruma ve yaşatmaya yönelik çabaları tedricen terk ederek, dinî bağlılık ve samimiyetlerini öne çıkaran isimleri "ad" olarak yeğledikleri görülmektedir. Ad koyma anlayışının, dinin fert ve cemiyet hayatına hakimiyeti ölçütünde ve bununla doğru orantılı biçimde değişip "dinîleştiği"ni söyleyebiliriz. Farklı dinden unsurlarla aynı mekanı paylaşan, küffâra karşı gazayı görev bilmiş Balkan serhat şehirlerinde yerleşik Müslüman Türklerde, bu hassasiyetin daha belirleyici olmasının doğallığını göz önünde bulundurmak gerekir.

Ad verme kültüründeki dini referanslı görüntünün son dönem gelişmelere bağlı olarak şekillenip keskinleşen yeni bir olgu olması da mümkündür:

Ulusçuluk rüzgarıyla ayrışan Balkanlar'da Türk unsurların diğer topluluklara bir tepki ve cevap olarak kendi kültürel kimliklerine eskisinden daha fazla sarıldıkları, kültürel reflekslerini adlarına kolay yoldan yansıttıkları; bunun da adlarda eskisinden daha fazla bir muhafazakarlaşmaya yol açtığı düşünülebilir. Ancak bunun son döneme has bir kültürel kayma olup olmadığı söyleyebilmek, daha erken verilerin çözümlenerek mukayesesine bağlıdır.

İster eskiden beri süregelen bir geleneğe müstenit olsun, isterse yeni ve tepkisel bir yansıma ürünü olsun, söz konusu ad verme hassasiyeti, kadimden gelen zengin Türk şahıs adları sözlüğünü daraltıp monotonlaştırmak gibi olumsuz bir neticeyi de beraberinde getirmiştir.

Tablonun XIX. yüzyıl ortasında, Osmanlı Devleti'nin batılılaşması ya da Avrupa'ya uyum sürecinin önemli eşiklerinden olan "Tanzimat" hareketinin başlarında, Tanzimatın nispeten daha titiz uygulanmaya çalışıldığı Rumeli'deki bir Osmanlı yerleşim biriminde karşımıza çıkmasından hareketle, bir yönüyle "kapsamlı bir toplum mühendisliği denemesi" olan hareket süreci ile Tanzimat projesini yönetenlerin işlerini zora sokan ekstrem bir örnek oluşturduğunun altını çizmek gerekmektedir. Bu görüntü, "değişim" öngören sürece de olumsuz bir cevap gibi durmaktadır.

Bununla birlikte yapılan değerlendirme sonuçta, makale başlığında da açıkça vurgulandığı gibi, hem mekan hem zaman itibariyle son derecede sınırlı, dar kapsamlı bir çalışmaya dayanmaktadır. Ad verme kültürümüzdeki genel değişimi kapsayacak sonuca yönelik değerlendirmeler, ancak bütün temettuât fonları başta olmak üzere, son dönem vergi ve nüfus kayıtları, şer´iye sicilleri, vakıf evrakı, nezaretler sonrası evrak ve nüfus istatistiklerine dayalı lokal sosyal tarih araştırmalarının tamamlanması ve önceki devirlere dair verilerle bütünleştirilip mukayesesinden sonra mümkün olacaktır.

Açıklamalar

[1] Ailenin soy kütüklerine bakılırsa Ertuğrul Bey'in diğer iki oğlu Savcı ve Gündüz; Osman Gazi'nin diğer oğulları ise Alaaddin, Savcı, Melik, Çoban, Hamid ve Pazarlu adlarını taşıyorlardı. Orhan'ın oğullarıyla birlikte aileye mensup şehzade isimlerinin süratle İslamîleştiği görülmektedir. Uzunçarşılı, 1972: 100-116, ayrıca ek soy cetveli.

[2] Türk Kavimlerinin doğu-batı eksenli hareketlerinde erken dönemlerden beri kullandıkları kuzey yoluna alternatif olarak Selçuklularla birlikte Maverâünnehir, Horasan, İran üzerinden İslam Dünyası içerisinden açtıkları "orta yol (sırat-ı müstakîm)" olarak adlandırılabilecek yeni yol ve Türk Tarihindeki önemine ilişkin bk. Köymen 1979: 34-35, 198-201

[3] Temettuât defterleri ve kaynak özellikleri için bk. Kütükoğlu 1991: 395-412.

[4] Şumnu'nun Tanzimât sonrası mülkî-idarî statüsü sık değişmiştir. 1850 sonrası bir süre için yine Silistre eyaletine bağlı sancak merkezliğine yükselmiş, Tuna Vilâyeti'nin kuruluşunu müteakip (1865) vilâyet merkezi Rusçuk'a bağlanmıştır. Şehrin XIX. Yüzyıldaki stratejik önemi ve mülkî-idarî statüsü hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Köksal 2006: 63-82.

[5] Şumnu merkez mahallelerine ait kullandığımız temettuât sayım defterlerinin numaraları makalenin kaynakça kısmında verilmiştir.

[6] Bunlardan biri Kilise (Kenise) diğeri Kadı Messic-i Girân (Dolu Pınar) Mahallesidir. İkincinin tüm sekenesi Hrıstiyan iken adının Türkçe oluşu ilginçtir. "Pınar"ın Balkanlarda "kuyu" yerine kullanıldığını da belirtelim.

[7] Şumnu merkez, Türk mahalle adları için bk. Köksal, 2006:169, Ek:1 tablo.

[8] Gayri Müslim nüfusun 32 hanesi kendi mahallelerinde yaşayan (Yahudiyân) Musevî, 118 hanesi Ermeni, geri kalanı Bulgar (ve Rum) sekenedir.

[9] Yıldırım Bayezid devri ümerasından Üsküp Beyi Paşayiğit'in oğlu olan Turhan (Turahan) Bey, kendi adıyla "Turahanlı" olarak adlandırılan Mora akıncılarının komutanı ve Teselya sancakbeyi idi. II. Murad devrinde Rumeli'deki muharebelerde üstün hizmetlerini sürdürdü. Oğulları ve torunları kutsal dede mesleğini sürdürdüler. Torunu (Ömer Bey oğlu) Turhan Bey 1554'de Akıncı kumandanı olarak İran Seferine katılmıştır. Ünlü akıncı reisi Turhan Bey ve ailesinin kısa özgeçmişi ve aile şeceresi için bk. Uzunçarşılı, 1972: 1/576-580.

[10] 1845 yılı temettuât sayımları sırasında Şumnu'ya bağlı 140 civarında köy bulunmaktadır. 1873 yılı Tuna Vilayet Sâlnâmesi'nde 155 köy kayıtlıdır. Köylü nüfus ve köy adları için bk. Köksal 2006: 76-77 ve ek:16 tablo.

[11] Kasabadaki dinî- tasavvufî hayatın genel görünümü ve ayrıntıları için bk. Köksal 2006: 93-100

Kaynaklar

1. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maliye Nezareti, Temettuât Defterleri, nr. 12489, 12501, 12519, 12521, 12527, 12530, 12531, 12535, 12540, 12545, 12548, 12550, 12566, 12568, 12570, 12571, 12576, 12584, 12590, 12596, 12597, 12601, 12607, 12608, 12610, 12622, 12625, 12628, 12630, 12632, 12633.

2. Tetkik Eserler, Makaleler

Ahmet Refik (1989). *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri (966-1200).* İstanbul: Enderun Kitabevi.

Atalay, Besim (1935). *Türk Büyükleri veya Türk Adları*. Ankara: Devlet Basımevi.

_____, (1936). *Türk Adları*. Ankara: Genelkurmay Matbaası.

İlhan, Mehdi (1990). "Onaltıncı Yüzyıl Başlarında Amid Sancağı Yer ve Şahıs Adları Hakkında Bazı Notlar". *Belleten* LIV (209): 213-232.

İnalcık, Halil (2007). "Osmanlı Beyliği'nin Kurucusu Osman Beg". *Belleten* 261: 479-536.

İnan, Abdülkadir (1958). "İslam'dan Sonra Türkçe Adlar". *Türk Dili* VII (82): 291-296.

Kırzıoğlu, M. Fahrettin (1949). "Kuzeydoğu Anadolu'da Kullanılan Türkçe Erkek Adları". *Türk Folklor Araştırmaları* I/5: 75-76.

Kibar, Osman (2005). Türk *Kültüründe Ad Verme, Kişi Adları Üzerine bir Tasnif Denemesi.* Ankara: Akçağ Yay.

Koşay, H. Zübeyir (1927). "Türk Adlarına Dair Araştırma". *Türk Yurdu* V/26: 118-126.

Köksal, Osman (2006). *XIX. Yüzyılda Bir Osmanlı Ordugâh Kasabası Şumnu*. Ankara: Araştırma Yay.

Kurt, Yılmaz (1991). "Adana Sancağında Kişi Adları". *Ankara Üniv. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi* XV(26): 161-252.

_____, (1993). "Sivas Sancağında Kişi Adları (XVI. Yüzyıl)". *Ankara Üniv. OTAM* 4: 223-290.

_____, (1995). "Çorumlu Kazası Kişi Adları (XVI. Yüzyıl)". *Ankara Üniv. OTAM* 6: 211-247.

Kutlu, Şemsettin (1969). *Türkçe Kadın ve Erkek Adları*. Ankara: TDK Yay.

Kütükoğlu, Mübahat (1991), "Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettu Defterleri", *Belleten* LIX/225: 395-412.

Orhonlu, Cengiz (1987). *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı*. İstanbul: EREN Yay.

Sümer, Faruk (1980). *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri-Boy Teşkilatları-Destanları*. İstanbul: ANA Yay.

_____, (1999). *Türk Devletlerinde Şahıs Adları.* C. I-II. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Yay.

Tuncay, Selma ve Adviye Aysan (1981). *Türk Adları Kılavuzu* Ankara: Bilgi Yay.

Turan, Osman (1993). *Selçuklular Zamanında Türkiye.* İstanbul: Boğaziçi Yay.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı (1972). *Osmanlı Tarihi*. C.I. Ankara: TTK Yay.

Yediyıldız, Bahaeddin ve Özkan İzgi (1983). "1455 Yılında Ordu ve Yöresinde Kullanılan Şahıs Adları". *Hacettepe Üniv. Edebiyat Fakültesi Armağan Dizisi I: Şükrü Elçin Armağanı*. Ankara: Hacettepe. 361-368.

Ek:1 *Şumnu'daki Müslüman Nüfusun İsim Portföyü (Mahallelere Göre Dağılım)*

S. N.	İsimler	Mahalleler																															
		Alpkunduz	Cami-İ Atik-İ Bala	Cami-İ Atik-İ Zir	Çölmekçi	Çukur Mh	El Hak	Fetvaci	H. Abdullah	H.Ahmet	H.Memiş	H.Pir-İ Bâlâ	H.Pir-İzîr	Kadi Ali	Kadi Mescid-İ Bâlâ	Kürkçü Musli-İ Bâlâ	Kürkçü Musli-İ Zir	Mihrabi Cedit	Pabuççu	Pinikaç	Salih Efendi	Sinanzade	Sirkeci	Solak	Şabanbey	Şeyh Mustafa	Üç Pinar	Veli Efendi	Toplam	%
1	Abdullah		2			1		2		2			1	1	1	1	3	2	1	1		1		2			2	1	24	1,64
-2	Abdurrahman			3										1			1								1		1	1	8	0,55
3	Abdülkadir				1										1					1							1	1	5	0,34
4	Ahmed	2	5	10	5	9	3	7	8	16	6	1	3	7	11	9	8	4	1	4	8	4	4	7	8	4	4	12	170	11,62
5	Ali	1	3	1	6	5	1	7	4	7	3	2	3	3	7	5	6		3	3	1	2	4	3	6		1	11	98	6,70
6	Bekir (ebu)	1	1	1	1	3		1		1	2	1								1	1				1	1		1	17	1,16
7	Halil		1	1		3	1	3	1	2	2	4	1	1	2	1	3	1			1	2	3		1		4	1	39	2,67
8	Hasan	2	4	3	9	6	2	3	4	8	5	1	3	1	7	2	7	1	2	4		2	4	4	3		1	11	99	6,77
9	Hüseyn	3	4	1	9	4	4	4	2	6	5	1	1	6	6	6	6	2	4	5	1	5	6	3	3	3	5	4	109	7,45
10	İbrahim	2		1	7	3	4	3	4	3	3	1	1	1	2	1	5	4	1	5	2		4	6	3	1	5	9	81	5,54
11	İsmail		4	8	14	2	2	8	9	7	6	3	6	5	13	4	8	6	2	4	3	1	3	4	2	2	5	5	136	9,30
12	Mehmed	1	8	8	9	11	6	14	14	19	19	6	2	4	15	10	15	5	6	3	7	3	11	15	10	2	10	27	260	17,77
13	Musa		1	1	1												1	1						1	1				7	0,48
14	Mustafa		6	8	7	1	3	13	4	22	4	2	8	3	7	7	5	3	1	4	6	4	5	8	5	1	8	7	152	10,39
15	Osman	3	5	3	2		3	5	7	10	2	3	2	3	4	3	7	4	2	3	1	3	1	1	2	1	3	4	87	5,95
16	Ömer		3	2	1	3		2	3	5	1	2			4	2	5	2	1	4	2	3	3	4			3	6	61	4,17
17	Recep			1		2	1	1							1	2			1	1		1							11	0,75
18	Salih	1	3		3	2		6		3				1	1	2	5	2	1				4	1	6		2	4	47	3,21
19	Seyfullah		1						1			1			1		1											1	6	0,41
20	Süleyman		1	2	1	2			1	2	2						1	1			2		3	1	2		1		22	1,50
21	Yakub				1		1			2							3	1											8	0,55
22	Yüsuf		1	1			2	1	2	2	2				1		1	1	1								1		16	1,09
	Toplam	16	53	55	77	57	33	80	64	117	62	28	31	37	84	55	91	40	27	43	35	31	55	60	54	15	57	106	1463	100,00
Dini-sosyal statüyü gösteren ünvan ve sıfatlar																																	
23	derviş						1							1							1				1		2		6	
24	hacı	1	2	7	2	4	5	2	11	7	1	2	1	3	9	1	3	3			5	6	2	8	7	1	4	6	103	
25	hafız	1		3					4	3	2	1		2	3		1		1		2	2		3			2	3	33	
26	molla							1	6				1		7		3				1								19	
27	seyyid			2									1								1								4	
28	şeyh		1				1	2							1							1							6	
	Toplam	2	3	12	2	4	7	5	21	10	3	3	3	6	20	1	7	3	1		10	9	2	11	8	1	8	9	171	

Ek: 2 *Şumnu Kazası Veli Efendi Mahallesi, Hane Reislerinin Adları ve Meslekleri*

Hane no	Hane sahibinin adı	Mesleği
1	Mehmed b. Ahmed	değirmen bekçisi
2	Mehmed b. Ahmed	eşekci
3	el-Hâc Bekir b. Ömer	debbağ
4	Said b. Ahmed	debbağ kalfası (Topçu neferi)
5	Ahmed b. İsmail	eşekci
6	Hasan b. Mustafa	dellak
7	Abdurrahman b. Mustafa	nazır
8	Hasan b. Mustafa	kasab
9	Mehmed b. İbrahim	eşekci (top nef.)
10	Mehmed b. İsmail	debbağ k(top nef.)
11	Osman b. Mehmed	debbağ kalf.
12	Hafız Salih b. Ömer Efendi	debbağ
13	Ali b. Ahmed	çoban
14	Çoban Osman b. Mehmed	çırak
15	İbrahim b. Ömer	dellak
16	Osman b. Abdullah	kasab
17	İsmail b. Abdullah	- (belirtilmemiş)
18	İbrahim b. İsmail	debbağ k(top nef.)
19	Ahmed b. Ahmed	asker (top. Çavuşu)
20	Marko v. İsrail	çerçi
21	Ömer b. İsmail	kadayifci
22	Mehmed b. Ahmed	eşekci
23	Mehmed b. ismail	debbağ
24	Mehmed b. ismail	simitci
25	el-Hâc Hasan Ef b. İbrahim	imam
26	Salih b. Mehmed Ali	dikici kalf.
27	İbrahim b. Abdullah	dikici (nizamiye timarlı süv.)
28	Ahmed b. Mehmed	muy-tab
29	Abdülkadir b. Mehmed	eşekci
30	Ali b. İsmail	eşekci
31	Hüseyin b. Mustafa	muy-tab
32	Ali b. Abdullah	dikici
33	Ali b. Hasan	muy-tab
34	Mustafa b. Hüseyin	eşekci
35	Hafız Mustafa b. Mehmed	debbağ kalf.
36	Ahmed b. İsmail	fıcıcı
37	Hasan b. Abdullah	sığırtmaç
38	Hüseyin b. Mehmed	kahveci tabii
39	Salih b. Hüseyin	eşekci

40	Ömer b. İbrahim	berber
41	Mehmed b. Halil	dikici (top nef.)
42	Ahmed b. Mustafa	muy-tab
43	Mehmed b. Mustafa	debbağ
44	Hamza b. Ali	debbağ
45	İbrahim b. Ahmed	eşekci (top nef.)
46	Hüseyin b. Salih	eşekci (top nef.)
47	Hasan b. Osman	eşekci
48	Mehmed b. Mustafa	eşekci (top nef.)
49	Mehmed b. Mustafa	çapacı
50	Hasan b. Mustafa	eşekci
51	Ali b. İbrahim	dellak
52	Hasan b. İsmail	debbağ kalf. (top onbaşı)
53	Ömer b. Mehmed	eşekci (top nef.)
54	Ali b. İsmail	Pabuççu kalf.
55	el-Hâc Süleyman b. İsmail	debbağ
56	Ali b. İbrahim	debbağ
57	Hüseyin b. İsmail	debbağ kalf. (top nef.)
58	Ahmed b. Mehmed	dellak (top nef.)
59	Mehmed b. Halil	eşekci
60	Ahmed b. Osman	nalband
61	Abdurrahman b. Ömer	eşekci
62	İsmail b. Ali	abacı
63	Said b. İsmail	dikici kalf. (top nef.)
64	Mustafa b. Mehmed	debbağ kalf.
65	Said b. Abdullah	ekmekci çırağı (top nef.)
66	İbrahim b. Hüseyin	çoban
67	İbrahim b. Abdullah	muy-tab kalf.(top nef.)
68	İbrahim b. Mehmed	ekmekci
69	Seyfullah b. İbrahim	debbağ kalf. (top nef.)
70	el-Hâc Ahmed b. Mahmud	dülger
71	Ali b. Mustafa	nazır
72	Ömer b. Mustafa	debbağ kalf.
73	Mehmed b. Hüseyin	debbağ
74	İsmail b. Hasan	sırımcı
75	Mehmed Ali b. Ahmed Ef.	hatib
76	Mehmed b. Ali	nazır
77	Haşim b. Mehmed	mumcu
78	Hafız Ömer b. Ahmed Ef.	hattat, yazıcı
79	Ahmed b. İbrahim	hammal
80	Mehmed b. Ömer	muy-tab kalf. (top nef.)
81	Ali b. Ahmed	şerbetci
82	el-Hâc İsmail b. Hüseyin	hizmetkar

83	Hasan Bey b. Hüseyin	ziraat erbabı
84	Hasan b. Mehmed	debbağ
85	Mustafa b. Ali	ekmekci çırağı (top nef.)
86	Ali b. Hüseyin	kahveci
87	Mehmed b. Ali	eşekci
88	Ömer b. Hüseyin	kahveci
89	Salih b. Mehmed	debbağ
90	Mehmed b. Ahmed	doğramacı (emekli timarlı süv.)
91	Mehmed Ali b. Halil	dikici
92	el-Hâc Abdullah b. Ömer	dikici kalf.
93	Mehmed b. Hüseyin	dikici kalf.
94	Ahmed b. Hacı Selim	abacı
95	Ali Osman b. Mustafa	debbağ kalf. (top nef.)
96	Mustafa b. Ömer	bakkal
97	Hasan b. Hüseyin	sarac
98	Hasan b. Ali	debbağ kalf.
99	Halil b. Ali	debbağ
100	Mehmed b. Osman	dikici
101	Mehmed b. Mustafa	debbağ kalf. (top onb)
102	Ahmed b. Ali	abacı
103	Mehmed b. İsmail	kasab çırağı
104	İsmail b. Hüseyin	eşekci (top nef.)
105	İbrahim b. Salih	eşekci
106	İbrahim b. Osman	hasırcı
107	Osman b. Mehmed	eşekci
108	Mustafa b. Ahmed	dellak
109	Sabatay v. Aron	haham
110	Mehmed B. Hüseyin	eşekci
111	Baroh v. Smayel	çerçi
112	Osman b. Mustafa	debbağ kalf.
113	Mehmed b. Mahmud	debbağ çırağı (top nef.)
114	Mustafa b. İsmail	çerçi
115	Mahmed Ali b. Mustafa	sırımcı
116	Ahmed b. Seyfullah	eşekci (top nef.)
117	Mehmed b. Ali	eşekci
118	Salih b. Ahmed	fukara

bilig
SPRING 2013 / NUMBER 65
231-246

The Profile of Personal Names in an Ottoman Town in the Mid 19th Century

Osman Köksal*

Abstract

From the early ages of history to the present, the Turks adopted the tradition of giving names to their children which were associated with concomitant important events, observable objects, various animals and other natural creatures. Later they were also influenced by their newly adopted religion, which brought about a change in the Turkish culture of naming babies. Having adopted Islam as the last celestial religion, the Turks, as a sign of their devotion to their new religion, began to take Islamic names besides their previously adopted ones.

In the course of time, in Horasan particularly, the tradition of maintaining old, pre-Islamic Turkish names gradually began to disappear among the Turks, who were in transition in masses via Iran to Anatolia, and then to the Balkans, and the impact of the newly adopted religion in giving names became prominent. This development was better noticeable in various multi-lingual, multi-cultural and multi-religious regions of the Balkans and remained unchanged up to modern times. This article analyzes the culture of giving names among the Muslim populace of Shumen, an Ottoman center of the time, as an example for the above described process and on the basis of materials belonging to the mid-19th century.

Keywords

Culture of giving names, Ottoman, Shumen, religion

* Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi University, Faculty of Science and Letters, Department of History – Eskişehir / Turkey
okoksal@ogu.edu.tr

билиг
Весна 2013 / Выпуск 65
231-246

Профиль личных имен в Османской провинции середины XIX в.

Осман Коксал*

Аннотация

С древнейших исторических времен турки при рождении детей давали им имена, отражающие важные события в момент их рождения, наблюдаемые в тот момент объекты, различные важные для них животные, природные явления и т.д. Необходимо отметить, что изменения, произошедшие в турецкой культуре под влиянием принятой мусульманской религии, отразились и на именах. Турки, выбравшие ислам как последнюю монотеистическую религию, вместе со старыми именами начали ставить второе исламское имя как показатель их искренности и преданности принятой религии.

Со временем, особенно начиная с Хорасана, Ирана и до Анатолии, отсюда и среди тюркских народов, расселившихся на Балканах традиция поддержания старых турецких имен постепенно исчезает и решающую роль в культуре давания имен начинает играть религия. Эта ситуация наиболее ярко выразилась среди многоязычного, многоконфессионального и мультикультурного населения различных регионов Балканского полуострова, которая сохранилась и до сегодняшнего дня. В этой статье в качестве примера вышеописанного процесса исследуется профиль имен и культура давания имен среди оседлого турецкого населения города Шумен, который является центром Османской провинции, в рамках записей переписи населения в середине 19-века.

Ключевые слова

культура давания имен, Османское государство, Шумен, религия

* Проф. док., Ескишехирский университет Османгази, факультет естествознания и литературы кафедра истории – Ескишехир / Турция
okoksal@ogu.edu.tr

bilig
BAHAR 2013 / SAYI 65
247-258

Modern Bir Öncü: Keloğlan

Tarık Özcan*

Öz

Mitolojik çağla tarih çağının duyarlıkları farklı olduğu gibi edebi metinleri de birbirlerinden farklıdır. Aynı farklılık mitolojik çağa ait metinlerin kahramanlarıyla modern çağa ait kahramanların olaylar ve durumlar karşısındaki sorun çözme yöntemlerinde de görülmektedir. Gelenekten yeniliğe doğru fark edilen bu değişim, insanoğlunun hayatındaki sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel değişimlerin bir neticesidir. Bu vesileyle bir sonraki yeni, bir önceki geleneksel metnin dünyasına saldırarak ve onun biçimlendirdiği insan ve dil anlayışını yıkarak kendi geleneğini kurar. Masal türü içerisinde yer almasına rağmen Keloğlan'ın olaylar karşısındaki davranış tarzı, problem çözme yöntemi ve kullandığı dil dizgeleri modern bir görüntü sergilemektedir. Keloğlan, yansılama yöntemiyle epiğin rutinleşmiş ve yorgun düşmüş dünyasını eleştirerek modern insanın günümüzdeki akılcı tavrına yakın bir davranış tarzı geliştirmiştir. Bu çalışmamızda Keloğlan'ın şahsında yaşanılan bu dönüşümün sebepleri ve sonuçları üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler

Mitolojik çağ, kahraman imgesi, soylu metin, modern çağ, Keloğlan

1. Giriş

Edebi metinlerin dünyasına bakıldığında tarihi ve coğrafi değişimlerin, metinleri ciddi anlamda farklılaştırdığı görülmektedir. Bu farklılık, kendisini daha çok düşünce ve dil düzeyinde gösterir. Aslında değişen insandır. Bunun için insanın elinin şekillendirdiği her şey değiştiği gibi, onun anlatım aracı olan dil ve kurguladığı dünya da sık sık değişir. "Mitostan eposa ve epostan masala gördüğümüz bu algılama ve anlatım farklılığı daha çok

* Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü – Elazığ / Türkiye
tozcan@firat.edu.tr

insan, dünya ve dil bağlamında ortaya çıkar. Masalın bir aşamadan sonra mitos-epostan koparak gerçekçi bir varlık kazanmaya yöneldiği burada açıkça göze batıyor" (Alangu 2009: 193).

Bu makalemizde türlerin trajedisi ve farklılaşması, insan ve dil merkezli ele alınarak tipolojik dönüşümün bir tesadüfün ürünü olmaktan daha çok, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel bir değişimin ürünü olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Bunun için geleneksel anlatım tarzımızın önemli eserlerinden Keloğlan masalları örnek olarak seçilmiştir. Bu tercihimizin sebebi "Keloğlan'ın bütün Türk dünyasında ve kültürümüzün bütün katmanlarında yaygın, milli bir motif olması"dır (Ergun 2005: 78). Konuyla ilgili kapsamlı bir çalışmaya imza atan Bahaeddin Ögel, Türklerdeki kel ve kellik anlayışı üzerinde durarak "taz", "daz" ve "keçeli" kelimeleri ekseninde Orta Asya'daki Türk, Proto-Moğol ve Çin kaynaklarında Keloğlan imgesinin doğuşunu araştırmıştır (2002: 77-87). Bu imge, aynı zamanda muhtelif isimlerle dünya mitlerinde ve masallarında dolaşan bir arketiptir. "Radin, kahraman mitinin gelişiminde dört evre saptar. Bunları Hilebaz, Tavşan, Kızılboynuz, İkiz evreleri olarak adlandırır. Bunlar bize büyüme sorunuyla başa çıkmaktaki zorlanmamızı, edebi bir anlatım yardımıyla göstermektedir" (Jung 2009: 112). Keloğlan, bu mitik sembolizmin hayvansı hilebaz formunun Türk kültürüne yansıyan insansı ve daha ileri bir aşamasıdır. "Bir dine inanmazsak der Frye, Romalıların Jupiter'e ve Venüs'e inançlarını yitirdikleri gibi, o dinin Tanrıları edebi karakterler olurlar ve tekrar hayâl dünyasına dönerler" (Gökeri 1975: 33-34).

Keloğlan imgesinin bir benzeri on altıncı yüzyıl İspanya coğrafyasında şekillenen Pikaresk roman tarzında da görülmektedir. İlk örneğine 1584 yılında *La vida de Lazarillo de Tormes* adıyla rastlanan bu roman serisinde Pikaro isimli kahraman başlangıçta saf ve iyi niyetliyken zamanla dünyanın gerçek koşullarını öğrenir; asker olarak girdiği orduda hırsızlık, yağmacılık ve her türlü kurnazlıkta öteki askerleri çok geride bırakan bir düzeye erişir. Olayları yaşayan ve anlatan Pikaro, karakterinin tüm olumsuz yanlarına karşın, aslında çoğunlukla sevimli ve ilginç bir insandır, karşılaştığı güçlüklerin üstesinden gelebilecek kadar akıllı ve beceriklidir (Aytür 1994: 186-188). Pikaresk roman geleneği daha sonra *Guzman de Alfarache* (1599), *La picara Justina*, (1605), *Marcos de Obregon* (1618), *Diablo Cojuelo* (1641), *Simplicus Simplcissimus* (1668), *Gil Blas* (1715) ve *Candide* (1759) isimli önemli eserlerin yazılmasına vesile olmuştur. Ancak "Pikaresk romanda olaylar genellikle toplumun alt tabakalarından insanların yaşadığı, yasa dışı eylemlerin yaygın bulunduğu bir ortamda gerçekleşir. Herkesin çıkar peşinde koştuğu, kargaşa içinde, istikrarsız bir ortamdır bu" (Aytür 1994: 189). Keloğlan ise mücadelesini daha çok mitolojik karakterli padişah, vezir, dev anası, cin ve kırk haramilerle yapar. Keloğlan masalındaki motif-

ler, mitolojik çağın yıkımı/eleştirisi ve modern çağın doğuşu üzerine oturtulurken, "Pikaresk romancının sunduğu dünya; kör kaderin keyfine kalmış, içinde hiçbir şeyin, hiçbir kimsenin güven içinde bulunmadığı, her şeyin her an değişebileceği istikrarsız bir yerdir" (Aytür 1994: 189). Pikareskte daha çok yaşanılan zamanın eleştirisi vardır.

Bu çalışmamızda Türk dünyasına ait edebi metinlerin içerisinde yuvalanan Oğuz Kağan ve Keloğlan'ın şahsında kahramandan hilebaza dönüşen insan tipolojimizin değişim gerekçeleri üzerinde durulmuştur.

2. Gelişme

2.1. Kahramandan Hilebaza İmgesel Dönüşüm: Epikteki soylu insanların en önemli yanı kahraman olmalarıdır. Onlar, mensubu oldukları milletin simgesel kahramanlarıdır; ferdi dramları yoktur. "Destan devrinde fert, henüz kendi varlığının şuuruna erememiştir. Üstelik destan kahramanları bize benzemezler. Onlar, alelâde bir insanın çok ötesinde, toplumun ideallerini temsil eden ve onun müşahhas örneği olan insanlardır (Oğuz Kağan, Alp Er Tunga vb.). Birbirine çok benzeyen destan kahramanları -en geniş manasıyla- birer tiptirler" (Çetişli 2004: 33). Epiğin biçimlendirdiği kahramanlar millet adına düşünen, millet adına konuşan ve millet adına hareket eden tiplerdir.

Halk anlatıları binlerce yıllık zaman diliminde kendi soylu repertuarını oluşturmuştur. Bu repertuarın en önemli kategorileri soyluluk, yücelik ve kahramanlıktır. Kahraman, serüveni süresince doğanın grotesk güçleriyle çatışarak soylu ve yüce olana ulaşmaya çalışır. Onun dünyasında modern insanın iç kırılmaları ve iç monologu görülmez. Daha çok dışa dönük olan bu tiplerin asıl kavgaları henüz ritmini bulamayan dış dünyayladır. Çünkü doğanın güçlerine egemen olamadıkça yeryüzünde tutunamayacaklarını tecrübeleriyle görmüşlerdir. Bu yolculuk aynı zamanda vahşiden soyluya doğru bir gidiştir. Serüvenin sonunda doğanın kaba ve yontulmamış güçleri egemenlik altına alınarak kozmosa ulaşılır. Böylece yeryüzü ve gökyüzünün mutlak bir uyuma büründüğü soylunun evrensel birliği kurulur. "Kahramanın Sonsuz Yolculuğu", "Gece Ay Yolculuğu", "Mitolojik Çevrim veya Balinanın Karnındaki Yolculuk" (Campbell 2000: 63) adlarıyla ifade edilen bu serüvene örnek olarak Oğuz Kağan destanındaki ışık kültüyle ortaya çıkan kadın/ağaç ikizlemesi ve onun şahsında tecelli eden Gök, Dağ, Deniz ve Gün, Ay, Yıldız simgeselliği sayılabilir. Bu paralel simge düzeniyle anlatılmak istenen gerçek, insanoğlunun gökyüzüyle yeryüzü arasındaki hayatını mutlak bir denge ve uyum üzerine kurması gerekliliğidir. Mutlak bir uyum adına insanın gökyüzü ve yeryüzüne ait güçlerle yüzleşmesi istenilmektedir. Bu yolculuk, bir bakıma insanoğlunun kendini ve yaşadığı dünyayı tanıma sürecidir.

Epiğin kahramanı, modern zamanlara kadar kurtarıcı özne rolünden vazgeçmez. Çünkü toplumsal hayatın kültürel kodları ona böyle bir rol biçmiştir. Mitin ve mucizenin biçimlendirdiği çağ, insandan kahraman olmasını istemektedir. Özellikle yönetenler katında kahraman olmak itibarlı bir durumdur. Mitolojik ve epik çağın metinleri, soylu değerlerin biçimlendirdiği serüven kültürü üzerine kurulmuştur. "O çağın insanları, evrenin ve insanın birtakım doğaüstü varlıkların müdahalesiyle oluştuğuna inanır" (Eliade 1993: 9). Ritüeller aracılığıyla yapılan tekrarlama ve canlandırmaların amacı, bozulan uyumlu birliğin sağlanması için doğanın kaba ve yontulmamış güçlerinin egemenlik altına alınmasıdır. Destanlar serüven tutkusuyla yola çıkan, aslında evrenin uyumlu birliğine katkıda bulunmak isteyen yüzlerce kahramanla doludur. Bu kahramanların problem çözmede kullandıkları dil, daha çok beden dilidir. Bunun için toplum adına yapılan fedakârlıklarının özünde kanı ve canı pahasına gerçekleştirdikleri eylemleri (savaşları) yatar.

Aklın biçimlendirdiği modern çağ, aşkın dünya anlayışını yadsıyarak tarihin kanunlarının geçerli olduğu yeni bir dünya düzeni kurar. Modern çağın kanunları farklıdır. Buna bağlı olarak kategorileri de farklıdır. Bütün aşkınlığını yitiren çağın canlandırmalarında insanın kendilik olgusu yatar. İnsanoğlu, tarihin çocuğu olduğunu kabullenir. Başlangıçta kendisini kutsalın elinin yarattığına inanır, sonrasında ise tarihin oluşturduğu bir özne olduğuna. Modern çağla birlikte olağanüstünün, mitin, mucizenin, muammanın ve harikanın biçimlendirdiği metinlerin yerlerini sıradan metinlere bıraktığını görürüz. İnsanoğlu, doğayı egemenliği altına aldığı için onun gizemini çözmüştür. Bunun için mucize ve muamma çağının yerini, aklın biçimlendirdiği bir dünya düzeni alır. Bu çağın insanları herhangi bir olay karşısında sorunlarını çözerken kaba güç yerine aklını ve iletişim dilini kullanır.

Bütün değişimler gibi, modern çağa geçiş de acısız ve sancısız olmaz. Ara çağ dediğimiz dönemsel değişimde dikkat çeken en önemli özellik, eskinin bir yıkıma tabi tutulmasıdır. Eskinin yorgun düşen ve zamanın ihtiyaçlarına cevap veremeyen soylu dünyası ve onun şahsında soylu metinleri yıkılır. Epiğin insan ve doğa anlayışı yerine; yeni bir insan, doğa ve dünya anlayışı ikâme edilir. Metin kurma formülasyonu bütünüyle değiştirilir, aslında değişen, dünyayı algılama biçimidir. Çünkü insan değişmiştir. Bu değişim, mitik soylu metinleri modern çağın olağan metinlerine dönüştürür ve aşkın metinlerin yerini tarih çağının metinleri alır. İşte bu dönemde Türk edebiyatında yeni bir insan kadrosunun ortaya çıktığı görülmektedir: Keloğlan gibi zayıf, çelimsiz, sıska, hareketli ya da Nasrettin Hoca gibi şişman ve ağır tipler. Bu tipler, epiğin kahraman kadrosunun cesameti karşısında sıska, gülünç ve komik; aynı zamanda mitik dünyanın figürlerini tuzağa düşüren aldatıcı kişilerdir. Bunların genel özelliklerini Kant belirgin bir şekilde ortaya koymaktadır: "Bir genellemeyle, gülüncün özelliklerinden biri bizleri bir

an için aldatmak, tuzağa düşürmektir" (Freud 1996: 10). Modern çağın bu kişileri, epiğin soylu insanına has hiçbir özelliği taşımazlar. Atlı medeniyetin kahramanı, yerini eşeğine ters binen Nasrettin Hoca'ya veya "öksüz, kimsesiz, ana yok, baba yok, sırtına bir yama vuranı, eline bir dilim ekmek vereni olmayan (Alangu 2009: 36) veya Keloğlan ile Padişah Kızı masalında olduğu gibi "kimi kimsesi yok, çarşı pazar dolaşır, bulursa yer, bulmazsa aç yatar, Tanrı'nın garibi Keloğlan"a (Alangu 2009: 179) bırakmıştır. Günlük hayatın ihtiyaçlarıyla uğraşmaktan yorgun düşen bu karakterlerin kahraman olmak gibi bir dertleri de yoktur. Jung'un ifadesiyle "Aptal oğlan, aptal Hans ya da tam bir anti-kahraman olup diğerlerinin tüm çabalarına karşın başaramadığı şeyi aptallığıyla başaran Keloğlan"dır (Jung 2003: 122). Bu tipler, yerle gök arasındaki günlük hayatlarını sürdürmeye çalışırlar. Modern hayatın günlük gaileleri onlara yeter de artar bile. "Keloğlan, ekmeğini taştan, aşını da işten çıkarmayı küçük yaşından öğrenmiş. Yaşıtları, akranları sokak aralarında birdirbir oynayıp zıpzıp yuvarlarken, sırtına ağır yükleri yüklenip alnından ter sızdırarak çalışmasını, düşünüp taşınmasını adım adım öğrenmiş de karanlık gecede kara taşın altındaki karıncayı bilir, arayınca da bulur olmuş" (Alangu 2009: 36). Dünya üzerinde yaşayan milyarlarca insandan biri olmaları münasebetiyle meselelere herkes gibi bakarak mitolojik çağda yaşayanlar tarafından tek ve mutlak gerçek olarak algılanan mit ve mucize gibi şeylerle dalga geçerler. Amaçları günümüzün dünya ve insan anlayışına uymayan mitik dünya algısını ve soylu/kahraman insan kategorisini yıkmaktır. Bunun için mitin biçimlendirdiği dünya algısının ve soylu/kahraman insan imgesinin geçersizliğini ortaya koymak üzere onun savunduğu değerlerle yarenlik ederler.

Keloğlan ve Nasrettin Hoca gibi tipler, yıllarca yönetimden dışlanan ve onun dışında kalan halk muhayyilesinin yarattığı tiplerdir. "Keloğlan, öncelikle ünlü fıkra tipimiz Nasrettin Hoca gibi, halkı temsil eden genel bir tiptir. Fiziki görünüşü ve zekâsı arasındaki farkla da, toplumda imkânsıza ulaşmak isteyen insanın ideali olan Keloğlan, masallardaki gücün (padişahın) karşısında halkı temsil etmiş, Türk insanının zekâsını, aklını, başarısını, azmini, şansını ve saflığını en güzel şekliyle kendi üzerinde toplamış kişidir" (Şimşek 2007: 70). Bunlar, eylemleri aracılığıyla soylu insan tipolojisinin geçersizliğini ve boşluğunu vurgulamaya çalışırlar. Modern insanın kahraman olmak gibi bir mecburiyeti yoktur. O, ulaşmak istediği hayalleriyle yaşamak mecburiyetinde kaldığı gerçekler arasında sıkışıp kalan ve bu yüzden de sık sık düş kırıklığı yaşayan bir tutunamayandır.

Halk muhayyilesinin yarattığı bu tipler, sadece görünüm itibariyle değil kullandıkları dil itibariyle de bir önceki dönemin kahramanlarından farklıdır. Keloğlan, halk muhayyilesinin ve zekâsının dili olan komiği yakalayarak soylu ve yüceltilmiş dil anlayışını ve onun kiplerini yıkmaya çalışır.

Soylu metnin dünyasına ait her şeyi yadsıyarak küçümser. Zamanın ihtiyaçlarına cevap veremeyen epiğin soylu dünyasını dönüştürerek onun yerine günün ve insanın ihtiyaçlarına uygun düşen yeni bir dünya ve yeni bir dil kurar. Yıkım işi öncelikle görüntü düzleminde gerçekleştirilerek epiğin kahraman imgesi sıska ve zayıf bir Keloğlan imgesine dönüştürülür. Bir önceki dönemin "kuvvetli ve kurtarıcı kahraman imgesi"ne ait kategoriler dışlanarak küçümsenir ve yıkılır. "Hilebaz fantazması muzip anlatılarda, karnaval coşkusunda, şifa ve büyü ritlerinde, dinsel korku ve aydınlanmalarda, kimi zaman açık seçik, kimi zaman da muğlak biçimlerde, tüm zaman ve mekânların mitolojilerinde dolanır durur" (Jung 2003: 126). Bu dolanma boşu boşuna değildir. Keloğlan'ın "Devler Ağası" masalında olduğu gibi, artık meseleleri kuvvet ve pehlivanlıkla çözme devri geçmiştir. Devir, oyun ve düzen devridir (Alangu 2009: 131). Hep tetikte bekleyen hilebaz dönüştürücü mitin buğusunun kalktığını görünce onu yıkıma tabi tutar ve "bilincimize tuzlu su fışkırtarak mitin büyüsüyle o güne kadar göremediğimiz hatalarımızın kapısını çalarak onlarla yüzleşmemizi sağlar." (Şenocak 2007: 70)

Keloğlan adıyla ön plana çıkarılan muzip, hilebaz ve kurnaz insan tipi; mitik güçlerle savaşımında kahramanın kullandığı soylu kipler yerine, modern insanın kullandığı zekânın ve esprinin dilini kullanarak bir önceki dünya algısının ve insan tipolojisinin geçersizliğini vurgulamıştır.

2.2. Retorikten Komiğe: Mitolojik çağın göndergeleriyle beslenen epiğin dili de dünyası ve şahıs kadrosu gibi soylu ve yücedir. Onun dil konfigürasyonlarında etkili olan kipler, soylu bir sınıf tarafından kullanıldığı için basite indirgenemez. Kahramanın soylu ve yüce değerlerini betimlemek için mitik dilin yüceltilmiş ve aşkın imge dünyası şarttır.

Eskiyen sadece epiğin soylu dünyası değildir. Tarih ve akıl çağı, metinlerin dünyasıyla birlikte dillerini de eskitir. Modern insan epiğin aşkın anlamlar dünyasını algılayamadığı gibi göndergelerini de anlayamaz. Kaldı ki anlamak zorunda da değildir. Çünkü dünya değişmiş ve dil geçersizleşmiştir. Bunun için her yeni yapma eylemi gibi bir önceki metinlerin dil dünyası da yıkıma tabi tutulur. Geleneksel dilin soylu vurgulamaları yerine parodiye yaslanan Keloğlan, eski dili geçersiz kılan ve komiğe yaslanan yeni bir söylem biçimini geliştirir. Soylu söylem yerini kaba ve gülünce bırakır. Bunun sebebini Tanpınar'ın Donkişot'la ilgili ifadesinde bulabiliriz: "İnsanoğlunun iç hayatı ve kıymetler dünyası kaç def'a yıkılıp sonra yeniden kurulmuştu. Donkişot'un kendisi de bu cinsten merhalelerin biriydi. Epik, ona, kendi an'anesi içinde birçok içtimaî gelişme ve değişmelerden sonra erişebilmişti. Donkişot, epiğin tenkidi idi ve yeni bir zihniyetin doğuşunu müjdeliyordu" (Tanpınar 1992: 57).

Uygarlaşma sürecinin başlangıcındaki metinler karnavallaşmaya müsait metinlerdir. Çok dilli ve çok yüzlü olan bu metinler, söylem çeşitliliği itibariyle epey zengindir. "Hiyerarşik düzeni tersine çeviren bu metinler kısmen eğlenceli, kısmen kötücül ve biçim değiştirme yetisiyle çifte doğalı metinlerdir" (Jung 2003: 121). Bu metinler daha çok geçişi göstermek istediklerinden iç içelik en çok kullanılan anlatım tekniğidir. Çünkü dünya soylunun çizdiği dünya değildir ve bir hayli değişmiştir. Kötülük, nesnel bir taraf ya da bertaraf edilmesi gereken bir karşıt güç olmaktan çıkarak insanın iyilik duyarlığını kışkırtan bir sinerji konumuna yükselmiş ve iyilikle iç içe yaşamaktadır. O halde dil, insandaki bu değişimi göstermek ve yansıtmak mecburiyetindedir. Bunun için Keloğlan, "Keloğlan ile Padişah" masalında olduğu gibi birçok serüveninde aldatıcı-ikili dil dizgelerini kullanır. Bu dilin kaynağı akıldır: "Padişah bunu görünce, hem gülmüş hem de bir kel kafada bu kadar akıl, fikir, oyun, düzen olmasına şaşmış" (Alangu 2009: 108). Bu dönem metinlerinde problem çözücü olarak kullanılan dil daha çok soru/cevap yöntemiyle karşımıza çıkarılır. Metin yaratma yeteneği üzerine kurulu olan masallar soru/cevap yöntemiyle geliştirilerek oyun içinde oyun düşüncesine bağlanır. Bu yöntemde soruların muhatabı Keloğlan'dır, cevapları veren de odur. Keloğlan, modern zamanların öznesi gibi davranarak kendisine sorulan her soruya aklını ve bilgisini kullanarak cevap verir. Örneğin;

> "Kim uyur, kim uyanık ?"
> Keloğlan, yattığı yerden karşılamış:
> "Herkes uyur, Keloğlan uyanık!"
> Dev anası da:
> "Keloğlan neden uyumaz ?"
> "Uyumadan önce, anam bana yağda yumurta pişirir getirirdi de, öyle uyurdum…" demiş. (Alangu 2009: 30).

Dev anasının yaptığı bütün sözlü sınavlardan cevap vererek geçen Keloğlan bir bakıma Türk milletinin ortak aklı veya tamam bilicisi görevini üstlenmiştir. Çünkü herkesin yattığı yerde Keloğlan uyanıktır.

Tarih çağında bedenin örgütlenmiş gücü yerini modern zamanların aklına bırakmıştır. Bu dönüşüm, edebi metinlerin dünyasında dil ve kültür tabakalaşmasına vesile olarak büyük kırılmalara yol açar. Soylunun, yücenin ve ağırbaşlının yerini hilebaz, basit ve komik alır. Böylece önceki dönemin soylu dil kategorileri basite alınarak yıkılır. Keloğlan'ın kullandığı dil repertuarının daha çok alay öğelerini içermesi bu sebepledir. Bu metinler aracılığıyla eski dünya anlayışımız "yansılama yöntemiyle oyunsal bir düzlemde ve eğlenmek ereğiyle -ince alay- anlamsal bir dönüşüme uğrayarak" (Aktulum 2000: 7-150) eskinin geçersizliği ve gülünçlüğü vurgulanır. Bu dil, zekânın ve esprinin dilidir. Kara mizahın yerini modern zamanların

humoru almıştır. Keloğlan masallarında eski dünya anlayışını anıştıran "saray istiaresi" yıkılmakla kalmaz bu sistemin "padişah" ve "dev" figürleri sürekli olarak gülünç duruma düşürülür. Örneğin Eberhard ve Boratav'ın birlikte yazdıkları *Typen Türkischer Volksmärchen* isimli kitabın 352 numaralı öyküsünde Keloğlan kendisini küçük düşürmek için davet eden şehzadenin ayakkabısının ve yıkanma tasının içerisine yaparak onu küçük düşürür (Eberhard-Boratav 1953: 156).

Tanrısal demonik varlıkların "kimsenin çıkıp da ağzını açamadığı ve sorgu sual edemediği" (Alangu 2009: 37) buyurgan ve soylu dilleri geçersiz dil dizilimleri haline gelince retorik olarak gündemden kalkmıştır. Bunun yerine gerektiğinde soru sorulacak ve zamanın ihtiyaçlarına cevap verecek yeni bir dil kurmak mecburiyeti doğmuştur. Keloğlan'ın kullandığı örgensel dil figürlerinin Rodin'in ifadesiyle: "hem yapıcı hem de yok edici, hem veren hem alan, başkalarını (eski dil ve demonik varlıkları) zor duruma düşürürken kendini de o durumun içinde bulan bir karakter özelliği sergilediği görülmektedir" (Özünel 2005: 49). Bu dil, ikili karakteriyle iyiyi ve kötüyü, soyluyu ve sıradanı kucakladığı gibi her iki dünyayı da kucaklamaktadır.

Ana mitosun (soylunun ve yücenin) ve kültün yapısında görülen çözülme, mitik metinlerin soylu dil figürlerinde de görülür. Bu değişim "mimetik unsurlar" üzerine konuşlanan "ritüel bağdaşıklığı" ortadan kaldırarak yorumlama ve hatırlama figürlerinin biçimlendirdiği metinsel bağdaşıklığın ön plana çıkmasına vesile olur (Assmann 2001: 25). Keloğlan'ın eylemlerini anlayabilmek için okuyucunun da akıllı ve uyanık olması gerekmektedir. Keloğlan tarafından geleneksel dil figürlerinin değiştirilmesi okuyucuyu yeni bir metin dünyasıyla baş başa bırakmıştır. Bir bakıma yeni bir metin kurma eylemini gerçekleştiren Keloğlan, oyun, hüner ve düzeninin biçimlendirdiği geleneksel metinlerin ustalarıyla yarışarak onları alt eder. "Keloğlan ile Ali Cengiz" (Alangu 2009: 166-178) masalı bunun bariz bir örneğidir. Ustası Ali Cengiz'in saldırıları karşısında serçe, gül ve darı kılığına girerek canını kurtarmaya çalışan Keloğlan'a mukabil, Ali Cengiz kartal ve tavuk kılığına girerek onu yutmaya çalışır; son hamlesinde tilki kılığına giren Keloğlan tavuk kılığındaki ustası Ali Cengiz'i yutarak bu tuzaktan kurtulur. Batıdaki "Kronos Kompleksi"ni (Can 1994: 8) anımsatan bu eylemle Keloğlan ustasını yenerek yeni çağın ve modern zamanların ustası olma hakkını elde etmiştir. Aslında mağlup olan klasik çağın değerler hiyerarşisidir. Böylece mimetik parıltı içerisinde mitosa ait soylu figürleri tekrarlamaktan öteye geçemeyen bedensel dil, iletişimsel bellekle birlikte insan/akıl merkezli bir dönüşüme ve farklılaşmaya uğrar. Çözülme ve yıkım, komiğin devreye girmesiyle başlar. Gülünç olan "iktidarın ve ebediyetin dil figürlerini" (Assmann 2001: 169) göksel -ebedi- kaynaktan arındırarak çoğul okumalara müsait bir yeryüzü ve iletişim dili haline getirir.

Bunun için Keloğlan'ın kavgası daha çok padişah, ağa ve dev gibi muktedir olanlarladır. Pertev Naili Boratav'ın ifadesiyle "Mitos/epik, bütün unsurlarıyla bizi bu dünyanın şartlarından havalandırıp hayallerde kurulmuş ideal bir toplumun şartlarına götürürken; Keloğlan masalı da bütün yapısı ile gündelik çatışmalar dünyasına bağlı kalmaktadır" (Alangu 2009: 195). Özünde ciddi anlamda bir kültürel dönüşümün izlerini taşıyan Keloğlan, bunun için sürekli olarak mit ve mucizeyle kavga halindedir. Keloğlan'ın kavgası mitin boşluğunu göstermek olduğu için kullandığı dil figürleri miti geçersiz kılan komiğe yaslanır.

3. Sonuç

Hilebaz imgesi, muhtelif mitlerde hayvan figürleri şeklinde dolaştıktan sonra komiğin insani ve eleştirel yanlarıyla bütünleşerek edebi metinlerin dünyasında yuvalanmıştır. Başlangıcında bir mit yıkıcısı olan bu figür, çağdaş anlatılarda kurduğu tuzaklarla toplumsal yapının olumsuzluklarını gülünç duruma düşüren modern bir kahramana dönüşür. Keloğlan, bu imgenin Türk kültüründeki milli motifi ve kahramanıdır. Bir bakıma Türk milletinin evrensel insan tecrübesinden -kolektif bilinçdışından- yaptığı bir ödünçlemedir. Türk milleti, milli hayat çizgisine göre bu tipi karakterize ederek kendi kahramanına dönüştürmüştür.

Keloğlan'ın bir masal motifi olarak bizde ve Pikaro adıyla Avrupa'da on altıncı yüzyıldan sonra güçlü bir anlatım eksenine kavuşması ve sorun çözme yöntemlerindeki ortaklık, bu kahramanların modern çağla birlikte ciddi anlamda güç kazandıklarını göstermektedir.

Pikaro, daha erken bir zamanda mitten ve mucizeden arınırken Keloğlan, uzun bir süre mitolojik bir atmosfer içerisinde yaşamak zorunda kalmıştır. Daha doğrusu mitten ve mucizeden kurtulmak için büyük bir mücadele vermiştir. Bunun sebebi Batı'nın akılcı evreye Doğu'dan daha erken bir dönemde geçişinde aranmalıdır.

Mitik yapının yıkıma tabi tutulduğu çağdaş anlatılarda olduğu gibi Keloğlan masallarında da mitos-eposa ait kalıplar yıkılmaktadır. Bu eylem kendisini olaylar ve durumlar karşısında alınan tavır, sorun çözmede kullanılan yöntem ve kullanılan dilin farklılaşması şeklinde göstermektedir. Keloğlan, mitik çağın kahramanları gibi meselelerini çözerken kılıç, mızrak ve ok gibi eril sembolleri kullanmamaktadır. Aksine akıl ve iletişim dilini kullanarak kendisinden daha güçlü kahramanları yenmektedir.

Araçsal akıl, modern çağın çocuğudur. Üstelik Keloğlan'ın aklıyla birlikte aldatıcı dil dizgelerini humorla ifade etmesi kayda değerdir. Humor, modern çağın anlatı eksenini oluşturan önemli bir dil figürüdür. Keloğlan, mitik yapının yorgun düşen ve rutinleşen kalıpları karşısında bıyık altından gülerek ve onları gülünç duruma düşürerek boşluğunu/ geçersizliğini vurgulamaktadır.

Kültürel konfigürasyonun temel dinamikleri, Keloğlan'ın modern zamanların öncüsü olduğunu göstermesi bakımından edebiyat ve kültür tarihimize kayda değer bir dipnot düşmektedir.

Kaynaklar

Alangu, Tahir (2009). *Keloğlan Masalları*. İstanbul: Yapı Kredi Yay.

Aktulum, Kubilay (2000). *Metinlerarası İlişkiler*. Ankara: Öteki Yay.

Assmann, Jan (2001). *Kültürel Bellek*. Çev. Ayşe Tekin. İstanbul: Ayrıntı Yay.

Aytür, Ünal (1994). "Pikaresk Roman". *Ankara: Gündoğan Edebiyat* (11-12): 183-194.

Campbell, Joseph (2000). *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*. Çev. Sabri Gürses. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Can, Şefik (1994). *Klasik Yunan Mitolojisi*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Çetişli, İsmail (2004). *Metin Tahlillerine Giriş 2*. Ankara: Akçağ Yay.

Eberhard, Wolfram ve Pertev Naili Boratav (1953). *Typen Türkischer Volksmärchen*. Wiesbaden.

Eliade, Mircea (1993). *Mitlerin Özellikleri*. Çev. Sema Rifat. İstanbul: Simavi Yay.

Ergun, Pervin (2005). "Altay Destanlarında ve Anadolu Türk Masallarında Tastarakay-Keloğlan". *Milli Folklor* (68): 78-84.

Freud, Sigmund (1996). *Espri Sanatı*. Çev. Erdoğan Alkan. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yay.

Gökeri, A. İpek (1975*). Arketiplere Dayanan Yeni Bir İnceleme Yönteminin Tanıtılarak İngiliz ve Türk Edebiyatında Bazı Romans ve Epik niteliğinde Yapıtlara Uygulanması.* Ankara: Ankara Üniversitesi Yay.

Jung, Carl Gustav (2003). *Dört Arketip*. Çev. Zehra Aksu Yılmazer. İstanbul: Metis Yay.

_____, (2009). *İnsan ve Sembolleri*. Çev. Ali Nahit Babaoğlu. İstanbul: Okuyan Us Yay.

Ögel, Bahaeddin (2002). *Türk Mitolojisi II*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay.

Özünel, Evrim Ölçer (2005). "Kel Ata'dan Keloğlan'a Hilebaz Dönüşüm". *Milli Folklor* (67): 47-52.

Şenocak, Ebru (2007). *İronik Yaşamda Sonsuza Yürüyen Kahraman: Nasreddin Hoca.* Konya: Mozaik Kültür Sanat Vakfı ve Dünya Eğitim Sağlık Kültür Derneği Yay.

Şimşek, Esma (2007). "Masalların Sembolik Dili Bağlamında "Keloğlan Tipi" Üzerine Bir Değerlendirme". *İtaki* (2): 61-73.

Tanpınar, Ahmet Hamdi (1988). *19uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Çağlayan Kitabevi.

bilig
SPRING 2013 / NUMBER 65
247-258

A Modern Protagonist: Keloğlan

Tarık Özcan*

Abstract

The understandings of the mythological age and historical age were significantly different from each other, and so were their literary texts. This difference can also be observed in the problem-solving methods of the heroes of the texts belonging to the mythological age and the modern age. This observable tranformation from tradition to innovation is a result of the socio-economical and socio-cultural changes in human life. In this regard, the new establishes its own tradition by attacking the world of the former traditional text and by demolishing its understanding of the human being and of language. Although Keloğlan narratives belong to the genre of the fairy tale, the hero's attitude in the face of events, his problem-solving methods and the language he uses signal the understandings of modernity. By criticizing the routine and worn-out world of the epic through the method of reflection, Keloğlan has developed a pattern of behaviour close to the logical one of the modern human being. In this study, we have tried to focus on the reasons and results of this transformation in Keloğlan's personality.

Keywords

Mythological age, hero image, noble text, modern age, Keloğlan

* Assoc. Prof. Dr., Fırat University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Turkish Language and Literature – Elazığ /Turkey
tozcan@firat.edu.tr

билиг
Весна 2013 / Выпуск 65
247-258

Современный герой: Келоглан

Тарык Озджан*

Аннотация

Так же, как и ощущения мифологического времени отличаются от ощущений исторического времени, так и литературные тексты отличаются друг от друга. Это различие выражается также и в методах решения различных проблем и ситуаций героями мифологических текстов и героями современности. Этот заметный переход от традиций к инновациям является результатом социально-экономических и социально-культурных изменений в общественной жизни. Таким образом, следующий новый текст вытесняет мир предыдущего традиционного текста, разрушает прежнее миропонимание и языковые традиции и создает свои традиции. Несмотря на то, что Келоглан является сказочным персонажем, он использует современные манеры поведения, методы решения проблем и использует современный язык. Келоглан, методом отражения критикуя рутинный и истощенный мир эпоса, выработал стиль поведения, близкий к рациональному поведению современного человека. В этой работе исследуются причины и последствия этой трансформации в лице Келоглана.

Ключевые слова

мифологическая эпоха, образ героя, благородный текст, современная эпоха, Келоглан

* Доц. док., университет Фырат факультет, гуманитарных и социальных наук, кафедра турецкого языка и литературы - Элазыг / Турция
tozcan@firat.edu.tr

bilig
BAHAR 2013 / SAYI 65
259-284

XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Istabl-ı Âmirenin Gelir ve Giderleri ile İlgili Bir Değerlendirme

Zeynel Özlü*

Öz

Istabl-ı Âmire Osmanlılara Selçuklu ve Memluklu devletlerinden tevarüs etmiş Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar varlığını sürdüren önemli bir kurumdur. Kurum devlete ait hayvanların her türlü işleminden sorumlu olmuştur. 19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti'nde paranın sürekli olarak değer kaybetmesi, uzun süren savaşlar vs. Osmanlı Devleti'ni bazı tedbirler almaya itmiştir. Bu durum Istabl-ı Âmire'nin gelir kalemlerine de yansımış ve Istabl-ı Âmire'de gelir-gider kalemleri arasında dengesizlikler meydana gelmiştir. Bu çerçevede Istabl-ı Âmire'nin bazı görevlilerinin maaşları için her yıl Darphâne-i Âmire'den verilen paradan kısıtlama yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Istabl-ı Âmire, Mîrahûr, Raht-ı Hümâyûn hazînesi, enflasyon, ahır, Sarayda tecdîd ve tamirât

Giriş

Istabl-ı Âmire (Hasahır) saraya ait hayvanların her türlü işlemine nezâret eden kurumdur. Teşkilat köken olarak Anadolu Selçuklu devletinden alınmış ve Memluklu devletinin "Istabl-ı Sultani" adı verilen teşkilatı ile birleştirlerek genişletilmiştir (Uzunçarşılı 1993:348). Kurum Fatih zamanında (M. 1478) basit bir teşkilat olarak işlevini sürdürürken zamanla büyümüştür. Mâlî işlerini görmek için bir kalem dairesi kurulmuş olup kâtip, rûznamçeci, rûznamçe halifesi, voynuk kâtibi vs. kişiler, bu kalemin memurları arasında bulunmaktadır (Uzunçarşılı 1988: 488).

* Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi - Gaziantep / Türkiye
zozlu@gantep.edu.tr

Osmanlı devletinin 19. yüzyılda siyasi bakımdan olduğu gibi ekonomik bakımdan da zayıf bir durumda bulunması devletin en önemli kurumlarından olan Istabl-ı Amire'nin de incelenmesini zorunlu kılmaktadır. Nitekim gerek içerde gerekse de sınırlar aşılarak yapılan eşkıya te'dibi, savaş ve sefer durumu gibi olağanüstü durumlarda her türlü hayvan ihtiyacının karşılanması, hayvanların hazırlanması ve seferlerde gerekli katranın temini gibi hususlarda yetkili kurum Istabl-ı Amire'dir. Bu çerçevede kurumun yeterli ekonomik güce sahip olup olmadığının tespiti de büyük önem arz etmektedir.

Osmanlı sarayı ile ilgili birçok araştırma yayımlanmıştır. Fakat bunlar içerisinde Istabl-ı Âmire'nin gelir ve giderlerini inceleyen çalışmaların eksikliği hâlâ hissedilmektedir. Hazırladığımız bu çalışma 19. yüzyılın ilk yarısında Istabl-ı Âmire'nin gelir ve harcamalarını mikro düzeyde mercek altına alarak saray ahırına ait bütçenin kalemlerini, arşiv belgelerine dayalı olarak anlatan ilk bulguları içermektedir.

1. Istabl-ı Âmire

Osmanlı devletine ait hasahırlar belli bir mekânda olmayıp, İstanbul'da başta Topkapı Sarayı olmak üzere şehrin birçok yerinde (Özcan 1999: 204-206) ve İstanbul dışında bazı mekanlarda bulunmaktadır. Padişah hayvanlarının bulunduğu Hasahır Topkapı Sarayı'nın orta kapısından içeri girilince sol tarafta, baltacılar ocağının arka tarafındadır (Uzunçarşılı 1993:348). Hasahır olarak kullanılan diğer mekanlara örnek olarak Beylerbeyi sarayı içerisinde bulunan ve 243 ziralık birer alanda kurulan inek ve beygir ahırları (Göncü 2006: 87, Y.PRK. HH, 14/51'den naklen), Yerebatan'da bulunan kış ahırları, Ahırkapı civarında bulunan Şadırvan ahırları, Sakalar ahırı, Kadırga Limanı ahırları, araba bargirleri ahırları, Tersâne-i Âmire Divanhanesi ahırları, Dâver Paşa Kışla-yı Hümâyûnu ahırları ile İstanbul dışındaki Edirne ve Yanbolu ahırlarını örnek verebiliriz (Özlü 2009: 156).

Kurumda çalışan görevlilerin yoklama, tayin, azil ve emekliye ayrılmaları kurumun amiri olan Mîrahûr-ı Evvel'in arzıyla yapılmaktadır (Afyoncu 2005:142). Kuruma ait gelirler Enderûn-ı Hümâyûn Hazînesi'ne teslim edildiği zaman kurumda bulunan muhtelif kişilere yeni görev tevcihleri, post samur ve hil'at giyme merasimleri yapılmıştır. Nitekim her yıl Nevrûz'da pîşkeş tesliminde,[1] rikâb-ı hümâyûna rûy-ı mâl (yüz sürme) yapıldığında (*BOA, C. SM…,* 84/4217..) Istabl-ı Âmire-i Evvel ve sânî hizmetinde olan 12 kişiye mûtâd olarak sipâhilik ile çırağlık (*BOA, İE. SM..,* 25/2621./ *BOA, İE. SM..,* 30/3124./ *BOA, İE. SM..,* 28/2965) ve

dergâh-ı ali çavuşluğu tevcihi yapılmıştır (*BOA,İE.SM..,* 28/2965./ *BOA, İE. SM..,* 31/3228, Vesika 1, 2./ *BOA, C. SM*…, 84/4217.).

Kişiye tekâüdlük taltifi yapılacağı zaman da Mîrahûr-ı Evvel tarafından Saray'a arz yapılarak Padişah'ın hatt-ı hümâyûn ile 12 kişiye "sipâhilik ile çırağ" buyurması isteğinde bulunulmuş, bu kişilerin bağlı bulundukları ocaktan aldıkları maktularının da devam etmesi talebi iletilmiştir.[2] Emeklilik akçası olarak ödenecek maaşın Bursa Mizanı'ndan ödendiği anlaşılmaktadır (*BOA, İE. SM..,* 25/2621./ *BOA, İE. SM..,* 30/3124.). 1796 yılında 2 serrâc-ı has, 2 serrâc-ı sânî, 1 serbölük-i şadırvan, 1 serbölük-i ahur-ı küçük, 2 şâkird-i serrâc-ı has, 1 şâkird-i şadırvan, 2 şâkird-i mehter-i enderûn ve 1 şâkird-i ahur-ı küçük'e (9 N 1210, *BOA, C.SM..,* 168/8445), 1226/1811-1812 yılında da 12 kişiye *12'şer akçe ile* "sipâhilik ile çırağ"lık verilmiştir. Bu kişiler ise 2 serahur-ı has, 2 serrâc-ı sânî, 1 serbölük-i ahur-ı şadırvan, 1 serbölük-i ahur-ı küçük, 2 şâkird-i mehter-i enderûn, 3 şâkird-i ahur-ı şadırvan, 1 şâkird-i ahur-ı küçüktür (*BOA, C.SM..,* 47/2362.). Rikâb-ı hümâyun akçesi Enderun-ı Hümâyûn Hazînesi'ne teslim edildiği zaman ise Istabl-ı Âmire'de görev yapan Mîrahûr-ı Evvel Ağa'ya 1 adet post samur giydirilmiş buna karşılık Mîrahûr-ı Sânî Ağa, Başsilahşör Ağa, Mîrahûr-ı Evvel Ağa Kethüdası, Hasahır Kethüdası, Rûznamçeci, Serrâcin Kâtibi, Serrâcin Halifesi, Ocak Kaşıkçısı, Mîrahûr Ağa Kâtibi, Ahur-ı Sânî Kâtibi, Hasahır Halifesi, Hazîne-i Raht, Rahtvân-ı Has, Kürsidâr, Veznedâr-ı Ocak, Hasahır Sernalbandı, Hasahır Mehteri ve Hameleci'ye ise birer adet "hil'at" giyme töreni yapılmıştır (*BOA, C.SM..,* 123/6180).

2. Istabl-ı Âmire'nin Gelirleri

Istabl-ı Âmire'nin belli başlı gelir kaynakları 27 adet koru ve çeribaşılığın yıllık geliri, mûtâd olarak İnöz Memlehası emininden alınan bedeller, Arpa eminine yıllık olarak verilen bedel-i ta'yinât ve muayyenât-ı sâire, Istabl-ı Âmire tarafından her yıl ihale edilen çayır ve mesirelerin yıllık iltizam bedel ve icarları, koru ve çayır emvali tahsilinde ve voynukların celbinde vs. hizmet-i mübâşiriye olarak tahsil edilen paralar, Edirne ve tevâbii ahırlarının arpa, saman ve bedel-i maktu aidatı, Istabl-ı Âmire'nin bazı hademelerinin maaşları için her yıl Darbhâne-i Âmire'den alınan paralar ve Hazîne-i Âmire'den alınan elbise paraları vs.yi sayabiliriz (Istabl-ı Âmire masraf ve vâridâtını gösteren defterlerden tanzim ettirilen hulâsa defteri. *BOA, C.SM..*, 85/4265.). Kurumda bulunan hayvan sayılarının zaman zaman azalması nedeniyle bu ahırlara ocaklık olan kazaların daha az tayinât ödemeleri, seferler, eşkıya te'dibi, biniş-i hümâyûn ve göç-i hümâyûn gibi birçok alanda kullanılan hayvanların her zaman sağlam bir şekilde geriye iade edilmemesi Istabl-ı Âmire'ye alınan arpa, saman,

revgân-ı zeyt gibi besin maddelerinin vaktinde mubayaa edilmemesi, olası fiyat artışları[3] vs. unsurlar Istabl-ı Âmire masraflarının, gelirlerinden fazla olmasında etkili olmuştur (*BOA, HAT*, 111/4435.). Mesela Istabl-ı Âmire'nin 1248/1833 ve 1255/1840 yıllarındaki gelir ve giderlerine bakacak olursak; 1248 Zilhiccesi gurresinden (Nisan 1833) 49 yılı Zilhiccesi sonuna (Mayıs 1834) kadar 13 ay zarfında Arpa Emini Hacı Veli Ağa marifetiyle, arpa, saman, revgân-ı zeyt vs. masrafı olarak 2491 kise, mîrahûr-ı evvel ve sânî ile kapıcılar kethüdası, anbar ve çayır kâtiplerine aylık olarak 236 kise küsur 349,5 kuruş toplam 2727 kise akçe küsur 349,5 kuruş masraf yapılmıştır. Buna karşılık aynı dönemde irad, 1170 kise küsur 270,5 kuruş olarak gerçekleşmiştir. Görüldüğü gibi gelir-gider arasında 1557 kise küsur 79 kuruşluk bir fark bulunmaktadır (*BOA, HAT*, 619/30617.).

Istabl-ı Âmire'nin 1840 yılı gelir-gider dengesine bakacak olursak, yıllık masrafının 588164 akçe iken gelirinin 496046 akçe olduğu görülecektir. Bu dönemde gelir ve gider arasındaki dengesizliğin bir nedeni gelir kalemleri içerisinde kaydedilen Istabl-ı Âmire'nin bazı hademelerinin maaşları için her yıl Darbhâne-i Âmire'den alınan 76140 akçenin verilmemesidir (29 Z 1255).1840 yılı kalemleri içerisinde Istabl-ı Âmire'nin en büyük gelir kalemlerini sırasıyla arpa eminine yıllık olarak verilen bedel-i ta'yinât ve muayyenât-ı saire kalemi (50,40%), Edirne ve tevâbii ahırlarının arpa, saman ve bedel-i maktû aidatı (16,76%), 27 adet koru ve çeribaşılığın yıllık geliri (14,05%) ile koru ve çayır emvâli tahsilinde ve voynukların celbinde vs. hizmet-i mübâşiriye olarak tahsil edilen paralar (9,26%) oluşturmaktadır (*BOA,C.SM..*, 85/4265.).

Tablo 1. *Istabl-ı Âmire Varidâtı (BOA, C. SM..*,85/4265*)*

Istabl-ı Âmire'nin Vâridâtı	Vâridât/ Akçe	Vâridât/ %	Açıklama
27 adet koru ve çeribaşılıkların yıllık emvali	69714	14,05%	
İnöz Memlehası emininden tahsili mûtâd olan	200	0,04%	
Bedel-i ta'yinât ve muayyenât-ı saire mukabili olarak Arpa eminine yıllık olarak verilen	250000	50,40%	
Elbise parası olarak her yıl Hazîne-i Âmire'den alınan	7500	1,51%	
Istabl-ı Âmire tarafından her yıl ihale edilen çayır ve mesireliğin yıllık bedel-i iltizam ve icarâtı vs.	11256	2,27%	

Koru ve çayır emvali tahsilinde ve voynukların celbinde vs. hizmet-i mubaşiriye olarak her yıl tahsil edilen	45950	9,26%	
Edirne ve tevâbii ahırlarının arpa, saman ve bedel-i maktu aidatı	83150	16,76%	
Istabl-ı Âmire'nin bazı hademelerinin maaşları için her yıl Darbhâne-i Âmire'den alınan		0,00%	Bu para 76140 akçe olup paranın daha sonra Darbhâne-yi Âmire'den verilmemesi irade buyrulmuştur.
Kalemiyye olarak Istabl-ı Âmire rûznamçecisine	2020	0,41%	Istabl-ı Âmire masarifi ve Arpa Emini muhâsebesi rüyetinde tezayüd ve tenâkus kabul etmek üzere kalemiye ve harc-ı muhâsebe olarak Arpa emini tarafından Rûznamçeci vs.ye her yıl verilen akçenin sene-i sabıkı
Kalemiyye ve harc-ı muhâsebe olarak Rûznamçe Halifesine	5020	1,01%	
Harc-ı muhâsebe olarak Anbarbaşı kâtibine	800	0,16%	
Harc-ı muhâsebe olarak Başmuhâsebe'den Arpa kâtibine	3600	0,73%	
Mîrahûr-ı Evvel tarafından alınan	6500	1,31%	Mîrahûr-ı Evvel vs. tarafından her yıl avâid ve has bedeli olarak bazı yerlerden alınması mûtâd olan
Kapıcılar Kethüdası tarafından alınan	7880	1,59%	
Istabl-ı Âmire Rûznamçecisi tarafından alınan	36	0,01%	
Voynuk Kâtibi tarafından alınan	300	0,06%	
SÂbık Ahur Kethüdası tarafından alınan	2120	0,43%	
Toplam	496046	100,00%	

2.1. Istabl-ı Âmire Masraflarına Tahsis edilen Mukataalar: 1819 yılında Istabl-ı Âmire masraflarına 139 adet mukataa tahsis edilmiştir. Bunların toplam geliri 88.516.320 akçedir (23 L 1234).[4] Masrafların karşılanması ile ilgili işlemleri dolayısıyla mukataadan Istabl-ı Âmire'ye tahsis edilen paranın da tahsilini Arpa Emini yapmıştır. Masraflara tahsis edilen Halep'te bulunan resm-i kahve ve tevâbii mukataasının mâlikâne olarak işletildiği anlaşılmaktadır (*BOA, C. SM.*, 38/1925, Vesika 1, 2).

2.1.1. Mîrahûrların Sahip Olduğu Bazı Mukataalar: Mîrahûr olan kişiler sadece kendilerine verilen maaş ve tayinâtla yetinmemiş varlık seviyelerini yükseltmek için bir takım mukataa gelirlerine de sahip olmaya çalışmışlardır. Mesela Selânik ve tevabii iskelelerinin rüsumu duhan mukataası ber vech-i iştirak ve mâlîkane olarak Mîrahûr-ı Evvel Abdullah ve Rakka valisi Vezir Mustafa Paşa tarafından işletilmektedir (*BOA*, *Cevdet Mâlîye (C.ML),* 639/26253). Danişmendli Mukataası ortaklaşa ve mâlîkane olarak sâbık Mîrahûr-ı Sani Numan Bey tarafından (*BOA, C.ZB.,* 31/1516, Vesika 1, 2, 3, 4), Zülkadriyye Mukataası Mîrahûr-ı Evvel Hacı Halil Bey tarafından (*BOA, C.ML..,* 569/23282.), Masteki Mukataası Mîrahûr-ı Evvel Said Bey Efendi tarafından işletilmektedir (29 Z 1225).[5] Mîrahûr çocukları da babalarının izinde giderek zaman zaman muhtelif mukataaları mâlîkane üzere satın alıp, varlık seviyelerini yükseltmeye çalışmışlardır. Mesela Mîrahûr Mehmet Ağa'nın 3 oğlu iki farklı mukataayı bu şekilde satın almıştır (22-24 S 1246).[6]

2.2. Istabl-ı Âmire-i Evvel'e Bağlı Havâss-ı Hümâyûn Koruları: Istabl-ı Âmire-i Evvel'e bağlı havâss-ı hümâyûn koruları Hasahır'ın önemli gelir kaynaklarından birisidir. Bu korularda görev yapan korucular Istabl-ı Âmire'ye bağlı ayrı bir ocak halinde teşkilatlanmışlardır. Edirne'deki Ada Çayırı ve İstanbul etrafındaki çayırları koruyan korucular ise ayrı bir teşkilat olarak hizmet etmişlerdir. Her korunun otları biçildikten sonra, biçilen otlar bölgenin nalbant dükkanları ile hanlarında satılmakta ve elde edilen para Nevrûz'da diğer vergilerle beraber ceyb-i hümâyûn akçesi olarak (Uzunçarşılı 1988:498-500) Enderûn-ı Hümâyûn Hazînesi'ne teslim edilmektedir. Hasahıra verilen arpa ve çayırlardan biçilen otların maliye adına kontrolü, defterdarlık başmuhasebesinden tayin edilen bir katiple gerçekleştirilmiştir (Uzunçarşılı 1993: 348).

2.2.1. Voynuklar ve Koru-yı Hümâyûn: Osmanlı devletinin Rumeli coğrafyasında, askeri işler de dahil olmak üzere, bir çok konuda faydalandığı Hristiyan toplulukların başında voynuklar ve marteloslar gelmektedir. Voynuklar fetihten önce Balkanlar'da yaşayan toplulukların içinde bulunan küçük asilzadelerdir. Bunların bir kısmı, başlangıçta Osmanlı ordusunun savaşçı sınıfı arasında bulunmuş, hatta akıncılarla birlikte akınlara katılmışlardır. Voynuklar 17. yüzyılda fiili muhariplik görevinden uzaklaştırılarak atlara bakmak, atları ve arabaları sürmek, ordudaki bir kısım malzemeyi korumak gibi geri hizmetlere alınmışlardır (Gülsoy 2000:19-20). Sair zamanlarda ise Hasahır ve çayır hizmetinde kullanılmışlardır. Sefere gitmek için davet edilen voynuklara sefer voynukları, Istabl-ı Âmire'ye çayır biçmek ve hayvanları çayırlarda otlatmak için gelen voynuklara ise

çayır voynukları denmiştir. Çayır voynukları hizmete tırpanlarıyla beraber gelmişlerdir. Voynuklar bir voynuk sancakbeyi veya seraskerine bağlı olarak bir mıntıkada bulunmuşlardır (Uzunçarşılı 1988: 501-502). Seraskerlerin atanması Mirahur ağaları tarafından yapılmış kendilerine geliri yüksek olan timarlar verilmiştir. Bunların görevlerinin başında mevsimi geldiği zaman yeterli sayıda ve isteğe uygun şekilde sefer veya çayır voynuğunu toplayıp İstanbul'a görev başına gitmek gelmektedir. Voynuk teşkilatı içerisinde seraskerlerden sonra gelen subaylar pirimkür ve lagatorlar olup, yamaklar nöbetli voynuğa, voynuklar vilayetlerdeki lagatorlara, lagatorlar bölge seraskerine, seraskerler voynuk sancak beyine, sancak beyi de Büyük mirahura bağlı olarak görev yapmıştır. Voynuk teşkilatının en küçük birimi "gönder" veya "nize" olarak tanımlanmaktadır. Her gönderde zaman ve zemine göre 3, 4 veya 5 voynuk[7] bulunmuştur. Bunlardan sadece biri göreve gitmiş, diğerleri ise daha sonraki yıl gitmek üzere sıralarını beklemiştir. Sırasını bekleyen bu voynuklara da yamak adı verilmiştir (370 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rum-İli Defteri II (937/1530) 2002: 8) [8]. Voynuk çeribaşıları ve Koru-yı Hümâyûn ağaları Istabl-ı Âmire'ye tâbi Kayıkçılar Ocağı'na bağlı olarak çalışmaktadır. Ocağın nazırı Mîrahûr-ı Evvel Ağa'dır. Çeri ve koru ağalarından taşrada oturanların mûtâd olarak Ceyb-i Hümâyûn Hazînesi'ne ve mal-ı mîrîleri için Hazîne'ye ödemeleri gereken bir meblağ bulunmaktadır. Ocağın orta malının her kesesi kanun gereğince 8 kuruş nema hesabıyla işletilmekte ve her keseden 1000 akçe nema elde edilmektedir. Elde edilen 8 kuruşun 4 kuruşu bütün ocaklıların rızası alınarak hamulecilere maaş olarak verilmekte geri kalan 4 kuruş ise "orta malına zam olunmak üzere Nazır-ı Ocağ-ı Mîrahûr-ı Evvel" tarafından tanzim edilmektedir (*BOA, C.SM..,* 66/3318, Vesika 1, 2). 1211 (1796/1797) yılında Istabl-ı Âmire-i Evvel'e bağlı voynukan katibi Osman her keseyi Kanun-ı Kadim'e aykırı olarak 10 kuruş nema ile rabt etmiş ve bu nemanın 1 kuruşunu kendisine, 5 kuruşunu hamulecilere maaş olarak tahsis etmişse de kanuna uygun davranmadığı için Saray'a şikayet edilmiştir (*BOA, C.SM..,* 66/3318, Vesika 1, 2).

Rumeli ve Anadolu'da bulunan hassa mîrî korular mûtâd olarak 3 yılda bir defa Istabl-ı Âmire Ocağı Rahtvân'ı tarafından yoklanıp tahrir edilmiştir. Yoklamanın yapılması için Mîrahûr-ı Evvel tarafından Saray'a arz yapılarak izin istenmektedir. Istabl-ı Âmire-i Evvel ve sânîye tâbi voynuk taifesinin yılda 18 yük akçe mâl-ı maktuaları bulunmaktadır (*BOA, İE..SM..,* 21/2206).

Istabl-ı Âmire-i Evvel ve sânîye tâbi 12 adet voynuk çeribaşısı bulunmaktadır. Bu çeribaşılar 1 yıllık aşâr-ı şer'iyye, rüsûmât-ı örfiyye, mal-ı mîrî ve avâid olarak Istabl-ı Âmire'ye toplam 30811,5 kuruş ödemektedirler. Bu

paranın 7500 kuruşu mevâcibe, 14616 kuruş 20 akçesi arpa eminlerine, 2610 kuruşu Hasahır Hazînesi'ne tahsis edilmektedir. Geri kalan 6085 kuruş 40 akçe ise mûtâd olarak Mîrahûr-ı Evvel tarafından verilen avâidat, harç ve bargir (beygir) vs. parası olarak tahsis edilmektedir. 30811,5 kuruşun yarısı olan 15405,5 kuruş 30 akçe peşin olarak, diğer yarısı ise rûz-ı hızırda tahsil edilmektedir. Paranın tahsil edilmesi için "kayıkçı mübaşir" tayin edilmektedir. Voynuk çeribaşıları mektup yazarak peşinatın (ödenmesi için) belirli bir vakit olmadığını, bu nedenle bazen erken bazen de biraz daha geç tahsil edildiğini (bazen Martta, bazen hasat zamanında) gündeme getirmişlerdir. Bunun üzerine peşinatın ödenme takvimi "marttan evvel ihraç olunacak mevaciblerden iki ay mukaddem (önce)" olarak belirlenmiş ve durum Saray'a arz edilmiştir (8 S 1216, *BOA, C.SM..,* 96/4805, Vesika 1, 2, 3). Istabl-ı Âmire'ye tâbi koru-yı hümâyûn ve çeribaşılık malları ocak kaidesi olarak her yıl Istabl-ı Âmire'ye alınan muhtelif malzemelerin karşılığı olarak belli kurallar dahilinde esnaflara tevzi edilmektedir. Koru-yı hümâyûn ve çeribaşılık gelirlerini saraçlar kâtibi tahsil etmekte ve esnaf arasında dağıtmaktadır (*BOA , C. SM.,* 132/6645, Vesika 1, 2, 3).

Istabl-ı Âmire hademesinin gelir ve giderleri 1249 yılı mart ayından itibaren mansure hazînesine nakledilmiştir. Bu çerçevede Istabl-ı Âmire'ye bağlı koru-yı hümâyûn ve voynuk timarlarının idaresi de Mansûre Hazînesi'ne bağlanmıştır. Yapılan bu işlem üzerine koru-yı hümâyûn ve voynuk timarlarının bedelleri ve diğer nitelikleri üzerinde tetkik yapılmış ve koru ve timarların toplam yıllık bedellerinin 706898,5 kuruş olduğu tespit edilmiştir. Bu miktara muhtelif masraflar ve zamlar da eklenince toplam yıllık bedel 908245,5 kuruşa ulaşmaktadır. Bu miktarın 1099323,5 kuruşunun Darbhâne-i Âmire'ye "karz-ı kadim" olduğu belirtilmiştir (18 N 1250).

2.2.2. Voynuk Timarları: Istabl-ı Âmire-i Evvel'e bağlı voynukların çeribaşıları timarlı olup, çeribaşı vefat ettiği zaman timarı belli kurallar dahilinde çocuğuna intikal edebilmiştir. Timarla ilgili bütün sorunların çözümünde (intikal, suistimal vs.) Mîrahûr-ı Evvel Ağa yetkilidir. Mesela voynuk çeribaşılarından (serasker) Ali Niğbolu Sancağı Lofca Nahiyesi'ne bağlı Serâduyan Köyü'nde 5030 akçe (½ hisse) timara sahipken, vefat edince devlete olan 5000 kuruş borcunu eda etmek koşuluyla yerine öz oğlu (tek çocuğu var) Ahmed Halis'in göreve getirilmesi için Mîrahûr-ı Evvel İsmail Zühdü tarafından saraya arz yapılmıştır (*BOA, C.SM..,* 49/2491).

2.2.3. Rikâbiyye-i Hümâyûn Caizesi/Ceyb-i Hümâyun Akçesi: Istabl-ı Âmire-i Evvel'e bağlı havâss-ı hümâyûn koruları gelirleri olarak belgelerde rikabiyye-i hümâyun caizesi veya ceyb-i hümayun akçesi isimleri geçmek-

tedir. Her iki isim altında hazîneye teslim edilen paraların aynı dönemde, aynı kaynaktan ve aynı miktarda ödenmesi ve akçenin tesliminde benzer taltiflerin yapılması ceyb-i hümayun akçesi ve rikabiyye-i hümâyûn akçesinin aynı kalemler olduğunu düşündürmektedir. "Ceyb-i hümâyûn-ı mehâbet-makrûn akçesi" "borca maktu'" olarak tahsil edilmektedir. Gelir miktarı (1174, 1177 ve 1185 yıllarında) 10 bin kuruş olarak gerçekleşmiş ve toplanan koru geliri Mîrahûr-ı Evvel Ağa tarafından Enderûn-ı Hümâyûn Hazînesi'ne teslim edilmiştir.[9]

Ceyb-i hümâyûn gelirinin toplanmasında bazen sorunlarla karşılaşılmıştır. Mesela Istabl-ı Âmire'ye bağlı havâss-ı hümâyûn korularından olan Filibe Korusu Ağası Mehmed devlete ödemesi gereken 1172-73 (1758-1760) yıllarına ait 10 bin kuruş ceyb-i hümâyûnu ödememiştir. Hatta Mehmed Ağa İstanbul'a gelip burada 4-5 aydan daha fazla kaldığı halde bu parayı ödemekten uzak durmuştur. Bunun üzerine Istabl-ı Âmire tarafından 1 kayıkçı mübâşir tayin edilerek 10 bin kuruşun Mehmed Ağa'nın kendisinden, şayet para hâlâ reayanın zimmetinde ise "reayadan mevcud olan terekeler" satışa çıkarılarak ödenmesi, ödenecek miktar, bu satış ile de karşılanamazsa Mehmed Ağa'nın kayıkçı mübâşir aracılığı ile İstanbul'a getirtilerek hesaba çekilmesi konusunda mîrahûr-ı evvel tarafından saraya arz yapılmıştır (*BOA, C.SM..,* 120/6026).

3. Istabl-ı Âmire'nin Giderleri

3.1. Istabl-ı Âmire Görevlilerinin Aylıkları: Mîrahûrluğa bağlı hizmet erbabının isim, künye ve maaşlarını içeren kayıtlar büyük mîrahûrun kalem dairesinde bulunmaktadır (Uzunçarşılı 1993: 348). Istabl-ı Âmire ile ilgili gelir, gider, maaş artırımı gibi önemli konular gündeme geldiğinde kethüda bey nezdinde defterdar efendi, mukataât nazırı efendi, zahire nazırı ve mîrahûr-ı evvel ağa bir araya gelerek konuyu çözüme kavuşturmaktadır. İlgili kişiler mevzu ile ilgili olarak gerektiğinde birkaç defa bir araya gelebilmektedir (*BOA, HAT,* 488/23966).

Istabl-ı Âmire mensuplarına aylık ödemesi yapılacağı zaman mîrahûr-ı evvel tarafından sultana hitaben bir arzuhal yazılmaktadır. Arzuhalde mîrahûr-ı evvel ağa ocak mensuplarının hangi dönem aylığının ödenmesini istiyorsa -"1111 (1699-1700) (senesi) reşen (üçüncü üç aylık) ve lezez (dördüncü üç aylık yani Şevval, Zilkade ve Zilhicce) mevacibleri ulufemiz"- onu belirtmektedir (16 B 1112).[10] 1189 (1775-1776) tarihli bir vesikada mîrahûr-ı evvel, mîrahûr-ı sânî ve dergâh-ı serşâhinciyânın yevmiyelerinin 150'şer akçe olduğu belirtilmiştir (*BOA, C. SM..,* 171/8598.). Mîrahûr-ı Sânî olanların maaşları Tırhala Sancağı'nda bulunan İnebeyler mukataası gelirinden ödenmektedir. 1816 yılında mukataanın ber-vech-i mâlîkane olarak 6 hissedar tarafından işletildiği tespit edilmiştir. Mukataa-

dan mîrahûr-ı sânîye yılda 344 kuruş 20 akçe maaş tahsis edilmektedir. 1816 yılına mahsuben de (mart başlangıcından Şubat sonuna kadar) aynı şekilde maaş ödemesi yapılmıştır (27 Ra 1231, *BOA, C. SM.,* 111/5580.). Mîrahûr Ağa'nın yıllık maaşı 1222 (1807-1808) yılında 630 kuruş iken (*BOA, Cevdet Dahiliye (C. DH..)*, 206/10267.), 1250 (1834/1835) yılında 625 kuruş (4 M 1251, *BOA, C. SM..,* 115/5791), 1255 yılında 60.000 akçe[11] olmuştur. Maaşın bu kadar değişiklik göstermesinin nedeni, XIX. yüzyıl başlarında, Osmanlı tarihinin en hızlı tağşiş ve enflasyon döneminin yaşanması ve XIX. yüzyılda paranın sürekli olarak değer kaybetmesidir (Pamuk 2003: 245).[12] Bu çerçevede insanların elindeki para sürekli olarak erimiş ve alım güçleri de azalmıştır.

Tablo 2. *Ahır Hademesinin 1221 yılı Zilhicce Ayı Maaşları (*1 M 1222, *BOA, C. DH..,* 206/10267*)*

Görevlinin Unvanı	Adedi	1 Kişinin Aylığı (Kuruş)	Toplam Aylık (Kuruş)
Mîrahûr Ağa	1	52,5	52,5
Sersâbân	1	20	20
Sâbân-ı Ahur	24	10	240
Serrâcân-ı Ahur	5	6	30
Serrâcbaşı	1	10	10
Sakabaşı	1	15	15
Sakayan	30	5	150
Yedekçibaşı	1	10	10
Yedekçiyân	20	6	120
Harbendebaşı	1	10	10
Harbende	20	5	100
Ahur Kâtibi	1	10	10
Ahur Kethüdası	1	10	10
Mekkareci	3	5	15
Bevvâbân-ı Ahur	1	5	5
Mezbereci	1	5	5
Nalbandbaşı	1	15	15
Nalband	6	10	60
Ahur Bölükbaşısı	1	10	10

Tablo 3. *Istabl-ı Âmire'de Görev Yapan Üst Düzey Görevlilerin Maaşları (29 Z 1255).*[13]

Istabl-ı Âmire'de Görev Yapan Üst Düzey Görevlilerin Maaşları		Açıklama
Mîrahûr-ı Evvelin maaş ve mûtâdiyeleri	Yıllık geliri/ Akçe	Arpa anbarından her ay 100 kile arpa, 50 kantar saman verilmektedir. Aylık geliri ortalama 11309,5 akçedir.
Maaş olarak Arpa Emini hesabına girmeden verilen	60000	
Mûtâdiye olarak Arpa Emini hesabına girmeden verilen	4500	
Maaş vs. olarak vâridâttan verilen	71212	
Toplam	135712	
Kapıcılar Kethüdasının maaş ve mûtâdiye-i saireleri	Yıllık geliri	Arpa anbarından her ay 75 kile arpa, 30 kantar saman verilmektedir. Aylık geliri ortalama 2602,5 akçedir.
Maaş olarak Arpa Emini hesabına girmeden verilen	24000	
Vâridâttan verilen	7230	
Toplam	31230	
Mîrahûr-ı Sânînin maaş ve mûtâdiyeleri	Yıllık geliri	Arpa anbarından her ay 75 kile arpa, 30 kantar saman verilmektedir. Aylık geliri ortalama 3145 akçedir.
Maaş olarak Arpa Emini hesabına girmeden verilen	36000	
Vâridâttan verilen	1750	
Toplam	37750	
Enderûn-ı Hümâyûn'dan çıkma Istabl-ı Âmire Kâtibi Mahmud Efendi'nin maaş, bedel ve mûtâdiyeleri	Yıllık geliri	
Maaş ve bedel ta'yinâtı olarak Arpa Emini hesabına girmeden verilen	10420,5	
Mûtâdiye olarak Arpa Emini hesabına girmeden verilen	7565	
Vâridâttan verilen	3858	
Toplam	21843,5	
Ba-hattı Hümâyûn Istabl-ı Âmire Kâtibi'ne tahsis buyrulan	12000	Ruz-ı Kasım girişinde 6000+ Rûz-ı Hızır girişinde 6000/ Aylık 1000 akçe
Kitâbet işlerinin idaresi sırasında Istabl-ı Âmire Kâtibi vekiline tahsis edilen	9843,5	Maaş 820 akçedir.
Enderûn-ı Hümâyûn'dan çıkma Istabl-ı Âmire Rûznamçecisi Raşid Bey'in maaş, bedel ve mûtâdiyeleri	Yıllık geliri	Maaş ortalama 962,5 akçe
Maaş ve bedel-i ta'yinâtı olarak Arpa Emini hesabına girmeden verilen	2820,5	
Mûtâdiye olarak Arpa Emini hesabına girmeden verilen	6030	
vâridâttan verilen	2701	
Toplam	11551,5	

Rûznamçe Halifesi Efendi'nin maaş, bedel ve mûtâdiyeleri	Yıllık geliri	Arpa anbarından her ay 50 kile arpa, 25 kantar saman verilmektedir. Aylık geliri ortalama 870 akçedir.
Maaş ve bedel ta'yinâtı olarak Arpa Emini hesabına girmeden verilen	1730	
Mûtâdiye olarak Arpa Emini hesabına girmeden verilen	2235	
vâridâttan verilen	6475	
Toplam	10440	
Anbarbaşı Kâtibi Efendi'nin maaş, bedel ve mûtâdiyeleri	Yıllık geliri	Arpa anbarından her ay 50 kile arpa, 25 kantar saman verilmektedir. Aylık geliri ortalama 582 akçedir.
Maaş ve bedel ta'yinâtı olarak Arpa Emini hesabına girmeden verilen	5789	
Mûtâdiye olarak Arpa Emini hesabına girmeden verilegeln	350	
vâridâttan verilen	850	
Toplam	6989	
Voynuk Kâtibi Efendi'nin maaş, bedel ve mûtâdiyeleri	Yıllık geliri	Aylık geliri ortalama 273 akçedir.
Bedel vs.olarak Arpa Emini hesabına girmeden verilen	981	
Mûtâdiye olarak Arpa Emini hesabına girmeden verilen	450	
vâridâttan verilen	1850	
Toplam	3281	
Arpa Kâtibi Efendi'nin maaş, bedel ve mûtâdiyeleri	Yıllık geliri	Aylık geliri ortalama 1246 akçedir.
Maaş olarak Arpa Emini hesabına girmeden verilen	9000	
Mûtâdiye olarak Arpa Emini hesabına girmeden verilen	2355	
vâridâttan verilen	3600	
Toplam	14955	
Ahur Kethüdası Ağa'nın bedel ve mûtâdiyeleri	Yıllık geliri	Aylık geliri ortalama 450 akçedir.
Bedel vs.olarak Arpa Emini hesabına girmeden verilen	2161	
Mûtâdiye olarak Arpa Emini hesabına girmeden verilegelen	75	
vâridâttan verilen	3168	
Toplam	5404	
Çayır Kâtibi efendi'ye tahsis edilen gelir	Yıllık Geliri	
Çayır Kâtibi Efendi'nin Arpa Emini hesabına girmeden verilen maaşı	7200	Arpa anbarından her ay 7,5 kile arpa, 3,5 kantar saman verilmektedir. Aylık geliri ortalama 600 akçedir.
Genel Toplam	286356	

Tablo 4. *Istabl-ı Âmire'de Görev Yapan Hademelerin Maaşları / Akçe (29 Z 1255)*[14]

Hademelerin Aylık ve Yıllık Maaşları	Yıllık	Aylık	Açıklama
Enderûn-ı Hümâyûn vs. ashabına yıllık verilen bedelât	47250	3937,5	
Istabl-ı Âmire hademesine verilen maaş ve yıllık toplamı	170640	14220	Hademeye 10324 akçe maaş verilirken 3896 akçe zam yapılmış ve maaşları 14220 akçeye yükselmiştir.
Istabl-ı Âmire ve tebdil-i hümâyûn hademesinden başlangıçta çırağ buyrulan kişilere verilen aylık ve taksit olarak verilen maaşlar	62558		Bu miktarın 52446 akçesi aylık olarak 12294 akçesi ise iki taksit ile verilmektedir. Normalde 64740 akçe tutan maaş ve taksit bedelinin 2182 akçelik bölümünün de muhtelif nedenlerle mahlûl olduğu tespit edilmiştir. Bu çerçevede Istabl-ı Âmire-i Evvel hademelik görevinde sadece 62558 akçelik bölümün işlevsel bir durumda bulunduğu, geri kalan 2182 akçelik bölümün ise yeni atamalar sonucunda işlev kazanacağı söylenebilir.
Istabl-ı Âmire hademesinin emekdarlarından olan bazı kişilerin yeniden çıraklığa tayin edilmesi ile maaşları	21360	1780	
Genel Toplam	301808		

Tablo 5. *Istabl-ı Âmire'de Görev Yapan Üst Düzey ve Hademe Görevlilerin Gelirlerinin Akçe Olarak Genel Dağılımı* (29 Z 1255)[15].

Apa Emini bulunanların hesabına girmeden her yıl verilen maaş vs.	160101,5	% 55,90
Arpa Emini bulunanların hesabına girmeden her yıl temettuattan verilen miktar	35000,5	% 12,20
Vâridâttan verilen miktar	91254	% 31,87
Toplam	286356	100
Istabl-ı Âmire'de Görev yapan Hademelerin Maaşları	301808	
Istabl-ı Âmire Görevlilerine Yapılan Toplam Maaş Ödemesi	588164	

3.2. Istabl-ı Âmire Mensuplarının Tekâüdiyye Giderleri: Çalışanlardan emekli olmak isteyenler saraya emeklilik gerekçesini belirten bir dilekçe vermişlerdir. Emeklilik gerekçesi, ihtiyaç duyulduğunda bazı kurumların görüşü alınarak sorgulanabilmektedir. Mesela kişi emeklilik gerekçesi olarak hasta olduğunu iddia ediyorsa doktorların başı olan Serettibbâ-i Hassa'nın görüşü alınmıştır. Hamid ve gayrı sancaklarda zeamete sahip olan Tebdil-i Ahur-ı Hassa İbrahim Ağa hasta ve ihtiyar olduğu için "beş buçuk nefer cebelü bedeliyye" ile emekliye ayrılmıştır. İbrahim Ağa tekâüdlüğünün devam etmesi için saraya tekrar arzuhal verince emeklilik halinin devamının uygun olup olmadığının tespiti için Seretibba-i Hassa Efendi'ye sevk edilerek tetkik yaptırılmıştır. Doktor raporu da İbrahim Ağa'nın lehine çıkınca emeklilik halinin devamı için Saray'a arz yapılmıştır (29 Z 1205, *BOA, HAT,* 201/10324).

3.3. Istabl-ı Âmire Mensuplarına Verilen Bazı Avâid: Arpa ve Otluk Emini'nin göreve tevcihleri sırasında Arpa ve Otluk Emini tarafından, hassa atlarının çayıra çıkartıldığı mevsim olan rûz-ı hızırdan 1 hafta önce "çayır muayenesi mevsiminde", salye olarak Şaban ortasında ve Ramazan ve Kurban Bayramı girdiğinde Istabl-ı Âmire'ye bağlı ketebe, hulefa, şâkirdân, zabitan, hademe vs. görevlilere mûtâd olarak avâid verilmektedir. Verilen avâidler Raht-ı Hümâyûn Hazînesi'nde bulunan "avâidat-ı muayyene defteri"ne de kaydedilmektedir. Böylelikle hangi görevlinin ne kadar avâid aldığı kaydedilerek ileriki zamanlarda meydana gelebilecek olası itirazların önüne geçilmeye çalışılmıştır. Arpa Emini Mehmed Arif Efendi tarafından verilen takrirde eminlerin görev değişimi esnasında bazı görevlilerin aldıkları avâid miktarına zam istedikleri belirtilmişse de, bunun eminlere külfet olacağı belirtilerek reddedilmiş ayrıca avâid miktarının noksan veya fazla verilmeyerek miktarı ne kadar ise o kadar verilmesi istenmiştir (20 Ra 1232, *BOA, C. SM.*, 93/4666, Vesika 1, 2, 3).

Istablı Âmire hademelerinden olan hırfet ashabı ve şâkirdân dışında 142 kişiden oluşan gediklilere de senede 2 taksit halinde 60'şar kuruş verilmektedir. Bu çerçevede hademelere 1236'da rûz-ı hızır başlangıcında ilk taksit olarak toplam 8520 kuruş verilmiştir (15 Ş 1236, *BOA, C. SM.,* 69/3490.).

3.4. Istabl-ı Âmire Mensuplarına Verilen Yem (Arpa) Ta'yinâtı: Istabl-ı Âmire mensuplarından her birinin arpa ta'yinâtı bulunmaktadır. Arpa, Arpa Emini tarafından verilmektedir. Arpanın verilmesi için mîrahûr-ı evvel tarafından Saray'dan izin istenmektedir. Yem ta'yinâtı kişinin konumuna göre günde 1, 2, 3 veya 5 kere olabilmektedir. Raht-ı hümâyûn hazîne kitâbeti ile Hâcegân-ı Divân-ı Hümâyûn'dan bazı kişiler yem ta-

yinâtının dışında tutulmuştur. Halbuki Raht-ı Hümâyûn Hazînesi'nin kitâbet işleri son derece yoğun olup, bu işi yapan kâtiplerin yem ta'yinâtının dışında tutulması onları mağdur etmiştir. Bunun üzerine hazîne kâtiplerine de emsalleri oranında günde 3 yem (arpa) ta'yinâtı verilmesi için Mîrahûr-ı Evvel tarafından Saray'a arz yapılmıştır 15 S 1221, *BOA, C. SM.*, 114/5738, Vesika 1, 2, 3). Bunun dışında Istabl-ı Âmire'nin bazı üst düzey görevlilerinin de yem ta'yinâtı bulunmaktadır. Mîrahûr-ı Evvel'in her ay 100 kile arpa, 50 kantar saman, kapıcılar kethüdası ve mîrahûr-ı sânînin her birinin aylık 75 kile arpa, 30 kantar saman, Rûznamçe Halifesi ve Anbarbaşı Kâtibi Efendinin her birinin her ay 50 kile arpa, 25 kantar saman ve Çayır Kâtibi Efendi'nin aylık 7,5 kile arpa, 3,5 kantar saman ta'yinâtı bulunmaktadır (29 Z 1255).[16]

Tablo 6. *Istabl-ı Âmire Mensuplarına Verilen Günlük Arpa Yem Ta'yinâtı* (15 S 1221, *BOA, C. SM.,* 114/5738, Vesika 1, 2, 3.).

Görevlinin Unvanı	Arpa ve Saman (Şair mea Kâh) Miktarı
Serrâcin-i Hassa Kâtibi Efendi	4
Kaşıkçı Efendi	2
Hasahır Kethüdası	3
Küçük Ahır Kethüda-yı Sânîsi	2
Rahtvân-ı Evvel	2
Rahtvân-ı Sânî	1

3.5. Istabl-ı Âmire'ye Arpa, Saman ve Revgân-ı zeyt Alımları: Istabl-ı Âmire'deki hayvanlar için zaman zaman arpa, saman, revgân-ı zeyt, nal, mıh, çivi gibi malzemeler mubayaa edilmiştir. Mubayaa işlemleri Arpa Emini tarafından yapılmaktadır (Tablo 7, 8).

3.6. Hayvanlara Ait Mühimmatta Yapılan Tecdîd ve Tamir: Hayvanların mühimmatı ile ilgili eksikliklerden kethüdalar sorumludur. Mesela şuturân-ı mîrîden olan hayvanların havudları veya diğer mühimmatı ile ilgili eksikliklerden şuturân kethüdaları sorumlu tutulmuştur. Eksiklikle ilgili bildirim yapıldıktan sonra arpa emini tarafından tamir ve tecdîd gerçekleştirilmektedir. Yalnız tamirden önce mutemed bir kişinin tamir ve tecdîd edilmesi istenen malzemelerle ilgili inceleme yapması sağlanarak olası suistimâllerin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla "kayıkçı mübaşir" tayin edilmiş ve gerekli işlemlerin kethüdalar nezaretinde yapılması sağlanmıştır (*BOA , C. SM.*, 692/28353, Vesika 1, 2).

3.7. Ahırlarda Yapılan Tecdîd ve Tamir: Tamir veya tecdîd edilmesi gereken ahırlarla ilgili, ilkönce mîrahûr tarafından saraya arz yapılarak bilgi

verilmekte ve ilgili bölgede Hassa Mi'mârınca bir keşif yapılarak tamiratın başlatılması için izin istenmektedir (*BOA, C. SM*, 101/5083, Vesika 1, 2). Keşfin birkaç defa yapıldığı (keşf-i evvel vs.) anlaşılmaktadır. Keşif mimar ağa ve ona bağlı bazı hademeler tarafından gerçekleştirilmektedir (*BOA , C. DH..,* 8161, Vesika 1, 2. / *BOA , C. DH..,* 12538, Vesika 1, 2, 3, 4). Keşfe bazen Mimar ağa ile beraber Mîrahûr-ı Evvel de katılmakta ve tamir yapılacak yerleri bizzat incelemektedir.[17] Keşif yapıldıktan sonra tamir veya inşa yapılacak bölgede yapılacak işler için bir keşif defteri hazırlanmaktadır.[18] Yapılacak olası masraflardan bir kısmı peşin alınarak tamir ve tecdîde başlanmaktadır. Tamir ve tecdîd bittikten sonra mimar ağa tarafından, fazladan yapılan masraflarla ilgili dilekçe verilerek, fazla masrafların ödenmesi talep edilmektedir.[19]Bu nedenle tamirat bittikten sonra nereye ne kadar masraf yapıldığını gösteren müfredat[20] veya tamirât defteri hazırlanmaktadır. Tamirât defteri tamirâtı yapan müteahhid tarafından son olarak kontrol edildikten sonra ödeme yapılması için Başmuhâsebe veya Mâlîye Nezareti ve Meclis-i Vâlâ nezdinde gerekli işlemlerin yapılması sağlanmaktadır (*BOA, İ. MVL*, 436/ 19272, Vesika 1, 2).

Ahırlara yapılan masraflar keşf sonucu belirlenen masrafları aştığı zaman[21] veya tecdîd ve tamire tâbi tutulan bölümlerde işlemin tam olarak yapılıp yapılmadığı konusunda netlik sağlamak için (*BOA, C. SM.,* 128/6401, Vesika 1, 2) Sermimâran-ı Hassa tarafından, tamir yapılan kurumun zâbitânları ile görüşülerek yeniden keşif yapılmakta ve eksik bir şeyin olup olmadığı tespit edilmektedir.[22] Mesela Hasahır 1210'lu (1795-1796) yıllarda çökme tehlikesi geçirmiştir. Sokağının tavanları ve kurşunları altında olan tahtalar ve kirişleri uzun süreden beri tamir edilmemiş, tamir edildiğinde de fersude olan kurşunlarının tamir edilmesi yeterli görüldüğünden kurşunların altında olan tahtalar çürümüş hatta çivi bile tutmaz hale gelmiştir. Bu nedenle yağmur yağdığında hayvanları yerinde tutmak mümkün olmamakta hatta sokağın çökmesi bile olası gözükmektedir. Bu çerçevede ahırın bütününde bulunan sokakların tahtalarının yenilenmesi, kiriş, kurşun ve kiremitlerinin ise tecdîd ve tamir edilmesi elzem gözükmektedir. Bu nedenle Hasahır'ın keşfi Mimâr Ağa'ya havale edilmiş, Mimâr Ağa da Hasahır zâbitânı ile beraber bir keşif yapmıştır. Bu çerçevede bütün sokakların üzeri açılıp kötü olan kerestelerin değiştirilmesi, yukarı tavlaların tavanları ve sokakların tahtalarının yenilenmesi, bütün mefrûş kurşunların değiştirilmesine karar verilmiştir. Masraf olarak 41487 kuruş belirlenmişse de bu miktarın biraz aşılabileceği de ifade edilmiştir (23 Ra 1211, *BOA , C. SM.,* 18/936, Vesika 1, 2). Yine Şadırvan ahırlarından olan Enderûn-ı hümâyûn ağalarının atları ve sakaların beygirlerine özgü ahırların kiremitleri taklib olmuş, taş duvarı yıkılmış ve ahşap perdelerinin yenilenmesi için

alınacak kiremit, taş, kireç, kereste ve mismarın parası ile çalışacak amelelerin ücreti için keşif sonucu 2774 kuruş 15 pare meblağ belirlenmiş ve inşaattan sorumlu Mimâr-ı Hassa Ali Halife 2000 kuruşun verilmesi için saraya dilekçe vermesine rağmen, daha sonraları, yapılan inşaat için 1000 kuruşun yeterli olduğu anlaşılmış ve Başmuhâsebe'den 1000 kuruşun ödenmesi istenmiştir (26 Ra 1220, *BOA, C. SM..,* 75/3759).

Tamir ve tecdîd sonrası yapılan keşiflerde, keşif yapan kişiler masraflar konusunda şüpheye düştükleri zaman işi yapan ustaları baskı altına alarak gerçek masrafın ne kadar olduğunu öğrenmeye çalışmışlardır. Mesela Yeni Saray'da bulunan Kışlak-ı hümâyûn ahırları Süvari Âsâkir-i Hassa-i Şâhâne Alayı'na ait hayvanlara yetmediğinden Ahırkapı civarında bulunan Şadırvan ahırları Mirliva Saadetlü Reşid Paşa nezaretinde tamir ve tanzim edilmiştir. Tamirden sonra Reşit Paşa ve paşaya bağlı bazı kalfalar tamir yapılan bölgeye giderek yapılan tamiratı teftiş etmişler ve tamir masrafının 16400 küsur kuruş tuttuğu belirtilmesine rağmen, inşa faaliyetinde bulunan kalfalar sıkıştırılarak masraf 11.000 kuruşa düşürülmüştür (10 B 1255, *BOA , C. AS..,* 6772, Vesika 1,2,3,4).

Yapılan keşiflere her zaman sadık kalınmamış ve kurumsal ihtiyaca göre bazı eklemeler de yapılabilmiştir. Mesela Kaptanıderya Hasan Paşa, Aynalıkavak Sarayı'nda bulunan bazı kişilerle beraber sarayda bulunan kilitli ahır ve ahır odalarını inşa ve imar ettirmiş, fakat daha sonra bazı ahırlarda bulunan zahireler tahliye edilerek yeni yemlikler ve 18 oda daha inşa edilmiştir (5 N 1212, *BOA, C. SM..,* 43/2153, Vesika 1,2, bk. Tablo 7, 8).

3.8. Istabl-ı Âmire Masrafları ve Mîrî İçin Yapılan İndirimler: Osmanlı devleti bütün kurumlarında yaptığı gibi Istabl-ı Âmire için yaptığı masraflarda da mâlîyetlerin devlet lehine düşürülmesini sağlamıştır. 18. yüzyılda yapılan masraflarda genelde daha düşük indirimler uygulanmasına rağmen, 19. yüzyılda Osmanlı devletinin sosyal ve ekonomik sarsıntılar içerisine girmesi, ihtiyaçların artması, paranın değer kaybı ve hazînenin masrafları karşılayamaz hale gelmesi nedeniyle başlangıçta düşük oranlarda tutulan mîrî indirimlerinin 19. yüzyılda daha da artırılmasına neden olmuştur.

18. yüzyılda yapılan Istabl-ı Âmire masrafları genel olarak incelendiğinde devlet, yaptığı mubayaa veya hizmet alımlarında minimum % 0,08, maksimum % 9,78 oranında kesintiler yapmasına rağmen, yapılan kesinti oranları 19. yüzyılda minimum % 2,20 maksimum % 42,20'ye karşılık gelmektedir. Bu veriler de göstermektedir ki Osmanlı devleti mâlî gücü zayıfladıkça yapılan indirim yüzdelerini devlet lehine artırma yoluna gitmiştir.

Tablo 7. *18. Yüzyılda Mîrî İçin Yapılan Bazı İndirimler*

Masraf Yapılan Mekân	Toplam Masraf (kuruş)	Mîrî İçin Yapılan İndirim (kuruş)	Yapılan İndirim (%)	Tarih
Araba anbarı ve araba bargirleri ahırının tamîrî	174,5	14,5	8,31	18 S 1149 (28 Haziran 1736)[23]
Elçi için hazırlanan 80 katar şuturana arpa ve saman haraı vs masrafı	1900	16,5	0,87	17 Ra 1152 (24 Haziran 1739)[24]
Istabl-ı Âmire'nin 1154 yılı Muharrem ayı saman, arpa ve revgân-ı zeyt masrafı	22018,5	18,5	0,08	24 C 1154[25]
Istablı Âmire'de Hasahır'ın 1 aylık arpa, saman ve revgân-ı zeyt masrafı (nakl vs. masrfaları dahil)	36986 kuruş 58 akçe	986 kuruş 58 akçe	2,67	28 L 1172[26]
1175 yılı Muharrem'i başından sonun kadar arpa, saman ve revgân-ı zeyt masrafı	25842,5	342,5	1,33	19 Ca 1176[27]
Padişah taht-ı revanının muhafaza edildiği anbarın tamirâtı	640,5	40,5	6,32	15 R 1178[28]
Vezir Kaptanpaşa'nın Donanma-yı hümâyûn ile dönüşü esnasında Divanhâne-i Cedid'de bulunan mutfak, ahır vs nin tamir ve tecdîdi	5763,5	563,5	9,78	19 R 1191[29]

Tablo 8: *19. Yüzyılda Mîrî İçin Yapılan Bazı İndirimler*

Masraf Yapılan Mekân	Toplam Masraf (kuruş)	Mîrî İçin Yapılan İndirim (kuruş)	Yapılan İndirim (%)	Tarih
Istabl-ı Âmire-yi Sânî'ye bağlı Küçük Ahır'a bağlı Bostaniyân-ı Hassa'ya bir adet araba bargiri alımı	189	10	5,29	12 C 1220[30]
Valide Sultan hazretlerinin 6 adet araba bargirinin tecdidi	2115	115	5,44	19 M 1220[31]
Su dolaplarına 20 bargir satın alınması	5010	110	2,20	13 Ra 1232[32]
Ot Kayıkları İskelesi'nin tamir ve inşası	1027,5	127,5	12,41	23 L 1233[33]
Yerebatan'da bulunan Ahur-ı kebirler, kış ahırları, Enderûn ağaları, mîrahûr hazretlerine mahsus odalar, hademe daireleri, mihman, şair ve saman vs. anbarlarının tamir ve inşa masrafları	41270,5	1200	2,91	26 M 1241[34]
Mîrahûr-ı Sânî'ye giydirilen kürk bedeli	1500	200	13,33	15 C 1225[35]
Istablı Âmire'nin 1248/1832-33 yılına mahsuben arpa, saman ve revgân-ı zeyt masrafı (nakl vs. masrfaları dahil	1557 kise kuruş	357 kise kuruş	22,93	29 Z 1249[36]
Istabl-ı Âmire'nin 1247/1831-32 yılına özgü bazı masrafları	173 kise kuruş	73 kise kuruş	42,20	29 Z 1249[37]

4. Raht-ı Hümâyûn Hazinesi

Istabl-ı Âmire'ye ait muhtelif değerli malzemelerin bulunduğu hazîne raht-ı hümâyûn hazînesi (has ahır hazinesi) olarak adlandırılmaktadır. Hazînenin başında hazînedâr-ı evvel (hazînedarbaşı ağa) bulunmaktadır. Hasahır Hazînesi'nin Hazînedâr-ı Evvel'i bir başka göreve tayin edildiği zaman veya vefatı halinde[38] yerine ikinci hazînedâr, hazînedâr olarak tayin edilmiştir. Bu durumda hazîne içerisinde bulunan raht, bisât, mücevherât, zeri sâfî, sim matallâ, sade vs. eşyalar adet ve vezin olarak tek tek sayılarak yeni hazînedâra teslim edilmiştir. Devir teslim işlemine Muhâsebe-i evvel ve Mîrahûr-ı Evvel nezaret etmiştir. Hazînede bulunan malzemeler Baş-

muhâsebe ketebesinden yazıcı tayin edilen irad kâtibi tarafından bir deftere kaydedilmekte, daha sonra ise Defterdar Efendi tarafından, Mîrahûr-ı Evvel Ağa'nın mührü ile mühürlenmiş 1 adet mücelled defterin ekine telhis yapılarak Padişah'a arz edilmektedir. Padişah da bu vesikanın üst tarafına kendi hattı ile not düşerek gerekenlerin yapılmasını sağlamaktadır. Akabinde ise defter Başmuhâsebeye kaydedilerek saklanmakta, hazîneye de defterin bir sureti gönderilmektedir.[39]

Hazînedârın 1820 yılında 100 kuruş maaşla emekliye ayrıldıkları anlaşılmaktadır (29 Z 1235, *BOA, HAT,* 1319/51454).

Raht-ı Hümâyûn Hazînesi'nin kitâbet işleri son derece yoğun olup, bu nedenle hazînenin kitâbet işleri için de bir kâtip tayin edilmiştir. Istabl-ı Âmire mensuplarının ekserisine yem ta'yinâtı verilmesine rağmen hazîne kâtipleri yem ta'yinâtının dışında tutulmuşlardır. Bunun üzerine hazîne kâtiplerine de emsalleri oranında günde 3 yem (arpa maa saman) ta'yinâtı verilmesi için Mîrahûr-ı Evvel tarafından çalışma yapılmıştır (15 S 1221/4 Mayıs 1806, *BOA, C. SM.,* 114/5738, Vesika 1, 2, 3).

Hasahır Hazînesi'ne gönderilen materyaller Mîrahûr-ı Evvel tarafından teslim alınmakta ve bu materyaller hazîneye gelir olarak kaydedilmektedir. Hazînede bozulan, yıpranan raht, gaddâre, eğer, topuz, altın zincir ve abâyi gibi malzemelerden sökülen altın ve gümüşler tutanak halinde Darphâne-yi Âmire'ye ve Büyük Mîrahûr Ağa'ya teslim edilmektedir (14 Şevval 1099, *BOA, İE.SM.,* 17/1763). Hazîneye teslim edilen malzemelerle ilgili Mîrahûr-ı Evvel (Hacı Mustafa Bey) tarafından Rikâb-ı Hümâyûn'a arz yapılmakta ve teslim alınan eşyalar Başmuhâsebe'ye kaydedilmektedir. Eşyaların kaydedildiği defter ise Başmuhâsebe'de saklanmaktadır (2 Ca 1159, *BOA, C. SM..,* 78/3950).

Sonuç

Istabl-ı Âmire Osmanlı sarayına ait her türlü küçük ve büyükbaş hayvanın barındığı büyük ahır demektir. Bu kavram sadece saray dahilinde değil saray dışında devlete ait muhtelif hayvanların barındığı diğer ahırları da kapsamaktadır. Kurum bu hayvanların bakımı ve korunması yanında eşkıya takibi, savaş ve sefer gibi durumlarda da çeşitli ihtiyaçların karşılanmasında önemli işlevler üstlenmiştir. Bu nedenle kurumun ayakta durması çok önemlidir. Bununla beraber 19. yüzyılın ilk yarısında Istabl-ı Âmire'nin gelir ve gider kalemlerinin birbirine denkleşmediği görülmektedir. Bunun nedeni Istabl-ı Âmire mensuplarına hazîneden maaş olarak verilen bazı kalemlerin kesintiye uğraması ve Hasahır'a alınan bazı malzemelerin kış aylarında mübayaa edilmesi olarak gözükmektedir. Nitekim Osmanlı

Devleti'nin Istabl-ı Âmire için aldığı malzemelerin fiyatlarında önemli ölçüde kendi lehine indirimler (mîrî tenzil) yaptırması da bu görüşümüzü destekler niteliktedir.

Hasahır'ın en önemli gider kalemlerini, görevlilerin maaşları, hayvanlara alınan muhtelif malzemeler ve ahırlarda meydana gelen tamirât oluşturmaktadır. Başkentte Padişah'ın sarayında bulunan ve önemli bir ahır olan Hasahır'ın bile uzun süre bakımsız kalması ve Hicri 1210'lu (1795-1796) yıllarda çökme tehlikesi geçirmesi Istabl-ı Âmire'nin 18. yüzyıl sonları ve 19. yüzyıl başlarında içine girdiği gelir-gider dengesizliğinin somut göstergelerinden birisidir.

Saray'a hediye olarak gelen at ve eyer takımları ile padişaha özgü hayvan takımları Raht-ı Hümâyûn Hazînesi'ne gelir kaydedilerek burada muhafaza edilmektedir. Raht-ı Hümâyûn Hazînesi'nde tespit edilen malzemeler, Osmanlı padişahı ve devlet erkânının son derece zevkli olduğunu ve estetik hayvan takımları kullandığını göstermesi açısından da dikkate değer gözükmektedir.

Açıklamalar

[1] Başbakanlık Osmanlı Arşivi (*BOA),* İbnülemin Tasnifi Saray Mesalihi *(İE.SM.).,* 28/2965./ *BOA, İE. SM..,* 31/3228, Vesika 1, 2./*BOA, Cevdet Saray (C.SM*…), 84/4217../ *BOA, İE. SM..,* 28/2965.

[2] *BOA, C.SM..,* 47/2362./ *BOA, C.SM..,* 168/8445./ Ayrıca bk. 29 Z 1239 tarihli vesika. *BOA, Hattı Hümayun (HAT),* 628/31039.

[3] Mesela Ahmed Lütfi Efendi 19. yüzyılda Anadolu ordusunun durumu münasebetiyle İstanbul'da es'ar ve zahirenin fiyatının yükselmeye başladığını bu çerçevede halkın huzurunun bozulduğunu ifade ederek revgân-ı zeytin belirlenen narh çerçevesinde satılması gerektiği hususunda devlet tarafından tedbir alındığını belirtmektedir. Buna göre bakkallar tüccardan zeytinyağının kıyyesini 93 paraya alıp okkada 3 para ticaret zammı yaparak 96 paradan fazlaya satış yapmayacaktır (Ahmed Lütfi Efendi Tarihi 4-5 1999: 747).

[4] *BOA, C.SM..,* 177/8882. Erzurum ve tevâbii mukataası için tertip edilen 28 C 1130 (29 Mayıs 1718) tarihli tahvil için bk. *BOA, İbnül emin Tasnifi Saray Mesalihi, (İE.SM..),* 31/3258, Vesika 1, 2.

[5] Mîrâhûr-ı Evvel Said Bey Efendi Ordu-yu Hümayun'da iken vefat edince oğlu Ataullah Bey, babasının müşterek olarak uhdesinde olan Masteki Mukataası'nda bulunan hissesinin muaccele-i kadimesiyle birlikte kendisine verilmesi için saraya arz yapmıştır (29 Z 1225). *BOA, HAT,* 519/25357.

[6] Mukataa müzayede yöntemiyle 48925 kuruş muaccele ile Mîrâhûr-ı Evvel Mehmed Ağa'nın oğulları Salih Bey ve Mustafa Nureddin Bey üzerlerine mâlîkane olarak devredilmiştir. Bir diğer mukataa ise18500 kuruş muaccele ile her birine ½'şer hisse verilmek

üzere Mîrahûr-ı Evvel Mehmed Ağa'nın oğlu Ahmed Muhtar Bey ile Mehmet Ağa'nın hazînedar-ı mektubi halifelerinden Ahmet Nazif efendi ibni Hüseyin efendi tarafından devr alınmıştır. *BOA, C.ML..,* 5/178, Vesika 1, 2, 3, 4.

[7] III. Murat devrinde voynuk taifesinin bazen üçer bazen dörder neferi bir gönder olarak kabul edilmiştir. Sefer-i hümayun ve Istabl-ı Âmire hizmeti oldukça yılda birisi benevbet hizmet etmiştir (Akgündüz 1994: 523).

[8] 1530 yılında "Voynugân-ı Istabl-ı Âmire Livası"na bağlı olarak Sofya ve Niğbolu livalarında 6705 nefer voynuğun görev yaptığı tespit edilmiştir. (370 numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rum-İli Defteri II (937/1530) 2002: 8)

[9] 1174 (1760-1761) yılına mahsub rikâbiyye-i hümâyûn caizesini Mîrahûr-ı Evvel Reşid İbrahim Ağa, (23 S 1175, *BOA, C.SM..,* 150/7536, Vesika 1,2.), 1177 yılı Ramazan (Mart-Nisan 1764) ayında yapılan ödemeyi Mîrahûr-ı Evvel Seyyid Ahmed Ağa (9 L 1177/11 Nisan 1764), (*BOA, C.SM..,* 103/5161), 1185 yılı mahsulünüde Mîrahûr-ı Evvel Abdullah Paşazade Abdüllatif Bey Enderûn-ı Hümâyûn Hazînesi'ne teslim etmiştir (2 M 1187i. *BOA, C.SM..,* 106/5329).

[10] *BOA, İE..SM..,*19/1920. Ayrıca Mîrahûr-ı Evvel Ali tarafından verilen bir mevacib defteri için bk. 1 Za 1113, *BOA, İE.SM.*, 19/1947.

[11] 120 akçenin 1 kuruşa karşılık geldiği düşünülürse maaşın yıllık 500 kuruşa tekabül ettiği düşünülebilir.

[12] Osmanlı kuruşunun 1740-1844 yılları arasında İngiliz Sterlini karşısındaki değer kaybı için bk. (Çakır 2001: 85-86).

[13] Istabl-ı Âmire masraf ve vâridâtını gösteren defterlerden tanzim ettirilen hulâsa defteri. *BOA, C.SM..*, 85/4265.

[14] Istabl-ı Âmire masraf ve vâridâtını gösteren defterlerden tanzim ettirilen hulâsa defteri. *BOA, C.SM..*, 85/4265.

[15] Istabl-ı Âmire masraf ve vâridâtını gösteren defterlerden tanzim ettirilen hulâsa defteri. *BOA, C.SM..,* 85/4265.

[16] Istabl-ı Âmire masraf ve vâridâtını gösteren defterlerden tanzim ettirilen hulâsa defteri. *BOA, C.SM..*, 85/4265.

[17] Mesela Şadırvan ahırlarında yapılan keşif sonunda ahırın sokağı, bazı duvarları ve yemliklerinin zamanla yıprandığı tespit edilmiş ve tahmini masrafı 1431,5 kuruş olarak belirlenmiştir (24 M 1150). *BOA, C. SM,* 124/6213.

[18] Tazıcılar Ahırı'nın tamîrî için bk. 19 S 1277, *BOA, İrade Meclis-i Vala (İ. MVL)*, 436/19272, Vesika 1, 2.

[19] Bk. 4 Za 1240 tarihli vesika. *BOA , C. DH..,* 8161, Vesika 1, 2. / bk.26 M 1241 tarihli vesika. *BOA, C. DH..,* 12538, Vesika 1, 2, 3, 4./ Bk. 25 N 1222 tarihli vesika. *BOA, C..ML.,* 64/2944, Vesika 1, 2.

[20] Bk. 28 Ca 1113 (31 Ekim 1701) tarihli vesika. *BOA, İE.SM.,* 18/1829.

[21] Maltepe Hastanesi ile Davud Paşa Kışlası'na ait süvari ahırlarının tamir ve tecdîdi için bk. 27 Z 1263, *BOA, İ. MVL*, 110/2533.

[22] Araba anbarı ve araba bargirleri ahırının tamîrî için bk. 18 S 1149/28 Haziran 1736, *BOA, C. SM*, 101/5083, Vesika 1, 2.

[23] *BOA, C. SM..,* 101/5083, Vesika 1, 2.

[24] *BOA, C. SM..,* 139/6987.

[25] *BOA , C. SM.,* 111/ 5562, Vesika 1, 2, 3.

[26] *BOA , C. SM.,* 13/692, Vesika 1, 2, 3.

[27] *BOA, C. SM.,* 8/392, Vesika 1, 2, 3, 4.

[28] *BOA, C. SM.,* 128/6401, Vesika 1, 2.

[29] *BOA, Cevdet Bahriye (C.BH..),* 258/11958.

[30] *BOA, C.SM..,* 163/8194, Vesika 1, 2.

[31] *BOA, C.SM..,* 98/4901, Vesika 1, 2, 3.

[32] *BOA, C.SM..,* 131/6554, Vesika 1, 2.

[33] *BOA, Cevdet Belediye (C. BLD..),* 3112.

[34] *BOA, C. DH.,* 12538, Vesika 1, 2, 3, 4.

[35] *BOA, C. DH..,* 118/5896.

[36] *BOA, HAT,* 619/30617.

[37] *BOA, HAT,* 619/30617.

[38] *BOA, HAT,* 1319/51454./Ayrıca bk. 29 Z 1211 (25 Haziran 1797) tarihli vesika. *BOA, HAT,* 111/4416. Çırağ, çırak, talebe ve tekaüde ayrılmış kişiler için kullanılmış bir ifadedir.

[39] Mesela raht-ı hümâyûn hazînedârı Osman Ağa ölünce yerine ikinci hazînedâr Ali Ağa tayin edilmiş ve devir teslim işlemleri için muhâsebe-yi evvel Numan Efendi, İrad katibi olarak da Arif Efendi görev yapmıştır. Dönemin Mîrahûr-ı Evvel'i ise Ali Bey'dir (29 Z 1235/7 Ekim 1820, *BOA, HAT*, 1319/51454).

Kaynaklar

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Cevdet-Askeriye (*C. AS..),* 6772.

Cevdet-Bahriye (*C.BH..),* 258/11958.

Cevdet-Belediye (*C. BLD..),* 3112.

Cevdet- Dahiliye (*C. DH..),* 118/5896, 206/10267, 8161,12538.

Cevdet- Maliye (*C.ML..),* 5/178, 64/2944, 569/23282, 639/26253.

Cevdet-Saray (*C.SM..),* 8/392, 13/692, 18/936, 38/1925, 43/2153, 47/2362, 49/2491, 66/3318, 69/3490, 75/3759, 78/3950, 84/4217, 85/4265, 89/4457, 93/4666, 96/4805, 98/4901, 101/5083, 103/5161, 106/5329,

111/5562, 111/5580, 114/5738, 115/5791, 120/6026, 123/6180, 124/6213, 128/6401, 131/6554, 132/6645, 139/6987, 150/7536, 163/8194, 168/8445, 171/8598, 177/8882, 692/28353.

Cevdet- Zabtiye (*C.ZB.),* 31/1516.

Hatt-ı Hümayun (*HAT),* 111/4416, 111/4435, 201/10324, 488/23966, 519/25357, 619/30617, 628/31039, 1319/51454.

İbnülemin Tasnifi Saray Mesalihi (*İE.SM.),*17/1763, 18/1829, 19/1947, 21/2206, 25/2621, 28/2965, 30/3124, 30/3133, 31/3258.

İrade, Meclis-i Vâlâ (*İ. MVL)*, 110/2533, 436/ 19272.

Diğer Kaynaklar

370 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rum-İli Defteri II (937/1530) Dizin ve Tıpkı Basım. (2002). Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını.

Afyoncu, Erhan (2005). "Mirahur". *DİA*, C. 30: 141-143.

Ahmed Lütfi Efendi (1999). *Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi.* Yeni Yazıya Aktaran, Yücel Demirel, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını.

Akgündüz, Ahmed (1994). *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*. C. 8, İstanbul: OSAV.

Çakır, Coşkun (2001). *Osmanlı Mâlîyesi.* İstanbul: Küre Yayınları.

Devellioğlu, Ferit (1962). *Osmanlıca-Türkçe Lügat*. Ankara: Doğuş Matbaası.

Göncü, Tuncay Cengiz (2006). *Beylerbeyi Sarayının İnşa Süreci, Teşkilatı ve Kullanımı.* İstanbul Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Gülsoy, Ufuk (2000). *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*. İstanbul: Simurg Yayınevi.

Özcan, Abdülkadir (1999). "Istabl". *DİA*, XIX: 203-206.

Özlü, Zeynel (2009). "Istabl-ı Amire'de (Has Ahır) Bulunan Hayvanlar ve Beslenmeleri Üzerine Notlar". *Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü, Vakıflar Dergisi* 32: 155-172.

Pamuk, Şevket (2003). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1988). *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*. Ankara: TTK.

_____, (1993). "Mirahur". *İA*, C. 8: 347-350.

bilig
SPRING 2013 / NUMBER 65
259-284

An Assessment of the Revenue and Expenditure of the Imperial Stables in the First Half of the Nineteenth Century

Zeynel Özlü*

Abstract

The Imperial Stables, which had their roots in the Seljuk and Mamluk states, were responsible for all procedures related to the animals owned by the Ottoman State. In the early 19th century, the steady devaluation of the currency and long-lasting wars impelled the Ottoman Empire to take some preventive measures. These measures also had repercussions on the Stables' revenue entries, and a discrepancy occured between revenue and expenditure components, which also resulted in the reduction of the salary of some employees of the Stables.

Keywords

The Imperial Stables, Master of the Horse, Treasury of the Imperial Stables, inflation, stable, renewals and repairs in the Palace

* Assoc. Prof. Dr., Gaziantep University, Faculty of Science and Letters, Department of History - Gaziantep / Türkiye
zozlu@gantep.edu.tr

билиг
Весна 2013 / Выпуск 65
259-284

Анализ доходов и расходов дворцовой конюшни в первой половине XIX века

Зейнел Озлю*

Аннотация

Дворцовая конюшня является важным государственным учреждением, унаследованным государствами Сельджуков и Мамлюков Османской империи и существовавшим вплоть до ее распада. Это учреждение было ответственно за уход за всеми видами животных, принадлежащих государству. Непрерывное обесценивание денег, длительные войны и др. в первой половине XIX века в Османской империи вынудили ее принять некоторые меры. Эта ситуация отразилась и на статье доходов дворцовой конюшни, в результате чего возник дисбаланс между статьями доходов и расходов. В рамках этого было введено сокращение заработной платы некоторых работников дворцовой конюшни, выделяемой монетным двором.

Ключевые слова

дворцовая конюшня, руководитель дворцовой конюшни, казна, инфляция, конюшня, дворцовый ремонт и обновление

* Доц. док., университет Газиантеп, факультет естествознания и литературы, кафедра истории - Газиантеп / Турция
zozlu@gantep.edu.tr

bilig
SPRING 2013 / NUMBER 65
285-310

The Ottoman Travellers' Perceptions of the Far East in the Early Twentieth Century

Mustafa Serdar Palabıyık*

Abstract

The Ottoman interest towards the Far East has recently begun to be examined in the literature of the disciplines of history and international relations. This article focuses on the relatively under-researched sources, namely the Ottoman travelogues on the Far East in order to analyze the Ottoman perception of this particular region. The Ottoman travellers to the Far East classified local people with regard to their level of development, and they perceived the Japanese, the Chinese and the Koreans differently in terms of their physiognomy and characteristics. Moreover, they vividly described the intense colonial rivalry over the Far East and especially criticized the missionary activities in the region. Finally, the projects for establishing a "unity of the East" were mentioned in these travelogues. These projects resulted in the emergence of "Eastern-ness" as a component of Ottoman identity besides its Ottoman, Turkish and Islamic dimensions. Therefore, racial taxonomy, anti-colonial mode of thinking and the emphasis on the Eastern dimension of Ottoman identity make these travelogues extremely important sources for understanding the Ottoman perceptions of the external world.

Keywords

Ottoman Empire, travelogue, Far East, the unity of the East, anti-colonialism, Japan, China, Korea

* Dr., TOBB University of Economics and Technology, Department of International Relations Instructor – Ankara / Turkey
spalabiyik@etu.edu.tr

Introduction

In the first two decades of the twentieth century, when the Ottoman Empire was approaching the end of its political existence, Ottoman travellers began to appear in the Far East. A Japanese beggar from Yokohama, for instance, might encounter an old man with a long white beard and a large turban on his head, wandering in the streets of the city in a rickshaw. A Chinese dock worker in the port of Hong Kong might be surprised when he spotted a brunet man aboard a British vessel coming from Singapore wearing a weird crimson hat with a black tassel. The governor of Gochar in Xinjiang might listen to the complaints of the local Muslim élites about a teacher coming from a large empire in the West and confusing the minds of Muslim children through so-called modern education. A soldier in Shanghai might wonder why his commanding officer ordered him to follow five individuals, whose appearance neither resembled the Chinese nor the Europeans. In other words, the beggar, dock worker, governor and soldier might have come across such Ottoman travellers as Abdürreşid İbrahim, Süleyman Şükrü, Ahmed Kemal or Adil Hikmet and his fellow companions, respectively. These Ottoman travellers had been to the Far East for various purposes and their accounts, which were as travelogues, became a significant source for understanding the Ottoman perceptions of the Far Eastern lands and communities.

Indeed, Ottoman relations with and perceptions of the Far East have not attracted much scholarly attention. The reasons for this neglect are manifold. First of all, the Ottomans contacted the Far Eastern peoples rather late, only towards the end of the nineteenth century. The Ottoman preoccupation with the West in the form of military confrontation, diplomatic and economic relations diverted the Ottoman attention from the East to a great extent, except for the intense Ottoman-Persian rivalry. What is more, due to the geographical distance and mutual disinterestedness towards each other, Ottoman relations with the Far East remained limited to some symbolic visits, most of which were made by the Japanese, and some Ottoman attempts to establish contact with the Chinese Muslims within the framework of Pan-Islamism. Moreover, until the mid-nineteenth century, Japan was a self-isolated country, while Chinese relations with the Western world were minimal because of the Chinese disinterest in the West except for limited trade relations with the European states such as Portugal, the Low Countries and England. In sum, the Ottoman focus on the West instead of the East and the Japanese and Chinese lack of interest in the Western as well as the Islamic world resulted in reciprocal aloofness.

However, from the 1990s onwards, some Japanese and Turkish historians have undertaken a comparative study of Ottoman relations with the Far East, particularly with Japan. The concomitant modernization processes of the two states, namely the *Tanzimat* reforms in the Ottoman Empire from the 1840s onward and the Meiji restoration in Japan from the late 1860s onward make this comparison possible. In other words, the similarities and differences between the Ottoman and Japanese policies and practices of modernization aroused scholarly attention in the Ottoman-Far Eastern relations. This emerging literature focuses on themes such as the Japanese perceptions of the Ottomans, the Ottoman perceptions of the Japanese, and particularly, the Ottoman reception of the Japanese victory in the 1905 Russo-Japanese War (Arık 1991, Esenbel vd. 2003, Akmeşe 2007). These authors argue that the Japanese victory over Russia had been considered by the Ottomans as the victory of an Eastern power over a Western one. The Ottomans perceived Japanese modernization as a model for the Eastern states in general and the Ottoman Empire in particular. Besides comparative modernization discourse, the tragic story of the *Ertuğrul* frigate, which sunk in 1890 off the coast of Kushimoto, a Japanese town located in the southeast Japan on its return voyage after completing an Ottoman courtesy mission to Japan, has produced an interesting literature focusing not only on the mission and the accident, but also on this accident's impact on the development of the Ottoman-Japanese relations (Öndeş 1988, Komatsu 1992, Apatay 2008). In addition to these works, the Muslim communities living in the Far East and the Ottoman policies toward them have constituted another field of research. Some scholars focus on the dissemination of the Pan-Islamist discourses of Sultan Abdülhamid II (1842-1909) in Japan and China to examine the Ottoman-Chinese relations within the framework of the implications of the Pan-Islamist strategies over the Chinese Muslims (Lee et al. 1989, Lee 1999, Ocaklı 1999, Adıbelli 2007, Aydın 2007).

These studies on the Ottoman-Far Eastern relations has thoroughly examined the archival material to study the mutual interaction that had emerged by the end of nineteenth and consolidated by the early twentieth century. This article, on the other hand, analyzes a neglected literature, namely the travelogues on the Far East written by the Ottoman travellers. Indeed, the number of Ottoman travelogues focusing on this region is extremely limited. In all likelihood, it is this dearth of material that has directed the attention of the scholars to the archival documents and other primary sources instead of the travelogues. However, since these travellers actually visited the Far East and examined the Far Eastern lands and peo-

ples, their writings are of great significance for understanding the Ottoman perceptions of the political, economic and social structures of this distant region. The analysis of Ottoman travelogues on the Far East demonstrates how the Ottoman travellers evaluated this region, which was quite different from their own in many respects, including religion, ethnicity, and culture. Although these travellers had different backgrounds, personal characteristics and political stances, their perceptions of the Far Eastern lands and peoples had significant similarities. In making this argument, after introducing the Ottoman travellers and their travelogues on the Far East, the article first focuses on the stereotypical Ottoman perceptions of the Japanese and the Chinese as a way to demonstrate certain hierarchical categorizations established by the Ottoman travellers for the Far Eastern communities. Secondly, the accounts of the travellers on the implications of the European colonial penetration into the Far East are elaborated upon in order to discuss the travellers' anti-colonial stance, which was a significant feature of the transnational discourses developed by the Ottomans in the form of Pan-Islamism and by the Japanese in the form of Pan-Asianism. Finally, the Ottoman travellers' embracement of the idea of "the unity of the East" in addition to other pan-movements, such as Pan-Islamism and Pan-Turkism, which had been perceived by the Ottoman travellers as relatively insufficient in coping with European imperialism, is examined. By focusing on the idea of the unity of the East, these travellers added an "Eastern" dimension to their self-identification which had been mainly composed of the Ottoman, Islamic and Turkish identity markers. In making this addition, they tended to disregard the religious-cultural differences between the Ottoman Empire and the Far East in favour of emphasizing the need for struggling against a common threat, namely European imperialism.

The Ottoman Travellers to the Far East

The Ottomans travelled to the Far East not for the sake of travel itself, but mainly for various missions to be accomplished. They were state agents either formally or clandestinely sent there; therefore, the relationship between the political authority and the traveller contributed to the content as well as the style of the travelogues. This intimate relationship diverted the focus of the travelogues on the mission that the travellers performed instead of the narration of the travel itself. This is also the case in the Ottoman travellers' writings about the Far East. Among the Ottoman travellers to this region, Abdürreşid İbrahim (1857-1944) arguably attracted the most scholarly attention because of his efforts in disseminating Islam among the Japanese and the subsequent emergence of an influential Mus-

lim community in Japan (Türkoğlu 1997, Mardin 1999, Hisao 2006). Indeed, Abdürreşid İbrahim was not an Ottoman citizen at the time of his travel to the Far East between September 1908 and 1909 at the end of which he wrote his travelogue entitled *Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişâr-ı İslamiyet [The Islamic World and the Spread of Islam in Japan]*. He was born to a Bukharan Uzbek family in the small town of Tara in the Tobolsk Province of Siberia. After having basic religious education in his home town, he went to Medina where he stayed five years and attended prominent Muslim schools of the city. During his return voyage to Russia, he came to Istanbul where he attracted the attention of Münif Paşa (1830-1910), the then Minister of Education of the Ottoman government, whose mansion had been renowned to be a guesthouse for theologians, philosophers and artists both from the East and the West. His encounter with Münif Paşa resulted in his presentation to the Ottoman bureaucratic and intellectual circles as well as Sultan Abdülhamid II. Although Abdürreşid İbrahim returned to his hometown, he continued to visit Istanbul, and these frequent visits resulted in Ottoman citizenship, which was granted to him in 1912. This was also the date when he published his travelogue (for the brief biography of Abdürreşid İbrahim, see 1328 [1912], 21-32). Hence, although Abdürreşid İbrahim was not an Ottoman citizen during his travel to the Far East, he can still be considered as an Ottoman traveller.

Indeed, Abdürreşid İbrahim (1912, Vol. 1: 7) declared that the reason for his travels in these distant lands was personal; he claimed that he just obeyed the religious prescriptions advising all Muslims to travel and undertook this long and exhausting expedition. However, his intimate connection with Sultan Abdülhamid II prompts some scholars to argue that Abdürreşid İbrahim was a special agent supported by the Sultan for missionary purposes as well as for maintaining the continuation of local Muslim communities' allegiance to the Caliph (Lee 1999: 367, Deringil 2003: 42-47). Whether an agent of Abdülhamid or not, his two-volume travelogue is perhaps the most-detailed account of the Far East ever written by an Ottoman about these lands. What is more, among the Ottoman travellers, he was the only one who actually visited Japan. The other Ottoman travellers encountered the Japanese in other parts of the Far East, particularly in China.

The travelogue of Karçınzade Süleyman Şükrü (1865-1922?), entitled *Seyahat-i Kübrâ* (*The Great Travel*), was published in 1907 in St. Petersburg The publisher was another notable traveller, Abdürreşid İbrahim, who

might have found Süleyman Şükrü's travelogue narrating his grand tour between 1901 and 1907 over Iran, Central Asia, Europe, North Africa, South Asia and China worth of publishing. Unlike Abdürreşid İbrahim, except for his own writings about his personal background, almost nothing has known of Süleyman Şükrü. Born to an *ulama* family in the town of Eğirdir in south-western Anatolia, Süleyman Şükrü was appointed a postal official in various parts of the Ottoman Empire after his education in his home town. He wrote (1907: 130-131) that the reason for his travel was his escape from the city of Deir ez-Zor in contemporary Syria, where he was exiled in 1901 as a result of being defamed by his rivals. However, he did not clearly explain how and why he had been defamed and undertook such a long and expensive journey. This ambiguity has led some scholars to argue that he was a clandestine agent supported by Abdülhamid for carrying out his Pan-Islamist policies (Lee et.al. 1989: 367, Ocaklı 1999: 593). Indeed, Süleyman Şükrü's pro-Hamidian stance and his staunch critique of Abdülhamid's opponents strengthen this claim. Whatever the reason for his travels, for the purpose of this study, the sections of his travelogue that pertain to China are extremely important for understanding the author's fierce critique of European colonialism and missionary activities as well as his accounts of the Far Eastern communities.

Unlike Abdürreşid İbrahim and Süleyman Şükrü who had a Pan-Islamist stance, the two post-Hamidian travellers to the Far East, Ahmed Kemal and Adil Hikmet were fervent Pan-Turkists who were extremely eager to prevent Great Power interventions into the Ottoman Empire by establishing a strong alliance among the Turks. Their Pan-Turkist ideals led them to undertake some missions for establishing contacts with the Central Asian Turks. It was these missions that indirectly resulted in their travels to the Far East. The mission undertaken by Habibzade Ahmed Kemal (1889-1966) was the first one at the end of which the memoirs of the traveller had been published. Born to a merchant family in Rhodes, Ahmed Kemal served as a teacher on various Aegean islands. In 1911, he fled from the island of Kastelorizo (Meis) after the island was invaded by the Italians during the Tripolitanian War between the Ottoman Empire and Italy. He made his way to Istanbul and became involved with the Committee of Union and Progress (CUP), serving as one of the closest aides to Talat Paşa (1874-1921), a leading member of the CUP. In 1913, a notable from Kasghar, Ebulhasan Hacı Musabay arrived in Istanbul on his way to Mecca for the *hajj* (the Islamic pilgrimage). After being informed by Musabay about the illiteracy of the Turkish youth of Turkistan (the Xinjiang Province of China), Talat Paşa decided in 1913 to send Ahmed Ke-

mal to Kasghar as a teacher in order to educate the Turkish youth in Turkistan, who lived under oppressive Chinese rule (for a brief biography of Ahmed Kemal, see İlkul 1997: 9-23). In some cities of Turkistan, such as Kasghar, Artux, Kucha and Urumchi, he attempted to introduce modern education to the Turkish young people; however, he encountered the opposition of the local Muslim elites who opposed the youngsters being inculcated with ideas such as liberty, equality, or abandonment of religious dogmatism, which would shatter the local elites' authority in the region. As a result of the tacit collaboration between these elites and the Chinese, Ahmed Kemal was imprisoned by the Chinese authorities who later brought him to Shanghai and took him into custody (İlkul 1997: 17). He was released in 1919 due to the intervention of the Consul of the Netherlands and was able to return to Istanbul a year later (İlkul 1997: 22-23). His adventurous memoirs were compiled in two travelogues, the first one, entitled *Çin Türkistan Hatıraları* (*Memories of China-Turkistan*), was published in 1925 and the second one, entitled *Şangay Hatıraları* (*Memories of Shanghai*), was published in 1939. In these travelogues, he not only criticized the Muslims of Turkistan for their ignorance and bigotry but also narrated the Far Eastern cities he visited and peoples he encountered along his exile route from Kasghar to Shanghai.

The second Pan-Turkist mission was undertaken by Adil Hikmet and his four companions during World War I. Adil Hikmet (1887-1933) was the son of an Ottoman official serving in Darnah in the Tripolitania Province. After graduating from the Military Academy in Istanbul, in 1914, on the eve of World War I, Adil Hikmet and four other Ottoman officers were ordered by the CUP administration to organize the Central Asian Turks and, if possible, to start a Turkish rebellion against Russia. During their mission, they were captured by the Russians in 1915, tried and sentenced to death; however, with the intervention of the German Embassy in Beijing, they were imprisoned in Kapal, China (Adil Hikmet 1998: 130-175). In 1916, they were able to escape and returned to Turkistan. Then they took the leadership of the local Kirghiz rebels and launched one of the most significant rebellions against the Russians during World War I (Adil Hikmet 1998: 184-226). After this rebellion was suppressed by the Russians, Adil Hikmet and his fellow officers fled to Khotan by passing through the Taklamakan Desert. Finally, in June 1918 they reached Shanghai, where Adil Hikmet stayed for three years (Adil Hikmet 1998: 227-310). His memoirs were published in the *Cumhuriyet* newspaper in 1928 and later compiled as a book (for a brief biography of see Adil Hikmet 1998 551-554). These memoirs were particularly important for un-

derstanding the Ottoman perception of the Chinese and the presence of European colonial powers in China.

All in all, none of these Ottoman travellers undertook travel solely for the sake of travel; rather they either visited the Far Eastern lands to establish contact with the Far Eastern Muslims or to disseminate Islam in the region, as in the case of Süleyman Şükrü and Abdürreşid İbrahim, or they were forced to travel from inner Asia to Shanghai, as in the case of Ahmed Kemal and Adil Hikmet. Whatever the motive was, these travelogues provide the reader with a significant insight of the Ottoman perception of the Far Eastern lands and inhabitants.

The Ottoman Travellers' Perceptions of the Far Eastern People

In each of the Ottoman travelogues on the Far East, a significant portion is devoted to the description of the physical appearance and cultural characteristics of the Far Eastern people. The Ottoman travellers preferred to classify the Far Eastern communities in a way to create several hierarchical categorizations among these people. To start with, the Ottoman travellers appreciated and admired the Japanese for the perceived cultural similarities between the Japanese and the Muslims, the Japanese modernization project that retained the Japanese national characteristics, and emergence of Japan, an Eastern state, as a political, military and economic power competing with the European states.

The Ottoman travellers' appreciation of the Japanese was so strong that even their physiognomic qualities were highlighted in the Ottoman travelogues in a way to highlight their progress. For instance, Süleyman Şükrü (1907: 544) defined the Japanese, whom he had encountered aboard the vessel on which he had been travelling to Shanghai, as such: "They are short, their bodies are solid, their bones are big, their arms are strong, their feet are swift, their steps are agile, their hearts are vivid, and their eyes are small but quite open." The adjectives he utilized to describe the Japanese imply that the Japanese physiognomic characteristics reflected the reasons for their progress. Their physical strength was combined with agile and swift movements reflecting their infinite energy; it was this combination, for Süleyman Şükrü, that resulted in the Japanese achievements. Ahmed Kemal additionally likened them to the Turkish race. This similarity made him feel comfortable and that he was in a familiar environment during his stay in a Japanese hospital in Hangzhou for the treatment of his sore throat. He (1925: 223) wrote that his sense of comfort and familiarity was reciprocal; the Japanese did not perceive him as a foreigner and treated him as if "one of their brothers from the West had come to their hospital."

Besides physiognomy, the Ottoman travellers' cognizance of the achievements of Japanese modernization was the main reason for the positive perception of the Japanese. First and foremost, the Ottoman travellers extensively emphasized the Japanese diligence. They described the Japanese as a people who did not speak and laugh pointlessly while thinking and working vehemently (Ahmed Kemal 1925: 16, Abdürreşid İbrahim 1912, Vol. 1: 281). For the Ottoman travellers, the reason for Japanese sobriety and diligence was the consideration of Japanese national interests. Instead of serving foreign aims, the Japanese were aware that they should solely work for the benefit of their own country (Ahmed Kemal 1939: 17-20, Abdürreşid İbrahim 1912, Vol.1: 189).

The Japanese lifestyle was another matter of appreciation. Especially the cleanliness, orderliness and plain lives of the Japanese attracted the attention of the Ottoman travellers. For instance, on his way to Yokohama, Abdürreşid İbrahim visited a Japanese village and admired the cleanliness of the streets as well as the tidiness of the houses; he wrote (1912, Vol. 1: 180) that "the cleanliness of the streets was extraordinary." He was also quite surprised when he saw a telephone cabin in the midst of the village together with a modern post and telegraph office. In other words, his encounter with such technical elements of modern civilization in a village amazed him. Besides cleanliness and orderliness, Abdürreşid İbrahim (1912, Vol.1: 214) maintained that all the Japanese were polite, hospitable and good-mannered. Similarly, Ahmed Kemal (1939: 16-17) wrote that it was difficult to establish friendship with the Japanese; however, once it was established, they were extremely generous and sincere toward their friends.

The Japanese were also admired by the Ottoman travellers for the attachment of extreme importance placed upon education. The travellers were amazed when they saw education facilities in the smallest villages. For Abdürreşid İbrahim (1912, Vol.1: 189), in the cities, except for government buildings, "...only the schools were constructed on a colossal scale", which was an indication of the significance given to education. What is more, the Japanese were extremely inclined to reading; Ahmed Kemal (1939: 16) declared his astonishment after seeing libraries even in the houses of Japanese villagers. Similarly, Abdürreşid İbrahim (1912, Vol.1: 208) mentioned that the Japanese were reading newspapers regularly; "the newspapers were published not only in big cities but also in villages and small towns."

The Ottoman travellers also appreciated the Japanese family life and respectfulness displayed in the Japanese culture. This admiration also in-

cluded a kind of self-criticism because most of the Ottoman intellectuals of the late nineteenth and early twentieth century criticized the superficial westernization of the Ottoman Empire and subsequent deviations of some members of the Ottoman ruling elite from the Ottoman/Islamic culture (Kara 2001: 20-21, Gündüz 2007: 246-247). In other words, in appreciating the Japanese allegiance to traditions, the Ottoman travellers attempted to demonstrate that modernization without westernization was possible. The emphasis of Ahmed Kemal's travelogue (1939: 17-20) on the education of the Japanese children by their mothers in accordance with Japanese traditions, the respect of the Japanese women to their husbands, and the helpfulness of the Japanese men to their wives reflected his desire to see similar patterns adopted in his own country. Similarly, Abdürreşid İbrahim focused upon the Japanese ruling elite's adherence of their traditions. In narrating his reception by the Japanese Minister of the Imperial Palace, Abdürreşid İbrahim wrote that the minister received him first in a room decorated in European style. After a few minutes spent in this room for official dialogue, the minister invited him to his personal room decorated in Japanese style. The minister says Abdürreşid İbrahim (1912, Vol. 1: 279-280) that "The official formality between them is over ... We are Easterners, we should communicate in Eastern style".

These positive qualities attributed to the Japanese prompted Abdürreşid İbrahim (1912, Vol.1: 265) to conclude that the Japanese had already been practising the Islamic principles, such as cleanliness, honesty, or the mutual respect between man and woman. He (1912, Vol.1: 273) wrote that "thenceforward, there is no doubt that Islam will spread in Japan because the Japanese nation were naturally inclined to Islam." He (1912, Vol.1: 311) also devoted a chapter in his travelogue to the characteristics of the Japanese, which he found similar to Muslims, in order to state that "if [the Ottoman] *ulama* are able to show the way to the Japanese, there is no doubt that the Japanese have the perfect competence with regard to Islam". Abdürreşid İbrahim might have been concerned that the common Ottoman citizen might not embrace the Japanese way of modernization, which he saw as extremely plausible for the Ottoman Empire, because the Japanese were considered as infidels in Islamic terminology since they did not belong to the Islamic category of "people of the book" (*ehl-i kitab*, meaning Muslims, Christians and Jews). By emphasizing the potential inclination of the Japanese to Islam and the similarities between the Japanese and Muslim lifestyles, it could have been Abdürreşid İbrahim's intention to prevent possible Muslim prejudices toward the Japanese.

International respect and power that the Japanese attained in a short period of time also highly impressed Abdürreşid İbrahim. In one of his conversations with the former Japanese Foreign Minister, Okuma Shigenobu (1838-1922), he (1912, Vol.1: 202) declared his views regarding the Japanese achievements in the international arena as such: "[T]he Japanese suddenly arose like the sun and in their first attempt they proved to the world that the Eastern nations had the capacity to become civilized. This contradicts the European diplomats' vicious ideas and vile interests regarding the East; therefore, there is no doubt that they will change the political ideas that they have pursued so far."

In other words, Abdürreşid İbrahim underlined that the emergence of Japan as a significant power in the international system forced the Europeans to revise their policies toward the East. He (1912, Vol.1: 500-501) added that this development was miraculous: "The emergence of a small nation, having no name and trace in the world, by making all the nations existing in the earth tremble, is an unforgettable wonder". In addition to such statements, Abdürreşid İbrahim (1912, Vol.1: 215, 339) also perceived Japan as a guide for all Eastern peoples:

> Today, I convinced myself through my own observations on the Japanese advance. It is the natural competence I observed in the Japanese that gives me a great confidence… The Japanese nation will act as a guide for all Eastern nations, as the natural channel of the East is to rise. (...)
>
> I see the Japanese as a new-born sun; I demand from God that the entire Eastern world shall benefit from the lights of this sun. The Japanese are a newly-flowered fruit tree, all Eastern and particularly we, the Muslims, are waiting to eat from its fruits… If the elites of this nation cannot preserve this fruit, they will become responsible to the entire Eastern world because the life of the Japanese is the life of the entire Eastern world.

These excerpts demonstrate that Abdürreşid İbrahim perceived Japan as a model for all Eastern peoples. The manner in which the Japanese carried out the modernization process without giving up their national characteristics prompted him with regard to ascribing the Japanese the responsibility of guiding the other Eastern nations to a similar pattern of development. For him, it would be this guidance that ended the Eastern backwardness *vis-à-vis* the West effectively because the only choice for the Easterners was the adoption of modern scientific and technological achievements of the West while preserving the Eastern (Islamic) morality.

In writing about the Chinese, the Ottoman travellers were not as positive as in their description of the Japanese. They praised the virtues of the Chinese while criticizing their perceived negative characteristics at the same time. To start with the positive qualities, the Ottoman travellers appreciated the Chinese awareness of their national culture and pride. Abdürreşid İbrahim compared the Chinese with the Koreans in this respect. He wrote that in Manchuria, although both the Chinese and the Koreans were living under Japanese influence, the Chinese did not totally surrender to Japanese cultural imperialism, unlike the Koreans. The Chinese remained more prosperous compared to the Koreans; the reason he (1912, Vol.1: 487-489) noted for their prosperity and resistance to foreign domination was their devotion to Chinese traditions and national customs. For instance, Abdürreşid İbrahim (1912, Vol.1: 154) admired the respect of the Chinese men gave to their national dress and their long hair. He (1912, Vol.1: 554) compared this attitude with some Ottomans' embarrassment of wearing their national headdress, the fez, when they travelled in Europe and argued that the Chinese were superior to these Ottomans for preserving their cultural appearance.

The Chinese of Shanghai attracted the attention of Adil Hikmet, who perhaps produced one of the most positive accounts of the Chinese in his travelogue in addition to the most negative ones. According to him (1998: 412), "the Chinese of Shanghai is the most vigilant and patriotic community of the entire Chinese territory." He praised their respect for the Chinese culture and the importance given to the use of national products instead of European imports. Adil Hikmet (1998: 412) concluded that "if all the Chinese people loved their country as the Chinese of Shanghai and if they became as diligent as them, then there would be no doubt that the yellow peril, from which the Europe has feared, is to be materialized."

In sum, the Ottoman travellers considered the honouring of Chinese traditions instead of adopting European morality as the basic virtue of this community. However, they also underlined what the travellers perceived the negative characteristics of the Chinese. The most severe criticism of the Chinese came from Ahmed Kemal and Adil Hikmet, who had been subjected to unfair and relentless treatment by Chinese officials, including imprisonment and exile. In other words, their personal experiences with the Chinese influenced their perceptions tremendously. To start with the negative qualities attributed to the Chinese, Ahmed Kemal emphasized the dirtiness of the Chinese, their personal residences and their neighbourhoods. For instance, regarding the city of Urumchi, he wrote about three

neighbourhoods of the city inhabited by the Europeans, the Turks and the Chinese. He (1925: 156) particularly emphasized the dirtiness of the Chinese neighbourhood by declaring that he wondered how the Chinese did not suffer extinction from diseases such as cholera and plague although they had been living under miserable conditions.

In addition to dirtiness, the most significant criticism regarding the Chinese society was the absence of rule of law. Being imprisoned multiple times in Kasghar led Ahmed Kemal (1925: 79) to conclude that "[i]n Kasghar governmental affairs are quite disordered. Order and regularity are forgotten […] Governance in the Chinese country means the sheltering of bandits in [the Chinese] cities." What is more, he narrated the prison conditions, torture and mistreatment he had encountered during his imprisonment; he (1925: 139) commented "in this era of progress of the society of mankind, the cruel laws of China applied these provisions [for torturing the prisoners] to the sons of Adam." In addition to criticizing Chinese domestic law, Ahmed Kemal (1925: 51) argued that the Chinese were not aware of international law either: "Since the Chinese governors have not yet been familiarized with the rules and provisions of international law, they did not perceive such occurrences as important, they ignored even the most serious and significant problems humiliating the honour of the government and the dignity of the country."[1]

Similarly, Adil Hikmet (1998: 236, 241) wrote that except for the Chinese of Shanghai and the Chinese officials who had declared themselves to be of Turkish origin, all the Chinese were vicious and hateful people. According to him, the reason for the Chinese xenophobia was arrogance, for the Chinese perceived themselves as superior to all other nations; in their view, the rest of the world's peoples were savage and Confucian ethics represented the most civilized and proper law. However, Adil Hikmet (1998: 369) argued that Confucian ethics had been distorted for centuries, failing to keep up with the current conditions.

The Ottoman travelogues distinguished between the Chinese and the Chinese Muslims. For instance, Abdürreşid İbrahim made a comparison between the Chinese Muslims and Confucians, finding the former to be superior to the latter in terms of cleanliness. He (1912, Vol. 1: 138) considered the Chinese Muslims' adherence to the Islamic principle of ablution before prayers as a significant reason for their cleanliness. Another positive characteristic was the Chinese Muslims' efforts for establishing new educational facilities to eliminate ignorance, which was one of the most significant problems of the Muslim community in China, Ahmed

Kemal (1939: 26) praised the wealthier Chinese Muslims, who were able to establish a new school, "the Islamic School" (*Medrese-i İslâmiye*), in Beijing for the Muslim youngsters.

Besides these positive accounts, Süleyman Şükrü and Abdürreşid İbrahim criticized the Chinese Muslims for preserving their long hair while cutting their moustaches and beards, which was contrary to the practice of Prophet Muhammed. They argued that the Muslims should separate themselves from the non-Muslim Chinese through adopting Islamic dress and life style (Süleyman Şükrü 1907: 563, Abdürreşid İbrahim 1912, Vol.1: 512). In other words, these travellers wanted to identify Chinese Muslims distinctively. Reflecting this concern was Abdürreşid İbrahim's (1912, Vol. 1: 138) complaint that the Muslim Chinese houses, shops and places of worship (mosques) could not be differentiated from the ones of the non-Muslim Chinese, if it were not for the Arabic scripts and Islamic signs carved on these buildings. In sum, the Ottoman travellers appreciated the non-Muslim Chinese for preserving their national culture through their distinct physical appearance and clothing; however, they criticized the Chinese Muslims for not adopting the markers of Islamic faith to distinguish themselves from the non-Muslims.

The ignorance and bigotry of the Chinese Muslims was also a significant matter of criticism. For instance, Abdürreşid İbrahim (1912, Vol. 1: 141) found the Chinese *imam*s extremely ignorant and wrote that they were even deprived of the knowledge of simple Arabic. What is more, he blamed them for inserting the Confucian traditions into Islamic jurisprudence, which deteriorated the "true path" of this religion. The Chinese Muslim elites were deemed to be quite ignorant as well; Abdürreşid İbrahim complained about their disinterest in concepts like nation, progress or education. He (1912, Vol.1: 143) noted that when he began to talk with the Chinese Muslims on these themes, they did not listen to his words and even began to sleep.

What is important in the writings of Abdürreşid İbrahim (1912, Vol.1: 155) was that the perceived ignorance of the Chinese Muslims was thought to be able to be eliminated only by proper religious education, which would be provided by the Ottoman Empire:

> In northern China, especially in the north-eastern parts and in Manchuria, ignorance is widespread, even to the degree that they are not aware of their ignorance; […] sending people to awaken them is the duty of the enlightened Muslims. Particularly the Muslims living un-

> der the Islamic Caliphate and especially the post of *seikh-ul-islam* should help and save them from the darkness of ignorance; otherwise, their future would be extremely desperate.

As such, the Pan-Islamist stance of Abdürreşid İbrahim led him to recommend a significant responsibility to the Ottoman *ulama*, namely the education of Chinese Muslims. This suggestion was made because of the dual role of the Ottoman Sultan, both as the ruler of the most powerful Muslim political entity and as the Caliph of the entire Muslim community.

All in all, for the Ottoman travellers, the Japanese were appreciated the most for their achievements and were placed at the top of the hierarchical categorization established for the Far Eastern communities. The Chinese were categorized as either being Chinese Muslim or non-Muslim Chinese; the former was perceived as superior to the latter. However, whether Muslim or not, the Chinese were deemed inferior to the Japanese. This inferiority is reemphasized in the Ottoman travelogues, particularly with respect to the reactions of the Far Eastern nations to the European colonial encroachments in the region.

The Ottoman Travellers' Critique of European Colonial Policy and Missionary Activities in the Far East

Another significant theme that Ottoman travellers focused on in their travelogues was the implications of European colonial policies in the Far East so as to underline the similarity between the Ottoman Empire and the Far Eastern states. To start with, they examined the reasons for European encroachments and concluded that not only economic but also security considerations resulted in the penetration of the colonial powers into the Far East. For instance, according to Süleyman Şükrü, European states only exploited local resources; each of them also attempted to expand their sphere of influence in order to secure its possessions against the rival colonial states. For instance, he (1907: 542) concluded that in occupying Hong Kong, the British only sought to control a lucrative trade centre, but also tried to prevent further French colonial expansion in the region. Abdürreşid İbrahim's account of Russian-Japanese rivalry over Harbin, a Chinese city in Manchuria, was another example, demonstrating an intra-Asian colonial rivalry in the Far East. He (1912, Vol.1: 145-146) argued that the after the Russo-Japanese War, Harbin and its environs were totally lost to the Japanese and the Russian trade in the region collapsed dramatically.

Besides the rivalry between the colonial powers, one of the most significant criticisms directed by the Ottoman travellers towards European colonialism was the colonial segregation between the Europeans and the local people, which became extremely visible particularly in the Chinese metropolitan cities such as Shanghai and Beijing. For instance, Ahmed Kemal (1939: 8) complained that in Shanghai it was impossible for a Chinese person to enter the parks, stores and theatres that the Europeans frequented because of the regulations of the colonial powers dominating these cities. Similarly, Süleyman Şükrü criticized the European presence in Beijing. He wrote that a significant part of the city was controlled by different European colonial powers; even the old city centre, which also included the imperial palace, was under German control and not a single Chinese person could freely enter into this region. He (1907: 556) found this situation extremely humiliating.

In addition to the colonial segregation, the intimate relationship between the colonial administrations in the region and the missionary activities was another matter of criticism in the Ottoman travelogues. Almost all the Ottoman travellers to the Far East, either being Pan-Islamist, such as Abdürreşid İbrahim and Süleyman Şükrü, or being Pan-Turkist, such as Ahmed Kemal and Adil Hikmet, complained about the work of the Christian missionary groups. In other words, even those travellers whose priority was not religion but national identity perceived missionary activities to be extremely negative because they considered these activities as a part of the colonial policy. Hence, anti-colonialism fostered a reactive stance against missionary activities as well.

Among the Ottoman travellers, Abdürreşid İbrahim produced the fiercest critique of missionaries; he labelled them as "incorrigible parasites" (1912, Vol.1: 305). According to him (1912, Vol.1: 553), "[t]he missionaries did not attempt to spread their own religion; they were not the servants of Christianity. They just sow the seeds of sedition." Therefore, he did not criticize the missionaries for disseminating their religion in the Far East, but because they did this in a way to create socio-cultural disturbance in the region. Abdürreşid İbrahim underlined that another indication of the missionaries' "malice" was their benefitting from the weaknesses of the local population. For instance, regarding the missionary activities in Korea, he wrote that the Koreans' addiction to alcohol facilitated missionary activities since the missionaries could easily convert the Koreans to Christianity by offering them a glass of drink (1912, Vol.1: 473). Similarly, Süleyman Şükrü (1907: 512-513) complained that through providing the

Chinese with simple daily sustenance, the missionaries were able to convert many people to Christianity. Ahmed Kemal emphasized that the missionaries not only benefitted from the poverty of the local inhabitants of the Far East but also approached these people as if they were one of them. Exemplifying the methods of the missionaries serving in China, he (1939: 10) wrote that the missionaries were dressed like the Chinese and adopted the Chinese life style in order to better facilitate their contact with the local population, and they organized their working programme after a thorough study of Chinese traditions. In sum, the Ottoman travellers argued that instead of being satisfied with simply declaring the principles of Christianity, the missionaries were "deceiving" the Far Eastern communities by manipulating the weaknesses of the people or by cloaking their real intentions through demonstrating their so-called respect to the local traditions.

Despite this "deceptive" characteristic of the missionary activities, the Ottoman travellers admitted that the missionaries were quite successful in converting local people to Christianity. The most important reason for the achievements of the missionary activities was considered as the local people's abandonment of their traditional culture and morality. For instance, Abdürreşid İbrahim (1912, Vol.1: 469) perceived Korea as the country where the missionaries had performed conversions very easily because of the incapacity and indifference of the Koreans for the preservation of their national culture and identity. Similarly, in one of his speeches delivered in Japan, he (1912, Vol.1: 383-384) warned the Japanese not to abandon their national characteristics in order to be strong enough to prevent any surrender to the "Frankish customs" and sedition of the missionaries.

The critique of European colonial policies and missionary activities is a significant theme in the Ottoman travelogues on the Far East; however, it is quite ironic that the Ottoman travellers considered Japanese imperialism in the region favourably. The reason for this positive treatment was their distinction between European and Japanese versions of imperialism. They maintained that Japanese imperialism was preferred over the European variety in the Far Eastern context. For example, Abdürreşid İbrahim (1912, Vol.1: 466) remarked that the Koreans welcomed a Japanese invasion instead of Russian one because, unlike the Russians, the Japanese were eager to ameliorate the infrastructure, which would advance the life standards of the Koreans. In other words, he appreciated the Japanese colonial policy in the Far East because, unlike the European colonial policy, which focused on the destruction of existing structures and exploita-

tion of the local resources, the Japanese expansion in the region was based on reconstruction and thereby brought wealth and prosperity to those living under Japanese control. For instance, he (1912, Vol.1: 472) wrote that whatever he found as an indication of civilization in the Korean cities had been constructed by the Japanese. Similar to Abdürreşid İbrahim, Ahmed Kemal (1939: 12) also considered the Japanese penetration into China as a positive development for the Chinese. In writing his observations regarding the Japanese-controlled regions of China, he appreciated that "the Japanese found jobs for the Chinese, they educate them and they attempted any kind of propagandistic sacrifice […] in order to awaken a hatred and enmity against the Europeans in Asia."

Adil Hikmet's account went beyond approving of Japanese imperialism, for he not only excused Japanese colonial initiatives in China and Korea, he also encouraged the Japanese to expand more toward the interior parts of Asia. In his travelogue, Adil Hikmet (1998: 442) wrote that the Japanese should extend their sphere of influence in the region and establish industrial facilities in these newly acquired territories in order to be able to maintain their power *vis-à-vis* the other colonial powers.

All in all, the Ottoman travellers' anti-colonial discourse is multidimensional. In the first instance, they criticized European colonialism in a classical fashion by focusing on the destructive, exploitative and discriminatory characteristics of the colonial policy. They also considered missionary activities as a part of colonial strategies, attempting to distort the sociocultural structure of the Far East. However, the Ottoman travellers transcended these usual criticisms and distinguished between the European and Japanese versions of imperialism. They perceived the Japanese version as more preferable compared to the European form since the Japanese priority was to provide better conditions for the Chinese and Koreans and to protect them against the European political, economic and cultural penetration into the region through diplomats, merchants and missionaries. The Ottoman travellers' admiration of the Japanese and their presentation of the Japanese as a model for the other Asian communities resulted in a highly positive account of Japanese imperialism.

The Idea of the "Unity of the East"

The Ottoman travellers to the Far East not only reflected the implications of European colonialism in this region, they also proposed a significant solution for the Far Eastern nations to cope with this threat. This solution was the idea of "the unity of the East" (*İttihâd-ı Şark*). After observing the conditions in the Far East and combining these observations with their

perceptions of Europe as well as the non-European world, the Ottoman travellers concluded that the policy of "the unity of the Muslims" (*İttihâd-ı İslam*), which the Hamidian administration had tried to implement, did not suffice to thwart European colonialism. Rather, a larger unity should be considered among the Eastern nations, regardless of their religion. In other words, the only solution to be able to overcome the underdevelopment of the Eastern world and to counter the negative effects of European colonialism was to establish the unity of the East.

According to the Ottoman travellers, it was the "Eastern" indifference to the European imperialist expansion that resulted in the underdevelopment of the East. For instance, Süleyman Şükrü (1907: 557) emphasized the absence of collective Eastern resistance against European penetration into the non-European world: "Isn't it the deep sleep that all Easterners are sleeping that indulges some Western nations as such? When we went to sleep, they woke up. They began to attack and spread everywhere in the absence of vigilant administrators. In order to survive the evil of these plunderers, let's wake up."

This excerpt is quite interesting because it not only addressed the Muslim community, but also all Eastern nations. Süleyman Şükrü was a Pan-Islamist traveller; however, after his travels he concluded that the unity of the Muslims should be inclusive of the non-Muslim communities of Asia because European expansion not only threatened the Islamic world, but all Eastern communities. Secondly, he continuously used the personal pronoun "we." This means that he considered himself as an Easterner, not solely a Muslim. In other words, besides the Islamic element, he added another dimension into his identity structure, namely Eastern-ness. Therefore, despite his Pan-Islamist background, he did not hesitate to address all Easterners and call for a collective awakening.

In his travelogue, Süleyman Şükrü (1907: 557) also recalled the glorious past of the East *vis-à-vis* the West and, in doing that, he once more addressed all Eastern communities: "When Eastern nations were enlightened with the lights of science and were presented as an example to the world, the Western nations were swimming in stupidity and ignorance and they were totally unenlightened." Thus, according to Süleyman Şükrü, underdevelopment had not always been a fact of the Eastern world; rather, the East had once been superior to the West. The reason of this superiority was the Eastern interest in science, the absence of which resulted in the decline of the East. Therefore, what the Easterners should do was to revive

the scientific and technological interest inherent in their own cultural establishment and to strive for parity with the West.

Abdürreşid İbrahim's emphasis on the idea of the unity of the East was quite visible in his memoirs on Japan. In one of his meetings with a high-ranking Japanese bureaucrat, Abdürreşid İbrahim told him that the Europeans could not bear to witness the rise of a rival power in the East and that they did their best to prevent Japanese progress and modernization. He further argued that the only way to face the European threat was to establish an alliance between China and Japan. However, considering the difficulty of this alliance because of the hostilities between these two states, Abdürreşid İbrahim (1912, Vol.1: 290) advised the Japanese bureaucrat to contact Chinese Muslims, who might be more eager for such cooperation. In addition to these indirect references to establish an alliance among the Eastern states, Abdürreşid İbrahim (1912, Vol.1: 351) also openly declared that the only way to cope with the European threat was "to serve the unity of the East." Similarly, in Beijing, in a newspaper published by Muslims, he published an article entitled "The East is for the Easterners" (*Şark Şarklılar İçindir*). In this article, he (1912, Vol.1: 542-545) warned the Chinese Muslims about European imperialist intentions and repeated his proposal for establishing an alliance among the Eastern states.

Adil Hikmet's account of the unity of the East was as strong as the account of Abdürreşid İbrahim. He even transcended Süleyman Şükrü's and Abdürreşid İbrahim's self-identification as Easterners and defined himself as an Asian. In other words, besides his Turkish and Muslim elements of his identity, he added a third dimension, namely Asian-ness. He (1998: 425) wrote in his travelogue that like the Japanese, he was an Asian; he defined Anatolia as being at the Western edge of Asia and argued that the Turks had migrated to Anatolia from Central Asia. All these references to the Asian character of the Turks created the supra-identity of Asian-ness. What is more, similar to Süleyman Şükrü and Abdürreşid İbrahim, Adil Hikmet (1998: 441) perceived the unity of the East as the only way to overcome European imperialism; however, different from these two travellers, he also demanded that the Japanese lead this movement:

> Yes, we, the Turks, who had struggled to protect Asia from the threat of the West for centuries and the Japanese, who [established] the strongest and the only independent state of the Far East, had forgotten each other. The Turks had shed their pure blood continuously in order to protect Asia from their migration to the west of Asia until this time. Millions of sons of Asia had been buried because of the attacks of Eu-

> rope and the Turkish population decreased for that reason. There are two independent states in Asia. You [The Japanese] are a rearguard in the East and we are a forerunner in the West. You should understand that the forerunner is now very tired. You should assume this responsibility [of the unity of the East] as the noble sons of Asia.

This excerpt is quite significant because Adil Hikmet assigned the responsibility of protecting Asia against external threats, especially European imperialism, to the Japanese, by relieving the Ottomans from this difficult task. This means that Adil Hikmet recognized the superiority of the Japanese *vis-à-vis* the Ottomans and acknowledged a prospective Japanese leadership to constitute the unity of the East. This acknowledgement was quite interesting considering the traditional Ottoman sense of superiority over the rest of the world and demonstrated the transformation of the Ottoman self-perception toward the end of the empire.

Conclusion

The weakening of the Ottoman Empire and the growing distrust of the European powers, which displayed the signs of abandoning their policy of protecting the territorial integrity of the empire, directed the Ottomans' attention to the East. The emergence of Japan as a significant rival to the European states both in terms of patterns of development and actual political/military power as well as the awareness of the potential of Chinese Muslims in relation to Pan-Islamist policies contributed to the Ottoman interest in the Far East. Although political and diplomatic relations between the Ottoman Empire and the Far Eastern states remained limited, some Ottoman travellers were able to visit the region and encounter a different culture. Their writings are of significant value for understanding the Ottoman travellers' perceptions of the Far East because the travellers were the actual observers of the peoples and cultures of this region.

The Ottoman travelogues focusing on the Far East reveal that the travellers established several hierarchies among the Far Eastern peoples, placing the Japanese at the top because of successful Japanese modernization and particularly the Japanese victory over the Russians. Not only physiognomic qualities but also the lifestyles of the Japanese were appraised in the Ottoman travelogues as a way to demonstrate that modernization and the efficient struggle with foreign encroachments might be possible without abandoning one's own culture. In other words, in making this appraisal, the travellers perceived the Japanese as a viable model for the Ottomans, who were seeking a pattern of modernization without westernization. The

Chinese, on the other hand, were considered inferior to the Japanese because they failed to follow the Japanese path of modernization, and therefore, they suffered from external intervention. The Chinese Muslims seemed to be placed above the non-Muslim Chinese because of their adherence to Islamic principles; however, their ignorance and bigotry resulted in their "backwardness" *vis-à-vis* the Japanese. In sum, the criteria for hierarchical representation of the Far Eastern peoples were the level of development and the efficiency of coping with external encroachments.

This emphasis on the capacity to resist colonial interventions is an outcome of the Ottoman travellers' anti-colonial rhetoric. Whether Pan-Islamist or Pan-Turkist, these travellers had staunch anti-Western critiques. They perceived the European colonial powers as the usurpers of the local resources and considered the rivalry among themselves as a major factor for colonial expansion in the region. Moreover, they associated Christian missionary activities with the general colonial policies and considered the missionaries as agents of colonialism, who were "deceiving" the Far Eastern people and serving to encourage the internal dissidence in the region in order to facilitate colonial expansion. The ironic point is that the Ottoman travellers distinguished between European and Japanese versions of imperialism; they indulged Japanese imperialism because they argued that the Japanese version did not exploit local resources but contributed positively to the life standards of the peoples living under Japanese rule through infrastructure building or employment. Indeed, the Ottoman travellers seemed to prefer Japanese domination in the Far East instead of the European dominance in this particular region.

The Ottoman travellers' observations in the Far East directed them to conclude that Pan-Islamism or Pan-Turkism might be insufficient to cope with the European colonial interests. They offered the widening of the anti-Western alliance; the idea of "the unity of the East" was a product of such thinking. The Ottoman travellers believed that if the Eastern states were able to come together and set up an alliance, then they might resist more effectively against European imperialism. Such unity would not only serve to enhance the modernization of the East but also deter the Europeans from expanding their sphere of influence. Some of these travellers even perceived Japan as the natural leader of this Eastern unity project; this was a tacit acceptance of the insufficiency of the Ottoman Empire to lead this project. In sum, the Ottoman travellers to the Far East raised their hopes for a joint Eastern revival; they recalled the glorious past of the East *vis-à-*

vis the West and it was their confidence in this potential of the East that led them to believe in the rise of the East once again.

The Ottoman travellers' confidence in the potential of the East also contributed to the incorporation of an Eastern element to their identity. The travellers' identity was multi-dimensional, including an Ottoman element deriving from their state, a Muslim element deriving from their religion, and a Turkish element deriving from their ethnic background. Depending on their personal or political background, some of these elements were prioritized. While Abdürreşid İbrahim and Süleyman Şükrü emphasized the Muslim element, Ahmed Kemal and Adil Hikmet prioritized the Turkish-ness. Meanwhile, their travel to the Far East added another dimension to their identity, namely the Eastern element. In other words, the Eastern-ness (or, in some cases, Asian-ness) became a wider and looser component of the Ottoman travellers' self-identification. As such, they began to consider themselves as Easterners transcending their ethnic and religious identity. This search for commonness among the diverse communities of Asia was perceived by these travellers as the only way to establish the unity of the East in order to cope with European colonialism threatening the entire East.

Instructions

[1] These lines were written after the incident in which Adil Hikmet and his fellow companions were captured by the Russian Cossacks operating within the Chinese territory. He applied to the local governors and mentioned that Russia had acted contrary to international law and the Chinese had the right to reclaim these captured Turks. However, the Chinese governor attempted to ignore the incident in order not to disturb the fragile relations between China and Russia.

References

Abdürreşid İbrahim (1328). *Alem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet*. 2 Volumes. İstanbul: Ahmed Saki Bey Matbaası.

Adıbelli, Barış (2008). *Osmanlıdan Günümüze Türk-Çin İlişkileri*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yay.

Adil Hikmet Bey (1998). *Asya'da Beş Türk*. Haz. Yusuf Gedikli. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Akmeşe, Handan Nezir (2007). "The Japanese Nation in Arms: A Role for Militarist Nationalism in the Ottoman Army". *The Islamic Middle East and Japan: Perceptions, Aspirations and the Birth of Intra-Asian Modernity*. Ed. Renée Worringer. Princeton: Princeton University Press. 63-89.

Apatay, Çetinkaya (2008). *Türk-Japon İlişkileri ve Ertuğrul Fırkateyni'nin Öyküsü*. İstanbul: Milliyet Yay.

Arık, Umut (1991). *A Century of Turkish-Japanese Relations: A Special Partnership*. Tokyo: Gyosei Tsushin Co.

Aydın, Cemil (2007). *Politics of Anti-Westernism: Visions of World Order in Pan-Islamic and Pan-Asian Thought*. New York: Columbia University Press.

Deringil, Selim (2003). "Ottoman-Japanese Relations in the Late Nineteenth Century". *The Rising Sun and the Turkish Crescent: New Perspectives on the History of Japanese Turkish Relations*. Eds. Selçuk Esenbel and Chiharu Inaba. İstanbul: Boğaziçi University Press.

Esenbel, Selçuk and Chiharu Inaba (eds.) (2003). *The Rising Sun and the Turkish Crescent: New Perspectives on the History of Japanese Turkish Relations*. İstanbul: Boğaziçi University Press.

Gündüz, Mustafa (2007). *II. Meşrutiyetin Klasik Paradigmaları: İçtihad, Sebilü'r Reşad ve Türk Yurdu'nda Toplumsal Tezler.* İstanbul: Lotus Yay.

Habibzade Ahmed Kemal (1341 [1925]). *Çin Türkistan Hatıraları*. İzmir: Marifet Matbaası.

Habibzade Ahmed Kemal (1939). *Şanghay Hatıraları*. İstanbul: Kader Basımevi.

Hisao, Komatsu (2006). "Muslim Intellectuals and Japan". *Intellectuals in the Modern Islamic World*. Ed. Stephane A. Dudoignon et.al. London: Routledge. 273-288.

İlkul, Ahmet Kemal (1997). *Çin-Türkistan Hatıraları, Şanghay Hatırları*. Transliterated and edited by Yusuf Gedikli. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Kara, İsmail (2001). *İslamcıların Siyasi Görüşleri 1: Hilafet ve Meşrutiyet*. İstanbul: Dergah Yay.

Karçınzade Süleyman Şükrü (1907). *Seyahat-i Kübra*. Petersburg: [The Printing House of Abdürreşid İbrahim].

Komatsu, Kaori (1992). *Ertuğrul Faciası: Bir Dostluğun Doğuşu*. Ankara: Turhan Kitabevi.

Öndeş, Osman (1988). *Ertuğrul Fırkateyni Faciası*. İstanbul: Aksoy Yay.

Lee, Hee Soo and İbrahim İlhan (1989). *Osmanlı-Japon Münasebetleri ve Japonya'da İslamiyet*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

Lee, Hee Soo (1999). "II. Abdülhamid ve Doğu Asya'daki Pan-İslamist Siyaseti". *Osmanlı*. Vol. 2. Ankara: Yeni Türkiye Yay. 363-371.

Mardin, Şerif (1999). "Abdurreshid İbrahim and Zeki Velidi Togan in the Muslims of Russia". *Rethinking Central Asia: Non-Eurocentric Studies in History, Social Structure and Identity*. Ed. Korkut Ertürk. London: Ithaca Press.

Ocaklı, Arzu (1999). "XIX. Yüzyıl Sonu ve XX. Yüzyılın Başında Çin Müslümanları ve Osmanlı İlişkileri". *Osmanlı*. Vol. 1. Ankara: Yeni Türkiye Yay. 588-593.

Türkoğlu, İsmail (1997). *Sibiryalı Meşhur Seyyah Abdürreşid İbrahim.* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

bilig
BAHAR 2013 / SAYI 65
285-310

Yirminci Yüzyıl Başlarında Osmanlı Seyyahlarının Uzakdoğu'ya İlişkin Algılamaları

Mustafa Serdar Palabıyık*

Öz

Osmanlı İmparatorluğu'nun Uzak Doğu'ya yönelik ilgisi son dönemde tarih ve uluslararası ilişkiler disiplinlerinin literatüründe incelenmeye başlanmıştır. Bu makale ise bu literatürün henüz yeterince incelenmediği kaynaklara, yani Osmanlı seyyahlarının yazdığı seyahatnamelere odaklanarak yirminci yüzyıl başlarında Osmanlıların Uzak Doğu algısını incelemeyi amaçlamaktadır. Uzak Doğu'yu gören Osmanlı seyyahları bu bölgenin halkları arasında gelişmişlik düzeyleri çerçevesinde bir sınıflandırmaya gitmiş, Japonlar, Koreliler ve Çinlileri karakter ve fizyonomilerine göre farklı değerlendirmişlerdir. Ayrıca Uzak Doğu'daki sömürgeci rekabetin şiddetini canlı bir biçimde tasvir etmişler ve özellikle misyonerlik faaliyetlerini şiddetle eleştirmişlerdir. Son olarak, Uzak Doğu halkları ile bir *İttihād-ı Şark* (Doğu Birliği) kurma projeleri bu seyahatnamelerde yer almıştır. Bu sayede Osmanlı kimliğinin Osmanlılık, Müslümanlık ve Türklük boyutlarına bir de "Doğululuk" boyutu eklenmiştir. Böylece bir taraftan ırksal taksonomi, diğer taraftan da sömürgecilik karşıtı düşünce tarzı ve Osmanlı kimliğinin Doğulu boyutunun vurgulanması bu seyahatnameleri Osmanlıların dış dünyayı algılamaları açısından önemli kaynaklar haline getirmektedir.

Anahtar Kelimeler

Osmanlı İmparatorluğu, seyahatname, Uzak Doğu, *İttihād-ı Şark*, sömürgecilik karşıtlığı, Japonya, Çin, Kore

* Dr., TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü – Ankara / Türkiye
spalabiyik@etu.edu.tr

билиг
Весна 2013 / Выпуск 65
285-310

Восприятие османскими путешественниками Дальнего Востока в начале XX века

Мустафа Сердар Палабыйык*

Аннотация

В последнее время в литературе таких дисциплин, как история и международные отношения, наблюдается широкое исследование интереса Османской империи к Дальнему Востоку. Эта статья, опираясь на еще недостаточно исследованные источники, то есть заметки о путешествиях османских путешественников, призвана исследовать восприятие османскими путешественниками Дальнего Востока в начале XX века. Османские путешественники, побывавшие на Дальнем Востоке, классифицировали народы данного региона в зависимости от уровня их развития, дали различные характеристики японцам, корейцам и китайцам в зависимости от их характера и внешнего вида. Кроме того, они очень ярко описали колониальную конкуренцию на Дальнем Востоке, а также подвергли сильной критике миссионерскую деятельность. И наконец, в их заметках также отражены проекты создания «Иттихад-ы Шарк» (Восточного союза) среди народов Дальнего Востока. В результете этого, к прежним измерениям османской идентичности, таким как османизм, мусульманство и тюркизм добавляется и восточность. Таким образом, эти заметки о путешествиях с точки зрения, с одной стороны, расовой таксономии, а с другой стороны, антиколониального мышления и акцента на восточном происхождении Османской идентичности, являются важными источниками в исследовании восприятия Османским государством внешнего мира.

Ключевые слова

Османская империя, заметки о путешествии, Дальний Восток, Иттихад-ы Шарк, антиколониализм, Япония, Китай, Корея

* Док., университет экономики и технологии ТОББ, кафедра международных отношений - Анкара / Турция
spalabiyik@etu.edu.tr

bilig
BAHAR 2013 / SAYI 65
311-314

Yayın Değerlendirme / Book Reviews

Kıbrıs Ağzıyla İlgili İki Araştırma

Vugar Sultanzade*

Değerlendirmeye konu olan eserler, Ebru Aktuğlu ile Oytun Sözüdoğru'nun *Code-Switching Behavior in Different Contexts: A case Study on Turkish Cypriot Londoners* (Saarbrücken: LAP Lambert. 92 pp.) ve İdil Menteşoğlu'nun *Standardisation of the Cypriot Turkish Obstruent Stops: [g], [d] and [b] in the dialect of Famagusta* (Saarbrücken: LAP Lambert. 76 pp.) adlı kitaplarıdır. Bu kitapları beraber ele almamızın sebebi, onları birleştiren birçok hususun olmasıdır: bunlar İngilizce yazılmış, aynı yayın evinden çıkmış ve küçük hacimlidir, her ikisinin konusu Kıbrıs ağzıyla ilgilidir, yazarlarının hepsi lisans eğitimlerini aynı üniversitede ve aynı bölümde (Doğu Akdeniz Üniversitesi İngiliz Dili Eğitimi Bölümü) tamamlamıştır. Kitaplar, bölümlerinin sayısı ve başlıkları itibariyle de benzer yapıya sahiptir: İlk bölümleri "Giriş" olan bu kitapların ikinci bölümlerinde ilgili literatür gözden geçirilmiş, üçüncü bölümler her iki kitapta "Yöntem" olarak adlandırılmış, dördüncü bölümlerde bulgular analiz edilmiş, son olan beşinci bölümlerde sonuçlara yer verilmiştir.

Code-switching, Türkçeye "kod değiştirme" olarak çevrilen ve ikidilli konuşucunun konuşma sırasında başka dile ait kelime, biçim veya cümle düzeyinde geçişlerini karşılayan terimdir. Avrupa'da yaşayan Türkler'de kod değiştirme, yani ana dilinde konuşurken bulundukları ülkenin dilinden unsurlar karıştırma, bir gösteriş veya öne çıkma çabasından ziyade alışkanlıktır. E. Aktuğlu ve O. Sözüdoğru'nun kitabı, Türkçeyle İngilizce arasında böyle, tabiri caizse, mekik dokuyarak konuşmaları ele alan bir çalışmadır. Kitabın giriş niteliği taşıyan ilk bölümünde araştırmanın konusu ve amacı açıklanmıştır. İkinci bölümde eserin teorik çerçevesi, yani J. Fishman'ın dil seçeneği teorisi (domain theory of language choice), J. Gumperz'in durum kod değiştirme ve metafor kod değiştirme (situational code-switching and metaphorical code-switching) kavramları, C. Myer-Scotton'un imlenme (markedness) modeli konusunda bilgi verilmiştir.

Kitabın üçüncü bölümü "Yöntem" (Method) olarak adlandırılsa da, burada araştırmanın yönteminden ziyade verilerin toplandığı kişiler (yaşları, İngilizce bilme seviyeleri) ve ses kayıtlarının yapıldığı alanlardan bahsedilmiştir. Verilerin 19-75 yaş arası ikidilli on Londralı Kıbrıs Türkünden derlendiği görülmektedir. Ses kayıtlarının yapıldığı alanlar

* Prof. Dr., Doğu Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü – Gazimağusa / KKTC
vugar.sultanzade@emu.edu.tr

aşağıdaki şekilde belirtilmiştir: 1) kamusal alan (public domain); 2) misafirler (visitors domain); 3) aile fertlerinin sohbet ettiği ev alanı (family domain); 4) alış veriş (shop); 5) arkadaş grubu üyelerinin arasında sohbetler (s.12).

Bu bölümde araştırma soruları da ortaya konmuştur: a) yaş, dil (İngilizce) bilme seviyesi, sohbet konusu ve yeri, Londra'da yaşayan Kıbrıs Türklerinde kod değiştirme davranışının sıklığı ve türlerine nasıl tesir gösterir? b) bu olguların sonucunda hangi sosyal yönler kod değiştirme davranışını yansıtır? (s. 13). Araştırma sorularının ve kitabın sonunda verilmiş *Sınırlamalar* kısmının *Giriş* bölümümde ifade edilmesi bizce daha uygun olurdu.

Söz konusu sorulara cevaplar, kitabın *Bulgular ve Tartışmalar* (*Results and Discussions*) adlı dördüncü bölümünde ele alınmıştır. Burada dört faktörün (yaş, dil seviyesi, sohbet konusu ve yeri) kod değiştirmedeki etkileri ve bu davranışların sosyal anlamları çözümlenmeye çalışılmıştır. Alınan sonuçlar kitabın sonuncu bölümünde özetlenmiştir. Bu sonuçlar, göz önünde bulundurulan bütün faktörlerin kod değiştirmede etkili olduğunu gösterir. İngilizceye tam hakim olmayan yaşlılarda kod değiştirmeye daha az tesadüf edildiği belirtilmiştir. Londralı Kıbrıs Türklerinin sohbet konularının ve yerlerinin hepsinde ana dilini tercih ettiği, ancak kamusal alanda ötekilere nazaran kod değiştirmenin daha sık görüldüğü sonucuna varılmıştır.

Beş bölümün dışında, kitapta bir de *Ekler* kısmı vardır. Burada araştırmacıların yapmış olduğu ses kayıtları yazıya dökülmüştür. *Ekler*'de yer alan diyaloglardan Londralı Kıbrıs Türklerinin dil özelliklerinin yanı sıra yaşam biçimleri hakkında da bir fikri elde edilebilir.

Kitap, kod değiştirmeyle ilgili teorilerin Kıbrıs Türk ağzına uygulandığı ilk eserlerdendir. Araştırmacıların konuyla ilgili teorik literatüre iyi vâkıf oldukları görülmektedir. Ancak bunu ne yazık ki işin Türkoloji kısmı için söyleyemeyiz, burada düzeltilmesi gereken yanlışlar vardır. Meselâ, kitapta yer alan *Turkish is a member of the Turkic group of languages which is spoken in the Balkans through Soviet Central Asia to the borders of China* (s. 15) gibi bir ifadenin aksine olarak, Türk dillerinin yayılma alanı Çin sınırına kadar değil, daha öteye gitmektedir (Yeni Uygurca, Saha Türkçesi vs.) ve bunların karşılıklı anlaşılabilir (*mutually intelligible languages*) olduğu iddiası da (s. 15) tartışmalıdır. Bu yayılma alanından bahsederken, yazarların kullandığı "Sovyet Orta Asyası" ifadesi yersizdir, Sovyetler çökeli yirmi yılı geçti.

Kıbrıs Türklerinin konuşmaları kitap boyunca sanki ayrı bir dil ürünüymüş gibi sunulmaktadır, hâlbuki bunun Türkçenin bir ağzı olduğunu unutmamak gerekir. *Lazım geleyim yarın eve* (s. 16) gibi bir örneğe dayanarak, Kıbrıs ağzında cümle ögelerinin VO (yani Yüklem – Tümleç) sırasına sahip olduğu iddiasında bulunmak gerçeği yansıtmıyor. Devrik cümle yapıları sadece Kıbrıs ağzında değil, bütün ağızlarda ve Standart Türkçede konuşma dilinde kullanılmaktadır, ancak bunlar dil açısından istisna durumlarıdır. Yazarların kendilerinin de verdiği örneklerden ve kitabın *Ekler* kısmındaki diyaloglardan görüldüğü üzere, yüklem cümlede genellikle sonda bulunur.

Kitap, bilimsel üslubun şartlarına uygun olarak ve anlaşılır bir dille yazılmıştır. Burada eleştirilecek bir husus, kitabın iki yazarı olmasına rağmen, sanki tek kişi tarafından yazılmış gibi, birçok yerde birinci tekil şahıs zamirinin kullanılmasıdır: *Besides the academic linguistic (and social) significance, there is self-interest for me since I could be considered as an insider* (s.1); *My dual role as a researcher and participant limited participant observation notes since I had to participate in the ongoing conversation and take notes at the same time* (s. 12) vs.

Değerlendirmeye konu olan ikinci eser, İdil Menteşoğlu'nun Essex Üniversitesinde savunmuş olduğu yüksek lisans tezinin kitap şeklidir. Kitabın ilk bölümü olan *Giriş* kısmında Türkçenin ses sistemi kısaca tasvir edilmiştir. Burada Standart Türkçedeki ötümsüz süreksiz [k], [p], [t] ünsüzlerine Kıbrıs ağzında kelimenin başında da, ortasında da, sonunda da ötümlü süreksiz [g], [b], [d] ünsüzlerinin denk geldiği iddia edilmiş, Kıbrıslı gençlerin yaşlı kuşaktan farklı olarak ötümsüz ünsüzleri tercih ettiği öne sürülmüş ve bu tercih için standartlaşma (*standardisation*) terimi kullanılmıştır. Dolayısıyla, yazar, *standartlaşma* terimini belli dil unsurlarının standart norm olarak seçilmesi anlamında değil, standart dilin tesiri anlamında kullanmıştır.

Kitabın ikinci bölümünde önce Kıbrıs'ın tarihiyle ilgili genel bilgiler verilmiş, geçmişten günümüze Kıbrıs ağzının sosyolengüistik resmi ana hatlarıyla çizilmiş, daha sonra genel dilbilim literatürüne başvurularak, *dil, ağız, standart dil, standartlaşma* gibi terimler netleştirilmeye çalışılmış ve bölümün sonunda Kıbrıs ağzıyla ilgili yazılanlar kısa şekilde özetlenmiştir.

Üçüncü bölümde araştırmanın hangi yöntemle yapıldığı açıklanmıştır. Araştırmanın, altısı yaşlı (65-86 yaş), altısı da genç kuşağı (23 yaş) temsil eden on iki kişinin kırk beşer dakikalık ses kayıtlarına dayanarak yapıldığı anlaşılmaktadır. Her iki yaş grubu Gazimağusa'dan ve civar köylerinden olan üç kadın ve üç erkekten seçilmiştir. Araştırma neticelerinin hesaplanmasında [k], [p], [t] ünsüzlerinin ve onların ötümlü karşıtlarının kelime başında, kelime ortasında ve kelime sonunda kullanımları ayrı ayrı ele alınmıştır.

Kitabın dördüncü bölümünde yazar, verilerini analiz ederek, gençlerin yaşlı kuşağa nazaran ötümsüz süreksiz ünsüzleri kelimedeki her pozisyonda ötümlüden daha fazla kullandıklarını rakamlarla göstermeye çalışmıştır. Bunu 1974 sonrası eğitim, medya, nüfus değişikliği ile genç kuşağa standart dilin tesiri olarak gören yazar, Kıbrıs ağzının standartlaşmaya doğru gelişim gösterdiği hususunda bir sonuç çıkarmıştır. Bu sonuç, kitabın bir sayfalık sonuncu bölümünde tekraren vurgulanmıştır.

Son yıllarda ağızların standart dillerin tesiri altında kaldığı, özellikle görsel medyanın yaygın olduğu bölgelerde bu tesirin büyük boyutlara ulaştığı bilinen bir gerçektir. Fakat değerlendirdiğimiz kitabın yazarının, çıkardığı sonucu üç sesin kullanım özelliklerine dayandırması ikna edicilikten uzaktır. Burada mesele, sadece analizde hesaba katılan dil unsurlarının sayısının azlığı değildir; asıl mesele, söz konusu ötümsüz ünsüzleri Standart Türkçenin tipik özelliği olarak kabul edip araştırmayı buna dayandırmanın yanlış olmasıdır. Süreksiz ünsüzlerde ötümsüzlük (*k, p, t* sesleri ve kitapta analiz dışında kalan *ç* ünsüzü), Standart Türkçede ancak kelime sonu için karakteristiktir. Kelimenin diğer pozisyonları için bu söz konusu değildir. Dolayısıyla, Kıbrıs ağzının standartlaşması olgusunu ötümlülük-ötümsüzlük karşıtlığına dayandırmak yanlış sonuçlara götürebilir.

Türkiye Türkçesinin dahil olduğu Oğuz grubunu diğer Türk dillerinden ayıran temel özelliklerden biri, kelime başında ötümlü ünsüzlerin tercih edilmesidir. Standart Türkçede de, art damak [g] ve [c] sesleri istisna olmakla, ötümlü ünsüzler kelime başında ötümsüz karşıtlarına nazaran daha yaygındır. Meselâ, [b] sesiyle başlayan onlarca kelime olduğu hâlde, [p] ile başlayan Türkçe kökenli kelimelerin sayısı sınırlı sayıdadır. Ayrıca, birçok kelimenin başında ötümlü ünsüze –yazarın iddiasının tersine olarak– Kıbrıs ağzında ve bu arada tabii ki yaşlı kuşağın konuşmalarında ötümsüz ünsüzler denk gelmektedir. Bu,

kitabın içindeki örneklerden de görülebilir: *tiken* (diken); *tolu* (dolu), *tayka* (dakika), *pataniya* (battaniye), vs. (s. 56).

Kelime ortasında da hem ötümlü hem ötümsüz ünsüzler bulunur. Aslında bu açıdan *kelime ortası* terimi muğlaktır. Somut olarak kelime ortasındaki hece başı, hece sonu, iki ünlü arası gibi pozisyonlardan bahsetmek gerekir, çünkü ötümlülük açısından bu tür pozisyonların her birinin kendine has özellikleri vardır. Ayrıca, kelime ortasındaki ünsüzlerin niteliğine ses olayları da tesir gösterir. Meselâ Standart Türkçede hece sonunda ötümsüzleşme ikinci hecenin başındaki ötümsüz ünsüzün tesiriyle benzeşme sonucu olur: *müdhiş* > *müthiş, tesbit* > *tespit*, vs. Kıbrıs ağzının Gazimağusa'yı da kapsayan alt ağızlarının büyük çoğunluğunda ise böyle ötümsüzleşme pozisyon gereğidir, ikinci hecenin başındaki ünsüze bağlı değildir, yani o ünsüz ötümlü olsa dahi önceki hecenin sonunda ötümsüzleşme boy gösterir; meselâ: *Kıbrıs* > *[kıprıs], radyo* > *[ratyo]*, yani söz konusu alt ağızlarda, Standart Türkçeden farklı olarak, ötümsüzlük sadece kelime sonu için değil, hece sonu için de karakteristik özelliktir. Dolayısıyla, kitapta iddia edilenin aksine, bu türden olan kelimelerde hece sonunda ötümsüz değil de, ötümlü ünsüzün telaffuzu standart dilin tesiri olarak görülmelidir.

Böylelikle, Kıbrıs ağzının standartlaşması olgusunu ötümsüzleşme olgusuna bağlamak prensip olarak doğru değildir. Somut örneklerin özelliklerini göz önünde bulundurmadan ötümlü ve ötümsüz ünsüzlerin basit bir hesaplamayla karşılaştırılması yanlış sonuçlar alınmasına sebebiyet verir. Kaldı ki, yazarın verdiği örneklerin her zaman ses kayıtlarındaki değerleri yansıttığı ve Kıbrıs ağzını temsil ettiği de şüphelidir. Bunların bir kısmı N. Demir, Ü. Vancı, A. Pehlivan ve başka bilim adamlarının tasvir ettiği ve bizim de gözlemlediğimiz Kıbrıs ağzı özellikleriyle örtüşmemektedir. Meselâ, yaşlı gruptan olan kişinin *kızarddım* (s. 55) olarak yazılmış kelimesinin başındaki ses, kayıtlarda büyük olasılıkla *g* ünsüzüdür; *gahve* (s. 55) değil *gave* olması gerekir, vs. Bunlar genç araştırmacının kayıtlardaki sesleri algılamakta tecrübesizliğinden veya özensiz betimlemesinden kaynaklanmış olabilir.

Yazar ses ile harfi de bazen birbirine karıştırmıştır. Araştırılması taahhüt edilen art damak *k/g* (s. 35) sesleri olsa da, yazıdaki benzerliğinden dolayı yanlışlıkla ön *k/g* sesleri değerlendirmeye alınmıştır: *gelecek – geleceg* (s. 3); *güçüg – küçük* (s. 50); vs.

"Türkçe Ural-Altay dil ailesine aittir" (s. 1), "İstanbul ağzı Standart Türkçedir" (s. 4) gibi kesinleşmemiş yargılardan ve kalıp cümlelerden yazarın kaçınması gerekirdi, çalışmanın içeriği ile doğrudan ilişkisi olmadığı için bunların ifadesine lüzum yoktu. Ural ve Altay dillerinin akrabalığı tartışma konusudur ve kesin olarak ispatlanmamıştır; İstanbul ağzı edebî dilin temelini oluştursa da Standart Türkçe demek değildir.

Yurtdışında Türk dilleri ve ağızlarıyla ilgili İngilizce yazılmış kitapların çıkması olumlu bir durumdur. İngiliz Dili Eğitimi bölümünden mezun olan genç araştırmacıların Türkçeye ilgi göstermesi de güzel bir şeydir, fakat daha güzel olması ve sağlam sonuçlar elde edilmesi için Türkoloji altyapılarının geliştirilmesi şarttır.

bilig

Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi

© Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı

Yayın İlkeleri

bilig, Türk Dünyasının kültürel zenginliklerini, tarihî ve güncel gerçeklerini bilimsel ölçüler içerisinde ortaya koymak ve Türk Dünyasıyla ilgili uluslararası düzeydeki bilimsel çalışmaları kamuoyuna duyurmak amacıyla yayımlanmaktadır.

bilig'de, sosyal bilimler alanında, Türk Dünyasının tarihî ve güncel problemlerini akademik bir bakış açısıyla ele alan, bu konuda çözüm önerileri getiren yazılara yer verilir.

bilig'e gönderilecek yazı; alanında bir boşluğu dolduracak özgün bir makale olmalı veya daha önce yayımlanmış çalışmaları değerlendiren, konuya dair, yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan inceleme olmalıdır.

bilig'e gönderilecek bir makale, daha önce bir başka yerde basılmamış veya aynı anda başka bir yayın organına yayımlanmak üzere sunulmamış olmalıdır. Bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler dergiye, durum açıkça belirtilmek şartıyla gönderilebilir.

bilig, yılda dört kez yayımlanır.

bilig'de, yayına kabul edilen yazıların telif hakkı *Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı*na devredilmiş sayılır.

bilig'de, basılan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir.

bilig'e gönderilecek yazılar, aşağıdaki adrese ikisinde yazar bilgisi silinerek üç nüsha ve ayrıca elektronik olarak gönderilmelidir.

bilig'in ayrıntılı yayın ilkelerine *www.yesevi.edu.tr* adresinden derginin logosu tıklanarak ulaşılabilir.

Yazışma Adresi:

Ahmet Yesevi Üniversitesi
bilig Dergisi Editörlüğü

Taşkent Cad. 10. Sok. No: 30
06430 Bahçelievler / ANKARA / TÜRKİYE
Tel: (312) 216 06 00 • Faks: (312) 215 22 09
www.yesevi.edu.tr/bilig
bilig@yesevi.edu.tr
bilig Makale Sunum Formu

bilig

Journal of Social Sciences of the Turkish World

© Ahmet Yesevi University Board of Trustees

Editorial Principles

bilig aims to present the rich culture and the historical and current realities of the Turkish world within a scientific framework through the publication of scientific research of international standards about the Turkish world.

bilig publishes scholarly articles in the social sciences dealing with the historical and current problems of the Turkish world and suggesting ways of resolving them.

Submissions to ***bilig*** must be either original articles making significant contributions to studies in the field or essays of analysis evaluating previously published studies while presenting novel and worthwhile perspectives.

Submissions to ***bilig*** must not be previously published elsewhere and must not be under consideration for publication by another publishing agency. Papers presented at scientific meetings or conferences may be submitted to ***bilig*** on condition that this is explicitly stated at the time of submission.

bilig is published quarterly.

Ahmet Yesevi University Board of Trustees holds the copyright of articles accepted for publication in ***bilig***.

Authors hold the sole responsibility for the views expressed in their articles published in ***bilig***.

Submissions to ***bilig*** must be sent to the below addres in three copies, two of which do not contain author information. Submissions must be sent electronically at the same time.

Detailed editorial principles of ***bilig*** can be found by visiting *www.yesevi.edu.tr* and clicking on the journal's icon.

Address:

Ahmet Yesevi Üniversitesi
bilig Dergisi Editörlüğü

Taşkent Cad. 10. Sok. No: 30
06430 Bahçelievler / ANKARA / TÜRKİYE
Phone: +90 312 216 06 00 • Fax: +90 312 215 22 09
www.yesevi.edu.tr/bilig
bilig@yesevi.edu.tr
bilig article submission form